

รายงานวิจัย

ชาติพันธุ์:

ศักยภาพในการดูแลสุขภาพ

และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

บริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กในภาคเหนือ

ETHNICITY: The Potential for Health Care
and Resources Management in A Small
Watershed of Northern Thailand.

บรรณาธิการ:

ผศ.ดร. ยิงยง เทาประเสริฐ

โครงการวิจัยเครือข่ายนี้ได้รับทุนอุดหนุนและส่งเสริมจาก
คณะกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ปี พ.ศ. 2535

ที่ปรึกษา:

คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ

ผู้ประสานงานเครือข่ายวิจัย:

ดร. ยิ่งยง เทาประเสริฐ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่
ชูพนิจ เกษมณี สถาบันวิจัยชาวเขา

คณะผู้วิจัยในเครือข่าย:

น.พ.ธารา อ่อนชมจันทร์ โรงพยาบาลพญาเม็งราย เชียงราย
ดารณี อ่อนชมจันทร์ โรงพยาบาลพญาเม็งราย เชียงราย
ประภาพร เชื้อเมืองพาน โรงพยาบาลพญาเม็งราย เชียงราย
นิตยา สีแซก โรงพยาบาลพญาเม็งราย เชียงราย
ผจญ ใจกล้า สถานีอนามัยดอยตุง เชียงราย
ณรงค์ ลือชา สถานีอนามัยดอยตุง เชียงราย
วิราพร ใจกล้า สถานีอนามัยดอยตุง เชียงราย
ภรดี ฤกษ์จิตร วิทยาลัยพยาบาลลำปาง
จรัส ไหมยศ โครงการพัฒนาชุมชนชาวเขาลำปาง
วัชรพร แสงเขื่อนแก้ว โครงการพัฒนาชุมชนชาวเขาลำปาง
จรวยพร สิทธิมณี โครงการพัฒนาชุมชนชาวเขาลำปาง
รัชนีวัลย์ ศรีสมบัติ สมาคม IMPECT เชียงใหม่
ไวยิ่ง ทองป้อ สมาคม IMPECT เชียงใหม่
สรัชชา สุริยกุล ณ อยุธา สำนักงานป่าไม้เขตเชียงราย-พะเยา
สมศักดิ์ ยาโน สมาคม Y.M.C.A. เชียงราย
ประนอม เข็มชัยภูมิ โครงการนิเวศน์ชุมชนภาคเหนือ

คำนำ

โครงการวิจัยเรื่องชาติพันธุ์: ศักยภาพในการดูแลรักษาสุขภาพและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กในภาคเหนือ เป็นโครงการวิจัยเชิงพหุวิทยาการและสหวิทยาการในมิติทางวัฒนธรรม และเป็นโครงการวิจัยในลักษณะเครือข่าย ที่ระดมคณะบุคคลหรือทีมงานวิจัยในห้องถิ่น โดยเฉพาะนักวิจัยรุ่นใหม่จากหลากหลายสาขาอาชีพ ร่วมกับนักวิจัยที่มีประสบการณ์ ทำการศึกษาศักยภาพทางภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพตนเอง และศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กในที่ต่าง ๆ ของภาคเหนือตอนบน

โดยมีผู้ประสานงานเครือข่าย ทำหน้าที่ประสานงานให้แก่ละทีมงานวิจัย ที่กระจายอยู่ในแต่ละพื้นที่ ดำเนินขั้นตอนการวิจัยที่กำหนดร่วมกัน รวมทั้งลงไปร่วมทำวิจัยในพื้นที่ด้วย ภายใต้การอำนวยความสะดวกและการให้คำปรึกษาแนะนำของคณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ

โดยเริ่มตั้งแต่การประชุมปฏิบัติการ เพื่อพัฒนาทีมวิจัยแต่ละทีม ให้มีขีดความสามารถและมีส่วนร่วม ในการกำหนดโครงร่างการวิจัย และกำหนดรูปแบบหรือวิธีการวิจัย เพื่อถือปฏิบัติร่วมกันในแต่ละทีมในลักษณะแบบเครือข่าย มีการสัมมนาความคืบหน้าและแก้ไขปัญหาอุปสรรค ร่วมกันกับที่ปรึกษาทุกสามเดือน โดยแบ่งเป็น 2 เครือข่ายได้แก่

- เครือข่ายการวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีกรณีศึกษาเกี่ยวกับ "หมอมือเมือง" ที่อำเภอพญาเม็งราย และกรณีศึกษาเกี่ยวกับชาวอาข่าและชาวล่าหู่ ที่บริเวณดอยตุง กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย (เครือข่ายนี้ยังรวมกรณีศึกษาไทยลื้อ ที่อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา ซึ่งยังไม่เสร็จตามเป้าหมาย จึงยังไม่รวมอยู่ในรายงานนี้) และ

- เครือข่ายการวิจัยเรื่อง ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีกรณีศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของเผ่ากะเหรี่ยง (ปกากะญอ) ที่อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง และที่กิ่งอำเภอขุนาวง จังหวัดเชียงใหม่ และของเผ่าเย้า (เมี่ยน) ที่กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย (เครือข่ายวิจัยนี้ยังรวมกรณีศึกษาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนของ "คนเมือง" ที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และที่อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ซึ่งยังไม่เสร็จตามเป้าหมาย จึงยังไม่รวมอยู่ในรายงานนี้)

ผลการวิจัยเรื่องชาติพันธุ์ในลักษณะเครือข่าย ตามประเด็นการศึกษาของทั้งสองเครือข่ายดังกล่าวนี้ แม้จะมีกรอบแนวคิดร่วมกันคือ ศักยภาพในการอยู่รอดของกลุ่มชาติพันธุ์ ในประเด็นของการดูแลรักษาสุขภาพและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นับเป็นการยากที่จะบูรณาการผลการวิจัยทั้ง

สองประเด็นเข้าด้วยกัน หรือแม้แต่ในประเด็นเดียวกันแต่ต่างเผ่าต่างพื้นที่กัน ดังนั้น รายงานวิจัยรวมฉบับนี้ จึงจำเป็นต้องแยกตามกรณีศึกษาในแต่ละประเด็นและแต่ละพื้นที่ ดังเสนอไว้ในบทที่ 2-5 อย่างไรก็ตาม ทางคณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือและผู้ประสานงานเครือข่ายวิจัย มีความพยายามที่จะสังเคราะห์ผลการวิจัยแต่ละประเด็น คือประเด็นการดูแลสุขภาพ และประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แยกต่างหากจากรายงานวิจัยรวมฉบับนี้ แต่เพื่อให้มองเห็นภาพรวมของผลการวิจัยครั้งนี้ จึงอาจจะสรุปผลกว้าง ๆ ได้ดังนี้

จากผลการวิจัยของแต่ละเครือข่าย ปรากฏผลชัดเจนว่า แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีศักยภาพในการอยู่รอดและการดำรงเผ่าพันธุ์ที่น่าสนใจยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเอง หรือภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ชาญฉลาด ซึ่งมีทั้งภูมิปัญญาที่ได้สืบสานต่อเนืองมาจากบรรพชน อันเป็นมรดกล้ำค่าของแต่ละชาติพันธุ์ที่นับวันจะหายากไป และภูมิปัญญาที่ได้รับการปรับปรุง หรือสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนตามกาลเวลา หรือตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ดังรายละเอียดของผลการวิจัย(แต่ละทีม)ที่จะนำเสนอในบทที่ 2-5

อย่างไรก็ตาม การบุกรุกของวัฒนธรรมต่างด้าวค่อนข้างรุนแรง และปราศจากภูมิคุ้มกันที่แข็งแรงพอจะต้านทานได้ ภูมิปัญญาล้ำค่าเป็นจำนวนมาก กำลังถูกแทนที่ด้วยภูมิปัญญาที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น โดยไม่มีโอกาสผ่านกระบวนการปรับปรุง หรือเลือกสรรให้สอดคล้องกับฐานวัฒนธรรมเดิม จึงเกิดวิถีชีวิตใหม่ที่พึ่งตนเองได้น้อยลง เกิดความสับสนและขัดแย้ง ต้องพึ่งการบริการและการตัดสินใจชี้ขาดจากอำนาจภายนอกชุมชน รวมทั้งอำนาจรัฐ

การวิจัยในลักษณะเครือข่ายครั้งนี้ เป็นนโยบายในการส่งเสริมและสร้างนักวิจัย ที่ใช้มิติทางวัฒนธรรมในการศึกษา ของคณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ ด้วยการสนับสนุนงบประมาณการวิจัยและการพัฒนานักวิจัย จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ขณะเดียวกัน งานวิจัยนี้ในทุกพื้นที่ที่ศึกษา สำเร็จได้ด้วยความสามารถและเสียสละของทีมงานวิจัยทั้งสองเครือข่าย ตลอดจนการให้ความร่วมมือของประชาชนในพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะกลุ่มตัวอย่าง

ในนามของผู้ประสานงานและบรรณาธิการ จึงรู้สึกขอบคุณทุกฝ่ายและทุกคนที่มีส่วนทำให้งานวิจัยนี้ปรากฏเป็นจริง และอาจเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจศักยภาพของพื้นที่บ้านท้องถิ่น และเป็นแนวทางให้การพัฒนาประเทศชาติเป็นไปอย่างยั่งยืนวัฒนา พึ่งตนเองได้มากขึ้น

บรรณาธิการ

ธันวาคม 2536

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 ผลการวิจัยเครือข่ายเรื่อง ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพของ กลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษา "หมอเมือง" อำเภอพญาเม็งราย	8
บทที่ 3 ผลการวิจัยเครือข่ายเรื่อง ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพของ กลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษาเผ่าอาข่าและลาหู่ บริเวณดอยตุง	31
บทที่ 4 ผลการวิจัยเครือข่ายเรื่อง ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของกลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษาเผ่ากะเหรี่ยง (ปกากะญอ)	67
บทที่ 5 ผลการวิจัยเครือข่ายเรื่อง ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของกลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษาเผ่าเย้า (เมี่ยน)	98

.....

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาของเครือข่ายการวิจัยเรื่องชาติพันธุ์

เป็นที่ตระหนักกันดีว่า ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย จะประกอบไปด้วยกลุ่มเชื้อชาติหลากหลาย ที่มีวัฒนธรรมในรายละเอียดแตกต่างกัน กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นั้น ในกระบวนการพัฒนาของประเทศ ต่างก็ได้อาศัยขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรม เป็นเครื่องช่วยในการปรับตัว ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อการอยู่รอดอย่างมีคุณภาพชีวิต โดยแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ต่างก็มีภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ อันเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาภายในชุมชนของตน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการดำเนินวิถีชีวิตและการดูแลสุขภาพตนเอง

ในยุคนี้อย่างนี้ ซึ่งแนวทางและจุดมุ่งหมายของการพัฒนา มุ่งที่จะให้ประชาชนในท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วม เพื่อผลของการพัฒนา จะได้ก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ประชาชนในท้องถิ่น ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ ลักษณะความแตกต่างและพลวัต ตลอดจนภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ ที่มีอยู่ดั้งเดิมตามประเพณีของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ โดยเฉพาะองค์ความรู้ที่สมาชิกของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ใช้ในการปรับตัว หรือจัดการต่อสภาพแวดล้อม ทรัพยากรทางธรรมชาติ และสังคม ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องอย่างเช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ หรือในเรื่องที่เกี่ยวกับสุขภาพอนามัยล้วนเป็นเรื่องที่นำศึกษาและทำความเข้าใจ

โดยที่ตระหนักถึงความสำคัญของประเด็นปัญหาที่เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ ภูมิปัญญา และทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนผลกระทบในเรื่องดังกล่าว ที่มีต่อกระบวนการพัฒนา และผลบั่นปลายของการพัฒนา ซึ่งก็คือ คุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนในท้องถิ่น คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ¹ จึงได้ถือเอาประเด็นปัญหาในเรื่องดังกล่าวนี้ เป็นหัวข้อในการดำเนินการส่งเสริมการวิจัย และสร้างนักวิจัยในท้องถิ่น ให้มีความรู้ ความสามารถในการวิจัยเชิงวัฒนธรรม เป็นการนำมิติทางวัฒนธรรม ไปพิจารณาเป็นมุมมองของการศึกษาวิจัยและพัฒนาในด้านต่าง ๆ

โดยส่งเสริมให้ทำเป็นเครือข่ายวิจัย คือระดมนักวิจัยจากหลากหลายสาขา มาร่วมกระบวนการศึกษาวิจัย ผ่านงานวิชาชีพของตนในหน่วยงานและพื้นที่ที่ตนรับผิดชอบ โดยมีประเด็นและวิธีการศึกษาร่วมกัน แต่ดำเนินการในพื้นที่และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กของสี่จังหวัดภาคเหนือตอนบน ได้แก่ เชียงราย พะเยา ลำปางและเชียงใหม่

---

¹ เป็นคณะบุคคลทรงคุณวุฒิ ที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติแต่งตั้งให้ดูแลการวิจัยทางวัฒนธรรมในแต่ละภาค

1.2 ความสำคัญของการวิจัยชาติพันธุ์ด้านการดูแลสุขภาพ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในโลกปัจจุบันที่มีประชากรเพิ่มขึ้นมากกว่าห้าพันล้านคน กำลังประสบกับปัญหายุ่งยากในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรม และการดูแลรักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม ประกอบกับกระแสการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่นำไปสู่วัตุนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ยิ่ง ที่ล้าหลังภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น จะสามารถยืนหยัดบทบาทในการจัดการทรัพยากร อย่างชาญฉลาด ดังที่เคยมีบทบาทในอดีต สภาพที่เอารัดเอาเปรียบกันระหว่างภูมิภาคต่อภูมิภาค ประเทศต่อประเทศ ชุมชนต่อชุมชน ตามกระแสโลกปัจจุบัน ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอดและมีสุขภาพที่ดีถ้วนหน้า ตามปณิธานขององค์การอนามัยโลก

ประเทศไทยซึ่งอยู่ในกระแสและวังวนเดียวกันกับสมาชิกทั่วโลก แม้จะประสบความสำเร็จในการคุมกำเนิดประชากร ก็หนีไม่พ้นปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว ภายใต้กระแสการครอบงำของวัตุนิยมและบริโภคนิยม มีการนำเข้าเทคโนโลยีสมัยใหม่และวัฒนธรรมจากต่างชาติ เพื่อให้เข้ามาทดแทนภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เรียกขานกันว่า"กระบวนการพัฒนา" ซึ่งดูเหมือนว่า ยิ่งพัฒนาก็ยิ่งมีแนวโน้มที่จะลดความสามารถในการพึ่งตนเองของคนท้องถิ่นลง โดยเฉพาะการพัฒนาในด้านสุขภาพ อันเป็นการสวนทางกับเจตนาและนโยบายของรัฐบาล ที่มุ่งเน้นให้คนท้องถิ่นสามารถช่วยเหลือตนเองเป็นและพึ่งตนเองได้ (Self-help & Self-reliance)

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กของภาคเหนือของไทย โดยเฉพาะพื้นที่บนภูเขา อันเคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างอิสระและอุดมสมบูรณ์ของกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีวิตอย่างมากมาย ด้วยเงื่อนไขหลายประการ กล่าวคือ มาตรการเข้มงวดของการอนุรักษ์ป่าไม้ของรัฐบาล ที่มีความพยายามขยายพื้นที่สีเขียวมากขึ้น ปัญหาการเพิ่มของประชากรในอัตราสูง การอพยพและรุกไล่ขึ้นสู่พื้นที่สูง เพื่อเพิ่มพื้นที่ทำกินของคนพื้นราบเป็นปัจจัยหนึ่งเพิ่มปัญหาการจัดการสรรทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการพัฒนาจากฝ่ายต่าง ๆ ที่เข้าไปให้การสนับสนุนส่งเสริมกลุ่มชนในพื้นที่ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ มีการส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อการค้า หรือบางแห่งพื้นที่ถูกใช้เป็นแหล่งทรัพยากรของการท่องเที่ยว เช่นสนามกอล์ฟหรือรีสอร์ท เป็นต้น

ด้วยปัจจัยหลากหลายดังตัวอย่างที่กล่าวข้างต้น ทำให้เกิดปัญหาการแก่งแย่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งในอดีตที่ผ่านมา กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีระบบการจัดการสรรและจัดการการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยภูมิปัญญาของตนอยู่แล้ว แต่เมื่อมีภาวะเงื่อนไข ทั้งจากภายนอกและภายในได้ส่งผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อกลุ่มชนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำเหล่านี้ จึงทำให้กลุ่ม

ชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต้องมีการปรับเปลี่ยนระบบและรูปแบบการใช้ทรัพยากร เพื่อความอยู่รอดของชาติพันธุ์ตนเองและการปรับเปลี่ยนดังกล่าวก็ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาของแต่ละชาติพันธุ์ ตลอดจนเงื่อนไขของปัจจัยทั้งจากภายนอกและภายในที่กระทบต่อพื้นที่ลุ่มน้ำแต่ละแห่ง

โดยเหตุนี้ กระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชาติพันธุ์ จึงมีความหลากหลายและแตกต่างกันในแต่ละลุ่มน้ำ ซึ่งมีผลถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละลุ่มน้ำด้วยการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตดังกล่าว มีผลทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ลดการพึ่งตนเองและเพิ่มภาวะการพึ่งพิงภายนอก ซึ่งก็ยิ่งผลให้ลดความภาคภูมิใจและความมั่นใจในตนเอง ในที่สุดก็ยิ่งผลให้ขาดจิตสำนึกความตระหนักในความสัมพันธ์และความเข้าใจในภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ตนเอง ที่สั่งสมเป็นรากฐานในการดำรงวิถีชีวิตมาเป็นเวลายาวนาน นับเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งของความหายนะของชาติพันธุ์

ปัญหาด้านการดูแลสุขภาพเป็นตัวอย่งที่เห็นได้อย่างชัดเจน ในปัจจุบันเริ่มยอมรับกันแล้วว่าวิถีทางการแพทย์แผนปัจจุบันอย่างเดียวไม่สามารถแก้ไขปัญหาสุขภาพได้ทั้งหมด เพราะมีต้นทุนค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากยังต้องนำเข้าเวชภัณฑ์ และอุปกรณ์ทางการแพทย์จากต่างชาติเป็นหลัก จึงมีข้อจำกัดในด้านการพึ่งตนเองและการเข้าถึงท้องถิ่น ทำให้ไม่สามารถบริการกลุ่มชนในชนบทได้อย่างทั่วถึง อีกทั้งอาจก่อให้เกิดผลที่สวนทางกับนโยบายการพึ่งตนเอง ดังข้อวิจารณ์ที่ได้กล่าวข้างต้นแล้ว เป็นการมองข้ามศักยภาพท้องถิ่นและดูแลสุขภาพภูมิปัญญาของตน

ดังนั้นการกลับไปแสวงหาและฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการดูแลสุขภาพตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ผสมผสานกับเทคโนโลยีใหม่อย่างเหมาะสม เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่สามารถดูแลสุขภาพตนเอง บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมของตนเอง เหมาะสมและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยและสภาพแวดล้อมของตนเอง ดังที่เรียกกันว่า "การแพทย์พหุลักษณะ" จึงเป็นภารกิจเร่งด่วนที่บุคลากรทางการแพทย์ ทางสาธารณสุขและทางสังคมวัฒนธรรม ต้องร่วมมือกันศึกษาวิจัย เพื่อพัฒนาการแพทย์พหุลักษณะที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ให้เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพของคนท้องถิ่นมากที่สุด นั่นคือประหยัดที่สุด มีประสิทธิผลที่สุด หาได้ง่ายที่สุด ยั่งยืนที่สุด และหรือพึ่งตนเองได้มากที่สุด

เพื่อให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตระหนักถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง บนรากฐานแห่งภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ที่สั่งสมกันมานาน คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ จึงได้กำหนดเป็นนโยบาย ส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัย รูปแบบ หรือวิธีการในการดูแลสุขภาพตนเอง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำขนาดเล็กของภาคเหนือ เพื่อนำองค์ความรู้ดังกล่าว ไปส่งเสริมให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ใช้เป็นรากฐานในการพัฒนากลุ่มชนต่าง ๆ สืบต่อไปในอนาคต ตลอดจนนำไปเผยแพร่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมสืบทอดต่อไป จนถึงเยาวชนรุ่นใหม่ของแต่ละชาติพันธุ์

1.3 วัตถุประสงค์ของเครือข่ายการวิจัย

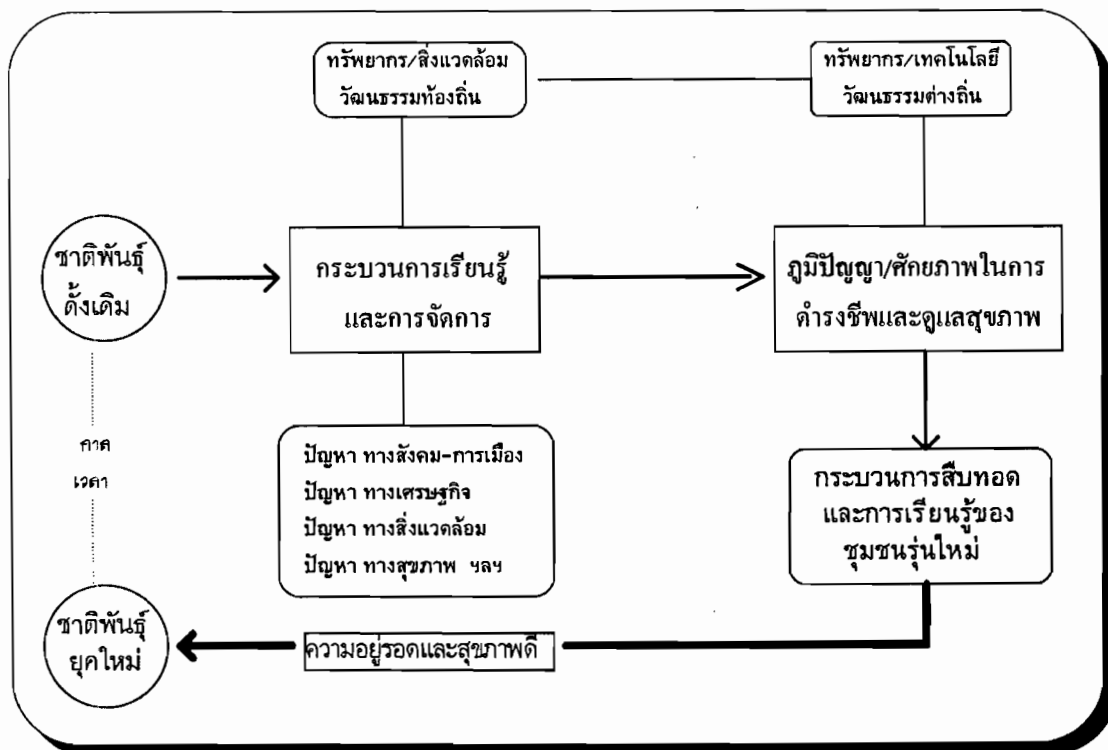
1) เพื่อศึกษาศักยภาพและภูมิปัญญา ในการดูแลสุขภาพตนเอง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ ผ่านกระบวนการระบบวิถีคิด กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการจัดการและการสืบทอดทางวัฒนธรรม

2) เพื่อเสริมสร้างและพัฒนานักวิจัยรุ่นเยาว์ ในหลากหลายสาขาอาชีพ เช่น สาธารณสุข เกษตร ป่าไม้ ครู และนักพัฒนา ให้มีมุมมองทางวัฒนธรรม หรือใช้มิติทางวัฒนธรรมในการศึกษาวิจัย เพื่อทำความเข้าใจและแก้ปัญหาต่าง ๆ

3) เพื่อนำบทเรียนจากกระบวนการปรับตัว การจัดการทรัพยากร การเรียนรู้และการสืบทอดทางภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ ไปเป็นรากฐานในการแสวงหารูปแบบและวิธีการ ของแก้ปัญหาและการพัฒนาวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ในอนาคต

1.4 กรอบแนวคิดของการวิจัย (Conceptual framework)

การอยู่รอดของชาติพันธุ์ใด ๆ ขึ้นอยู่กับความสามารถทางภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเอง ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดอย่างชาญฉลาด และความสามารถในการสืบทอดภูมิปัญญาสู่คนรุ่นใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ ดังกรอบแนวคิดที่แสดงในแผนภูมิต่อไปนี้

1.5 ขอบเขตและพื้นที่วิจัย

เจาะจงเลือกศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดเล็กของภาคเหนือตอนบน 4 จังหวัดได้แก่ จังหวัดเชียงราย พะเยา เชียงใหม่ และลำปาง ตามพื้นที่รับผิดชอบของหน่วยงานที่ทีมงานเครือข่ายวิจัยสังกัด

1.6 คำจำกัดความของคำและตัวแปรที่สำคัญ

ลุ่มน้ำขนาดเล็ก หมายถึงพื้นที่รับน้ำขนาดเล็ก ระดับหมู่บ้านหรือตำบลที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อาศัยอยู่ ได้แก่เผ่าไทยล้านนา เผ่าอาข่า เผ่าลาหู่ เผ่าเย้า(เมี่ยน) และเผ่ากะเหรี่ยง(ปกากะญอ)

ชาติพันธุ์ หมายถึงกลุ่มคนที่อยู่ในสังคมวัฒนธรรมเดียวกัน มีกรรมพันธุ์และใช้ภาษาร่วมกัน

ภูมิปัญญา หมายถึงความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ ที่สั่งสมสืบทอดกันมา ของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ศักยภาพในกระบวนการปรับตัว กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการจัดการและการสืบทอด

ทรัพยากร หมายถึงทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรสินทางปัญญา และทรัพยากรธรรมชาติเช่น ชุมชน เทคโนโลยี ดิน น้ำ ป่า และสิ่งแวดล้อม

1.7 วิธีดำเนินการเครือข่ายการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นโครงการวิจัยเชิงพหุวิทยาการและสหวิทยาการ (Multi-disciplinary and Interdisciplinary approach) มีลักษณะเป็นโครงการวิจัยแบบเครือข่าย ที่ระดมคณาบุคคลหรือทีมงานวิจัยในท้องถิ่น โดยเฉพาะนักวิจัยรุ่นเยาว์จากหลากหลายสาขาอาชีพร่วมกับนักวิจัยอาวุโสมาทำการศึกษาศักยภาพในการดูแลสุขภาพตนเอง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กในที่ต่าง ๆ ของภาคเหนือ โดยมีผู้ประสานงานโครงการ ทำหน้าที่ประสานงานให้แต่ละทีมงานวิจัยที่กระจายอยู่ในแต่ละพื้นที่ ดำเนินขั้นตอนการวิจัยในลักษณะเครือข่าย เริ่มตั้งแต่ทีมวิจัยเครือข่าย มีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบหรือวิธีการวิจัยและถือปฏิบัติร่วมกัน มีการสัมมนาความคืบหน้าและปัญหาอุปสรรคร่วมกันเป็นระยะ ๆ (ทุก 3 เดือน)

ทีมวิจัยเครือข่ายแบ่งได้เป็นสองเครือข่าย ได้แก่ "เครือข่ายวิจัยภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพของชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์" และ "เครือข่ายวิจัยศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์" ซึ่งแต่ละเครือข่ายอาจประกอบด้วยทีมวิจัยในพื้นที่ 2-3 ทีม โดยมีนักวิจัยอาวุโส หรืออนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงของแต่ละทีมวิจัย และยังทำหน้าที่เป็นผู้ที่

สังเคราะห์ผลการวิจัยออกมาเป็นภาพรวม เพื่อให้ได้องค์ความรู้ในเรื่อง ชาติพันธุ์:ภูมิปัญญา:ทรัพยากร เป็นองค์รวมอีกด้วย

ดังนั้นวิธีดำเนินการวิจัยในที่นี้ จึงเป็นแนวทางในการประสานงานให้โครงการวิจัยนี้เป็นไปได้ตามเป้าหมาย คือประสานงานให้แต่ละทีมวิจัยในพื้นที่ สามารถทำการวิจัยตามรูปแบบวิธีการ ที่ได้กำหนดร่วมกัน รายละเอียดของวิธีดำเนินการวิจัยในแต่ละพื้นที่ จะถูกกำหนดจากการสัมมนาเตรียมการร่วมกันของทีมงานวิจัยในพื้นที่ ซึ่งสามารถสรุปขั้นตอนดำเนินการประสานงานดังนี้

1) จัดสัมมนาระดมความคิดในการกำหนดกรอบและแนวทางวิจัย (Research methodology) จากผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิจัยอาวุโส นักวิจัยรุ่นใหม่ และคณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ

2) เลือกสรรทีมงานวิจัยในแต่ละพื้นที่ และให้ทุนอุดหนุนแต่ละทีม ไปดำเนินการวิจัยในพื้นที่ของตน โดยมีนักวิจัยอาวุโสเป็นที่เลี้ยงหรือที่ปรึกษาให้แก่ทีมวิจัยในพื้นที่ และเป็นผู้สังเคราะห์ผลการวิจัยให้เป็นองค์ความรู้รวมของผลการวิจัยทั้งหมด

3) จัดทำคู่มือการวิจัย ร่วมกันระหว่างทีมงานวิจัยในพื้นที่ กับนักวิจัยอาวุโสหรือที่ปรึกษา

4) ฝึกอบรมทีมงานวิจัยในพื้นที่(นักวิจัยรุ่นใหม่) เพื่อให้เข้าใจกรอบและงานวิจัยในภาคสนาม

5) ดำเนินการวิจัยเป็น 2 ส่วนคือ

ส่วนที่ 1 วิจัยในพื้นที่หรือภาคสนาม ภายใต้การดูแลของที่ปรึกษา ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

-การสำรวจหรือศึกษาเอกสาร	-การสำรวจพื้นที่วิจัย
-การเลือกพื้นที่วิจัย	-การสร้างเครื่องมือวิจัย
-การเก็บรวบรวมข้อมูล	-การจัดระบบข้อมูล
-การวิเคราะห์ข้อมูล	-การประชุมสัมมนาความคืบหน้า
-การนำเสนอผลการวิจัย	-การจัดพิมพ์และรายงานผล

ส่วนที่ 2 สังเคราะห์หรือบูรณาการผลการวิจัยภาคสนามทั้งหมด โดยใช้กรอบแนวคิดเชิงพหุวิทยาการและสหวิทยาการ

6) ทั้งสองส่วนจะดำเนินการวิจัยร่วมกันกับคณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือดังนี้

- ประชุมปฏิบัติการร่วมกันเพื่อรายงานความก้าวหน้าทุก 3 เดือน
- สรุปผลการวิจัยของแต่ละพื้นที่และผลการวิจัยในภาพรวม(บูรณาการ) ฉบับร่าง
- จัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ เพื่อวิจารณ์ผลการวิจัยทั้งสองส่วน
- ปรับปรุงแก้ไขผลงานวิจัยและจัดพิมพ์เผยแพร่

1.8 ผลพลอยได้จากการวิจัยแบบเครือข่าย

1) ได้องค์ความรู้ ในการจัดการทรัพยากร เพื่อความอยู่รอดของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กของภาคเหนือ อันเป็นภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งสามารถนำมาผลิตเป็นสื่อการเรียนรู้ สำหรับการสืบทอดภูมิปัญญาของแต่ละชาติพันธุ์แก่เยาวชน อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์และการพัฒนาภูมิปัญญาของแต่ละชาติพันธุ์ เป็นการสร้างจิตสำนึกของการพึ่งตนเองแก่เยาวชน บนรากฐานระบบวิถีคิดของการแก้ปัญหาในมิติทางวัฒนธรรมของแต่ละชาติพันธุ์

2) ได้รูปแบบวิธีการ หรือกระบวนการเรียนรู้และจัดการของกลุ่มชาติพันธุ์ ในการปรับตัวและการดำรงความเป็นชาติพันธุ์ ภายใต้ข้อขัดแย้งทางอำนาจและข้อจำกัดของทรัพยากร ซึ่งสามารถนำมิติทางวัฒนธรรมจากการเรียนรู้นี้ ไปปรับใช้ในหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาวิถีชีวิตของชุมชนแต่ละชาติพันธุ์

3) เป็นการพัฒนานักวิจัยรุ่นเยาว์ในรูปแบบของการวิจัยแบบเครือข่าย และยังเป็นการประสานความร่วมมือกันระหว่างนักวิจัยรุ่นเยาว์กับนักวิจัยอาวุโส

1.9 สรุปผลการวิจัยเครือข่าย

จากผลการวิจัยของแต่ละเครือข่าย ปรากฏผลชัดเจนว่า แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีศักยภาพในการอยู่รอดและการดำรงเผ่าพันธุ์ที่น่าสนใจยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาในด้านการดูแลสุขภาพตนเอง หรือภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ชาญฉลาด ซึ่งมีทั้งภูมิปัญญาที่ได้สืบทอดต่อเนื่องมาจากบรรพชน อันเป็นมรดกล้ำค่าของแต่ละชาติพันธุ์ที่นับวันจะหายากไป และภูมิปัญญาที่ได้รับการปรับปรุง หรือสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนตามกาลเวลา หรือตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ดังรายละเอียดของผลการวิจัย(แต่ละทีม)ที่จะนำเสนอในบทที่ 2-6

อย่างไรก็ตาม การบุกรุกของวัฒนธรรมต่างดาวค่อนข้างรุนแรง และปราศจากภูมิคุ้มกันที่แข็งแรงพอจะต้านทานได้ ภูมิปัญญาล้ำค่าเป็นจำนวนมาก กำลังถูกแทนที่ด้วยภูมิปัญญาที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น โดยไม่มีโอกาสผ่านกระบวนการปรับปรุง หรือเลือกสรรให้สอดคล้องกับฐานวัฒนธรรมเดิม จึงเกิดวิถีชีวิตใหม่ที่พึ่งตนเองได้น้อยลง เกิดความสับสนและขัดแย้ง ต้องพึ่งการบริการและการตัดสินใจชี้ขาดจากอำนาจรัฐ

.....

บทที่ 2 ผลการวิจัยเครือข่ายเรื่อง

ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์:

กรณีศึกษา "หมอมือเมือง" อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย

2.1 คณะผู้วิจัยเครือข่าย

ธารา อ่อนชมจันทร์	โรงพยาบาลพญาเม็งราย อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย
ดารณี อ่อนชมจันทร์	โรงพยาบาลพญาเม็งราย อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย
ประภาพร เชื้อเมืองพาน	โรงพยาบาลพญาเม็งราย อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย
นิตยา สีแซก	โรงพยาบาลพญาเม็งราย อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย
ยิ่งยง เทาประเสริฐ	สถาบันราชภัฏเชียงราย

2.2 ความเป็นมาของปัญหาที่ทำการวิจัย

"ชาติหรือชุมชนที่ดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนมาได้ ย่อมต้องมีภูมิปัญญาแห่งชาติหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น อันผ่านการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือกและถ่ายทอดเป็นวัฒนธรรมสืบต่อมา การพัฒนาใด ๆ จำต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาแห่งชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น หาไม่แล้วการพัฒนานั้น ๆ ก็อาจทำให้เสียสมดุลในชีวิตและสังคม" (ประเวศ วะสี)

ในทางมานุษยวิทยาการแพทย์ (Medical Anthropology) ซึ่งเป็นสาขาวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการแพทย์ และการปรับตัวต่อความเจ็บป่วยในวัฒนธรรมต่าง ๆ นั้นถือว่า สังคมใด ๆ ย่อมประกอบขึ้นด้วยระบบการแพทย์มากกว่า 1 ระบบหรือมีระบบการแพทย์แบบพหุลักษณะ กล่าวคือ มีระบบการแพทย์ที่ดำรงอยู่และมีบทบาทในการดูแลสุขภาพความเจ็บป่วยอยู่มากกว่า 1 ระบบ โดยต่างก็มีระบบวิธีคิด ทฤษฎีและวัฒนธรรมทางการแพทย์ที่แตกต่างกัน สิ่งนี้เป็นความจริงที่ปรากฏอยู่ในสังคมทั่วโลก เพราะ "ไม่มีระบบการแพทย์ใดระบบเดียว ที่จะมีคุณสมบัติแบบในตัวเองพอที่จะตอบสนองต่อปัญหาความเจ็บป่วยและสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ป่วยและผู้ที่เกี่ยวข้องในทุกมิติ"

ในทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยรับเอาระบบการแพทย์แผนใหม่เป็นกระแสหลัก ซึ่งแม้จะมีประโยชน์มากมายในหลายๆด้าน แต่มีข้อจำกัดด้านการเข้าถึงบริการของชาวชนบทผู้ยากไร้ เนื่องจากมีต้นทุนค่าใช้จ่ายสูงมาก ทั้งนี้เพราะวิทยาการและเทคโนโลยีทางการแพทย์ล้วนเป็นสิ่งที่สั่งเข้ามาจากต่างประเทศ และเมื่อนักวิชาการแพทย์คุ้นเคยกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ โดยมีได้ศึกษาวิทยาการที่มีต้นกำเนิดมาจากสติปัญญาดั้งเดิมของสังคมไทย จึงเกิดความแปลกแยกต่อแนวคิดและวิทยาการในท้องถิ่น การพัฒนาสุขภาพอนามัยในช่วงที่ผ่านมา จึงเป็นไปในลักษณะที่ขาดความรู้ความเข้าใจ

และมีได้เอาใจใส่ต่อรากฐานวัฒนธรรมทางการแพทย์ดั้งเดิม ที่มีอยู่ในสังคมไทยเลยแม้แต่น้อย (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์)

การแพทย์แผนใหม่หรือแผนตะวันตกมีวิทยาศาสตร์เป็นฐาน จึงเน้นส่วนที่เป็นรูปหรือวัตถุที่จับต้องพิสูจน์ได้ ส่วนการแพทย์พื้นบ้านมีฐานอยู่ในวัฒนธรรม ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสืบกันมา ดังนั้นการแพทย์ทั้ง 2 แผนจึงมีข้อเด่นและข้อด้อยกันคนละด้าน หากแพทย์แผนปัจจุบันได้เข้าใจสภาพความจริงของการแพทย์พหุลักษณะ จะทำให้แพทย์แผนปัจจุบันเองลดภาระการบริการที่แบกรับแทบไม่ไหวแล้วลงได้ นอกจากนั้นยังสามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับการแพทย์ระบบอื่นๆ และส่งเสริมสนับสนุนกันได้อย่างเหมาะสม "สุขภาพดีถ้วนหน้า" จึงจะเกิดเป็นจริงได้

คณะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขโรงพยาบาลพญาเม็งราย อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย ตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้ จึงมีโครงการศึกษานโยบายของ "หมอเมือง" (ชื่อเรียกหมอพื้นบ้าน เป็นภาษาท้องถิ่น) ในอำเภอพญาเม็งราย ซึ่งส่วนใหญ่มีเชื้อสายมาจากไทยยวนและไทยลื้อ ผลจากการศึกษา จะทำให้เข้าใจมากขึ้นว่า ชาวบ้านมีหลักการและวิถีคิดในการจัดการกับสุขภาพของตนเองอย่างไร เพื่อเป็นแนวทาง ให้นักการสาธารณสุข ได้เข้าใจและนำความรู้ไปประยุกต์ใช้กับงาน ที่ตนรับผิดชอบ โดยหาแนวทางผสมผสาน ระหว่างการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านกับแผนปัจจุบัน และปรับกลวิธีแก่ในการไขปัญหาสุขภาพ ให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ เพื่อลดข้อขัดแย้งในการทำงานระหว่างเจ้าหน้าที่กับชาวบ้าน ตลอดจนแสวงหา "ทางเลือก" ในการดูแลสุขภาพที่เหมาะสมกับสภาพทางสังคมเศรษฐกิจของไทยในปัจจุบัน

2.3 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ การคงอยู่ และการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอเมือง
- 2) เพื่อนำบทเรียนจากกระบวนการเรียนรู้ จัดการ และสืบทอดภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเอง ไปเป็นฐานรากในการแก้ปัญหาและพัฒนาสุขภาพในอนาคต

2.4 วิธีดำเนินการวิจัย

- 1) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง:
หมอเมืองและคนไข้ที่มาใช้บริการ ในอำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย
- 2) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
-แบบสัมภาษณ์

-เครื่องบันทึกเสียง

-กล้องบันทึกภาพ

3) วิธีการรวบรวมข้อมูล

การวิจัยนี้เน้นการศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้วิธีสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth interview) ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participation observation) เป็นหลัก มีวิธีเก็บข้อมูลดังนี้

(1) เก็บข้อมูลเกี่ยวกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการคงอยู่หรือหมดไปของหมอมือเมือง โดยศึกษาจากเอกสารรายงานของราชการ และการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุและพระภิกษุ

(2) คัดเลือกหมอมือเมืองที่ยังมีบทบาทเด่น 3-5 คน ในอำเภอพญาเม็งรายจังหวัดเชียงราย

(3) สัมภาษณ์หมอมือเมืองแบบเจาะลึกและสังเกตวิธีการรักษา เพื่อให้ทราบถึง

-ระบบวิธีคิด ความรู้ ความเชื่อ เกี่ยวกับปัญหาด้านสุขภาพ

-กระบวนการจัดการเพื่อแก้ปัญหาด้านสุขภาพทั้งในด้านส่งเสริมสุขภาพ ด้านป้องกัน และการรักษาโรค

-การปรับตัวและการสืบทอดความรู้

(4) ติดตามสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและสังเกตผู้ป่วย(ในรายชื่อที่ติดตามได้) เพื่อให้ทราบถึง

-ความรู้ ความเชื่อ การปฏิบัติตนขณะเจ็บป่วย

-ผลการรักษาในแง่ประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ และความพึงพอใจ

(5) วิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ เพื่อให้ทราบถึง

-ระบบการจำแนกวิธีการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน

-ความหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์ของระบบการแพทย์พื้นบ้านกับชุมชน

-การปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน

2.5 บริบททางสังคมของพื้นที่ศึกษาวิจัย

อำเภอพญาเม็งรายได้ตั้งเป็นกิ่งอำเภอ เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2524 และยกฐานะเป็นอำเภอ เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2530 เหตุที่ได้นำพระนามพ่อขุนเม็งรายมหาราชกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งล้านนามาเป็นชื่ออำเภอ ก็เนื่องด้วยพงศาวดารโยนกได้จารึกไว้ว่า เมื่อ พ.ศ.1812 พ่อขุนเม็งรายมหาราชทรงยกทัพไปตีเมืองผาแดง (ในปัจจุบันเป็นอำเภอเชียงของ) พระองค์ทรงหยุดพักไพร่พลบริเวณเนินเตี้ยๆ ใกล้บ้านสันป่าสัก หมู่ที่ 3 ตำบลเม็งราย อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย ซึ่งสถานที่นี้ชาวบ้านเรียกขานกันต่อมาว่า "คุ้มพญาเม็งราย" และนับถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงรายไปทางทิศตะวันออกราว 47 กิโลเมตร อาณาเขตทิศเหนือ ติดต่ออำเภอเชียงของ ทิศใต้ติดต่ออำเภอเทิง ทิศตะวันออกติดกึ่ง อำเภอขุนตาลและทิศตะวันตกติด อำเภอเวียงชัย แบ่งเขตการปกครองเป็น 5 ตำบล 51 หมู่บ้าน คือตำบลแม่เปา (13 หมู่บ้าน) ตำบลเม็กราย (11 หมู่บ้าน) ตำบล ไม้ยา (11 หมู่บ้าน) ตำบลแม่ต้า (8 หมู่บ้าน) และตำบลตาดควัน (8 หมู่บ้าน)

ประชากรส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทยยวนและไทยลื้อ ซึ่งอพยพมาจากจังหวัดน่าน แพร่ บางส่วน ย้ายถิ่นมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีชนกลุ่มน้อยเป็นชาวเขาเผ่าม้ง เย้า และมูเซอร์ ส่วนมาก นับถือศาสนาพุทธ บ้างนับถือศาสนาคริสต์ อิสลามและผีบรรพบุรุษ(ชาวเขา) ส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน อาชีพหลัก คือ เกษตรกรรมและรับจ้างทำงานในต่างถิ่น

การบริการด้านการสาธารณสุข มีโรงพยาบาลชุมชน(โรงพยาบาลอำเภอ)ขนาด 10 เตียงอยู่ที่ ตำบลแม่เปา ซึ่งกำลังจะขยายขนาดเป็น 30 เตียง เนื่องจาก มีปริมาณผู้ป่วยมากขึ้น มีสถานอนามัย ตำบล 3 แห่ง สถานบริการสาธารณสุขชุมชน 1 แห่ง (ในเขตชาวเขา) มีอาสาสมัครสาธารณสุขกระจาย อยู่ทั่วทุกหมู่บ้าน

นอกจากนี้กลุ่มหมอพั้นบ้านในอำเภอพญาเม็กรายยังได้รวมตัวกัน ก่อตั้งเป็น"ชมรมหมอเมืองพญาเม็กราย"เมื่อ ตุลาคม 2535 ทำให้หาข้อมูลจากตัวหมอเมืองได้สะดวกยิ่งขึ้น

ในจังหวัดเชียงรายมีโรงพยาบาลศูนย์ 1 แห่ง โรงพยาบาลเอกชน 2 แห่งมีร้านขายยาสมุนไพร 3 แห่งซึ่งเป็นแหล่งที่หมอเมืองหลายคนอ้างถึง

2.6 ผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาระบบวิถีคิด ความรู้ความเชื่อเกี่ยวกับปัญหาด้าน สุขภาพ การคงอยู่ การปรับตัวและการสืบทอดความรู้ของหมอเมือง โดยจะนำเสนอ ผลการศึกษาเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นกรณีศึกษาเกี่ยวกับตัวหมอเมืองที่มีบทบาทเด่น พร้อมตัวอย่างผู้ป่วยที่น่าสนใจ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นภาพ "ภูมิปัญญาชาวบ้านในการดูแลสุขภาพ" ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ส่วนที่สองเป็นการวิเคราะห์เพื่อดูระบบการจำแนก ความหมาย ความสำคัญของการแพทย์พื้นบ้านที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป

คณะวิจัยค้นหาหมอเมือง โดยสอบถามจากกลุ่มผู้สูงอายุ ผู้นำหมู่บ้าน และจากชมรมหมอเมืองตั้งแต่ตุลาคม 2535 ถึงกรกฎาคม 2536 พบหมอเมืองในอำเภอพญาเม็กรายถึง 30 รายกระจายอยู่ตามตำบลต่างๆ ดังนี้ ตำบลแม่เปา 14 ราย ตำบลไม้ยา 7 ราย ตำบลเม็กราย 5 ราย ตำบลแม่ต้า และตาดควัน 4 ราย ซึ่งคาดว่าคงมีมากกว่านี้ เพราะแม้แต่ตำบลแม่เปาที่มีโรงพยาบาลอยู่ ยังมีถึง

14 ราย ในรายงานวิจัยนี้จะเลือกนำเสนอเฉพาะหมอมือเมืองและคนไข้ที่น่าสนใจ เพื่อให้เห็นภาพของภูมิปัญญา "หมอมือเมือง" ได้อย่างชัดเจน

2.6.1 อัตชีวประวัติของหมอมือเมือง

(1) **หมอสสม** อายุ 60 ปี บิดาเป็นคนพื้นเพจังหวัดน่าน ครั้งแรกย้ายมาอยู่แถบตำบลปล้อง อำเภอเทิงมีครอบครัวและให้กำเนิดหมอสสมที่นั่น ต่อมาจึงย้ายไปอยู่ที่บ้านทุ่งเจ้า อำเภอพญาเม็งราย มีบ้านเป็นเพิงไม้ชั้นเดียว มีโทรทัศน์สี วิทยุเทป แต่ไม่มีตู้เย็น ในครัวใช้เตาถ่าน กำลังปลูกบ้านใหม่ ในบริเวณเดียวกัน มีบุตร 4 คน อาชีพหลักคือทำนา ซึ่งปัจจุบันให้ลูกหลานทำแทน

หมอไม่เคยบวชเรียน เมื่ออายุได้ 10 ปีเพิ่งมีโรงเรียนทุ่งเจ้าตั้งขึ้นมา หมอจึงได้เข้าเรียนชั้นประถมปีที่ 1 แต่มักหนีเที่ยว ไม่ชอบเรียน สิ้นปีจึงไม่ไปเรียนต่ออีกเลย เมื่ออายุได้ 23 ปี เริ่มสนใจจะเป็นหมออย่างบิดา จึงเรียนหนังสือกับบิดาและคนข้างบ้านจนสามารถอ่านเขียนได้ทั้งภาษาไทยและภาษาเมือง จากนั้นได้เป็นลูกมือ ช่วยบิดารักษาคนไข้เรื่อยมาตั้งแต่อายุ 25 ปีจนเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน เมื่อบิดา อายุได้ 70 ปีจึงเลิกรักษาแล้วให้หมอสสมรับทำหน้าที่แทน

หมอยังคงเรียนรู้จากตำราและประสบการณ์ในการรักษาคนไข้อยู่เรื่อย ๆ ในปี 2532 ได้ไปอบรมผดุงครรภ์โบราณที่โรงพยาบาลพญาเม็งราย แต่ปัจจุบันไม่ค่อยได้ทำคลอดแล้ว เนื่องจากไปโรงพยาบาลสะดวกกว่า

หมอมีวิธีวินิจฉัยโรคโดยซักประวัติ และตรวจร่างกายโดยการดู คลำ บริเวณหู ตา มือ เท้า หลังจากนั้นจึงรักษาตามแต่สาเหตุของโรค โดยเริ่มจากมนต์น้ำให้กินถ้าไม่ดีขึ้น จึงใช้ยาสมุนไพรในหลายๆรูปแบบ ได้แก่ ต้มยากิน จู๋ยา(ประคบ) ก้อบยา(ใช้ยาโปะหรือพอก) ถ้ายังไม่หายจะทำพิธีย่ำขาง(ใช้เท้าเหยียบแผ่นเหล็กที่ใช้ไถนาซึ่งเผาบนเตาไฟจนร้อนแดง แล้วมาเหยียบบริเวณที่คนไข้เจ็บปวด พร้อมทั้งท่องคาถาไปตลอดการทำพิธี)

โรคที่รักษาบ่อยได้แก่ ไข้ เด็กร้องไห้ไม่หยุด ผีเข้า เบาหวาน ความดันสูง หัวดี ภูักัด หมาวัว (หมาบ้า) กัด โดนคุณไสย ซึ่งหมอมีคำอธิบายสาเหตุของโรคได้ตาม ความเชื่อที่สืบกันมา ในที่นี้จะยกตัวอย่างเป็นบางโรค ดังต่อไปนี้

ไข้ เป็นตัวเชื้อชนิดหนึ่ง มีอยู่ตามที่ต่างๆ หากเข้าไปในตัวคน จะไปอยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ทำให้ปวด อาจเป็นก้อนบวมขึ้นมา หรือกินที่ข้อจนแห้งลงเหลือแต่หนัง รักษาโดย ให้กินน้ำมนต์ จู๋ยา ก้อบยา ย่ำขาง

เด็กร้องไห้ไม่หยุด มีสาเหตุจากผีกระเข้า ต้องใช้คาถาเป่าไล่ออก

ผีเข้า คนที่ถูกผีเข้าจะมีลักษณะไม่เหมือนคนปกติหรือคนที่เจ็บป่วยตามธรรมดา จะมีตาแข็ง เมื่อพบคนไข้แบบนี้ หมอจะถามว่าเป็นผีที่ไหน มีเจ้าหรือไม่มี บางครั้งผีก็ออกปากมาเอง ว่าอยู่ที่นั่น อยู่ที่นี่ ผีที่เข้ามีหลายชนิด ได้แก่ ผีกะ ผีพราย ผีป่า ผีเรือน การรักษา รดน้ำมันต์โดยใช้ใบหนาดและ ใบส้มป่อย

คนไข้ที่มารักษากับหมอจะมีแทบทุกวัน วันละ 2-3 คน มีทั้งคนในหมู่บ้านเดียวกันและคนต่าง ถิ่น บางคนต้องรักษาติดต่อกันนานจะพักอาศัยที่บ้านหมอ ส่วนมากจะเป็นคนไข้ที่เคยรักษาที่โรงพยาบาลแล้วไม่หาย หมอเคยเดินทางไปรักษาถึงอำเภอแม่จัน แม่สาย และจังหวัดเพชรบูรณ์

ค่ายกคูล อยู่ระหว่าง 20-200 บาท ขึ้นกับความยากง่ายของโรค แต่ถ้าเป็นคนจนจริงๆ ก็ไม่เรียกค่ารักษา ส่วนค่าสมนาคุณหลังรักษาหายนั้น ถ้าไม่มีก็ไม่เอา แต่ถ้าเป็นคนรวยบางครั้งเรียกถึง 3,000 - 5,000 บาท

ตัวอย่างคนไข้รายแรกเป็นชายวัย 65 ปี บ้านอยู่อำเภอเทิง ป่วยด้วยอาการร้อนแฉ่งร้อนขา เบื่ออาหาร แน่นท้อง หกวันก่อนเคยไปรักษาที่โรงพยาบาลใกล้บ้านแต่อาการไม่ดีขึ้น เพื่อนบ้านแนะนำให้มารักษา หมอสมว่าเป็น"โป่งร้อน"(เป็น"โป่ง"ชนิดหนึ่ง) รักษาโดยต้มยาให้กินแทนน้ำ 1 วัน นอนค้างที่บ้านหมอ 1 คืน อาการร้อนแฉ่งร้อนขาที่ดีขึ้น แต่ยังแน่นท้องอยู่ เข้าวันที่ผู้วิจัยไปพบ หมอให้คนไข้กินยาระบายท้อง ช่วงบ่ายทำพิธีรดน้ำมันต์ รุ่งเช้า ย่ำขาง วันต่อมาคนไข้กลับบ้าน และทราบบนภายหลังว่าหายแล้ว

คนไข้รายที่สองเป็นหญิง อายุ 50 ปี บ้านอยู่อำเภอเชียงของ มีอาการบวมที่ขาทั้งสองข้างจนถึงเข่า มือทั้งสองข้างปวด บวม เคยรักษาที่โรงพยาบาลเอกชนในเชียงรายแล้วอาการไม่ดีขึ้น (แพทย์ว่าเป็นโรค"เก๊าท์") มารักษาเนื่องจากคนไข้รายแรกหายแล้วแนะนำให้มา หมอสมว่าเป็น"โป่งดูด" (โป่งที่มีลักษณะปวดออกมาเป็นก้อนบวม) รักษาโดยทำพิธีย่ำขาง เหยียบบริเวณขาและเท้าที่บวม เสร็จแล้ว"ก้อบยา"ไว้ทำตอนป่วย รุ่งเช้าตามไปดูพบว่าอาการบวมที่แฉ่งลดลง เหลือแต่ที่เท้า

หมอมีตำราเป็นใบลานและกระดาษสา เขียนเป็นตัวเมือง บ้างก็ชำรุด ยังไม่มีคนสืบทอดวิชา อย่างจริงจัง กำลังเริ่มถ่ายถอดให้บุตรชายคนโต ส่วนบุตรชาย คนที่สามก็มีที่ทำสนใจจะเรียนรู้ ช่วยบิดาคัดลอกตำราจากใบลานที่ชำรุดลงในกระดาษสาและคัดลอกจากตัวเมืองเป็นภาษาไทย

(2) หมอหมื่น วัย 69 ปี มีเชื้อสายไทยยวน พ่อเป็นคนจังหวัดน่าน แม่มาจากสิบสองปันนา ย้ายถิ่นฐานมาอยู่บ้านป่าเป้า อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย เคยบวชเณรและเรียนวิชาจากครูบาจักร วัดสลีนบุญเรือง บ้านป่าเป้า เพื่อให้มีความรู้ติดตัวไว้ช่วยเหลือตนเองและผู้อื่น นอกจากนั้นยังเรียนจากตำราของพ่อหนานเสนา พ่อน้อยแห่งซึ่งเป็นคนบ้านใกล้เคียง ปัจจุบันหมอหมื่นอาศัยอยู่บ้านไม้

ชั้นเดียวได้ทุนสูง ที่ตำบลเมืองรายมีบ้านลูกหลานปลูกอยู่ใกล้ๆ ทำงานบ้านเล็กๆน้อยๆ ชาวบ้านรู้กันว่าเป็นหมอสู่วัณโรคในพิธีมงคล ขึ้นบ้านใหม่แต่งงาน จึงมีผู้มาติดต่อให้ทำเป็นประจำ

หมอหมื่นมีวิธีวินิจฉัย และแก้ปัญหาสุขภาพของชาวบ้านอย่างเป็นขั้นตอน ดังนี้คนที่มาด้วยอาการ "อืดอ่อนกินข้าวบ่ล่ำ กินน้ำบ่ลง" (อ่อนเพลีย กินข้าวไม่อร่อย ดื่มน้ำไม่ลง) หมอจะวินิจฉัยขั้นต้น ว่าเป็นเพราะขวัญตก(เสียขวัญ) ต้องแก้ไขด้วยการทำพิธี "เฮียขวัญ" หรือ "ฮ้องขวัญ" (เรียกขวัญ) ก่อน โดยใช้เมล็ดข้าวเปลือกเป็นตัวแทนขวัญท่องคาถาพร้อมทั้งหยิบข้าวเปลือกมาวางบนจาน แบ่งเป็น 3 กอง แล้วนับดูว่ามีจำนวนเท่าใด ถ้าเป็นเลขคู่ในกองใดกองหนึ่งแสดงว่า ขวัญกลับมาแล้ว แต่ถ้าเป็นเลขคี่แสดงว่าขวัญยังไม่กลับ ต้องทำใหม่จนกว่าจะนับได้เป็นเลขคู่ จึงจะแสดงว่าขวัญกลับมาแล้วหากคนไข้เป็น "ขวัญตก" จริง อาการก็จะดีขึ้น "กินข้าวล่ำ กินน้ำลง"

แต่ถ้ายังไม่หายต้องใช้วิธีการต่อไป คือ "เฮียขวัญหลับฝัน" โดยต้องมีขันตั้งเชิญ "ผีย่าหม้อนี้" (เทวดาประจำบ้าน) มาช่วยตามหาขวัญให้ ตกกลางคืนหมอหมื่นจะแยกไปนอนคนเดียว รอให้ฝัน ถ้าฝันเห็นของตายหรือเห็นเด็กแต่เรียกแล้วเด็กไม่ยอมกลับมาแสดงว่า ขวัญไม่กลับมาแล้ว โอกาสที่จะหายก็มีน้อย แต่ถ้าฝันดีเช่น เห็นเด็ก เรียกแล้วก็ยอมกลับมา แสดงว่ามีโอกาสหายมาก

วิธีการรักษา คือ ทำพิธีสู่เจ้าทำขวัญ ส่งเคราะห์ ส่งสะตวง โดยให้ "คนดิบ" (คนที่ยังไม่เคยบวชเรียน) นำ "สะตวง" (กาบกล้วยที่มัดเป็นพานใส่ของเช่น ไห้ว) ไปเช่น ไห้วผี เพราะเชื่อว่ามีผีมาทำให้ป่วย

แต่ถ้ายังไม่หาย แสดงว่ามี "พยาธิ" แทรก (มีโรคภัยไข้เจ็บทางกายเบียดเบียน) ซึ่งหมอหมื่นจะดูตำราเทียบว่าเข้าได้กับโรคอะไร แล้ว "ฮีบยา" (จัดยา) รักษาให้ตามนั้น ส่วนมากคนที่มาหาจะให้หมอหมื่นทำพิธีสู่ขวัญ ฮ้องขวัญ มีส่วนน้อยที่มาให้รักษาโรค เช่นลมผิดเดือน

หมอหมื่นอธิบายว่า คนเรามี 32 ขวัญ แต่เมื่อแจกแจงให้ฟังพบว่ามี 33 ได้แก่

1.เกศดา	"ผม"	18.อุทริยั้ง	"อาหารใหม่"
2.โลมา	"ขน"	19.กรี่สั่ง	"อาหารเก่า"
3.นขา	"เล็บ"	20.มะทะเกศา	"ตุ๊กเบื้องหัว"
4.ทันตา	"เขี้ยว"(ฟัน)	21.มัตตเกมัตตลุงคัง	"อ่องอหว"
5.ตะใจ	"หนัง"		(มันโนสมอง)
6.มั่งสั่ง	"จิ้น"(เนื้อ)	22.ปีตตั้ง	"น้ำดี"
7.นหาฐ	"เอ็น"	23.เสมหัง	"น้ำเคลษ"
8.อัฐิ	"กระดูก"	24.ปฺพโพ	"น้ำหนอง"
9.อัฐิมิณูซัง	"หมองดูก"	25.โลหิตตั้ง	"เลือด"
	(เยื่อในกระดูก)	26.เสโท	"เหงื่อ"

10. วักกัง	"มะแกว"(ไต)	27. เมโท	"มันชั้น"
11. ทหยัง	"หัวใจ"	28. อัสสุ	"น้ำตา"
12. ยกนัง	"ตับ"	29. วสา	"มันเหลว"
13. กิโลมกัง	"พังพืด"	30. เซไฟ	"น้ำลาย"
14. ปีหัง	"ม้าม"	31. สิงฆานิกา	"น้ำมูก"
15. ปิปผาสัง	"ปอด"	32. ลสิกา	"น้ำยางเหลือง"
16. อันดัง	"ไส้ใหญ่"		(น้ำมันไขข้อ)
17. อันตคุนัง	"ไส้เล็ก"	33. มุตตัง	"น้ำเยี่ยว"(น้ำปัสสาวะ)

ซึ่งหมอเองก็ไม่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนว่า "ขวัญ" หมายถึงอะไรและไม่ทราบว่าจะทำไมจึงมี 33 แทนที่จะเป็น 32

หมอหมื่นเคยตรวจที่โรงพยาบาลพญาเม็งรายเมื่อปี 2531 ด้วยอาการปวดเอวบัสสาวะบ่อย เอ็กซเรย์พบว่าเป็นนิ่วในไตข้างซ้าย แพทย์แนะนำผ่าตัด แต่ไม่ยอมผ่ากลับมาฮิบยากินเอง ปี 2533 ปวดเอวอย่างรุนแรงอีกไปเอ็กซเรย์ซ้ำที่โรงพยาบาลเอกชนในเชียงใหม่ แพทย์ที่นั่นบอกว่านิ่วก้อนใหญ่มาก ผ่าตัดยากหากผ่าก็อาจได้แต่นิวแต่คนไม่ได้ จึงกลับมาฮิบยากินเอง ปี 2535 เอ็กซเรย์ซ้ำพบว่าก้อนนิ่วมีขนาดโตกว่าเดิมราวหนึ่งเท่าตัว แต่ไม่มีอาการผิดปกติอะไรเลย

หมอหมื่นจะถือศีลแปดในวันศีลและช่วงเข้าพรรษา ไม่กินข้าวบ้านศพ เพราะถือว่า หากไปกินข้าวกันเท่ากับว่าคุ่นเคยกันหรือมีบุญมีคุณกับผีตนนั้น ทำให้ไล่ผีไม่ออก

มีตำราเป็น "บ๊ีบสา" "บ๊ีบลาน" หลายเล่ม ค่อนข้างหวงตำรา เนื่องจากรับปากกับอาจารย์ไว้ว่าจะเก็บรักษาเป็นอย่างดี ยังหาคนสืบทอดวิชาไม่ได้ แม้จะพยายามสอนหลานชาย แต่ก็ยังไม่สำเร็จ เพราะหลานชายไม่มีพื้นฐานทางภาษาไทยล้านนาเลย

(3) **พ่อหมอแว้น** อายุ 50 ปี เชื้อสายไทยยวน เดิมอยู่ที่ตำบลจิว อำเภอเทิงจบประถมศึกษาที่ 4 แล้วบวชเรียนจนจบนักธรรม ได้ความรู้การเป็นหมอจากพระและหมอฟันบ้านท่านอื่นที่นั่น หลังจากนั้นย้ายมาอยู่ตำบลไม้ยา อำเภอพญาเม็งราย ได้เรียนวิชาเป่ากระดูก เป่าพิษมะเส็งจากลุงชื่อ "อู๊ใจ" ยึดอาชีพนี้มานาน 20 ปีแล้ว แต่ส่วนมากจะมีบทบาทเป็นหมอสู่ขวัญ สืบชะตา ส่งเคราะห์ ส่งสะเอิบ มีตำราเป็น "บ๊ีบสา" สำหรับเทียบดูดวงชะตาด้วย

เมื่อปลายเดือนพฤศจิกายน 2535 "อู๊ใจ" หกล้มก้นกระแตกเดินไม่ได้ ญาติพาไปตรวจที่โรงพยาบาลพญาเม็งราย เอ็กซเรย์พบว่า กระดูกต้นขาขวาหัก แพทย์แนะนำว่าควรผ่าตัดรักษา แต่เนื่องจากช่วงนั้นเป็นฤดูเก็บเกี่ยว ไม่สะดวกที่ลูกหลานจะไปเฝ้า จึงขอกลับบ้านไปให้หลานคือหมอแว้นไปรักษาและเสกน้ำมันตีให้กิน โดยไม่ได้ใช้น้ำมันทาบริเวณที่กระดูกหักเลย เพราะมีความเชื่อว่าหาก

ทาน้ำมันงาแล้วจะปวดมาก ได้ถามอุ๊ยใจว่า ทำไมจึงไม่รักษาตัวเอง ตอบว่า กลัวไม่หาย หนึ่งเดือนต่อมา เริ่มยกขาขึ้นสูงได้ สองเดือนต่อมา สามารถพุงตัวนั่งเก้าอี้และเกาะราวไม้เดินได้

คนไข้อีกรายหนึ่ง เป็นชายไทยวัย 21 ปี อยู่หมู่บ้านเดียวกับหมอแวน เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2535 ประสบอุบัติเหตุขั้บรถมอเตอร์ไซด์ชนรถอีแต่น มีแผลบริเวณหน้าแข้งขวาข้อเท้าขวา ไปรักษาที่สถานีนามัยใกล้บ้าน เย็บแผลเสร็จแล้วกลับบ้าน รู้สึกปวดแผล จึงไปให้"อุ๊ยใจ"เป่ารักษาแผล แต่ก็ไม่หายปวด จึงไปนอนรักษาตัวที่โรงพยาบาลชุมชน 3 วัน แพทย์เอกซเรย์พบว่ากระดูกไม่หักให้กลับบ้านไปทำแผลต่อที่สถานีนามัยพร้อมทั้งให้"อุ๊ยใจ"เป่ารักษาควบคู่กันไปด้วย

ต่อมาวันที่ 26 ธันวาคม คนไข้ไปให้ "หมอสอน" ทำพิธี "ฮ้องขวัญ" (เรียกขวัญ) เพราะเชื่อว่าขวัญตกอยู่บริเวณที่รถชน ต้องเรียกกลับคืนมา จากนั้นให้ "หนานแก้ว" ทำพิธีสงเคราะห์ และเนื่องจากก่อนหน้านี้ คนไข้เคยประสบอุบัติเหตุรถล้มมาครั้งหนึ่งแล้ว แต่ยังไม่ได้ทำพิธีแก้ไข เมื่อเกิดอุบัติเหตุซ้ำอีก จึงมีความเชื่อว่ารถคันนี้ "ติดสะเอบ" แน่ๆ ("สะเอบ" คือ เควาะห์ หรือ เสนียดจัญไร) จึงมาให้ "หมอแวน" ทำพิธี "ส่งสะเอบ" หรือ "ตัดสะเอบ" โดยใช้ด้ายสายสิญจน์คล้องผ่านคนไข้ และรถมอเตอร์ไซด์ โยงไปหา "สะตวง" (กาบกล้วยที่มัดเป็นพานใส่ของเช่นไหว้) เมื่อทำพิธีเสร็จหมอนำสะตวงไปทิ้งในบริเวณที่ไม่มีใครเดินไปมา เสร็จแล้วต้องเดินจากไปโดยไม่หันหลังกลับมาดู

หมอแวนอธิบายว่า "สะเอบ" หมายถึง เควาะห์ที่เกิดขึ้น เช่น ตกรถ ตกต้นไม้ตกบ้าน หรือแม้แต่การตายคลอด ตายโง่ นอนหลับตาย การตัดสะเอบทำขึ้นเพื่อไม่ให้เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นอีก

นอกจากนั้นยังอธิบายคำว่า"ขวัญ" คือเป็นสิ่งไม่มีตัวตน เป็นคล้ายวิญญาณที่อยู่ประจำอวัยวะนั้นๆ ซึ่งหมอแวนจะมีคำบรรยายในพิธี เรียกขวัญเป็นภาษาพื้นเมืองล้านนาได้ไพเราะน่าฟัง ดังนี้

"ขอขวัญนี้เล่าจุงปีกปีกคืนมา สามสิบสองขวัญเจ้า พ่อจกเรียกหาฮื้อมาอยู่กับกายา และฮื้อมาพร้อมเซียง ฮื้อขวัญมาข้าเปื้อน ออย่าแอวโนไพร ขวัญแก้ม ขวัญคิ้ว ดั่ง ปากเคยจาไซ ขวัญหูตาโน เกษาแห่งเจ้า ขวัญหัตถานานมแห่งลูกเต้า เคยดูดยเจยม ขวัญแหล่ ขวัญท้อง ขวัญป้องแขนกลม ขวัญข้างกายปึงจม ขวัญหลัง ขวัญหน้า ขวัญจ่าข้าจุงรีบมาเร็ว ขวัญแข่งขาพร้อมฮื้อมาอยู่ห้องอัดต่าตั้งขวัญปาดตา เกยเดินต่องเต้า ออย่าไปมัวเมาเซาะหา แถมเล่าจุงรีบป็นมาตวยเตื่อะ"

ซึ่งหม้ออธิบายว่า ขวัญทั้ง 32 นั้นได้แก่ แก้ม1 คิ้ว1 ดั่ง(จมูก)1 ปาก1 หู1 ตา1 ผม1 มือ10 (เพราะมี 10 นิ้ว) นม2 แหล่(ไหล่)2 แขน2 ท้อง1 สีข้าง2 หลัง1 หน้า 1 ขา2 เท้า2

หมอแวนได้ถ่ายทอดวิชารักษากระดูกหัก มะเร็ง ให้แก่ผู้สนใจไปแล้วสองคนส่วนเรื่องการสูขวัญ สืบชะตา ส่งสะเอบ ยังไม่มีผู้ใดสนใจมาขอสืบทอด

(4) **หมอจันทร์** วัย 68 ปี พื้นเพเดิมอยู่อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เรียนหนังสือจบชั้นประถมปีที่ 3 เมื่ออายุ 17 ปี บิดาเสียชีวิต จึงบวชเณรให้ 2 เดือน ต่อมา อายุ 20 ปี เกณฑ์ทหารแล้วไปอยู่ในจังหวัดแถบภาคกลาง ได้เรียนเป็นหมอเสนารักษาราว 6 เดือน แล้วช่วยรักษาทหารและม้าที่บาดเจ็บ หลังจากปลดทหารแล้วก็ยังรักษาชาวบ้านเรื่อยมา ในสมัยก่อนคนที่เรียนรู้การรักษาก็มีจำนวนน้อย ต้องรู้แผนโบราณควบคู่กันไปด้วย หมอจันทร์จึงไปขอสอบวิชาต่อจาก "พ่อหนานตะ" ซึ่งเป็นหมอเมือง อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันที่อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

พ่อหนานตะ สอนโดยให้พ่อจันทร์ติดตามไปดูในขณะที่รักษาคนไข้ เพื่อให้เห็นว่าคนไข้มีอาการแบบไหนต้องรักษาอย่างไร หลังจากรักษาคนไข้เสร็จแล้วจะสอนวิธีตรวจคนไข้ ด้วยการดูและคลำ เช่น การคลำชีพจรว่าเต้นช้าหรือเร็ว ถ้าเร็วมากแสดงว่าไข้สูง ไข้ไม่ลด

การคลำหน้าอกดูว่าใจสั้น ใจเต้นเร็วหรือไม่ คนที่ "ใจปกติ" (หมายถึง คนไข้ที่มาด้วยอาการใจไม่ค่อยดี) จะมีอาการใจสั้น ตกใจง่าย

การคลำปลายมือว่าอุ่นหรือเย็น ถ้ามือเย็นแสดงว่ามีไข้ ถ้ามืออุ่นแสดงว่าไม่ไข้มีไข้ อีกวิธีหนึ่งคือ หมอจะเข้าไปเอาน้ำในห้องน้ำล้างอ้นตะ แล้วนำมาให้คนไข้ดื่ม ถ้าคนไข้เอามือปิดไม่ยอมดื่ม แสดงว่ามีไข้ แต่ถ้ายอมดื่มแต่โดยดีแสดงว่าไม่ไข้มีไข้ ถ้ามีไข้ต้องรักษาโดยใช้เวทย์มนต์เสกน้ำให้กิน ใช้ฝ้ายน้อมมัดคอ หรือรดน้ำมันต์

ถ้าคนไข้มีอาการเจ็บท้อง ต้องถามด้วยว่า มีอาการเจ็บอย่างไร เจ็บที่เดิมหรือย้ายที่ได้ ถ้าเจ็บด้านซ้ายบนจะเป็นม้าม ถ้าเจ็บด้านล่างซ้ายจะเป็นมดลูก ถ้าปวดร้าวมาที่เอวจะเป็นไต ถ้าเจ็บใต้สะดือจะเป็นกระเพาะปัสสาวะ

พ่อหนานตะ ยังได้อธิบายว่า ร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ว่าจะขาดธาตุใดธาตุหนึ่งไม่ได้ เช่น อาการท้องร่วงเป็นเพราะลำไส้มันลื่น ต้องใช้ของฝาด หรือ ของขม มารักษา ห้ามใช้ของร้อน เช่น ดิบลิ่ พรักน้อย ขิง ข่า เพราะมันไม่มียาฝาดสมานเมือกในลำไส้

ถ้าขาดธาตุน้ำ จะอ่อนเพลีย พยาธิทุกอย่างเข้าแทรกได้ เพราะไม่มีกำลัง (พ่อจันทร์บอกว่า "พยาธิ" คือ พยาธิ* เช่น พยาธิปากขอ พยาธิไส้เดือน)

ถ้าขาดธาตุดิน ทำให้เป็นเหน็ดชา ปวดกระดูก เอ็นข้อ การรักษา วันหนึ่งๆจึงต้องใช้เท้าเปล่าเหยียบดินบ่อยๆ

ถ้าขาดธาตุลม จะทำให้ประสาทอ่อน วิงเวียนศีรษะ ตกใจง่าย หน้ามืดตามัวต้องใช้ยาลม เช่น บอระเพ็ด

ถ้าขาดธาตุไฟ จะทำให้เกิดอาการได้หลายอย่าง เช่น นิ่ว มะโหก หรือสสารหรือ ฝีในท้อง คือ เป็นตุ่มในลำไส้ มีอาการปวดท้องเฉพาะที่ หรือถ่ายเป็นเลือด

ในการสอนเรื่องตัวยา พ่อหนานตะจะพาไปในป่าเพื่อให้รู้จักต้นไม้ และถากเปลือกไม้ หรือเอาใบไม้มาทดลองเคี้ยวเพื่อรู้รสชาติ

หลังจากเรียนไปได้ประมาณ 2 ปี บางครั้งพ่อหนานตะก็ปล่อยให้พ่อจันทร์รักษาเอง โดยจะอธิบายคนไข้และญาติว่า พ่อเลี้ยงน้อยก็รักษาได้เหมือนกัน (พ่อเลี้ยงน้อย หมายถึงพ่อจันทร์ ส่วนพ่อหนานตะ ชาวบ้านเรียกว่า พ่อเลี้ยงใหญ่)

ในการเป็นหมอยา พ่อหนานตะมีข้อห้าม คือ เวลาไปบ้านศพห้ามกินทุกอย่างถ้าไปปราบผี หรือไล่ผีก็ห้ามกิน เพราะถ้ากินซี่ซากผีแล้ว ผีจะไม่กลัว เนื่องจากถือว่าเป็นพวกเดียวกัน นอกจากนั้นยังห้ามลอดใต้ถุนบ้าน เครือกล้วย ราวตากผ้า เพราะจะทำให้คาถา "สิบพระคุณ" เสื่อม (ชื่อคาถาที่ใช้ไล่พิษ) แต่ถ้าทำผิดข้อห้ามโดยไม่ตั้งใจจะรู้สึกผิดปกติเช่นปวดศีรษะ หรือเหมือนมีอะไรมาต้ำกัน ต้องทำ "ขันตั้ง" (เครื่องบูชาครู ประกอบด้วย ดอกไม้ธูปเทียน 4 คู่ น้ำมัน-ส้มป่อย) ไปขอขมาจึงจะหาย

เมื่อย้ายมาตั้งหลักแหล่งในเชียงรายได้ แลกเปลี่ยนความรู้กับ พ่อหนานหล้า และพ่อหนานหมื่น ยึดอาชีพหมออยู่ที่บ้านทุ่งยัง อำเภอเวียงชัย ได้ 8-9 ปี ต่อมาทำการค้าขาย โดยใช้ล้อเกวียนเดินทางร่วมกับการรักษาคนไข้ที่บ้านป่าม่วง ตำบลแม่ต๋ำ อำเภอพญาเม็งราย สุดท้ายจึงมาปักหลักอยู่ที่บ้านสันเชียงใหม่ ตำบลแม่เปา

โรคที่หมอรักษาได้ชำนาญที่สุด คือ ดีซ่าน นิว และลมผัดเดือน ซึ่งหมออธิบายถึงอาการสาเหตุและหลักการรักษาแต่ละโรค ดังนี้

ดีซ่าน -อาการ ตาเหลือง ตัวเหลือง ร่างกายอ่อนเพลีย

-สาเหตุ ธาตุไฟแรงกว่าธาตุอื่น มีความร้อนภายในทำให้ดีซ่าน

-การรักษา ให้ยาแก้ทางดีและธาตุไฟ เนื่องจากดีและธาตุไฟอาศัยกัน

นิว -อาการ "เยี่ยวแดงเป็นน้ำโชยจิ้น" (ปัสสาวะสีแดงเหมือนน้ำล้างเนื้อ) ทำงานหนักจะปวดหลังปวดเอว บางทีมีนิ่วหลุดออกมาเวลาปัสสาวะ

นิ่วมี 2 ชนิด คือ (1) นิ่วหิน รักษายาก ต้องใช้ "น้ำปะตา" (ปรอท) ซึ่งปัจจุบันหมอไม่ได้รักษา เพราะเกรงจะเกิดอันตราย และ(2) นิ่วสะไต (นิ่วปูน) เป็นสีขาวๆ รักษาได้ง่ายกว่า ถ้านิ่วสะไตที่อยู่ในถุงเยี่ยว (กระเพาะเยี่ยว) แล้ว จะเรียกว่า "นิ่วสาย"

-สาเหตุ หมออธิบายว่า คนเราแต่ละคนมีธาตุไฟไม่เหมือนกัน บางคนมีมาก บางคนมีน้อย เวลากินน้ำกินอาหารเข้าไป ถ้าธาตุไฟแรงก็จะไม่เป็นตะกอน แต่ถ้าธาตุไฟไม่แรงพอ ก็จะมีตะกอนติดอยู่กลายเป็นนิ่ว ส่วนเด็กที่เป็นนิ่วอาจเป็นกรรมพันธุ์จากแม่

-การรักษา กินยาต้มให้เข้าไปล้างนิ่ว หรือ ไปกัดนิ่วที่ละน้อย เปรียบเทียบกับเวลาน้ำมันติดถ้วย ต้องใช้น้ำส้ม (เช่น มะนาว) ล้าง

ลมพัดเดือน ส่วนมากเป็นในหญิง

-อาการ "เมาหัว" (เวียนศีรษะ) เวลากินอาหารบางชนิดเช่น เนื้อวัว หรือได้กลิ่นบางอย่าง เช่น เหม็นกลิ่นจากการเผาผ้าอย่าง

-สาเหตุ เป็นเพราะธาตุลมน้อยกว่าธาตุน้ำและธาตุไฟ "คนที่ธาตุลมน้อย จะสบอะหยังกับได้" (คนที่ธาตุลมน้อย ได้กลิ่นอะไรก็ไม่ได้)

-การรักษา ต้องกินยาเพิ่มลมให้มากขึ้นเท่ากับธาตุอื่น โดยเฉพาะธาตุไฟ

ก่อนการรักษา คนไข้จะต้อง "ตั้งขัน"(ทำเครื่องบูชาครู) ซึ่งประกอบด้วย สวยดอกไม้ 4 ดอก ฐูปเทียน 4 คู่ ผ้าขาว ผ้าแดง ข้าวสารเหนียว ข้าวเปลือก เงิน 12 หรือ 32 บาท แล้วแต่อาการของโรคว่าป่วยมากหรือน้อย ต่อจากนั้นหมอจะทำพิธีขึ้นครู เพื่อให้ครูบาอาจารย์มาช่วยรักษา แล้ว "ฮีบยา" ให้คนไข้กินจนกว่าจะหาย เมื่อถามว่า หากให้ยาไปกินโดยไม่ได้ทำพิธี จะได้ผลหรือไม่หมอบอกว่า ไม่ได้ "ยาจะเป็ด" (ยาจะไม่มีฤทธิ์ในการรักษา)

ในการรักษาคนไข้ นั้น หมอบางคนรักษาไม่หาย แต่ถ้าให้หม้ออีกคนรักษาโดยใช้ยาอย่างเดียว ก็นกลับรักษาหาย จึงต้องเอาวันเดือนปีเกิดของหม้อและคนไข้มาดูดวงว่าจะโปรดกันหรือไม่ (ถูกกันหรือไม่) ส่วนเรื่องค่ารักษานั้น แล้วแต่คนไข้จะสมนาคุณ เคยมีคนสมนาคุณมากที่สุด 5000บาท แต่เคยมีหลายรายที่รักษาหายแล้วไม่กลับมาดำหัวเลย บางทีจึงต้องเรียกร้องค่ารักษาตั้งแต่แรก ค่ารักษาสูงสุดประมาณ 200 บาท ต่ำสุดแล้วแต่คนไข้จะให้ บางคนไม่มีจริงๆก็ให้มาดำหัวเฉยๆ ไม่ต้องเสียเงิน

ขณะนี้ลูกศิษย์มาเรียนบ้างเหมือนกัน แต่ไม่ค่อยมีคนสนใจจริงจังมากนัก และเมื่อมีโรงพยาบาลก็กลัวหม้อแผนปัจจุบันจะต่อว่า

(5) หม้อรอด วัย 66 ปี ภูมิลำเนาเดิมอยู่ภาคอีสาน ย้ายมาอยู่บ้านหนองบัวคำ ตำบลเมืองราย เมื่อปีพ.ศ.2516 มีบุตร 9 คน คนสุดท้ายอายุ 23 ปี แต่งงานมีครอบครัวกันหมดแล้ว อาชีพหลักคือ ทำนาทำไร่ รายได้ประมาณ 10,000 บาทต่อปี

เมื่ออายุ 21 ปี บิดาป่วยเป็นอัมพฤกษ์ ให้หม้อพินบ้านรักษาโดยกินยาต้มและทาน้ำมันงา ประมาณ 1 ปีก็หาย หม้อรอดจึงสนใจขอสืบวิชาต่อนี้จากหม้อ โดยขึ้นขันตั้ง มีผ้าถุง 1 ผืน แพร 1 วา สวย (กรวย) 4 สวย ขัน 5 (เครื่องบูชาซึ่งประกอบด้วยสิ่งของอย่างละ 5 ชิ้นเช่น เทียน5 หมาก5 พลุ5 ไข่ 1 ฟอง ดอกไม้ 5คู่ เหล้า 1 ขวด เงิน 6 บาท

ในขณะที่เรียนวิธีการรักษาอัมพาตนั้น อาจารย์จะบอกชื่อต้นไม้ให้หม้อรอดไปหามา เมื่อได้มาแล้วก็จะบอกส่วนผสมให้ ว่าใช้อะไร จำนวนเท่าใด นำมาต้ม ขณะปรุงยากี่เป่าเสกคาถาใส่หม้อ ยาด้วย สมุนไพรที่ใช้มีทั้งหมด 7 ชนิด หากขาด 1-2 ชนิดก็ยังใช้ได้ แต่หม้อยังไม่เปิดเผยชื่อสมุนไพร

นอกจากนั้นยังใช้น้ำมันงาเปาคาตา แล้วนำมาทาถูจนวดให้ผู้ป่วย ซึ่งอาจใช้น้ำมันงาขาว งาดำ หรือน้ำมันเจียง(เลียงผา)ก็ได้ แต่ไม่ใช้น้ำมันหมู หมอบอกว่าสาเหตุของโรคนี้ เกี่ยวกับเลือดเดินไม่สะดวก เลือดเดินไม่ดี

เมื่อมีผู้ป่วยมาให้รักษา หมอจะคุยตกลงกันก่อนว่า ถ้ารักษาหายแล้วผู้ป่วยจะต้องเสียค่ารักษาเป็นเงินเท่าใด แต่ถ้าไม่หายก็จะไม่คิดเงินเลย เมื่อตกลงเรียบร้อยแล้ว จึงทำพิธีขึ้นขันตั้ง ซึ่งประกอบด้วย ผ้าถุง 1 ผืน แพร 1 วา สวย(กรวย) 4 สวย ขัน 5 ไข่ 1 ฟอง ดอกไม้ 5 คู่ เหล้า 1 ขวด เงิน 6 บาท เสร็จแล้วจะจัดยาต้ม 1 ขวด ให้นำไปต้มโดยใส่น้ำ 3 ส่วน ต้มจนเหลือ 1 ส่วน แล้วให้ดื่ม หลังจากนั้นนำมาต้มซ้ำและดื่มซ้ำได้อีกจนกว่าจะจืด นอกจากนั้นยังต้องนวดด้วยน้ำมันงาที่มันต์แล้ว

หลังจากกินยาแล้วถ้าถ่ายอุจจาระมาก และมือเท้าอุ่นมีสีเลือดขึ้น ก็แสดงว่าการรักษาได้ผล แต่หากกินยาแล้วไม่ถ่ายมากขึ้น แสดงว่าไม่ถูกกับโรค ถ้าหากยาถูกกับโรคแล้ว กินยาเพียงหม้อเดียว ก็จะเริ่มมีผล และหลังจากรักษาหายแล้ว จะมียากินอีกขนานหนึ่งเพื่อตัดรากโคน ไม่ให้กลับเป็นซ้ำอีก

ในอดีต การปรุงยามีข้อห้ามและข้อแนะนำสำหรับคนไข้ ดังนี้

- 1) ผู้ต้มยาจะต้องเป็นคนเดียวกันตั้งแต่เริ่มรักษาจนกระทั่งหาย หากคนนั้นเหนียวหรือต้องการให้ผู้อื่นช่วย ต้องบอกหมอก่อน หมอจะเป็นผู้ให้เปลี่ยน
- 2) แก้ว หม้อต้มยา ต้องมีจานรอง ไม่ให้ตั้งบนพื้นกระดาน
- 3) บริเวณที่ต้มยา หรือ เตาต้มยา ห้ามใช้ทำอย่างอื่น เช่น ทำกับข้าวหรือจุดบู่หรือสูบ
- 4) การใส่พื้น เข้าทางไหนก็ให้เข้าทางนั้นตลอด ห้ามเปลี่ยนช่องเข้ารอบ จนกระทั่งไหม้หมดทั้งห้อง
- 5) ห้ามแบ่งไฟไปก่อในเตาอื่น เพราะกลัวโรคจะติดต่อไปยังผู้อื่น
- 6) มีเขตกันด้วยพรหมจรรย์ (ด้ายสายสิญจ์ กันบริเวณต้มยา)

แต่ในปัจจุบันแม้หมอไม่ได้ถือเคร่งนัก ก็พบว่ายังรักษาคนไข้หายได้เหมือนกัน

เมื่ออยู่อีสาน หมอเคยรักษาผู้ป่วยอัมพาตหายราว 100 คน ไม่หาย 40-50 คนหลังจากย้ายมาพญาเม็งรายรักษาหายแล้ว 40-50 คน ผู้ที่มารักษาหายแล้วจะบอกต่อกันไป จึงมีคนมาให้รักษาเรื่อยๆ พบว่าคนไข้ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และคนที่อายุต่ำกว่า 40 ปี จะรักษาหายได้ง่ายกว่าคนที่อายุมาก

หมอมีข้อปฏิบัติคือ ไม่กินมังสะ 10 ชนิด ได้แก่ ข้าง ม้า เสือ ลิง งู จระเข้ หมา แมว หมี มนุษย์ และไม่กินข้าวบ้านศพ ในขณะนี้ยังไม่คิดจะถ่ายทอดวิชาให้ใครเนื่องจากกลัวเขาเอาไปต้มตุ๋นชาวบ้าน เช่น รักษาไม่หายแล้วก็ยังเรียกร้องเอาเงิน นอกจากนั้นตนเองยังยึดเป็นอาชีพเสริมอยู่

ตัวอย่างคนไข้ัมพาทที่มารักษากับหมอรอด

พ่อตา อายุ 62 ปี อยู่ที่ตำบลเมืองราย รู้ตัวว่าความดันโลหิตสูงมา 2 ปีแล้ว รักษาโดยใช้ลูกยอ ผึ้งแดดจนแห้ง ใส่ขิงต้มกินมาตลอด ไม่เคยรักษาที่โรงพยาบาลเลย เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2536 มีอาการอ่อนเพลีย แขนขาข้างซ้ายไม่มีแรง ยกไม่ขึ้น ชาบริเวณปากและลิ้น ญาติพาไปรักษาที่โรงพยาบาล แพทย์ตรวจพบว่า ความดันโลหิตสูงมากถึง 210/110 มิลลิเมตรปรอท จึงวินิจฉัยว่า เส้นโลหิตในสมองแตกเนื่องจากความดันโลหิตสูง ถูกแนะนำให้ไปรักษาที่โรงพยาบาลจังหวัด แต่พ่อตา เชื่อถือวิธีรักษาแบบพื้นบ้านมากกว่า เพราะหลายปีก่อนกระดูกเท้าซ้ายเคยหัก แพทย์ที่โรงพยาบาล จะตัดปลายเท้าออก แต่พ่อตาไม่ยอม จึงกลับมาให้หมอเมืองเป่ารักษาได้ 10 วันอาการก็ดีขึ้น นอกจากนั้นยังมีญาติป่วยเป็นอัมพาทแล้วอาการดีขึ้นหลังจากไปรักษากับหมอรอด ญาติจึงพากลับบ้าน เพื่อให้หมอรอดรักษา

ก่อนรักษาหมอรอด ห้ามกินยาของคนอื่นทุกอย่าง และถ้ารักษาหายจะคิดค่ายา 5000 บาท ยาที่ให้มาต้มกินเป็นแก่นไม้ ใบไม้(ไม่ทราบว่าเป็นต้นอะไรบ้าง-ผู้วิจัย)ต้มกินแทนน้ำ มีรสขม นอกจากนั้นยังใช้น้ำมันงาทาขา หลังกินยา มีอาการท้องร่วงและขยับแขนขาได้ 5 วันต่อมาอาการดีขึ้นจนใช้ไม้ค้ำยันช่วยเดินได้ 10 วันต่อมาก็สามารถเดินไปมาได้เอง วันที่ 21 มิถุนายน 2536 พบว่าคนไข้สามารถเดินได้เอง มีอชวาทำงานได้ แต่ยังมีแรงไม่เท่าปกติ พ่อตาบอกว่า หลังจากรักษาหายแล้วจะไปขึ้นครูเอาวิชานี้มาไว้

2.6.2 การวิเคราะห์ผลการวิจัย

2.6.2.1 การจำแนกตามระบบพื้นบ้าน

เนื่องจากการแพทย์พื้นบ้านมีรากฐานความรู้ความเชื่อที่แตกต่างจากการแพทย์แผนปัจจุบัน ดังนั้นไม่ว่า วิธีเรียกชื่อโรคหรืออาการ และ วิธีการแก้ปัญหา ก็ย่อมแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง จึงกลายเป็น "ช่องว่าง" ระหว่างการแพทย์ทั้งสองแผน ที่ทำให้ทั้งสองฝ่ายคุยกันไม่ค่อยรู้เรื่อง และไม่ยอมหันมาพูดคุยกัน

ต่อไปนี้เป็นความพยายามที่จะ "ลดช่องว่าง" ดังกล่าว โดยจำแนกประเภทหมอเมือง วิธีการรักษา หรือการแก้ปัญหา และการเรียกชื่อโรคหรืออาการเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้ง่ายแก่การทำความเข้าใจ อีกทั้งสามารถโยงไปถึงทฤษฎี หรือความรู้ ความเชื่อแบบพื้นบ้านได้ง่าย ดังนี้

(1) ประเภทของหมอเมือง

หมอเมืองมีบทบาทในการแก้ปัญหาสุขภาพได้หลายด้าน ซึ่งพอจะจำแนกตามวิธีการแก้ไข ปัญหาได้ดังนี้

(1.1) **หมอมือ** มีหน้าที่ทำนายทายทักโชคชะตา และหาสาเหตุของการเจ็บป่วยมีชื่อเรียกต่างกันหลายอย่างตามลักษณะพิธีกรรมที่ทำ ได้แก่ หมอส่อง หมอด้วยแก้ว ผีหม้อหนึ่ง ตัวอย่างเช่น มีเด็กหญิง อายุ 3 ปี ป่วยเป็นไข้ ไปรักษาที่โรงพยาบาลแล้วก็ยังไม่หาย จึงไปถามผีหม้อหนึ่งได้คำตอบว่า เด็กไปวิ่งเล่นผ่านบริเวณที่มีคนตายโหง การแก้ไข คือต้องเอาสิ่งของที่คนตายอยากกินไปเช่นไหว้วาก่อน จึงจะหาย

(1.2) **หมอผี** เป็นหมอที่ใช้เวทย์มนต์คาถาไล่ผี ในรายที่ผีเข้า ส่วนมากเป็นชาย หมอเข้าทรง เป็นหมอที่ใช้วิธีติดต่อกับวิญญาณ ให้มาเข้าในร่างของคนทรง ซึ่งส่วนมากเป็นหญิง เพื่อบอกยาหรือกรรมวิธีรักษา

(1.3) **หมอสูชวัณ** หมอประเภทนี้ บางท่านก็ไม่จัดว่าเป็นหมอ เพราะมีหน้าที่ในงานพิธีกรรมต่าง ๆ โดยทั่วไป เช่น งานแต่งงาน ซึ่งดูแล้วคล้ายกับไม่มีบทบาทด้านการรักษา อย่างไรก็ตาม กรณี "หมอมัน" จะเห็นว่า ใช้พิธีเรียกขวัญมามีบทบาทในการวินิจฉัยและรักษาโรคด้วย

(1.4) **หมอขวากซุย หมอเป่า** เป็นหมอที่ใช้คาถาเป่าให้กระดูกติดกัน หรือดับพิษ มักมีบทบาทในการรักษากระดูกหัก มะเร็ง ไฟไหม้น้ำร้อนลวก บางคนใช้คาถาร่วมกับการแหก เช็ด ด้วยเขาหรือเขี้ยวของสัตว์

(1.5) **หมอยา** ใช้สมุนไพรในรูปแบบของ ยาต้ม อาจเป็นแก่นไม้ รากไม้ หรือบดเป็นผง ต้องมีการขึ้นครูก่อนที่จะให้ยาคนไข้ไปรักษา โดยให้เหตุผลว่า หากไม่ขึ้นครู ยาจะ "บปัด" (ไม่มีฤทธิ์ในการรักษา) ตัวอย่างโรคที่รักษา คือ ดีซ่าน นิ่ว มะโหกกลมผิดเดือน อัมพาต เป็นต้น ส่วนมากหมอยาจะอยู่ประจำบ้าน เวลามีคนไข้มาหาจึงจะรักษาให้ จึงต่างจากหมอประเภทที่เร่ขายยาสมุนไพรซึ่งหมอเมืองเองก็ไม่ยอมรับ และถือว่าเป็นการหลอกลวงชาวบ้าน เพราะยาเหล่านั้น "บปัด" เนื่องจากไม่มีครู

นอกจากนั้น ในอดีตยังมีหมอดำยา แต่ปัจจุบันลดบทบาทลงมาก เพราะไปคลอดที่โรงพยาบาลสะดวกกว่า

(2) วิธีการแก้ปัญหาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

ก่อนอื่นขอทำความเข้าใจว่า ในที่นี้จะเลี่ยงคำว่า "วิธีการรักษา" เพื่อไม่ให้ติดอยู่ในกรอบของการแพทย์แผนปัจจุบัน แต่จะใช้คำว่า "วิธีการแก้ปัญหาสุขภาพ" แทน เพราะ "สุขภาพ" ตามคำจำกัดความองค์การอนามัยโลก คือ สุขภาวะ โดยสมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต และทางสังคม (Health is completely physical, mental and social well being) ซึ่งเป็นความหมายที่เข้มข้นและครอบคลุมมาก ไม่ใช่แต่เพียงว่า เป็นโรค หรือ ไม่เป็นโรคอะไรเท่านั้น

วิธีการแก้ปัญหาของหมอมืออยู่หลายอย่าง และส่วนมากหมอจะใช้หลาย ๆ วิธีร่วมกันในการรักษาคนไข้คนหนึ่งๆ ซึ่งรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

- แก้อายุ คุณไสย เวทย์มนต์ ใช้ในรายที่เจ็บป่วยเนื่องจากสาเหตุที่คิดว่าถูกผีเข้า ผีทำ
- ส่งเคราะห์ รดน้ำมันต์ ใช้ขับไล่เคราะห์ เสนียดจัญไร ให้พ้นไปจากตัว "ตัดสะเอบ" ก็เป็นการส่งเคราะห์ชนิดหนึ่งที่ใช้กับคนประสบอุบัติเหตุ รถล้มบ่อย ๆ
- การสู่วัณญ คือ การทำเพื่อปลอบใจหรือให้กำลังใจแก่คนไข้ มีผลทำให้จิตใจของคนไข้

ดีขึ้น ซึ่งหมอมือถึงถือว่าเป็นยา 1 ขนาน

- เป่า คาถา เพื่อดับพิษหรือเสกให้กระดูกที่หักนั้นกลับมาติดกันอีกครั้งหนึ่ง และอาจใช้ร่วมกับ การเช็ด หรือ แหก เช่นคาถาสิบพระคุณ เป็นชื่อคาถาที่ใช้ในพิธีเช็ด แหก
  - เช็ด แหก เป็นการเอาเขี้ยว หรือ เขาสัตว์ เช่น เขี้ยวหมู เขี้ยวเสือ เขาควาง มาลูบบริเวณ อวัยวะที่ปวดหรือบวมของคนไข้ เพื่อไล่ให้พิษไปรวมกันที่ส่วนใดส่วนหนึ่ง พร้อมทั้งว่าคาถาสิบพระคุณ หลังจากนั้นจึงใช้ยาแก้ (พอกยา)
  - ยาสูบ มีวิธีทำโดยฝนยาสมุนไพร 5 อย่าง (เปิดเผยไม่ได้) ใส่ขวดไว้ แล้วใช้อุปกรณ์ปลายแหลมทำด้วยทองเหลืองจุ่มลงในน้ำยา แล้วสักลงบนผิวหนังทั่วตัวให้เลือดออกเป็นการไล่พิษ
  - ฝนยา ใช้รากไม้หลายชนิดมาฝนให้ตัวละลายในน้ำ แล้วให้คนไข้ดื่มน้ำปัจจุบันหมอมือเมืองไม่ค่อยได้ใช้แล้ว เนื่องจากเสียเวลามาก
  - ม้วนเป็นยาสูบ ใช้ในรายที่เป็นริดสีดวงจมูก(มีก้อนเนื้ออยู่ในโพรงจมูก)
- ยาต้ม มักเป็นสมุนไพรตำรับที่ประกอบด้วยไม้หลายชนิด ไม่ค่อยพบว่าใช้สมุนไพรเดี่ยว
- สมยา เอายาต้มให้ไอน้ำออกมาในกระโจม อบตัวคนไข้
  - จั๊ยา ก้อบยา เป็นการประคบหรือเอายาครอบไว้เพื่อถอนพิษ
  - ย่ำขาง เป็นการให้เท้าหมอเหยียบลงบนแผ่นเหล็กที่วางบนเตาไฟจนร้อนแดง แล้วนำมาเหยียบอวัยวะส่วนที่ปวดหรือบวมของคนไข้ โดยหมอมือจะท่องมนต์คาถาไปด้วยตลอดการทำพิธี
  - จับเส้น (นวด) หรือเอาเอ็น แก้วปวดเมื่อย หรือบำบัดในรายที่เป็นอัมพาต
  - ดึง เข้าเผือก น้ำมันมนต์ ใช้ร่วมกันในรายที่กระดูกหัก

(3) ขั้นตอนการรักษา

หมอมือเมือง มักใช้วิธีรักษาหลาย ๆ อย่างร่วมกัน ซึ่งเมื่อศึกษากระบวนการรักษาจนครบขั้นตอนของหมอแต่ละคน จะพบความเชื่อมโยงของวิธีรักษาในการแก้ไข้ปัญหา แต่ละโรค ดังนี้

- เป่าพนะคาถา-น้ำมันต์ ใช้กับ มะเร็ง ตุ่มบีด ตาแดง ไฟไหม้น้ำร้อนลวก

- เป่าพ่น-คาถาน้ำมันต์-เช็ด-แหก-ย่าซาง (พิธีกรรมทางไสยศาสตร์) ใช้กับ โป่ง ฝีเข้า
- เป่าพ่น-คาถาน้ำมันต์-ตั้ง-นวด-เผือก ใช้กับ กระจุกหัก
- สมุนไพรดำรับ (ฝน ต้ม อบ เม็ดลูกกลอน) ใช้กับ ลมผัดเดือน ดีชาน วิดสีดวงทวาร นิ้ว
- นวด ใช้กับการบำบัดอาการปวดเมื่อย

ซึ่งพบว่าหมอเมืองส่วนใหญ่จะใช้วิธีการรักษาแบบผสมผสาน ทั้งด้านพิธีกรรมซึ่งมีผลทางด้านจิตใจ และด้านการรักษาที่มีผลทางด้านร่างกาย

(4) โรคและอาการที่อธิบายตามทฤษฎีแบบพื้นบ้าน

โรคที่หมอเมืองรักษาได้ มีทั้งโรคแผนปัจจุบัน ที่พบเห็นประจำ และโรคที่มีชื่อเรียกตามชื่อพื้นบ้าน ในที่นี้ จะเลือกอธิบายความหมายเฉพาะของโรคพื้นบ้าน ที่แผนปัจจุบันยังไม่รู้จักคุ้นเคย หรือมีวิธีอธิบายสาเหตุที่แตกต่างกันไป เพื่อประโยชน์ในการทำความเข้าใจถึงแนวคิด หรือทฤษฎีแพทย์พื้นบ้านในตอนต่อไป ส่วนที่เรียกชื่อและอาการตรงกับกับแผนปัจจุบัน จะยังไม่ขออธิบายในที่นี้

(4.1) อัมพาต / อัมพฤก

- อาการ แขนขาไม่มีแรง
- สาเหตุ เลือดเดินไม่ดี บ้างอธิบายว่าเลือดมากกว่าลม ลมมีน้อย

ส่วน อัมพฤก มีอาการอ่อนแรงน้อยกว่าเพราะเพิ่งเริ่มเป็น แต่ถ้าปล่อยทิ้งไว้โดยไม่รักษาจะกลายเป็นอัมพาต

- การรักษา โดยกินยาให้ถ่ายอุจจาระมากๆ เพื่อให้เลือดลดน้อยลง หรือโดยการ นวดเอ็นเส้นเลือด ให้มีความอบอุ่น มีกำลังมากขึ้น

(4.2) โป่ง

- อาการ ปวด ร้อน ตามกล้ามเนื้อ หากเป็นนานๆ ขาจะลีบ
- สาเหตุ ไม่มีตัวตน ฝี คนโบราณว่าอาจมีตัวเชื้อด้วย เกิดขึ้นในขณะที่เดินทางไกล อยู่ดี ๆ ก็เป็นขึ้นมา คล้ายๆ ถูกพิษ แต่ไม่รู้ว่ามีมาจากไหน

- การรักษา ใช้ไสยศาสตร์ คาถาสีบพระคุณ และใช้ยาจู้ให้อบอุ่น (ใช้ร้อนแก้ร้อน) หมอบางท่านใช้วิธี ย่ำซาง

(4.3) มะเฮ็ง เป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ต่างจาก มะเร็ง หรือ "सार" ชนิดที่ร้ายแรง

(4.4) นิ้ว (รายละเอียดได้กล่าวแล้ว ในประวัติหมอจันทร์)

(4.5) ฝีในท้อง

(4.6) ดีชาน (ได้กล่าวแล้ว ในประวัติหมอจันทร์)

(4.7) กระจุก

(4.8) ขางในลำไส้

(4.9) มะโหก หรือริดสีดวงทวาร	(4.10) ไข้	
(4.11) ตกขาว มืดตะกิด หนองใน	(4.12) เบาหวาน	
(4.13) หอบหืด	(4.14) ลมผิดเดือน (ได้กล่าวในประวัติหมอจันทร์)	
(4.15) ลมชัก	(4.16) เจ็บหัว	
(4.17) บ้ำ ประสาท	(4.18) ขวัญตก	
(4.19) คุณไสย	(4.20) ผีพราย	(4.21) หมาบ้ำกัด

(5) การจำแนกอวัยวะตามแบบพื้นบ้าน

กรณีของหมอมั่น จะเห็นว่าแยกอวัยวะในร่างกายเป็น 32 แต่เมื่อให้นับไปที่ละอวัยวะ กลับพบว่า มีถึง 33 อย่างไรก็ตามพบว่าพอจะเทียบเคียงได้กับ ทฤษฎีการแพทย์ไทย ที่ปรากฏอยู่ใน "ตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ (ฉบับหลวง)" ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย โดยอธิบายว่ามนุษย์เรานั้นประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ธาตุดิน 20 ประการ ธาตุน้ำ 12 ประการ ธาตุลม 6 ประการ และธาตุไฟ 4 ประการ ซึ่งอวัยวะ 32 (หรือ 33) นั้น เทียบเคียงได้กับ ธาตุดิน และธาตุน้ำรวมกันได้แก่

1) เกศา	"ผม"	2) โลมา	"ขน"
3) นขา	"เล็บ"	4) ทันตา	"เขี้ยว"(ฟัน)
5) ตะโจ	"หนัง"	6) มังสัง	"จัน"(เนื้อ)
7) นหารู	"เอ็น"	8) อัฐิ	"กระดูก"
9) อัฐิมัญชัง	"หมองดูก" (เยื่อในกระดูก)	10) หทัยัง	"หัวใจ"
11) วักกัง	"มะแกว"(ไต) ¹	12) ยกนัง	"ตับ"
13) ปืหัง	"ม้าม" ²	14) บัปผาสัง	"ปอด"
15) กิโถมัง	"พังพืด"	16) อันตัง	"ไส้ใหญ่"
17) อันตคูนัง	"ไส้น้อย"	18) อุทริยัง	"อาหารใหม่"
19) กรีสัง	"อาหารเก่า"	20) มะทะเกศา	"ดูกเบื้องหัว" ³
21) มัตถเกมัตถลุงคัง	"อ่องอหหัว" (มันในสมอง)	22) ปีตตัง	"น้ำดี"
23) เสมหัง	"น้ำเศลษ"	24) ปุพโพ	"น้ำหนอง"

¹ ในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยแปลว่า "ม้าม"

² ในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยแปลว่า "ไต"

³ ไม่มีในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย

25) โโลหิตัง	"เลือด"	26) เสโท	"เหงื่อ"
27) เมโท	"มันข้น"	28) อัสนุ	"น้ำตา"
29) วสา	"มันเหลว"	30) เขไฟ	"น้ำลาย"
31) สิงฆานิกา	"น้ำมูก"	32) ลสิกา	"น้ำยางเหลือง" (น้ำมันไขข้อ)
33) มุตตัง	"น้ำเยี่ยว"(น้ำปัสสาวะ)		

ในเบื้องต้นนี้คิดว่าคงมีรากฐานมาจากที่เดียวกัน แต่อาจมีความจำคลาดเคลื่อนไปบ้าง หรือมีการแต่งเติมตามความเชื่อในแต่ละท้องถิ่น ส่วนหมอแฉ่งอธิบายว่า"ขวัณ" เป็นสิ่งไม่มีตัวตน เป็นคล้ายวิญญาณที่อยู่ประจำอวัยวะนั้นๆ ซึ่งมีทั้งหมด 32 ขวัณ ได้แก่ แก้ม1 คิ้ว1 ดั่ง(จมูก)1 ปาก1 หู1 ตา1 ฝ่ามือ10(เพราะมี 10 นิ้ว) นม2 แผล(ใหญ่)2 แขน2 ท้อง1 สีข้าง2 หลัง1 หน้า1 ขา2 เท้า2

2.6.2.2 ความหมาย ความสำคัญของการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

(1) อาการหรือโรคพื้นบ้านกับความรู้ความเชื่อของหมอเมือง

กรณีหมอเมืองจะเห็นความเชื่อเรื่อง"ขวัณ" จึงมีคำอธิบายอาการ "ขวัณตก"และมีวิธีคลี่คลายปัญหาหลายรูปแบบเพื่อให้สภาพจิตใจดีขึ้น แต่ถ้ายังไม่ได้ผลก็แสดงว่ามี "พยาธิ" หรือ โรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนร่างกายให้ผิดปกติ

หมอจันทร์อธิบายว่า นิ้วเกิดจากธาตุไฟน้อยกว่าปกติ ดีชานเกิดจากธาตุไฟมากกว่าปกติ ซึ่งตรงกับความเชื่อเรื่องความไม่สมดุลย์ของธาตุ จึงน่าจะมีส่วนพื้นฐานมาจากการแพทย์ของอินเดียที่แยกแยะร่างกายมนุษย์ออกเป็นธาตุต่างๆ สี่ธาตุ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ

ส่วนกรณีหมอสม จะเห็นว่ายังมีความเชื่อเรื่อง"ผี" ทำให้มีคนที่"ผีเข้า"หรือ"เด็กร้องไห้ไม่หยุด" ดังนั้น หากนำอาการหรือโรคพื้นบ้านมาจำแนกออกตามสาเหตุ หรือความเชื่อแบบพื้นบ้าน จะเห็นความเชื่อมโยงกัน ดังนี้

อาการหรือโรคตามระบบพื้นบ้าน	คำอธิบายสาเหตุของโรค	ทฤษฎีความเชื่อ
กินข้าวบิ่ล่ำ กินน้ำปลง	ขวัณตก	เรื่องขวัณ
คุณไสย ผีเข้า บ้า ประสาท ไปง	ผีทำ	เรื่องผี
อัมพาต	เลือดเดินไม่ดี	ธาตุ 4
ลมผิเดืออน	ธาตุลมน้อยกว่าปกติ	ธาตุ 4
ดีชาน	ธาตุไฟมากกว่าปกติ	ธาตุ 4
นิ้ว	ธาตุไฟน้อยกว่าปกติ	ธาตุ 4

เกี่ยวกับความเชื่อเรื่อง "ขวัญ" ท่านเจ้าอาวาสวัดสันเขียงใหม่ อำเภอพญาเม็งราย ได้กรุณาอธิบายว่า "ขวัญ" เป็นสิ่งที่ไม่มีความตัวตน เพราะเป็นนามธรรม และมีความหมายดังนี้

"ขวัญ" หมายถึง กำลังใจของคนเรา ซึ่งเป็นนามรูปที่อยู่ตามสรีระร่างกาย ในอวัยวะทั้ง 32 ของคนเรา เช่น ขวัญเกศา ขวัญแก้ม ขวัญคิ้ว เป็นต้น เป็นความเชื่อของชาวบ้านโดยทั่วไป (ซึ่งตรงกับ ความเชื่อของหมอแว่น) ส่วน"ขวัญตก" เป็นอาการสะดุ้งตกใจ หวาดผวา เมื่อประสบกับสิ่งที่น่าหวาดกลัวจนไม่สามารถบังคับจิตใจได้

ซึ่งการตีความแบบนี้ใกล้เคียงกับ ท่านเจ้าคุณโกษากรวิจารณ์ ปฐมาจารย์คนหนึ่งของประวัติศาสตร์โบราณคดีของไทย ที่สาธยายเรื่อง "ขวัญ" ว่า หมายถึง "วิญญาณ" ตรงตามพุทธปรัชญา (พ.อ. สมัคร บุรวาศ , 2519) เมื่อเชื่อว่าคนเรามี "ขวัญ" ในยามที่ "ขวัญตก" จึงต้องมีพิธีเรียกให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัวอีกครั้งหนึ่ง

ส่วนคำว่า "ผี" นั้น น่าจะเป็นสัญลักษณ์ (symbol) ของ "ความไม่รู้" ซึ่งพอจะอธิบายบนพื้นฐานทางจิตวิทยาได้ว่า คนเรากลัวความไม่รู้ หากมีความรู้ คนเราก็จะไม่กลัว ดังนั้น แทนที่จะหาเหตุผลกับสิ่งที่ยังไม่สามารถรู้ได้ ก็อาจจะบอกว่าเป็นเพราะ "ผี" ไปก่อน ซึ่งจะช่วยให้คลายความกังวลไปได้ในระดับหนึ่ง หลังจากนั้นจึงหาวิธีการ หรือพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเซ่นไหว้ หรือการขับไล่และปิดเป่า เพื่อให้เกิดความสบายใจยิ่งขึ้น "ผี" จึงเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ที่ช่วยบรรเทา "ความไม่รู้" หรือความกลัวให้ลดลงไปได้

(2) วิธีการแก้ปัญหาและผลที่เกิดขึ้น

จากความรู้ความเชื่อดังกล่าว ทำให้หมอเมืองมีวิธีการแก้ปัญหาสุขภาพอย่างหลากหลาย และครอบคลุมทั้งทางกาย จิตใจ และสังคม ซึ่งพอจะจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีผลต่อจิตใจ และกลุ่มที่มีผลต่อร่างกาย แต่ในทางปฏิบัติพบว่า หมอเมืองใช้วิธีการทั้งสองกลุ่มร่วมกัน โดยไม่อาจแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมอเมืองมีวิธีแก้ปัญหาสุขภาพอย่างเป็น "องค์รวม" นั่นเอง .

ดังกรณีตัวอย่างของ "หมอหมื่น"และ"หมอแว่น" จะเห็นบทบาทเด่นในการแก้ปัญหาจิตใจและสังคมคือ เป็นหมอสูขวัญ ส่งเคราะห์ ตัดสะเอบ ในขณะที่"หมอจันทร์"และ"หมอรอด"จะมีบทบาทเด่นด้านแก้ปัญหาทางร่างกาย โดยใช้ยาสมุนไพร ใช้น้ำมันนวด ส่วน"หมอสม"มีบทบาทเด่นทั้งสองด้าน และมีวิธีการค่อนข้างไปทางไสยศาสตร์เช่น การจูกยา ก้อบยา ย่ำขาง รดน้ำมันตไล่ผี เป็นต้น

เมื่อนำวิธีการต่าง ๆ ที่หมอเมืองใช้แก้ปัญหาสุขภาพ มาจัดกลุ่มตามผลที่เกิดขึ้นทางกาย จิตใจและสังคม จะได้ภาพดังต่อไปนี้

<u>วิธีการที่ใช้</u>	<u>มีผลในด้าน</u>
แก้คุณไสย เวทย์มนต์	จิตใจ
สูชัฏฐ์ สงเคราะห์ รดน้ำมันต์	จิตใจ
เป่า คาถา	จิตใจ
คาถาสืบพระคุณ	จิตใจ
เช็ด แหก	จิตใจ
เสกมิด จ้ำ ผ่า	จิตใจ
ฝนยา	ร่างกาย
มวนเป็นยาสูบ	ร่างกาย
ยาต้มสมุนไพรร	ร่างกาย
อบยาสมุนไพรร	ร่างกาย
จู้ยา (ประคบ) ก้อบยา	ร่างกาย
ยาสับ	ร่างกาย
จับเส้น (นวด)	ร่างกาย
ดิ่ง เข้าเฝือก น้ำมันมนต์	ร่างกาย

2.6.2.3 ความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อม

จากความรู้ความเชื่อในเรื่อง "ขวัญ" "ผี" และ "ความไม่สมดุลย์ของธาตุ 4" ทำให้รูปแบบการแก้ไข ปัญหาสุขภาพแบบพื้นบ้าน ปรากฏให้เห็นเป็นพิธีกรรมต่าง ๆ อันมีความหมายอยู่ในตัวและสามารถ สื่อสารให้คนในวัฒนธรรมเดียวกันเข้าใจกันได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้สืบทอดกันมาจนกลายเป็นขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาวล้านนา แต่ถ้ามหากคนจากต่างวัฒนธรรมมองดูอย่างผิวเผิน ก็อาจเห็นว่าเป็น เรื่องที่มงาย ไร้สาระ ตัวอย่าง เช่น

การทำขันตั้ง เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึง ความสัมพันธ์ระหว่างหมอ คนไข้ และความศักดิ์ สิทธิ์ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อเตรียมให้คนไข้มีความมั่นใจ มีศรัทธาต่อการรักษาของหมอ ซึ่งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว ที่ช่วยให้การแพทย์พื้นบ้านสามารถดำรงอยู่ในสังคมชนบทได้ โดยไม่ถูกดัดแปลง ไปเป็นการแพทย์เชิงพานิชย์

การสูชัฏฐ์ การเป่า คาถา เช็ด แหก เป็นพิธีกรรมที่ทำให้คนไข้เกิดกำลังใจ ซึ่งในปัจจุบันเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า หลายๆ โรคหายเองได้จากภูมิคุ้มกันทานในตัวเอง และจากกระบวนการซ่อมแซม สิ่งที่สึกหรอในร่างกาย "กำลังใจ" จึงเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ภูมิคุ้มกันทานดีขึ้น ช่วยให้หายจากโรคเร็วขึ้น

การสังเคราะห์ หรือการตัดสะเอบ ก็เช่นกัน เป็นการทำให้หายกังวลใจว่า ตนจะได้ไม่ต้องประสบอุบัติเหตุเหล่านั้นซ้ำแล้วซ้ำอีก

ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถสื่อให้คนใช้กับหมอมือเมืองเข้าใจกันได้ดีกว่า การแพทย์ที่มีพื้นฐานจากวัฒนธรรมตะวันตก ช่องว่างระหว่างหมอกับคนใช้จึงมีน้อยกว่า

ส่วนการใช้สมุนไพรพบว่า มักเป็นสมุนไพรตำรับ มีตัวยาหลาย ๆ ชนิดมาผสมกัน ซึ่งเป็น "ภูมิปัญญา" ของบรรพบุรุษ ที่สามารถนำพืชสมุนไพรที่มีอยู่หลากหลายในอดีต มาเป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาลักษณะต่าง ๆ เพื่อดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไป อย่างไรก็ตาม พบว่า ความรู้ดังกล่าว ขาดการพัฒนาอย่างเป็นระบบ เป็นการจดจำตัวยาสืบทอดกันมาโดยไม่มีการอธิบายเหตุผลในการใช้ตัวยาเหล่านั้น

นอกจากนั้น กรณีคนใช้อุบัติเหตุที่ทำให้หมอแค้นทำพิธี "ตัดสะเอบ" ยังเป็นตัวอย่างชัดเจนที่แสดงถึงการให้บริการการแพทย์แบบพหุลักษณะ คือ ให้บริการแผนปัจจุบันที่สถานีนามัยและโรงพยาบาลควบคู่ไปกับการให้บริการแบบพื้นบ้าน

2.6.2.4 การปรับตัวในสังคมปัจจุบัน

ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา เป็นยุคที่เศรษฐกิจส่งเสริมการท่องเที่ยวและธุรกิจซื้อขายดิน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่รวดเร็วนี้ ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวชนบทเป็นอย่างมาก คนหนุ่มสาวเปลี่ยนอาชีพเกษตรกรรม เป็นขายแรงงานในเมืองหรือต่างถิ่น ในด้านการสาธารณสุข ได้มีการกระจายของโรงพยาบาล และสถานีนามัยมากขึ้น พบว่ามีค่านิยมการฉีดยา การขอเอ็กซเรย์ ในกลุ่มคนใช้ที่มารับบริการมากขึ้น

หมอมือเมืองหลายท่านก็มีการปรับเปลี่ยนบทบาท ใช้ยาแผนปัจจุบันร่วมกันไปด้วย ตัวยาสมุนไพรหลายอย่างที่เคหาได้ในท้องถิ่นก็เริ่มหายาก บางชนิดต้องเข้าไปซื้อที่ร้านขายยาในจังหวัด ตัวยาหรือวิธีการบางอย่างมีการปรับเปลี่ยนไป เช่น การใช้น้ำมันในการรักษาคนใช้กระดูกหักหรืออัมพาต แต่เดิมครูกำหนดว่าให้ใช้น้ำมันงาขาว แต่ปัจจุบันอนุโลมให้ใช้น้ำมันชนิดอื่นได้

นอกจากนั้นยังพบว่า ค่าสมนาคุณก็ได้มีการปรับให้สูงขึ้น แม้จะยังคงเป็นค่ายกครูเช่นเดิมก็ตาม ทั้งนี้เพราะค่าใช้จ่ายต่างๆ สูงขึ้น

2.7 สรุปและข้อเสนอแนะ

ผลจากการวิจัยแสดงว่า ชาวบ้านมีภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจและสังคม เพราะสอดคล้องกับความรู้ ความเชื่อและวิถีชีวิต ของประชาชนในท้องถิ่น

และสิ่งเหล่านั้นมีการเคลื่อนไหว ปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เราจึงควรต้องพัฒนาศักยภาพที่ยัง "ร่วมสมัย" ขึ้นมาเป็น "ทางเลือก" ในการดูแลสุขภาพในท้องถิ่น ส่วนจะพัฒนาในรูปแบบใดนั้น คงต้องทำวิจัยหารูปแบบวิธีการที่เหมาะสม จากการวิจัยในระยะต่อไป

2.8 เอกสารอ้างอิง

1. พ.อ. สมัคร บุราวาศ , วัฒนธรรมไทย-จีน, สำนักพิมพ์แพรวพิตยา, 2519, หน้า 262
2. ประเวศ วะสี , องค์กรร่วมแห่งสุขภาพ , มูลนิธิโกมลคีมทอง 2536 , หน้า 53
3. อานันท์ กาญจนพันธุ์ ฉลาดชาย รมิตานนท์, "พิธีกรรมและความเชื่อในการรักษาพยาบาลพื้นบ้านภาคเหนือ", พฤติกรรมสุขภาพ, บรรณาธิการ : ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์เพ็ญจันทร์
ประดับมุข, จริยา สุทธิสุนทร, 2533, หน้า 113-124
4. มัชยัศต์ ดาโรจน์, แนวทางการสอบวิชาเวช-เภสัชกรรมแผนโบราณ, เทพรัตน์การพิมพ์,
2526, หน้า 5-7
5. Viggo Brun & Trond Schumacher, "Traditional Herbal medicine in Northern Thailand " ,
California University of California Press, 1987
6. สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ "การแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง" โครงการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข, 2529 หน้า 23
7. ธารา อ่อนชมจันทร์และคณะ, ศักยภาพหมอพื้นบ้านกับการสาธารณสุขมูลฐาน:กรณีศึกษาจังหวัดเชียงราย, สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข,
2535, หน้า 32-34

.....

บทที่ 3 ผลการวิจัยเครือข่ายเรื่อง

ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์:

กรณีศึกษาเผ่าอาข่าและลาหู่บริเวณดอยตุงจังหวัดเชียงราย

3.1 คณะผู้วิจัยเครือข่าย

ผจญ ใจกล้า	สถานีอนามัยดอยตุง กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย
ณรงค์ ลือชา	สถานีอนามัยดอยตุง กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย
วิราพร ใจกล้า	สถานีอนามัยดอยตุง กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย
ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ	สถาบันราชภัฏเชียงราย

3.2 ความเป็นมาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ปัจจุบันการแพทย์ (แผนใหม่) ของไทยในหลายๆ เรื่อง นับได้ว่าเจริญก้าวหน้าพอที่จะทัดเทียมกับหลายๆ ประเทศที่เรียกตนเองว่า พัฒนาแล้ว จะเห็นได้จากผลงานต่างๆ ที่ปรากฏต่อสาธารณชนและได้รับการยกย่องจากต่างประเทศเสมอมา มีอุปกรณ์การแพทย์และแพทย์ผู้เชี่ยวชาญทัดเทียมประเทศที่เจริญแล้ว แต่ปัญหาสุขภาพอนามัยของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ยังคงดำรงอยู่ โดยเฉพาะกับประชาชนในชนบทและชาวเขา ซึ่งเป็นผู้ด้อยโอกาสเกือบทุกเรื่อง ไม่ว่าจะข้อจำกัดทางด้านคมนาคม การศึกษา หรือเศรษฐกิจ

ดังนั้นการบริการทางการแพทย์อันก้าวหน้าและทันสมัยดังกล่าว จึงถูกจำกัดและสงวนไว้สำหรับคนกลุ่มน้อยที่มีกำลังการซื้อสูงเท่านั้น ประชาชนส่วนใหญ่จึงยังคงมีความเลื่อมล้ำในการได้รับบริการสาธารณสุขที่มีคุณภาพ อันมีเหตุปัจจัยมาจากปัญหาการพัฒนาแบบกระจุก ก่อให้เกิดเงื่อนไขและข้อจำกัดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านคมนาคม การศึกษาและเศรษฐกิจ ทำให้การบริการด้านการแพทย์และการสาธารณสุขที่มีคุณภาพ ไม่สามารถครอบคลุมประชากรทั้งหมดของประเทศได้

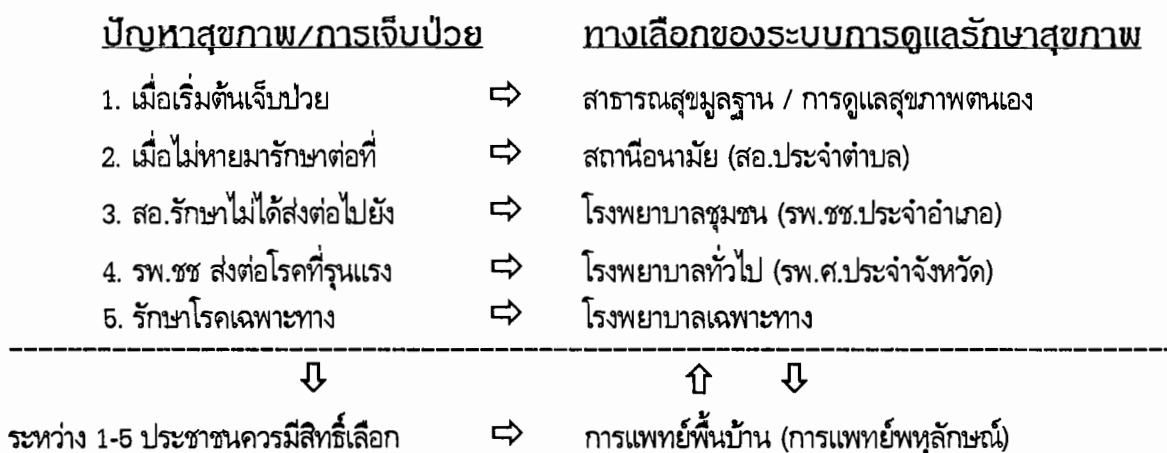
แม้ว่าในช่วงแผนพัฒนาสาธารณสุขตั้งแต่ฉบับที่ 5 จะได้มีการกระจายสถานบริการสาธารณสุขของรัฐมากขึ้นในเชิงปริมาณก็ตาม เช่น มีโรงพยาบาลชุมชนเกือบทุกอำเภอ และมีสถานีอนามัยเกือบทุกตำบล แต่กลับปรากฏว่าประชาชน ทั้งคนพื้นราบและบนพื้นที่สูง ยังคงต้องพึ่งระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน ทั้งในรูปของการแพทย์พื้นบ้านอย่างเดียวและในรูปผสมผสานกับบริการของรัฐ (แผนใหม่) อันแสดงให้เห็นถึงบทบาทของการแพทย์พื้นบ้าน และทางเลือกในการดูแลสุขภาพสุขภาพตนเองของประชาชน เป็นไปในลักษณะพหุลักษณะ ที่ไม่ได้ผูกติดกับบริการของรัฐเพียง

ระบบเดียว แต่ในการลงทุนด้านสุขภาพ รัฐกลับให้ความสนใจ ทูมเทการพัฒนาระบบและอุปถัมภ์เฉพาะกับการแพทย์แผนใหม่เพียงระบบเดียว แม้จะมีนโยบายให้ประชาชนพึ่งพาตนเองมากขึ้น ในการดูแลรักษาสุขภาพตนเองก็ตาม แต่รัฐให้ความสนใจต่อภูมิปัญญาพื้นบ้าน อันเป็นทางเลือกของประชาชนค่อนข้างน้อยหรือไม่มีเลย ตรงกันข้าม ยังมองข้ามความสำคัญและความหลากหลายของศักยภาพในท้องถิ่น การพัฒนาทางสุขภาพจึงเป็นไปในลักษณะของการหยิบยื่นให้จากรัฐ ตามความต้องการของรัฐ ซึ่งก็อาจจะไม่ตรงกับความต้องการของท้องถิ่น ไม่เหมาะสมกับท้องถิ่นหรือไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น

จากการทำงานด้านสาธารณสุขกับชาวเขาเผ่าอาข่าและลาหู่บนดอยตุง จังหวัดเชียงราย เป็นเวลาห้าปีพบว่า ก่อนที่ชาวเขาจะมาใช้บริการจากสถานบริการของรัฐ ส่วนใหญ่จะมีการดูแลสุขภาพด้วยตนเองในระดับหนึ่งก่อน เมื่อปัญหาเกินความสามารถที่จะดูแลรักษาตนเองแบบพื้นบ้าน จึงมาใช้บริการที่สถานอนามัยหรือโรงพยาบาล บางครั้งเมื่อมารับการรักษาที่สถานอนามัยแล้วไม่พอใจผลการรักษา ก็จะหันกลับไปใช้วิธีการดั้งเดิมของตนเองอีก หรืออาจใช้การรักษาทั้งสองแบบควบคู่กัน

จากจุดนี้เองจึงเป็นที่น่าสนใจศึกษาว่า ศักยภาพและภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเองของชนเผ่าต่างๆ บริเวณดอยตุง จังหวัดเชียงราย มีมากน้อยเพียงไร มีจุดเด่นจุดด้อยอย่างไร ซึ่งภูมิปัญญาในส่วนที่เป็นศักยภาพ ก็สมควรจะได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัย เพื่อเป็นการเสริมสร้างศักยภาพในการดูแลสุขภาพของประชาชน สอดคล้องตามนโยบายการส่งเสริมให้ประชาชนพึ่งพาตนเองด้านการดูแลสุขภาพ ให้มีทางเลือกในการดูแลรักษาสุขภาพแบบพหุลักษณะ

นั่นคือให้มีทางเลือกทั้งการแพทย์แผนปัจจุบันและการแพทย์พื้นบ้าน เพื่อนำไปสู่การมีสุขภาพที่ดีถ้วนหน้าอย่างแท้จริง และยังเป็นการลดความแออัดของผู้ป่วยในโรงพยาบาลต่าง ๆ ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เพื่อที่โรงพยาบาลหรือแพทย์จะได้ทำการรักษาโรคที่ยุ่งยาก สลับซับซ้อน เกินกว่าที่จะรักษาได้ด้วยวิธีการของการแพทย์พื้นบ้านซึ่งจะทำให้ผลการรักษาพยาบาลมีประสิทธิภาพมากกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ดังสรุปเป็นกรอบแนวคิดได้ดังนี้

3.3 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของชาวอาข่าและชาวล่าหู่
- 2) เพื่อศึกษาระบบวิถีคิดและการตัดสินใจในการเลือกวิธีการดูแลรักษาสุขภาพของตนเอง
- 3) เพื่อศึกษากระบวนการปรับตัวในเรื่องการดูแลสุขภาพของชาวอาข่าและล่าหู่ ภายใต้ภาวะที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากทางสังคม-เศรษฐกิจ ในบริเวณดอยตุง

3.4 วิธีดำเนินการวิจัย

1) พื้นที่เป้าหมาย

พื้นที่บริเวณดอยตุง ตำบลเทอดไทย กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ประกอบด้วย 5 หมู่บ้าน ได้แก่

(1) บ้านอีกอ้อปากกล้วย	เผ่าอาข่า
(2) บ้านสวนป่า	เผ่าอาข่า
(3) บ้านมูเซอปากกล้วย	เผ่าล่าหู่
(4) บ้านลาบา	เผ่าล่าหู่
(5) บ้านซาเหย่ง	เผ่าล่าหู่

2) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้มีประสบการณ์ด้านการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านในหมู่บ้านทุกคน ได้แก่ หมอพื้นบ้าน หมอผี หมอพระ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ และคนไข้ที่มีประสบการณ์ในการดูแลสุขภาพตนเอง (สำหรับหมอพื้นบ้านนั้น เลือกศึกษาแบบเจาะลึกเฉพาะผู้ที่มีบทบาทและผลงานปรากฏเด่นชัด ซึ่งมี 5 คน)

3) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

- แบบสัมภาษณ์
- เครื่องบันทึกเสียง
- กล้องบันทึกภาพ
- อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (ล่ามภาษาอาข่าและล่าหู่)

4) วิธีการรวบรวมข้อมูล

การศึกษครั้งนี้อาศัยวิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยา ดังนี้

- (1) ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งรวบรวมข้อสังเกตและประสบการณ์ของเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยดอยตุง ต่อกรณีการให้บริการสุขภาพแก่ประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย และทัศนคติของชาวบ้านที่มาใช้บริการ

(2) คีกรรวรบรรวมข้อมูลภาคสนาม โดย

- สำรวรสภาพทั่ว ๆ ไปของชุมชน
- สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน และสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกลุ่มเป้าหมาย (หมอพื้นบ้าน)
- สังเกตการณ์ร่วมขณะที่มีการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน
- สังเกตการณ์และเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน
- บันทึกข้อมูลด้วยสมุดโน้ต เทปบันทึกเสียง และกล้องถ่ายภาพ

(3) สัมภาษณ์เจาะลึกหมอพื้นบ้านและผู้รับบริการ โดยครอบคลุมประเด็นหลักดังนี้

- ความหมาย การจำแนกและการวินิจฉัยการเจ็บป่วยตามภูมิปัญญาของแต่ละเผ่า
- กระบวนการตัดสินใจในการเลือกวิธีการดูแลรักษาสุขภาพตนเอง
- ผลการรักษาและความพึงพอใจในการรักษาในแต่ละทางเลือก
- การเรียนรู้และการสืบทอดทางภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพตนเอง

(4) วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม โดยอิงประเด็นการวิเคราะห์ดังนี้

- บริบทของการเจ็บป่วยและเหตุปัจจัยที่มีต่อภาวะสุขภาพ
- ระบบและภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพ
- ศักยภาพในการปรับตัวของระบบการดูแลรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน และ
- การเชื่อมโยงกับระบบการดูแลรักษาสุขภาพแผนปัจจุบันในเชิงพหุลักษณ์

3.5 บริบททางสังคม-วัฒนธรรมของพื้นที่วิจัย

3.5.1 พื้นที่บริเวณดอยตุง

ดอยตุง เป็นยอดดอยหนึ่งบนเทือกเขานางนอน จุดสูงสุดมีความสูงถึง 1,509 เมตรจากระดับน้ำทะเล อยู่ทางเหนือสุดของประเทศไทย ทอดยาวตามแนวชายแดนจากเหนือสู่ใต้ ทิศเหนือติดกับประเทศพม่า ทิศใต้ติดกับ อำเภอแม่จัน ทิศตะวันตกติดกับชายแดนไทยพม่า ทิศตะวันออกติดกับพื้นที่ราบของอำเภอแม่สาย มีสภาพภูมิประเทศเป็นเทือกเขา สลับซับซ้อน อากาศหนาวเย็น ประชากรในพื้นที่บริเวณดอยตุง ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยภูเขาเผ่าอาข่า (อึ๊กอ), ล่าหู่ (มูเซอ), ไทยใหญ่, ลีัวะ, และชาวจีนฮ่ออพยพ รวมประชากรมากกว่า 10,000 คน ดอยตุงมีปูชนียสถานที่สำคัญคือพระธาตุดอยตุง ซึ่งตั้งอยู่บนยอดดอยตุง เป็นสถานที่สักการะของชาวไทยและชาวต่างประเทศ

บริเวณดอยตุงอยู่ในเขตพื้นที่โครงการพัฒนาดอยตุง ซึ่งเริ่มโครงการมาตั้งแต่ปี 2531 มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนร่วมมือกันถึง 35 หน่วยงาน โดยมีภารกิจในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

พัฒนาป่าไม้ พัฒนาด้านการเกษตร และส่งเสริมคุณภาพชีวิต นอกจากนี้ยังมีพระตำหนักดอยตุงที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จประทับเป็นแรมเดือน

3.5.2 ประวัติความเป็นมาของชาวอาข่าและลาหู่บริเวณดอยตุง

คนไทยพื้นราบมักจะเรียกชาวอาข่าว่า "อีก่อ" และเรียกชาวลาหู่ว่า "มูเซอ" ทั้งชาวอาข่าและชาวลาหู่ที่อาศัยอยู่บริเวณดอยตุง มีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ในแคว้นหยุนหนานของประเทศจีน ได้ทยอยกันอพยพลงสู่ภาคตะวันออกเฉียงของประเทศพม่าและทางตอนเหนือของประเทศลาว แล้วจึงค่อยๆ เคลื่อนย้ายจากพม่าและลาวเข้ามาทางภาคเหนือของประเทศไทย บางส่วนมุ่งตรงมาที่ดอยตุง และบางส่วนได้เข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่"บ้านแม่หม้อ"และ"บ้านพญาไพร" ใกล้กับดอยตุง (ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านหนึ่งของกิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย) ต่อมาพวกนี้ได้ย้ายมาอยู่ที่ดอยตุงด้วย จากหลักฐานที่มีผู้สูงอายุเกิดในพื้นที่พบว่า ทั้งสองเผ่าได้มาตั้งถิ่นฐานบริเวณดอยตุงไม่ต่ำกว่า 70 ปี

ชาวอาข่าและชาวลาหู่ ที่อาศัยอยู่บริเวณดอยตุง ส่วนใหญ่ยังมีเครือญาติและพวกพ้อง อาศัยอยู่ที่ถิ่นฐานเดิมในจีนและบางส่วนอยู่ในพม่า ยังมีการติดต่อไปมาหาสู่กันเป็นประจำ ดังนั้นจึงมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ส่อเค้าอิทธิพลของวัฒนธรรมจีนอย่างเห็นได้ชัด เช่น การใช้ตะเกียบในการรับประทานอาหาร การใช้แช่สกุล ความเชื่อและพิธีกรรม การนับถือบรรพชน การดูแลรักษาสุขภาพตนเองและการใช้สมุนไพรเป็นต้น

แม้ว่าชาวอาข่าและชาวลาหู่ จะดำเนินชีวิตไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของเผ่าตน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ชาวอาข่าและลาหู่ก็มีการติดต่อกับชนเผ่าอื่น ๆ หรือแม้แต่กับคนพื้นราบเอง มีชาวฮั่นจากมณฑลหยุนหนาน ซึ่งคนไทยเรียกพวกนี้ว่าจีนฮ่อ เป็นพวกที่เดินทางเข้าออกอยู่ตามหมู่บ้านชาวอาข่าและชาวลาหู่เป็นประจำ เพื่อการติดต่อซื้อขายสินค้า ทำให้ชาวอาข่าและลาหู่ได้รับอิทธิพลจากกลุ่มจีนฮ่ออยู่มาก จนสามารถใช้ภาษาจีนฮ่อเป็นภาษากลางในการสื่อสารระหว่างชนเผ่าที่เป็นชาวเขา

กลุ่มอิทธิพลอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มของมิชชันนารี ที่สอนคริสต์ศาสนาให้อาข่าและลาหู่ จนบางหมู่บ้านเช่น บ้านมูเซอปากกล้วยและบ้านซาแห่ (ชาวลาหู่) นับถือศาสนาคริสต์กันทั้งหมู่บ้าน ซึ่งนอกจากสอนศาสนาคริสต์แล้ว พวกมิชชันนารียังได้สอนตัวอักษรโรมัน (A B C ...) เพื่อให้แต่ละเผ่าใช้เขียนเป็นพยัญชนะของภาษาตน จนกลายเป็นภาษาเขียนของแต่ละเผ่า ซึ่งแต่เดิมทั้งสองเผ่ายังไม่มีภาษาเขียนเป็นของตนเอง มีแต่ภาษาพูด ดังนั้น มรดกทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม จึงใช้วิธีเล่าสืบทอดกันมาแต่บรรพชน

ปี พ.ศ. 2531 เป็นปีที่ทีมงานวิจัย (ในฐานะเจ้าพนักงานสาธารณสุข) ได้เริ่มเข้ามาปฏิบัติงานในพื้นที่โครงการพัฒนาดอยตุงช่วงแรก มีข้อสังเกตว่าก่อนฟ้าสาง ในหมู่บ้านอาข่าและลาหู่จะได้ยิน

เสียงตำข้าวตึกๆ เป็นจังหวะ จะได้ยินเสียงร้องของสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ เช่นเสียงเห่าของสุนัข เสียงร้องของวัวควาย เสียงไก่ขันกะตึก แต่ปัจจุบันนี้ เสียงเหล่านี้ไม่มีให้ได้ยินอีกแล้ว วิถีชีวิตของพวกเขาได้เปลี่ยนไปจากที่เคยทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์มาตั้งแต่อดีต ปัจจุบันต้องเปลี่ยนอาชีพมารับจ้าง เพราะพื้นที่ทำกินของชาวอาข่าและลาหู่ ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ปลูกป่าของโครงการพัฒนาโดยตุง ดังนั้นชาวอาข่าและลาหู่ก็ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตของตน เพื่อปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

3.5.3 บริบททางสังคม-วัฒนธรรมของอาข่า

ชาวอาข่าถือว่า เกิดมาเพื่อการสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษ จึงมีตำนานเล่าสืบประวัติความเป็นมาของเผ่า จนสืบสาวไปได้ถึงต้นกำเนิดของมนุษยชาติ อาข่ามองตนเองว่าเป็นหนึ่งหนึ่งของลูกโซ่ สืบเกลียวกันมายาวนานและจะประสานต่อกันอีกไกลแสนไกล เขาถือว่า ชีวิตก็ดี อาหารก็ดี ตลอดจนเจตนาความมั่นคงล้วนเป็นสิ่งที่ยุบงการของบรรพบุรุษบันดาลให้ จึงเป็นภาระกิจของพวกเขาที่จะต้องบันดาลให้ลูกหลานต่อไปภายภาคหน้า (พอลและอีเลน ลูวิส, 2528)

ภาษาอาข่าไม่มีคำว่า "ศาสนา" แต่มีคำว่า "บัญญัติอาข่า" ซึ่งมีความหมายกว้างกว่าเสียอีก เพราะครอบคลุมไปถึงขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมทุกอย่างในการดำเนินชีวิตของพวกเขา บัญญัตินี้กำหนดวิถีเพาะปลูก ล่าสัตว์ วิจัยภัยและรักษาโรค วิถีปฏิบัติตนต่ออาข่าด้วยกันและต่อคนนอกเผ่า มันเป็นวิถีชีวิต ซึ่งหากผู้ใดไม่เชื่อถือและปฏิบัติตามหรือไปปรับนับถือศาสนาคริสต์ก็ต้องย้ายออกจากหมู่บ้านไป (ซึ่งน่าจะเป็นคำตอบที่ชาวอาข่าไม่ได้เข้ารับคริสต์ศาสนิกมากเหมือนชาวลาหู่)

บัญญัตินี้มีแจ่มชัดอยู่ในตำนาน สุภาษิตและประเพณีของอาข่า วิถีปฏิบัติอาจจะมีผิดแผกกันไปบ้างในต่างตระกูลหรือต่างหมู่บ้าน แต่สาระสำคัญนั้นไม่ผิดเพี้ยน แต่ละข้อเป็นเสมือนห่วงหนึ่งของโซ่ใหญ่ซึ่งเกี่ยวพันกันมายาวนานแต่อดีตและยาวออกไปในอนาคตไม่สิ้นสุด

อาข่าเชื่อว่า อะเพอเมียเย(บุรุษผู้ทรงสรรพอำนาจ) เป็นผู้สร้างบรรพบุรุษคนแรกของมวลมนุษยชาติขึ้นมา ตำนานหนึ่งเล่าว่าท่านเรียกผู้แทนของชนเผ่าทุกเผ่ามาชุมนุมกัน ที่วิมานของท่านแล้วประทาน "บัญญัติ" ของพระองค์ให้ทุกเผ่า ๆ ละเล่ม เล่มที่ประทานแก่ผู้แทนอาข่านั้นทำด้วยหนังควาย ระหว่างทางกลับหมู่บ้านคณะผู้แทนอาข่าก็ได้ประสบเหตุพิศดารมากมายซึ่งทำให้ลงความเห็นว่าเป็นเหตุเกิดเพราะการถือ "บัญญัติ" หนังควายเล่มนั้น จึงจัดการอย่างไฟรับประทานกันเสียเรียบ นับแต่วันนั้นเป็นต้นมาแม้อาข่าจะสูญเสียดอกขะบันทีกไป แต่ก็ได้รับธรรมะของอะเพอเมียเยในร่างสืบทอดเผ่าพันธุ์มาจนปัจจุบัน

อาข่าเชื่อว่า อะเพอเมียเยทรงมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขา จนตราบเท่าทุกวันนี้ ทรงบันดาลให้ชาวโนนาได้ผลดี จึงต้องระมัดระวังไม่กล่าวหรือกระทำการใดให้ผิดใจท่านเช่น ไม่ทักว่าทารกเกิดใหม่ น่าเกลียด เพราะท่านอาจรู้สึกว่าคุณ "ไม่กตัญญูรู้คุณและ"เอาเด็กคืน"

หมู่บ้านของชาวอาข่าจะสังเกตเห็นได้ชัด ตั้งแต่ยังไม่เข้าหมู่บ้าน กล่าวคือ จะมีประตูหน้าหมู่บ้าน อาข่าเรียกว่า "ประตูผี" จะเห็นเสาชิงช้าสูงลิ่ว หลังคาบ้านจะใหญ่โตกว่าของลาหู่ หลังคาจะปกคลุมมาเกือบถึงพื้นดิน เพื่อประโยชน์ในการป้องกันพายุและฝน บ้านอาข่าจะไม่มีหน้าต่าง ที่สำคัญด้านบนสุดของหลังคาทั้งด้านหน้าและด้านหลังจะมีไม้สองอันไขว้กัน (กาแล)

ชาวอาข่ามีความเชื่อในเรื่องการเลือกชัยภูมิที่ตั้งของหมู่บ้าน คือจะใช้วิธี "หยอดไข่" เพื่อให้แน่ใจว่าจุดเลือกนั้น บรรดาภูตผีบรรพชน เทพดาอารักษ์ ต่างยินดีและเต็มใจให้ตั้งหมู่บ้านหรือไม่ ก่อนอื่นจะเตรียมพื้นที่ประมาณ 1 ตารางเมตร ให้เรียบร้อย ทำหลุมตื้น ๆ ตรงกลางสี่เหลี่ยม กระทุ้งดินให้แน่นต่อไปให้ผู้ทำพิธีหยิบไข่สูงขึ้นเพียงตา แล้วปล่อยให้ตกลงในหลุม หากไข่แตกหมายความว่า เจ้าที่เจ้าทางอนุญาต หากไข่ไม่แตกก็จะสร้างไม่ได้ (ชาวอาข่ายืนยันว่าเคยมีเหตุการณ์ที่ไข่ไม่แตก ซึ่งทีมงานวิจัยพิจารณาตามหลักเหตุผลแล้ว คิดว่า อาจเกิดจากดินบริเวณนั้นเป็นดินนิ่ม ซึ่งไม่เหมาะสมในการสร้างบ้านตามไหล่เขา เพราะอาจทำให้เกิดการพังทลายของดินได้ง่าย)

เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ เป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่สามารถแยกแยะชาวอาข่าจากเผ่าอื่น การแต่งกายของผู้ชายอาข่า จะสวมเสื้อคอกลมแขนยาวผ่าหน้า มีลายละเอียดของแบบและมีการประดับประดา มีลวดลายและสีสัน กางเกงขาก๊วย ไม่มีการตกแต่ง เด็กชายจะแต่งกายคล้ายกับผู้ใหญ่ สวมหมวกรัดศีรษะ หญิงชาวอาข่า จะมีการแต่งกายสามแบบด้วยกัน ซึ่งเป็นเครื่องหมายที่แยกกลุ่มต่างๆ ของอาข่าด้วยกัน แบบแรกคือ "อูปลออาข่า" (หมวกแหลม) แต่งโดยพวกที่เข้ามาอยู่เมืองไทยแต่ดั้งเดิม แบบที่สอง "โลมีอาข่า" อาข่าด้วยกันจะเรียกพวกนี้ว่า "อูปลย่า" (หมวกแบน) แบบที่สาม "ผาหมีอาข่า" ตั้งตามชื่อหมู่บ้านที่อยู่บนเขาด้านหลังของตัวอำเภอแม่สาย (อยู่ติดกับศูนย์บำบัดและฟื้นฟูสมรรถภาพผู้ติดยาเสพติด ของโครงการพัฒนาออยตุง)

เครื่องแต่งกายของหญิงอาข่าจะประกอบด้วยหมวก เสื้อตัวสั้นซึ่งสวมคลุมทับผ้าแถบกระโปรงสั้น ผ้าคาดเอว และผ้ารัดน่อง เด็กหญิงจะแต่งกายคล้ายหญิงสาว แต่ไม่ใช้ผ้าแถบและผ้าคาดเอว หมวกที่สวมเป็นเพียงแบบเรียบ ๆ รัดแน่นศีรษะ แล้วจึงค่อยเพิ่มเครื่องประดับตกแต่งให้มากขึ้น ๆ ตามอายุ เครื่องประดับส่วนใหญ่จะเป็นเงินเหรียญของประเทศต่าง ๆ

ชาวอาข่า เป็นผู้ที่นับถือบรรพบุรุษเป็นอย่างมาก และมีพิธีกรรมหลายอย่างในรอบปีที่จะต้องปฏิบัติกันเป็นประจำ ซึ่งในหนึ่งปีจะมีงานเทศกาลไหว้เจ้าถึง 12 ครั้ง ที่สำคัญได้แก่ ปีใหม่ที่เรียกว่า "กาถ่องผะ" (ลูกข่าง) คือเมื่อถึงช่วงนี้ก็จะมีกำนันอายุเพิ่มขึ้นอีก 1 ปี แม้จะเกิดในช่วงนี้ก็นับอายุเป็น 1 ปีทันที ฉะนั้นจะเห็นว่าบางครั้งอายุของอาข่าจะมากกว่าความเป็นจริงถึง 1 ปี นอกจากนั้น ยังมีเทศกาลไล่ชิงช้า ก็จะทำเสาชิงช้าขนาดใหญ่ของหมู่บ้านสำหรับผู้ใหญ่ และแต่ละบ้านก็จะทำชิงช้าอันเล็ก ๆ สำหรับเด็กด้วย เทศกาลไข่แดง ก็จะเอาไข่มาต้มกินกันทุกคน รวมทั้งมอบให้แขกผู้ไปเยี่ยม

เยือน และเทศกาลไหว้เจ้าช่วงเริ่มปลูกข้าวกับช่วงเก็บเกี่ยวข้าว (กินข้าวใหม่) เป็นต้น ซึ่งในเทศกาลไหว้เจ้านี้ จะมีการทำข้าวปุ้น (อาซา) หรืออ้อฝู (ลาหู่) โดยการเอาข้าวเหนียวสุขมาตำขณะร้อนและผสมงาขาวที่คั่วจนหอม เก็บไว้ในใบตอง หรือใบสน จะเก็บไว้รับประทานและเลี้ยงแขกได้หลายวัน อาจรับประทานได้เลย หรือจะนำมาผานบาง ๆ ทอดหรือปิ้งก็ได้ เวลารับประทานจะจิ้มน้ำตาล หรือเกลือ

ในการกำหนดพิธีฉลองงานเทศกาลทั้ง 12 งาน จะไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับผู้กำหนดพิธีกรรมได้แก่ "อ่าบ้อหิมะ" ของแต่ละหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านอาจไม่ทำในวันเดียวกัน แต่ระยะเวลาที่จะใกล้เคียงกันห่างกันไม่เกินสัปดาห์ สิ่งที่เหมือนกันทุกหมู่บ้านของชาวอาซาก็คือ ทุกครั้งที่มีการเทศกาล จะต้องหยุดงานช่วงที่ทำพิธี อาจจะเป็น 3 - 5 วัน แล้วแต่อ่าบ้อหิมะ เป็นผู้กำหนดแต่ละครั้ง (การหยุดงานนี้ที่ทีมงานวิจัยเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีสำหรับสุขภาพ เนื่องจากชาวอาซาไม่มีวันหยุด เสาร์อาทิตย์ จะทำงานตลอดเมื่อถึงเทศกาลปีใหม่จึงจะหยุด ทำให้ร่างกายได้พักผ่อน มีการจัดงานรื่นเริงคลายความตึงเครียดเป็นช่วงๆ จากการปฏิบัติงานกับชาวเขามาเป็นระยะเวลา 5 - 6 ปี ยังไม่เคยพบผู้ป่วยโรคจิตประสาทเลย)

อาซาเชื่อว่า ผู้ที่ปฏิบัติตามบัญญัติอย่างเคร่งครัด จะสมบุญด้วยพลานามัยและโชคลาภ ซึ่งก็น่าจะมีความจริงอยู่ไม่น้อย เพราะไม่เคยมีโรคเรื้อนและความพิการในหมู่อาซาเลย เขาเชื่อว่า ความตายและโรคภัยทั้งหลายที่เกิดขึ้น เป็นเพราะผู้ป่วยและผู้ตายได้ละเมิดศีล ทำให้บรรพชนขัดเคือง เช่น เมื่อเกิดมีการตายถึงสิบศพในเวลาไล่เรี่ยกัน ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งชาวบ้านก็สรุปลงความเห็นว่าเป็นเพราะศพแรกนั้นขุดหลุมฝังไม่ถูกทิศทาง จึงทำให้อีกเก้าชีวิตต้องพลอยดับสูญไปด้วย

ชาวอาซารู้ว่าโรคบางโรคนั้นเป็นกรรมพันธุ์ หรือโรคติดต่อ เช่นวัณโรค โรคลมชัก (ลมบ้าหมู) และโรคจิต หม่อมสาวในครอบครัวที่มีประวัติของโรคเหล่านี้จะหาคู่ยาก ไม่มีใครแต่งงานด้วย เขาเชื่อว่าการเจ็บป่วยอาจเกิดจากการกระทำของผี ก็จะมีพิธีเลี้ยงผี ชาวอาซาจะคิดว่า ผีมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เมื่อไปบ้านอาชามักจะได้ยินคำว่า ผิดผี เสมอ วิธีแก้การผิดผี ก็จะเลี้ยงผี ซึ่งก็แล้วแต่ว่าผีนั้นจะอยู่ที่ใด เช่นถ้าผิดผีที่นอกประตูผีของหมู่บ้านบ้าน ก็จะไปทำพิธีที่จุดนั้น ๆ โดยใช้หมอมผี (หม่อม, ไม้ว่ม่อ) เป็นผู้ประกอบพิธี ถ้ามีโรคระบาดเกิดขึ้นในหมู่บ้าน อาจจะมีการย้ายหมู่บ้านไปตั้งที่ใหม่เลยก็ได้

นอกจากการเจ็บป่วยที่เกิดจากการผิดผีแล้ว บางครั้งยังคิดว่าเกิดจาก "ขวัญ" หนีจากเจ้าของร่างไป ก็จะทำพิธีเรียกขวัญให้กลับมา เราจะพบเห็นผู้ป่วยหลายรายผูกคอตายที่ข้อมือ ซึ่งเกิดจากการทำพิธีเรียกขวัญ ในการเจ็บป่วยแต่ละครั้ง อาชาก็จะมีการเข้าทรง ซึ่งคนทรงนี้เรียกว่า "ยี่ผ่า" มีทั้งหญิงและชาย ทำหน้าที่ช่วยวินิจฉัยโรค เมื่อมีอาการเจ็บป่วย ก็จะเชิญคนทรงมาทรงเจ้า เพื่อตามหาขวัญ หรือวิญญาณ และสอบถามจนได้ความว่าเป็นอะไร หลังออกทรงก็จะบอกวิธีการรักษาให้ อาจทำพิธีเรียกขวัญ เลี้ยงผี บางครั้งคนทรงก็จะบอกว่าช่วยอะไรไม่ได้แล้ว คนป่วยคนนี้จะต้องเสียชีวิตแน่นอน คนป่วยและญาติก็จะทำใจปลงได้ ไม่ต้องพาไปรักษาที่ไหนอีก

แต่อาชาก็มิได้โทษญาติโทษผีในทุกกรณี เป็นต้นว่าเมื่อถูกขวานจาม หรือการเจ็บป่วยด้วยอุบัติเหตุ ทำให้เกิดมีบาดแผล ภูษาเหตุกันจะ ๆ ก็จะจัดการรักษาตามเหตุ เช่นรักษาด้วยสมุนไพร หรือยินยอมรักษาโดยใช้ยาแผนปัจจุบัน โดยไปรักษาที่โรงพยาบาลแม่จัน หรือสถานเอนามัยดอยตุง ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2531 โดยให้การรักษายาแบบไม่คิดมูลค่า (เนื่องจากการสนับสนุนยาและเวชภัณฑ์จากมูลนิธิพอ.สว) ซึ่งก็พบว่า ชาวอาชามาใช้บริการเป็นจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ

แต่ก็ยังมีผู้ป่วยส่วนหนึ่ง ทำการรักษาแบบพื้นบ้านร่วมด้วย อาจจะเข้าทรง เลี้ยงผี เรียกขวัญ หรือใช้สมุนไพร เปาคาถา ซึ่งผู้ป่วยบางรายก็จะมารับการรักษาที่สถานเอนามัย หรือโรงพยาบาลก่อน เมื่อไม่พอใจผลการรักษา ก็จะกลับไปใช้วิธีการรักษาพื้นบ้าน บางครั้งก็จะรักษาตนเองภายในหมู่บ้านก่อน เมื่อไม่ได้ผล ก็มารักษาแบบแผนใหม่ หรืออาจทำพร้อม ๆ กันไปเลย โดยหวังผลเพื่อให้ช่วยกันรักษา ทำให้หายเร็วขึ้น โรคที่พบบ่อยได้แก่ กระดูกหัก ภูพิษกัด ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ตุ่มพิษ เป็นต้น

อาชาก็ว่าการคลอดบุตรตายเป็นการตายโหงอย่างหนึ่งจึงกลัวกันมาก เพราะจะต้องทำพิธีส่งวิญญาณไม่ให้กลับมาบวกรวนบ้านกันยุ่งยาก และสิ้นเปลืองเหลือหลาย จึงมีพิธีไสยศาสตร์ที่เชื่อว่าจะช่วยให้คลอดง่ายต่าง ๆ เพื่อป้องกันชีวิตของทั้งแม่และเด็ก

เด็กแฝด หรือเด็กที่เกิดมาพิกลพิการไม่สมประกอบ หรือผิดปกติ แม้เพียงเล็กน้อยเช่นมีนิ้วงอกเกินออกมาอีกนิ้วเหล่านี้ อาชาก็ถือว่าเป็นเสนียด ซึ่งหากเลี้ยงไว้จะนำเภทภัยและความชวายนานาประการมาสู่หมู่บ้านเป็นส่วนรวม ถือว่าเด็กเกิดมา เพราะเทพยดา หรือภูตผีต้องการลงโทษบิดาและมารดาของทารกเพราะได้บาปผิดบัญญัติไว้ จึงจะต้องรีบกำจัดทารกเสียด้วยการปิดกั้นลมหายใจ แล้วนำไปฝังในป่าให้ไกลจากหมู่บ้านที่สุดที่จะทำได้ ส่วนพ่อแม่เด็กและชาวบ้านทั้งหมดก็จะต้องทำพิธีเช่นไหว้ขอขมาลาโทษกันเป็นที่เอิกเกริกไปทั้งหมู่บ้าน

ในบางกรณีจะมีการทำพิธีเพื่อป้องกันหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านจากเภทภัย ตัวอย่างเช่น เมื่อมีลูกบ้านซึ่งไปติดคุกมานานกลับมาอยู่ในหมู่บ้านอีก ก่อนเข้าประตูหมู่บ้านเขาจะต้องลุยไฟ แล้วใช้มีดถางป่าขีดเส้นสามเส้นบนพื้นถนนข้างหลัง โดยไม่หันไปมองเป็นการตัดขาดจากอับมงคลทั้งหลาย ซึ่งอาจจะตามมาแล้วพาลให้หมู่บ้านต้องเดือดร้อน

3.5.4 บริบททางสังคม-วัฒนธรรมของลาหู่

ชาวลาหู่ มีชีวิตผูกพันกับ พร และความปรารถนาในสิ่งที่ดีงาม เช่น อายุ วรรณะ สุขะ พละ ความสบายใจไร้กังวล แวดล้อมด้วยลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง บ้านและเมืองที่มั่นคง และอุดมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ความฝึกฝนในลาภและความร่มเย็น ทำให้ชาวลาหู่ ฝึกฝนในพระเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ไม่ว่าจะของจีน พม่า ไทย หรือแม้แต่ของคริสต์ศาสนา (พอลและอีเลน ลูวิส, 2528)

คนไทยเรียกชาวลาหู่ว่า มูเซอ ซึ่งเป็นภาษาพม่าแปลว่า พรานหรือนักล่า แบ่งตามความแตกต่างของภาษาพูดเป็นสองกลุ่ม ได้แก่

- กลุ่มลาหู่ณะ ประกอบด้วย ลาหู่ณะ ลาหู่เซและ(มูเซอคริสต์ / มูเซอดำ) และลาหู่ญี (มูเซอแดง)
- กลุ่มลาหู่ซี (มูเซอเหลือง) ประกอบด้วย ลาหู่ซีบาลาน ลาหู่บาเกี้ยว ลาหู่ขาว และลาหู่ลาบา

สำหรับกลุ่มลาหู่ที่ศึกษาในงานวิจัยนี้ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ลาหู่ญี (มูเซอแดง) และลาหู่ณะ (มูเซอดำหรือมูเซอคริสต์) ความแตกต่างของแต่ละกลุ่มดูได้จากเครื่องแต่งกาย เช่นการแต่งกายของลาหู่ญี จะใช้สีของเครื่องแต่งกายเป็นสีแดง สีฟ้า สีขาว หรือเป็นผ้าลาย ส่วนลาหู่ณะใช้ผ้าฝ้ายทอเองย้อมคราม ในปัจจุบัน แทบจะไม่แต่งกายประจำเผ่าแล้ว ยกเว้นในช่วงเทศกาลที่สำคัญ จะเห็นได้ปีหนึ่งเพียงไม่กี่ครั้ง เช่นเทศกาลคริสต์มาส และปีใหม่ (ตรุษจีน) เป็นต้น

ชาวลาหู่จะสร้างบ้านโดยยกพื้นและเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีฝาไม้ด้าน ประตูหน้าเปิดออกสู่ระเบียงทางขวามือจะมีบันไดขึ้นบ้าน ภายในบ้านจะมีอยู่ 2 ห้อง คือห้องโถงใหญ่ จะมีเตาผิงอยู่กลางห้องและเป็นที่ยวมกิจกรรมของครอบครัว ส่วนอีกห้องเป็นห้องนอนของครอบครัว หมู่บ้านลาหู่ญีจะมีวิหารเรียกว่า ฮ่อเย่ เป็นที่บูชาเทพเจ้า"กฤษชา" ซึ่งมีเดือนละสองครั้ง ส่วนลาหู่คริสต์ก็จะมีโบสถ์คริสต์เรียกว่า "บนเว" เป็นที่ชุมนุมสวดมนต์ในวันอาทิตย์ ความเชื่อพื้นฐานของลาหู่ ได้แก่

- 1) ผี (เน) มีหลายอย่าง มีทั้งผีดีและผีร้าย เช่น ผีบ้าน (เยเน) จะคุ้มครองคนในบ้าน หากได้รับการเซ่นไหว้โดยไม่ละเลย
- 2) พระผู้เป็นเจ้า (เทพเจ้ากฤษชา) ลาหู่ทุกคนเชื่อในพระเจ้าและเชื่อว่า กฤษชาเป็นผู้สร้างมนุษย์
- 3) วิญญาณหรือขวัญ (ฮ่อฮา) เป็นภาคจิตของร่างกาย หากออกจากร่าง หรือถูกผีร้ายกระทำเจ้าของร่างก็จะป่วย

ลาหู่ญีจะเชื่อในผู้นำทางวิญญาณ นอกจาก โตบน" ซึ่งเป็นพระประจำหมู่บ้าน จะมีผู้นำทางพิธีกรรมอีกสามประเภทได้แก่ สล่า เป็นผู้ทำพิธีรักษาไข้ ลาซอร์ เป็นผู้ทำพิธีขับผีร้ายและโรคภัยออกจากหมู่บ้าน และ อะคาน เป็นผู้ขอพรให้ชาวบ้านด้วยวิธีเช่นสรวง นอกจากนั้นยังมีวิธีการทรงเจ้าเพื่อระงูสาเหตุของโรคภัยและเรียกขวัญเพื่อรักษาไข้ ผู้ทำพิธีคือ หมอเยา" ซึ่งสามารถขับผีได้โดยใช้เครื่องมือพิเศษคล้ายสามง่ามชื่อ เม่ทอล และยังมี"เซผา" เป็นผู้ทำพิธีแก้ทางคุณไสย โดยการดูดด้วยหลอดไม้รวกและคาถา เช่นกรณีเจอการเสกหนังควายเข้าห้องคน ก็จะใช้หลอดไม้รวกดูดโดยเป่าคาถาช่วย

ชาวลาหู่ เป็นกลุ่มที่ค่อนข้างจะรับเอาวัฒนธรรมประเพณีของชาวพื้นราบไว้มากกว่าเมื่อเทียบกับชาวอาข่าในบริเวณเดียวกัน ในขณะที่ชาวอาข่ายังยึดวัฒนธรรมประเพณีของตนเองอย่างเหนียวแน่น และมีการสืบทอดกันมาโดยตลอด แต่ชาวลาหู่จะนำเอาวัฒนธรรมของคนอื่น มาปรับใช้กับเผ่าของตนเองมากกว่า เช่น การมีเทศกาลคริสต์มาสสำหรับหมู่บ้านที่นับถือศาสนาคริสต์ (ชาวลาหู่บน

ดอยตุงเกือบร้อยละ 90 นับถือคริสต์ศาสนา) เทศกาลปีใหม่ ก็ถือเอาช่วงตรุษจีน ซึ่งแต่ละหมู่บ้านของชาวลานู ก็กำหนดวันทำพิธีไม่ให้ตรงกับหมู่บ้านอื่น จุดประสงค์เพื่อจะได้ไปร่วมงานกันได้หลาย ๆ หมู่บ้าน ช่วงปีใหม่นี้จะหยุดงาน 7 - 10 วัน ทุกหลังคาเรือน จะมีอาหารการกินอย่างสมบูรณ์ ซึ่งจะเหมือนชาวอาข่า ที่ทุกครั้งที่ปีใหม่ ก็จะมีการฆ่าสัตว์ โดยเฉพาะหมูและไก่ทุกบ้าน

วัฒนธรรมลานู เน้นหนักเรื่องพลาณามัยอยู่เสมอ แม้แต่การภาวนาในวิหารก็จะกล่าวคำว่า "สุขังพลัง" เพื่อขอให้พลาณามัยหลังไหลมาสู่ตนและครอบครัว แต่ชาวลานูก็มีได้คิดว่าการเจ็บป่วยทุกอย่างมาจากผีทำ หรือ"ผีขบ" แต่จะวิเคราะห์และวินิจฉัยไปตามเหตุปัจจัยแห่งโรคนั้น ๆ

แต่เดิม ชาวลานูบนดอยตุง ไม่ได้ใช้บริการของสาธารณสุขกันเท่าทุกวันนี้ เพราะอยู่ห่างไกลจากสถานอนามัยหรือโรงพยาบาล จึงมีวิธีการดูแลสุขภาพตนเองตามภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจากรบรรพชน ทั้งการประกอบพิธีกรรมและการใช้ยาจากสมุนไพร แต่เมื่อมีสถานอนามัยใกล้บ้านและการคมนาคมต่าง ๆ สะดวกสบายขึ้น รวมทั้งเศรษฐกิจรายได้ของครอบครัวดีขึ้น ทำให้ความเชื่อและการดูแลรักษาสุขภาพยามเจ็บป่วยถูกปรับเปลี่ยนไปด้วย ทำให้ชาวลานูนิยมไปใช้บริการของสถานบริการสาธารณสุขมากขึ้น รวมทั้งสถานบริการสาธารณสุขของเอกชน เช่น คลินิก

อันที่จริง จากประสบการณ์ของทีมงานวิจัยในฐานะพนักงานสาธารณสุข พบว่า ก่อนที่จะมีสถานอนามัยใกล้บ้าน ชาวลานูก็มีการใช้ยาแผนปัจจุบันมากอยู่แล้ว โดยเฉพาะยาฉีดด้วยตนเองและยาชุด ชาวลานูมักจะไปซื้อยามาจากร้านขายยาในเมือง (แม่สาย) หรือคนขายยาเร่ นำมารักษาตนเองและครอบครัวรวมทั้งเพื่อนบ้าน การฉีดยาและการให้น้ำเกลือก็เรียนรู้จากร้านขายยา หรือพ่อค้ายาเร่ จึงมักจะพบเห็นชาวลานูมีการใช้ยามากเกินความจำเป็นและพบผู้ป่วยแพ้ยาลบ่อย ๆ

นอกจากนั้น การเจ็บป่วยที่สังเกตเห็นได้ชัดอีกอย่างหนึ่งคือ มักจะพบผู้ป่วยชาวลานูด้วยโรคความดันโลหิตสูงมากกว่าชาวอาข่า ซึ่งน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับค่านิยมในการบริโภคมันหมูของชาวลานู รวมทั้งค่านิยมของชาวลานูที่เชื่อว่าคนอ้วนเป็นคนที่สมบูรณ์ แข็งแรงกว่าคนผอม

อย่างไรก็ตาม เมื่อพบว่ายังไม่พอใจในผลการรักษาจากแผนปัจจุบัน ชาวลานูก็มักจะเลือกใช้บริการของหมอพื้นบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการใช้ยาสมุนไพรและการเป่าคาถา จากจุดนี้เองที่ทำให้ทีมงานวิจัย มีความสนใจที่จะศึกษาระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน โดยเฉพาะในลักษณะที่มีการใช้บริการหมอพื้นบ้านร่วมกับการบริการแผนปัจจุบัน

3.6 ผลการวิจัยภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของชาวอาข่าและลานู

ทีมงานวิจัยในฐานะเป็นเจ้าพนักงานสถานอนามัยดอยตุง ได้สั่งสมประสบการณ์จากการให้บริการทางสุขภาพ ที่สถานอนามัยดอยตุงเป็นเวลาห้าปี ได้ข้อสังเกตจากผู้มาใช้บริการหลายประการ

เช่นบางรายได้มีการรักษาพยาบาลก่อนที่จะมาใช้บริการที่สถานีนามัย บางรายเมื่อมารับบริการแล้ว อาจะยังคงเดินทางไปใช้บริการที่โรงพยาบาล หรือที่หมอพื้นบ้าน บางรายอาจจะไปใช้บริการจากโรงพยาบาลโดยตรง โดยเฉพาะคนที่มีเศรษฐกิจฐานะดีหรือมีลูกหลานไปเรียนหนังสืออยู่ในเมือง และบางรายก็พึ่งพาการรักษาพยาบาลเฉพาะหมอพื้นบ้าน ทั้งในหมู่บ้านตนเองหรือหมู่บ้านใกล้เคียง จากปรากฏการณ์เหล่านี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงทางเลือกของชาวบ้านในการดูแลรักษาสุขภาพตนเองที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งอาจจะไม่ตรงกับความคาดหวังของทางราชการ

เพื่อให้ได้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเลือกใช้บริการทางสุขภาพ นอกเหนือจากบริการของรัฐ (การแพทย์แผนปัจจุบัน) ทีมงานวิจัยจึงได้สืบค้นหาหมอพื้นบ้าน โดยเริ่มจากการสอบถามผู้มาใช้บริการที่สถานีนามัย สอบถามจากผู้นำชุมชน หรือผู้มีบทบาทในหมู่บ้าน และยังได้คัดเลือกอาสาสมัครหมู่บ้านละหนึ่งคน เพื่อทำหน้าที่เป็นล่ามและช่วยสังเกตพฤติกรรมทางเลือกใช้บริการทางสุขภาพของชาวบ้าน ตลอดจนบทบาทของหมอพื้นบ้าน

หากมีการรักษาที่สำคัญ ๆ ก็สามารถแจ้งข่าวให้ทีมงานวิจัยได้ทราบ เพื่อไปร่วมสังเกต นอกจากนี้ยังช่วยเก็บข้อมูลเสริมตามที่ทีมงานวิจัยมอบหมาย สำหรับทีมงานวิจัยเอง ก็จะใช้โอกาสที่ออกไปเยี่ยมบ้านตามปกติเก็บข้อมูลไปในตัว โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วม สังเกตวิธีการรักษา ติดตามผลการรักษา สังเกตการณ์และเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่เดือน มกราคม จนถึงเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2536

จากการศึกษาพบว่า ทุกหมู่บ้านในกลุ่มเป้าหมาย จะมีหมอพื้นบ้านที่ทำหน้าที่ในการดูแลสุขภาพของชุมชน หมูบ้านละมากกว่าหนึ่งคน บางคนก็อาจมีความสามารถในการดูแลรักษาพยาบาลได้หลายอย่าง บางคนก็มีความสามารถเฉพาะเรื่อง แต่ในรายงานนี้ ทีมงานวิจัยจะนำเสนอเฉพาะผู้ที่มีบทบาทเด่นของแต่ละหมู่บ้าน ๆ ละคน เพื่อให้มองเห็นภาพลักษณ์และศักยภาพของภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพของกลุ่มชาวเขาเผ่าอาข่าและลาหู่ บนบริเวณดอยตุง ดังรายละเอียดในอัตชีวประวัติของแต่ละคนต่อไปนี้

3.6.1 อัตชีวประวัติและภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านชาวลาหู่และชาวอาข่า

ก. นางอนงค์ อภิมงคลชัย (ชื่อลาหู่: นาเย่ ลอปู)

แม่เผ่านาเย่ อายุ 57 ปี เป็นชาวเขาเผ่าลาหู่ หรือที่คนไทยพื้นราบเรียกเขาว่าเผ่ามูเซอ เกิดที่ประเทศจีน ที่เมือง"บะนา" แต่อพยพตามครอบครัวมาอยู่ที่ประเทศพม่าตั้งแต่เด็ก และเข้ามาอาศัยอยู่ในแผ่นดินไทยภายหลัง โดยครั้งแรกเข้ามาอยู่ที่บ้านแม่หม้อ บริเวณดอยตุง (ที่ติดชายแดนไทย-พม่า)

ปัจจุบันแม่แต่มานาเย่ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านมูเซอปากกล้วย กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เป็นเวลา 17 ปีแล้ว

แม่แต่มีกู้ความสามารถในการรักษาโรคด้วยสมุนไพรเป็นหลัก โดยเฉพาะโรคที่เกี่ยวข้องกับสตรี เช่นโรคเกี่ยวกับประจำเดือนของสตรี หรือหญิงหลังคลอด วิธีการรักษาด้วยสมุนไพร มีทั้งวิธีกินและวิธีการอบสมุนไพร จนเป็นที่เชื่อถือของชาวเขา (รวมเผ่าอื่น ๆ ด้วย) ทั้งที่อยู่ในบริเวณดอยตุงและที่อื่น ๆ เช่น พม่า อำเภอแม่สรวย อำเภอเวียงป่าเป้า และจังหวัดเชียงใหม่ เฉลี่ยเดือนละ 20-30 ราย

แม่แต่มานาเย่ได้ร่ำเรียนวิชานี้มาจากพ่อตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ซึ่งพ่อก็ได้เรียนสืบทอดมาจากปู่อีกต่อหนึ่ง แม่แต่มานาเย่เรียนรู้โดยการเป็นลูกมือช่วยพ่อหาสมุนไพรและตำสมุนไพร หรือผสมสมุนไพร ตามแต่พ่อจะสั่งให้ทำ ซึ่งพ่อของแม่แต่มานาเย่มีความรู้และความเชี่ยวชาญในการใช้สมุนไพรรักษาโรคอย่างมาก นอกจากเรียนจากพ่อแล้ว แม่แต่มานาเย่ยังได้เรียนจากประสบการณ์ตรงของตน โดยการทดลองใช้สมุนไพรและสอบถามจากคนที่มีความรู้ แล้วนำมาทดลองรักษาผู้ป่วยที่มาปรึกษาเป็นประจำ

ความสามารถในการใช้ยาสมุนไพรของแม่แต่มานาเย่ อาจจำแนกได้ดังนี้

- **การรักษาแผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก (ภาษาลานู: จือฮอชื่อเว-อามีชื่อเว)** จะใช้ขี้เถ้าส่วนที่เป็นสีขาว ผสมกับเกลือ ใบชาและใบยาสูบ (ใบสด) อย่างละส่วน แล้วนำมาตำผสมกับน้ำ ใช้ทาในบริเวณแผล อาการจะดีขึ้นจนแผลหาย

- **การรักษาอาการคลื่นไส้ อาเจียน (ภาษาลานู: เพะเว)** แม่แต่มานาเย่จะใช้รากไม้ชื่อ(ลานู) "อาแซเต" ซึ่งเป็นรากไม้เนื้อแข็งชนิดหนึ่ง มีสีเหลือง ใช้ร่วมกับเปลือกไม้ชื่อ(ลานู) "ยาแก่" ซึ่งเป็นเปลือกไม้ชนิดหนึ่ง มีสีแดง หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วนำไปต้มให้ดื่มกัน เหมือนกับต้มน้ำชา แม่แต่มานาเย่บอกอีกว่าเมล็ดของ"ยาแก่" สามารถใช้รักษาโรคบิดและโรคท้องร่วงได้ดี แต่ต้น"ยาแก่"นี้หายากมาก ต้องไปเอาที่ประเทศพม่า หรือไปซื้อจากหมู่บ้านลานู ที่อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

- **การรักษาอาการประจำเดือนผิดปกติ (ภาษาลานู: ซือลามาคะเว)** เช่นประจำเดือนมามากเกินไปและมาไม่ยอมหยุด หรือประจำเดือนมากระปรี้กระปรอยเป็นระยะเวลาหลาย ๆ วัน รวมทั้งประจำเดือนขาดหายโดยมีอาการปวดตามร่างกาย (ครั่นเนื้อ ครั่นตัว) หรือหญิงหลังคลอดที่ใบหน้าเป็นฝ้า แม่แต่มานาเย่จะรักษาโดยการอบสมุนไพร ซึ่งใช้สมุนไพรหลายๆ อย่าง (ที่งานวิจัยยังไม่สามารถเจาะรายละเอียดในเรื่องนี้ได้ทั้งหมด) วิธีการอบสมุนไพรก็ทำได้โดย นำสมุนไพรไปต้มในหม้อขนาดใหญ่ เมื่อน้ำเดือดพอควรก็จะยกหม้อลง แล้วนำแคร่ไม้หรือเก้าอี้วางบนหม้อ ให้ผู้ป่วยขึ้นไปนั่งบนแคร่หรือเก้าอี้ โดยใช้ผ้าห่มคลุมตัวผู้ป่วยและหม้อสมุนไพรไว้ให้มิดชิด

- การรักษาหญิงที่แต่งงานแล้วมีลูกยากหรือไม่มีลูกให้มีลูก (ภาษาลานู: ยามาจอบีอเว) แม่เต่าจะต้มสมุนไพรชนิดหนึ่งให้ดื่ม ชื่อว่า "นาซีแฉะ" ซึ่งประกอบด้วยสมุนไพรสามชนิด จะช่วยให้มีลูกง่าย และยังแก้ปวดประจำเดือนได้อีกด้วย ซึ่งแม่เต่าเคยรักษาได้ผลมาแล้ว 2-3 ราย (แต่ที่ทีมงานวิจัยยังไม่สามารถเจาะลึกรายละเอียดของสมุนไพรที่แม่เต่าใช้ เพราะความยากอยู่ที่การแปลชื่อของสมุนไพรจากภาษาลานูมาเป็นภาษาไทย ซึ่งต้องใช้เวลาและยังต้องอาศัยนักพฤกษศาสตร์ช่วยตรวจสอบจากพืชที่ยังมีชีวิตอยู่อีกทางหนึ่ง ซึ่งควรจะต้องทำวิจัยเฉพาะสมุนไพรเหล่านี้ต่างหาก ต่อเนื่องจากงานวิจัยนี้) นอกจากนั้นยังมีสมุนไพรช่วยเร่งน้ำนม ชื่อว่า "จูปะนาซี"

- การทำแท้ง (ภาษาลานู: ยายีอบาเว) ที่จริงแม่เต่าไม่กล้าบอกความจริงในเรื่องนี้ เพราะกลัวเจ้าหน้าที่จะจับผิด แต่ที่ทีมงานวิจัยเคยได้ยินชาวบ้านพูดกันว่า แม่เต่านาเย่ทำแท้งได้ จึงพยายามสอบถามและอธิบายให้แม่เต่าเข้าใจ จึงได้ยอมบอกความจริง แม่เต่าบอกว่ามีสมุนไพรชนิดหนึ่ง แต่แม่เต่าไม่รู้ชื่อ (หรือแม่เต่าอาจจะไม่ยอมบอกก็ได้) ซึ่งปัจจุบันสมุนไพรชนิดนี้หาไม่ได้แล้วในบริเวณดอยตุง แต่อาจจะพบบ้างได้ตามบริเวณบ้านแม่หม้อหรือบ้านพญาไพร (อยู่ติดชายแดนไทย-พม่า) การทำแท้งก็จะนำสมุนไพรดังกล่าวมาต้มให้กับหญิงท้องอ่อน (ครรภ์ไม่เกิน 3-4 เดือน) ดื่มกิน ในวันแรกจะทำให้มีเลือดออกบริเวณช่องคลอด ต่อมาอีก 4-5 วันเด็กก็จะถูกขับออกมา แม่เต่าเคยทำมาแล้ว 2-3 ราย แม่เต่ารู้ว่ามันผิดคุณธรรม แต่ก็จำเป็นต้องทำ เพราะว่าคนที่มาขอร้องให้ทำนั้น ตั้งครรภ์ขณะที่ยังไม่ได้แต่งงาน ซึ่งชาวลานูถือว่าผิดประเพณีมาก

จากการสอบถามผู้ป่วยที่มาปรึกษาพบว่า ส่วนมากจะเป็นชาวเขาเกือบทั้งหมด มีทั้งชาวเขาดอยตุง บางครั้งจะเป็นชาวเขามาจากถิ่นไกล เช่นมาจาก ประเทศพม่า อำเภอเวียงป่าเป้า หรือแม้แต่ชาวเขาจากเชียงใหม่ ก็เคยมารับการรักษา การคิดค่าบริการรักษา หากเป็นคนที่ฐานะยากจน แม่เต่าจะไม่เรียกเก็บจากผู้ป่วย ซึ่งแล้วแต่ผู้ป่วยจะให้ บางคนที่ไม่มีเงินจริง ๆ อาจจะไม่ให้ก็ได้ แต่ถ้าเป็นคนที่พอมีฐานะบ้าง แม่เต่าจะเรียกเก็บเงินตั้งแต่ 50-500 บาท แล้วแต่ระยะเวลาการรักษาและยาที่ใช้ (มักจะเก็บเฉพาะรายที่มาอบสมุนไพร) ถ้าเป็นการรักษาโดยอบสมุนไพร จะคิดครั้งละ 100 บาท (เดิมคิด 50 บาท) การวินิจฉัยก่อนที่จะรักษาด้วยสมุนไพรใด ก็มักจะใช้วิธีสอบถามจากอาการของคนไข้ แล้วก็จัดยาสมุนไพรตามตำรับที่สืบทอดมาจากพ่อ

แม่เต่าเล่าว่า ต้องการถ่ายทอดวิชาความรู้ในเรื่องสมุนไพรให้กับสามีและลูกชายของตนเอง แต่ไม่มีใครยอมเรียน โดยให้เหตุผลว่า วิชาสมุนไพรนั้นเป็นวิธีการรักษาที่ยุ่งยาก ต้องไปเสาะหาสมุนไพรในป่า ซึ่งนับวันจะหาได้ยากขึ้น ผู้ไปรักษาที่สถานอนามัยหรือโรงพยาบาลจะสะดวกสบายกว่า แต่แม่เต่าก็รู้สึกผิดหวังมาก เพราะอย่างน้อยก็อยากให้ลูกได้สืบทอดเอาไว้ เป็นวิชาความรู้ที่จะช่วยตัวเองได้ในยามจำเป็น แม่เต่ายังให้ข้อคิดอีกว่า สมุนไพรรักษาโรคนั้น ถ้าสามารถเก็บมาสด ๆ ได้จะดีกว่าสมุนไพรที่นำมาตากแห้ง ดังนั้น ถ้าสมุนไพรชนิดไหนอยู่ไม่ไกลบ้าน แม่เต่าจะไม่เก็บมาไว้ ถ้ามีผู้

ป่วยมารักษาจึงจะไปเก็บเป็นครั้ง ๆ ไป สำหรับเทคนิคในการผสมสมุนไพรนั้น ถ้าได้สมุนไพรครบทุกอย่างตามสูตร ก็จะทำให้ตัวยามีสรรพคุณดีและรักษาโรคได้ดี ถ้าสมุนไพรไม่ครบจะทำให้ยาไม่แรง ซึ่งเป็นไปตามหลักการผสมยาที่สืบทอดกันมา

จากการสังเกต ทุกครั้งที่ทีมงานวิจัยไปสัมภาษณ์เก็บข้อมูลจากแม่เฒ่า แก่จะต้มสมุนไพรให้ดื่มแทนน้ำชา (ซึ่งปกติสำหรับชาวเขาแล้ว ถ้ามีเจ้าหน้าที่ไปเยี่ยมมักจะยกน้ำชามาให้ดื่ม) แม่เฒ่าบอกว่าเป็นยา "ลี้เกอนาซี" (ลี้เกอแปลว่า สมุนไพร นาซีแปลว่า ยา ฉะนั้น ลี้เกอนาซีก็คือ ยาสมุนไพร) ซึ่งประกอบด้วยสมุนไพรสามชนิดคือ "ซูตะเว" "อาชะเต" และ "ยาแก่" ถ้าดื่มแล้วจะบำรุงร่างกาย นอนหลับง่าย ลดความเครียด แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย แม่เฒ่าก็ดื่มเป็นประจำทุกวัน

จะเห็นว่าแม่เฒ่าเฒ่าเฒ่า เป็นผู้รู้เรื่องโรคเกี่ยวกับสตรีและการบำรุงร่างกายเป็นอย่างดี โดยมีภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพ เป็นแบบการแพทย์เชิงประสบการณ์ ที่ใช้สมุนไพรเป็นหลักในการรักษาและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ และมีการสืบทอดหลักวิชาจากบรรพชน ผสมกับประสบการณ์ตรงที่สั่งสมกันมาหลายสิบปี โดยไม่ได้มีเรื่องของพิธีกรรมเข้าไปเกี่ยวข้องเลย

ข. นายทองแก้ว หริชัยกุล

ทองแก้ว หริชัยกุล อายุ 45 ปี เป็นชาวลาวผู้หนึ่งที่ร่วมสมัย ปัจจุบันอาศัยอยู่ที่บ้านเขาแห่ง เป็นบุตรคนที่สองของครอบครัว มีพี่น้องทั้งหมดแปดคน เกิดที่เมืองหมงไน มณฑลยูนหนาน ประเทศจีน และได้เข้ารับการศึกษที่โรงเรียนในประเทศจีน จนจบชั้นประถมต้น ต่อมาครอบครัวได้อพยพมาอยู่ที่ประเทศพม่า ซึ่งขณะนั้น ทองแก้วอายุได้เพียง 12 ปี ทองแก้วได้เรียนหนังสือต่อ จนจบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น จากโรงเรียนในเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า หลังจากจบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นแล้ว เขาได้ไปศึกษาพระคัมภีร์ของคริสต์ศาสนา เป็นเวลา 2 ปี และทำงานเป็นครูสอนหนังสือให้กับชาวเขาในประเทศพม่า เขาเล่าว่าตอนนั้นได้เงินเดือน 200 จ๊าด

ทองแก้วเป็นครูได้หนึ่งปีก็ลาออก และไปสมัครเป็นทหารอยู่ในประเทศลาวเป็นเวลานาน 4 ปี จึงย้ายมาอยู่ในประเทศไทย เขามาอยู่ที่บ้านเขาแห่ง กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เมื่อ พ.ศ. 2515 และได้แต่งงานมีครอบครัวตั้งถิ่นฐานตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ทองแก้วอยู่บ้านเขาแห่งได้ไม่นาน ก็มีชาวอเมริกันชื่อ พอล ลูวิส (อาจารย์เผยแพร่ศาสนาคริสต์ให้กับชาวเขา) ซึ่งรู้จักทองแก้วตั้งแต่ออยู่ในพม่า ได้ชวนทองแก้วไปทำงานด้านการวางแผนครอบครัว เขาได้รับการอบรมเรื่องการวางแผนครอบครัวที่โรงพยาบาล แมคคอมมิค ที่จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากอบรมแล้ว ทองแก้วได้ทำงานให้กับสมาคมวางแผนครอบครัวของ อาจารย์พอล ลูวิส ซึ่งทำร่วมกับสมาคมวางแผนครอบครัวแห่งประเทศไทย

ทองแก้วเล่าว่า ได้ไปให้ความรู้และให้บริการวางแผนครอบครัว แก่ชาวเขาที่ภาคเหนือ ตั้งแต่ จังหวัดเชียงราย จนถึงกำแพงเพชร ต่อมาปี พ.ศ. 2526 อาจารย์พอล ลูวิส ได้พาชาวอเมริกันอีกคน ชื่อ สแตนดี เข้ามาร่วมทำโครงการ มีการก่อสร้างสถานบริการสาธารณสุขชุมชนในเขตภูเขา ของ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย (ปัจจุบันคือกิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง) โดยได้คัดเลือกชาวเขาที่มีความรู้ ความสามารถในการอ่านเขียนหนังสือในพื้นที่ ไปเข้ารับการอบรม ที่ศูนย์วางแผนครอบครัวชาวเขา ภาคเหนือ จังหวัดลำปาง ทองแก้วก็เป็นคนหนึ่งที่ได้รับการคัดเลือกให้ไปฝึกอบรม

หลังจากอบรมเสร็จ ก็ถูกส่งไปปฏิบัติงานที่สถานบริการสาธารณสุขชุมชน บ้านพญาไพร กิ่ง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย จนถึงปัจจุบัน อีกด้านหนึ่ง ทองแก้วก็ได้รับการบรรจุเป็นเจ้าหน้าที่ ของกระทรวงสาธารณสุขในตำแหน่งพนักงานสุขภาพชุมชน (เป็นลูกจ้างประจำ) เขาจึงเป็นผู้ที่มีความสามารถพิเศษในเรื่องภาษา คือพูดได้ไม่น้อยกว่า 5 ภาษา และมีประสบการณ์ระหว่างชนเผ่ามากมาย

แม้ว่าทองแก้วจะได้รับการฝึกอบรมด้านการแพทย์แผนปัจจุบัน รวมทั้งนับถือศาสนาคริสต์ อีกต่างหาก แต่เขาให้ความสนใจการแพทย์พื้นบ้านของชนเผ่าต่าง ๆ เป็นพิเศษ อาศัยที่ร่ວ່ອນไปอยู่ใน ที่ต่าง ๆ ทั้งใน ไทย ลาวและพม่า จึงมีโอกาสเรียนรู้ภูมิปัญญาในการรักษาสุขภาพของชนเผ่าต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี เขาได้เสียเงินถึง 1500 บาท เป็นค่าขึ้นครู เพื่อเรียนคาถากับชาวจีนฮ่อ ซึ่งเป็นกลุ่มชน อพยพที่มีอิทธิพลทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ต่อชนเผ่าต่าง ๆ ในย่านนี้

ความสามารถในการรักษาการเจ็บป่วยของทองแก้ว อาจจำแนกได้ดังนี้

- **การใช้คาถาอาคมในการบำบัดรักษาการเจ็บป่วย** คาถาส้าคัญ 4 บท ที่ทองแก้วเรียน มาจากหมอพื้นบ้านของจีนฮ่อ และเขายืนยันว่าใช้ได้ผลมาแล้ว แม้ปัจจุบันก็ยังใช้ผสมผสานกับงานใน หน้าที่สาธารณสุขชุมชนของทางราชการ ตัวอย่างคาถาดังกล่าวได้แก่

1) คาถาเสกลูกปืนที่ติดค้างอยู่ในร่างกาย ให้คงอยู่ต่อไปได้โดยไม่เป็นพิษ หรือไม่เจ็บปวด นับ เป็นเหตุหนึ่งที่ทองแก้วสนใจไปเรียนคาถากับจีนฮ่อ เพราะพ่อของเขาเคยถูกยิงแล้วกระสุนฝังใน เมื่อ อักเสบก็ทำให้เจ็บปวดอย่างรุนแรง รักษาด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็ไม่หาย มาหายกับคาถาเสกลูกปืนที่เรียน มาจากจีนฮ่อ โดยว่าคาถานี้ 3 ครั้ง แต่ครั้งต้องมีสมาธิและว่าติดต่อกันรวดเดียวจบจึงจะได้ผล

คาถาเสกลูกปืน: "สี่อหะฮือ กะตีโต้ โส่วปีโส่วสะ วิณี่วะสะ มะอะ หิมะโต้ง ยิงจีจิงจิงอุไหล"

2) คาถาไล่ผี: "ฝั่งสี่กั๊ย อะเล่มี อะสี่อมี อะสี่อป ปู่หยิ่งเหลียง อะอะมี อะมีข้า"

3) คาถาห้ามเลือด: "เงิ่งตีซุ่ย เงิ่งฟิงซุ่ย กอมิ่งหยิ่งหนึ่งซุ่ย หมงหนึ่งซุ่ย"

4) คาถารักษากระดูกหัก: "กอยี ฝั่งซา สี่มิ่งซุ่ย ผีต้องผีเง่ กูต้องกูเง่ หมอจู้โหม่ง หมอจู้เส่ เหม่าปี่เหม่าถึง"

- **การรักษากระดูกหักโดยการใส่สมุนไพรรักษากระดูกหัก** จะเริ่มจากการเป่าคาถาเพื่อบรรเทาปวด คลำตำแหน่งที่หักและลักษณะการหักให้ถูกต้อง แล้วตั้งให้เข้าที่ โปะด้วยสมุนไพรรักษากระดูกหักที่ประกอบด้วยสมุนไพรรักษากระดูกหักถึง 5 ชนิด ได้แก่ "บอพลอ" "นาเลฎ" "ซีจี้" "มาเตอ" และ "พะมือ" ใช้ฝึ่อกไม้สนสองแผ่นประกบกันและใช้ผ้ามัด เป่าคาถาวันละครั้ง ๆ 3 รอบ เมื่อครบ 7 วัน จะเริ่มเคลื่อนไหวได้ และเมื่อครบ 20 วัน ก็จะหายเป็นปกติ คาถากระดูกหักดังกล่าวนี้ มีความหมายที่น่าสนใจ เป็นการร้องขอให้เทวาอารักษ์ ดลบันดาลให้หนังขาดเอาหนังมาต่อ ด้กหักเอาด้กมาตาม อย่าให้เกิดหนอง อย่าให้เลือดออก ไม่เจ็บไม่ไข้ ซึ่งเทียบเคียงความหมายได้เช่นเดียวกับคาถาต่อกระดูกหักของ"หมอเมือง" ที่อยู่ในบริเวณพญาเม็งราย ซึ่งสืบทอดมาจากไทยลื้อ

ทองแก้วแบ่งลักษณะของกระดูกหักตามอาการจากความรุนแรงน้อยไปมากดังนี้

- แม่เว   เคล็ด แพลง
- โปะเว   ร้าว เคาะ ยังพอเดินได้
- โปะเอเว   ร้าวมาก เดินไม่ได้
- แทะเว   หัก
- แจะเว   แตกละเอียด

แต่เนื่องจากทองแก้วยังทำหน้าที่เป็นคริสต์ศาสนาจารย์ในบ้านข่าแห่งอยู่ด้วย ซึ่งไม่สามารถจะใช้คาถาอาคมในการรักษาโรคได้ เพราะชาวบ้านซึ่งเป็นคริสเตียนไม่ยอมรับผู้นำทางศาสนาของตนไปประพฤติในทางไสยศาสตร์หรือขัดความประสงค์ของพระเจ้า เขาจึงต้องนำภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้ไปบริการที่หมู่บ้านอื่น โดยเฉพาะที่บ้านพญาไพร ที่เขาทำหน้าที่เป็นพนักงานสาธารณสุขชุมชนอยู่ แต่ในหมู่บ้านข่าแห่งเอง กลับมีหมอพื้นบ้าน (ไม่ได้ทำหน้าที่ศาสนาจารย์) อื่น ๆ ใช้คาถาอาคมรักษาโรคได้ แสดงว่าแม้จะเป็นคริสต์ศาสนิกชน ก็ยังยอมรับวิธีการพื้นบ้านท้องถิ่น ผสมผสานกับการแพทย์แผนปัจจุบันอย่างแยกกันไม่ออก

จากการสังเกตและสอบถามจากชาวลาหู่ ในเรื่องการตัดสินใจเลือกบริการในการแก้ปัญหาทางสุขภาพ พบว่า ชาวลาหู่รู้ว่าเมื่อเจ็บป่วยขึ้นมาในแต่ละลักษณะ จะทำอะไร จะไปหาใคร ที่ไหน เช่นเดียวกับคนไทยพื้นราบ เช่นถ้ามีบาดแผลที่ไม่รุนแรงนัก ก็มักจะห้ามเลือดด้วยคาถา และรักษาบาดแผลด้วยสมุนไพรรักษาบาดแผล รุนแรงหรือบาดเจ็บสาหัส ก็จะไปหาสถานีนามัยและโรงพยาบาล ถ้าเป็นไข้ติดเชื้ก็จะนิยม ฉีดหรือกินยาฝรั่ง ซึ่งในหมู่บ้านก็มีผู้ที่สามารถบริการฉีดยาทั้งที่ถ่ายทอดจากหมอสอนศาสนา เรียนรู้จากร้ายขายยาในตลาดอำเภอแม่สาย และจากพวกจีนฮ่ออพยพที่อยู่ใกล้กัน

แต่ถ้าเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ หรืออธิบายไม่ได้ และป่วยยืดเยื้อโดยไม่มีวิ้วแว่วว่าจะหาย ก็มักจะเลือกพิธีกรรมทางผี ขวัญ และไสยศาสตร์มาแก้ปัญหา เช่นพิธีเรียกขวัญ พิธีทำบุญให้ทานอาหาร

แก่ผู้ขาดแคลน พิธีรักษาไข้โดยพระประจำหมู่บ้านจะจุดเทียนรณปากผู้ป่วยต่อหน้าแท่นบูชาในวิหาร เพื่อล้างมลทินจากการกล่าววาจาเท็จหรือไม่สุภาพ รวมทั้งขอพรจากพระเจ้ามาให้คนไข้ด้วย นอกจากนี้ ก็ยังมีพิธีข้ามสะพานแผ่นไม้และการเป่าแคนเรียกขวัญประกอบ

ค. นายพิพัฒน์ อภิมาศมงคล (ชื่อเล่นคือ จะหวะ ตีแส)

จะหวะ เป็นชาวล่าหู่ (มุเซอลาบา) อายุ 48 ปี อาศัยอยู่ที่บ้านลาบา หมู่ที่ 8 ตำบลเทอดไทย กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย โดยกำเนิด แต่เพิ่งได้รับสัญชาติไทยมา 5 ปี นี้เอง เมื่อจะหวะ อายุ 15 ปี ได้เดินทางไปที่บ้าน จะลอดี ซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับ บ้านเทอดไทย กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย และได้แต่งงานกับหญิงสาวที่หมู่บ้านจะลอดี ต่อมาพ่อตาได้สอนคาถาเพื่อรักษาโรค เพราะเห็นว่า ลูกเขยเป็นคนที่มีความสนใจที่จะสืบทอดความรู้อันนี้ได้ ทั้งที่พ่อตาก็มีลูกอยู่หลายคน แต่ไม่ยอมสอน เลือที่จะหวะเป็นผู้สืบทอดวิชาเพียงคนเดียว

ก่อนเรียนคาถารักษาโรค นายจะหวะได้นำเทียนจำนวน 2 เล่ม ข้าวสาร จำนวน 1 กำมือ เงิน แถบจำนวน 1 เหรียญ ใส่ในถ้วยรวมกัน เพื่อจะขอสมัครเรียนวิชาจากพ่อตา ซึ่งต้องสอนในช่วงกลางคืนหลังจากที่ผู้คนได้หลับนอนกันแล้ว จะหวะอ่านเขียนหนังสือไม่ได้ จึงไม่สามารถจดบันทึกเป็นตำราได้เหมือนทองแก้วที่กล่าวมาข้างบน จึงต้องใช้วิธีท่องจำให้ขึ้นใจ เรียนคาถาจากพ่อตาอยู่ประมาณ 10 วัน ได้คาถา 10 บท ซึ่งสามารถจะรักษาโรคได้ประมาณ 10 โรค

การรักษาแต่ละโรคจะมีคาถาแตกต่างกันไป เช่นโรคกระดูกหัก บาดแผลจากของมีคม สุนัขกัด งูกัด ตะขาบกัด ไฟไหม้น้ำร้อนลวก และเป็นฝีหนอง เป็นต้น หลังจากที่จะหวะได้เรียนคาถาจากพ่อตา จนจบหมดแล้ว เขาได้อยู่ช่วยพ่อตาในการรักษาผู้ป่วย ซึ่งส่วนมากมักจะเป็นโรคกระดูกหัก การรักษาก็จะมีทั้งเป่าคาถาและเข้าเฝือกไม้ โดยใช้ไม้ตามและพันด้วยผ้า เพื่อไม่ให้กระดูกเคลื่อนตัว

ต่อมาเขาได้พารรยากลับมาอยู่ที่บ้านเดิมของตน คือบ้านลาบา ช่วงที่กลับมาอยู่ใหม่ๆ คนในหมู่บ้านยังไม่ทราบและจะหวะก็ไม่ได้เล่าให้ใครฟังว่าตนเองสามารถรักษาผู้ป่วยได้ เขาได้มีโอกาสใช้คาถาครั้งแรกกับหลานสาวตนเอง ซึ่งหกล้มแขนหัก เขารักษาหลานสาวโดยการเข้าเฝือกไม้ และเป่าคาถาอยู่ประมาณ 10 วัน อาการก็หายเป็นปกติ จากนั้นได้รักษา ญาติ พี่น้องของตนเองอีกหลายครั้ง จนเป็นที่กล่าวขานและเชื่อถือของชาวบ้านในระยะต่อมา

นอกจากชาวบ้านจากบ้านลาบามาทำการรักษาแล้ว ยังมีผู้ป่วยที่มาจากต่างหมู่บ้านและต่างถิ่นไกล ๆ ก็มี เช่นมาจาก ประเทศพม่า จะหวะเคยเล่าว่า มีคนพื้นราบที่เป็นเจ้าหน้าที่ของหน่วยควบคุมไฟฟ้า เกิดอุบัติเหตุ มอเตอร์ไซค์ล้มชนที่ไปปฏิบัติหน้าที่บนพระธาตุดอยตุง และมีอาการเจ็บที่บริเวณโคนขา แต่ไม่มีบาดแผล จะหวะได้รักษาโดยการเป่าคาถา ยังผลให้อาการเจ็บหาย

เขาเล่าว่า แต่ก่อนมีผู้ป่วยมารับการรักษาเป็นจำนวนมาก เดือนละไม่ต่ำกว่า 10 ราย แต่หลังจากที่มีสถานีนามัยคอยตุง จำนวนผู้ป่วยได้ลดลง ปัจจุบันจะมีผู้ป่วยมารักษาประมาณเดือนละ 3 ราย โรคที่มีผู้มาทำการรักษามากที่สุดคือโรคกระดูกหัก บางคนเมื่อเจ็บป่วยก็มุ่งตรงมารักษากับเขาเลย บางคนก็ไปรักษาที่สถานีนามัยหรือโรงพยาบาลก่อน เมื่อไม่พอใจกับผลการรักษา จึงเปลี่ยนมารักษาที่จะหวะแทน ซึ่งเขามีประสบการณ์และวิธีการในการรักษาโรคแต่ละโรคที่แตกต่างกันไป

ความสามารถในการรักษาการเจ็บป่วยของจะหวะ อาจจำแนกได้ดังนี้

- **การรักษากระดูกหัก** วิธีการรักษาจะเริ่มด้วยการใช้วิธีการสังเกตและจับคลำก่อน ถ้ามีเสียงดังกรอบแกรบ แสดงว่ากระดูกหัก จะรักษาโดยการ บีบ นวดและดึงให้เข้ารูป ในขณะที่บีบดึงก็จะเป่าคาถาไปพร้อมกันด้วย จากนั้นจะใช้ไม้ไผ่ตามและพันด้วยเชือกหรือผ้า จะเป็นการเสร็จพิธีในช่วงแรก จากนั้นผู้ป่วยต้องกลับมาเป่าทุกเช้าและเย็น จนกว่าอาการจะดีขึ้น หรือหายเป็นปกติ ส่วนใหญ่จะใช้เวลารักษาเพียง 7 - 10 วัน กรณีที่ผู้ป่วยอยู่ห่างไกล หรือไม่สามารถเดินทางมาเป่าได้ทุกวัน เขาก็จะทำน้ำมันตีให้ไปตีที่บ้านแทน (ข้อสังเกตจากระยะเวลาในการรักษาและการที่คนไข้ต้องเดินทางมาให้เป่าทุกวัน แสดงว่าอาการของคนไข้ไม่น่าจะรุนแรง)

- **งูกัดและตะขาบกัด** วิธีการรักษาจะใช้เข็มหรือของมีคมที่มบริเวณบาดแผลที่โดนกัด เพื่อให้เลือดไหลออกมาเล็กน้อย จากนั้นจะเป่าคาถาลงในแก้วน้ำ แล้วเทลงบนบาดแผลที่ถูกกัด พร้อมกับเป่าคาถาอีกครั้งหนึ่ง ทำติดต่อกัน 3 วัน วันละ 2 ครั้ง ในเวลาช่วงเช้าและเย็น เหตุผลที่ต้องใช้เข็มทิ่มเพราะต้องการให้คาถาสามารถเข้าไปถึงข้างในบาดแผลได้ ดังนั้นจึงต้องทิ่มเข็มทุกครั้ง โดยทำในช่วงเช้าและเย็น เพราะเชื่อว่าพิษจะออกมาในช่วงเวลานั้น นอกจากนั้นเขายังอธิบายการแยกบาดแผลที่ถูกงูพิษกับงูไม่มีพิษกัด โดยสังเกตจากอาการบวมของบาดแผล หากแผลบวมมากจะเป็นงูที่มีพิษ

- **โรคผีหนอง** วิธีการรักษาจะใช้ปูนขาวหรือขี้เถ้าผสมกับน้ำเล็กน้อย ทาบริเวณที่เป็นผีหนอง แล้วเป่าคาถา ถ้าเป็นผีใหม่ก็จะหายอย่างรวดเร็ว แต่ถ้าเป็นผีบวมแดงแล้ว ผี ก็จะแตก แต่ผู้ป่วยจะไม่มีอาการปวด

ปัจจุบัน จะหวะยังไม่เคยถ่ายทอดวิชาความรู้และประสบการณ์ให้ใคร ทั้งที่ลูกชายคนโตต้องการจะเรียนมาก แต่จะหวะคิดว่ายังไม่ถึงเวลาที่จะสอน ข้อสังเกตจากการติดตามสอบถาม อาจกล่าวได้ว่า จะหวะค่อนข้างจะหวงวิชาเมื่อเทียบกับหมอพื้นบ้านคนอื่น ๆ เช่น ไม่ยอมเปิดเผยคาถา 10 บทของเขา รวมทั้งไม่ค่อยให้ความสำคัญในการเปิดเผยรายละเอียด หรือคำอธิบายในความสามารถที่เขา กล่าวอ้าง จึงทำให้ยากต่อการพิสูจน์และยากที่จะหาเหตุผลมายืนยัน อย่างไรก็ตาม จะหวะเป็นหมอคาถาที่ชาวบ้านบริเวณนั้นรู้จักดี และยังให้การยอมรับเชื่อถืออยู่

ง. นายลอเชอ โห่วยย็อกู

นายลอเชอ โห่วยย็อกู เป็นชาวอาซา อายุ 83 ปี อาศัยอยู่ที่บ้านสวนป่า หมู่ที่ 7 ตำบล เทอดไทย กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เขาเกิดที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในประเทศพม่า อยู่ติดกับชายแดนมณฑลยูนหนาน ประเทศจีน เป็นหมู่บ้านที่มักจะมีพ่อค้าจีนและพ่อค้าชาวไทยใหญ่ มาค้าขายกันในหมู่บ้านเสมอ ทำให้นายลอเชอมีโอกาสได้เรียนวิชาการรักษาโรค จากชาวจีนและชาวไทยใหญ่ ซึ่งเป็นผู้มารักษาคนป่วยในหมู่บ้านของเขา จากการเรียนรู้และสะสมประสบการณ์มาเรื่อย ๆ จนเมื่ออายุได้ 50 ปี จึงได้ย้ายเข้ามาอยู่ในเขตประเทศไทย ที่หมู่บ้าน ปางหนุน อยู่ใกล้ ๆ กับบ้านพญาไพร บริเวณ ดอยตุง (ใกล้กับศูนย์เพราะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์ป่า ดอยตุง ในปัจจุบัน) ต่อมา พ.ศ. 2531 จึงได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านสวนป่า จนถึงปัจจุบัน

ความสามารถในการรักษาการเจ็บป่วยของนายลอเชอ อาจจำแนกได้ดังนี้

นายลอเชอมีความสามารถในการรักษาโรคได้หลายชนิด เช่น นิ่ว เป็นไข้ การรักษาบาดแผล การห้ามเลือด คางทูม ปวดท้อง กระจุกหัก และการไล่ผี เป็นต้น ซึ่งจำแนกวิธีการรักษาเป็น 4 แบบคือ รักษาด้วยยาสมุนไพร ด้วยการเป่าคาถา ด้วยพิธีกรรม และแบบผสมที่มีทั้งยาสมุนไพร การเป่าคาถา หรือพิธีกรรม โดยมีพยานคนไข้ที่เคยมารักษาและหายเป็นปกติหลายคน ดังจะแยกเสนอภูมิปัญญาของนายลอเชอเป็นรายการดังนี้

- **การรักษาคางทูม** มีวิธีการรักษาโดยใช้ใบตองขนาดเท่าฝ่ามือ นำมาอังไฟให้ร้อน เป่าคาถาไล่ใบตองแล้วนำมาประกบบริเวณคางที่บวม จนใบตองเย็นจึงเปลี่ยนใบตองแผ่นใหม่ ทำเช่นนี้วันละ 3 ครั้ง ๆ ละ 3 แผ่น โดยจะทำในเวลาเช้า กลางวันและเย็น ทำไปเรื่อยๆ จนกว่าจะหาย

- **พิธีกรรมการแก้ปัญหาทารกไม่ยอมดูดนมแม่** จะใช้วิธีให้แม่อุ้มเด็กไว้ แล้วนำไข่ต้ม ซึ่งตอนต้มจะใส่ข้าวสารเหนียว 4-5 เมล็ด มาเป่าคาถา แล้วจึงนำมาปอกเปลือก บิดไข่ออกเป็น 3 ส่วน ใส่ลงในช่องว่างระหว่างอกแม่กับเด็กทารก ทำ 3 ครั้ง แล้วจึงนำหญ้าคาจำนวน 3 ใบ พุ่งข้ามตัวเด็ก โดยพุ่งจากทางศีรษะไปเท้า และกลับกันจากเท้าไปศีรษะ สลับกัน 3 ครั้ง โดยมีความเชื่อว่าเป็นพิธีที่จะให้เด็กกลับมาดูดนมแม่ตามเดิม ซึ่งสามารถใช้พิธีเดียวกันนี้ได้ผลกับ ทั้งคนและสัตว์

- **การรักษาอาการผีเข้า** กรณีที่ผู้ป่วยมีอาการเป็นไข้ หนาวสั่น ไม่พูดหรือไม่รู้สึกตัว พูดไม่รู้เรื่อง และขีด ก็จะมีวินิจฉัยเป็นลักษณะอาการของคนถูกผีเข้า ซึ่งเชื่อว่ามีผีเข้าไปกินอวัยวะข้างใน ทำให้เจ้าของร่างเจ็บปวดถึงตายได้ วิธีการรักษาต้องกระทำโดยไล่ผีนั้นออกจากร่างจึงจะหาย โดยใช้วิธีการนำหัวกระโหลกเสื่อ มาจุ่มตามตัวพร้อมกับเป่าคาถาไปด้วย แล้วจึงใช้ไม้เสียบเนื้อย่างที่ใช่แล้วมาตีตามตัวของคนที่ถูกผีเข้า เพื่อให้ผีเจ็บปวดและออกไปจากร่าง ซึ่งบางครั้งไล่กันธรรมดาไม่ออก ก็อาจจะต้องใช้น้ำมันตราดตัวคนถูกผีเข้าจึงจะรู้สึกตัวกัน

- **การรักษาโรคนี้** เป็นอาการป่วยอีกอย่างที่นายลอเชอเคยรักษา โดยวินิจฉัยจากอาการปวดท้องและปวดเวลาปัสสาวะ มีปัสสาวะขุ่นแดงหรือขัด ออกกระปริดกระปรอย ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นความไม่สมดุลย์ในร่างกาย จึงต้องทำการรักษาโดยใช้สมุนไพร ต้มให้กินครั้งละ 1 แก้ว วันละ 2 ครั้ง จนกว่าจะหาย ชุดสมุนไพรรักษาโรคนี้ ประกอบด้วยสมุนไพร 3 ชนิด (ชื่อเป็นภาษาอาข่า) ได้แก่

1) **ตะเหลอะ** เป็นไม้เลื้อยชนิดหนึ่ง (ประเภทกาฝาก) เกาต้นไม้ใหญ่ ใบมีขนาดเล็ก ๆ เท่าหัวแม่มือ เวลาออกดอกสีขาว ใช้ก้านของกิ่ง 2-3 ก้าน

2) **อากอง ลากุม** คือต้นโกงที่ใช้ทำไม้กวาด ใช้ยอดอ่อน 2-3 ยอด

3) **พอแตะ** ใช้ใบอ่อน 1 ใบ มีลักษณะเป็นว่าน มีใบเลียวยาว คล้ายใบสับประรด

ให้นำสมุนไพรทั้ง 3 อย่างมาต้มให้คนป่วยกิน ถ้าไม่หาย อาจต้องเพิ่มสมุนไพรอีก 2 ชนิด คือ

4) **ชิตะ** เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง เปลือกมีลักษณะสีแดง มียางไม้ที่เปลือก ถ้าไปสัมผัสถูกยางจะมีอาการคัน ซึ่งชาวอาข่าจะไม่ปลูกบ้านใกล้ต้น ชิตะ เนื่องจากเป็นต้นไม้ที่ฟ้าชอบผ่า จะใช้ส่วนที่เป็นใบประมาณ 1 กำมือ

5) **นีละ** เป็นไม้ประเภทเถาวัลย์ เลื้อยตามดิน ขนาดของลำต้น ประมาณ หัวแม่มือ ใช้ยอดอ่อน 2-3 ยอด ทั้งชิตะและนีละนำมาต้มรวมกับสมุนไพร 3 ชนิดแรก จะช่วยเพิ่มสรรพคุณในการรักษาโรคนี้ได้ดีขึ้น

- **การรักษากระดูกหัก** เป็นความชำนาญของพ่อเฒ่าลอเชออีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเขาจะใช้วิธีคลำดูก่อน เพื่อวินิจฉัยลักษณะของกระดูกที่หักว่า หักจริงหรือไม่ หักบริเวณไหน รุนแรงหรือไม่ ซึ่งก่อนจะคลำ เขาจะเริ่มเป่าคาตาก่อนเพื่อไม่ให้คนไข้เจ็บปวดมาก หรืออาจให้กินน้ำมนต์ เมื่อพิสูจน์ทราบแล้ว หักจริงและมีรอยฟกช้ำ ห้อเลือด พ่อเฒ่าลอเชอก็จะใช้เข็มหรือของมีคมแทงหรือสักรบริเวณที่ฟกช้ำให้เลือดไหลออกมาก่อน เพื่อไล่เลือดที่เสียทิ้งให้หมด แล้วใช้แผ่นไม้ตามบริเวณที่หัก และใช้สมุนไพรตำให้ละเอียด เอามาพอกบริเวณที่หักและพันด้วยผ้า ทิ้งไว้ 2 ชั่วโมง จึงแกะผ้าออกให้เหลือแต่เปลือกไม้ทำการเปลี่ยนยาสมุนไพรวันละครั้งในช่วงเช้า และต้องทำติดต่อกัน 7 วัน

นายลอเชอเคยรักษากระดูกหักรายสุดท้าย เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2535 ซึ่งนายยาซ่า เบพู อายุ 34 ปี ซึ่งเป็นคนสอนศาสนาคริสต์ในหมู่บ้าน ได้ประสบอุบัติเหตุรถมอเตอร์ไซด์ล้มที่ในเมือง ทำให้ได้รับบาดเจ็บกระดูกหัก นายยาซ่าได้ไปรักษาที่คลินิก แพทย์ทำแผลและได้ยามากิน โดยไม่รู้ว่ากระดูกหัก และในตอนแรก ๆ นายยาซ่ายังไม่รู้สึกเจ็บมาก แต่พอกลับบ้านในระหว่างทางมีอาการเจ็บที่โครงด้านซ้ายอย่างรุนแรง จึงได้ไปหาพ่อเฒ่าลอเชอ หลังจากคลำดู บอกได้ว่าซี่โครงหัก จึงเริ่มทำการรักษาตามวิธีการข้างบนนั้น ใช้เวลาอยู่ 7 วัน อาการก็หายเป็นปกติ นายยาซ่าเสียค่ารักษา 250 บาทพร้อมทั้งนำไก่และหมูไปให้อย่างละ 1 ตัว โดยนำมาฆ่าและกินเลี้ยงกันที่บ้านพ่อเฒ่าลอเชอ

การคิดค่ารักษาของนายลอเชอ มักจะคิดตามอาการและฐานะของคนไข้ คือ ถ้าอาการหนัก และเศรษฐกิจฐานะดี ก็คิดมาก ซึ่งค่ารักษาอยู่ระหว่าง 250-500 บาทและจะมีสิ่งของหรืออาหาร ที่คนไข้จะนำมาให้ด้วยความศรัทธาอีกต่างหาก แล้วแต่ความศรัทธาของคนไข้ ส่วนคนไหนยังไม่มีก็อาจผิด ผ่อนส่งให้เป็นงวด ๆ ได้ หรือถ้าจนจริง ๆ ก็อาจไม่คิดค่ารักษา ปัจจุบันเนื่องจากพ่อเฒ่าลอเชอ มีอายุมากถึง 83 ปี จึงไม่สามารถจะทำการรักษาโรคได้ดังแต่ก่อน เพราะล้มคาตาที่ต้องใช้ประกอบกับการรักษาในหลายโรค และลูกหลานไม่สนใจเรียนเพื่อสืบทอด ซึ่งน่าเสียดายที่ลูกหลานไม่ได้สืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาแทนพ่อเฒ่าลอเชอ ยกเว้นมีลูกชายพอเรียนรู้อ่างจากที่พ่อเฒ่าได้เรียกใช้เป็นผู้ช่วย

จ. นายอาเสาะ ยาแบ่งกู

นายอาเสาะ ยาแบ่งกู ปัจจุบันมีอายุ 63 ปี เป็นชาวอาข่า (โลวมิ) อาศัยอยู่บ้านอีก่อปากกล้วย หมู่ที่ 7 ตำบลเทอดไทย เกิดที่บ้านพญาไพร ตัดชายแดนไทย-พม่า ได้แต่งงานกับหญิงคนบ้านเดียวกัน เมื่ออายุ 18 ปี ครอบครัวยุคของนายอาเสาะเป็นตระกูลใหญ่ มีพี่น้องด้วยกัน 7 คน และทุกคนเติบโตเป็นผู้มีบทบาทหรือเป็นแกนนำของหมู่บ้าน บิดาและครอบครัวเดิมอยู่ในมณฑลยูนนาน ประเทศจีน มีชื่อแซ่เช่นเดียวกับคนจีน คือ แซ่เจ๋อ และในรุ่นของนายอาเสาะก็ยังคงพูดภาษาจีนฮ่อ (จีนยูนนาน) ได้ทุกคน ตระกูลของเขามีบทบาทเป็นทั้งผู้นำทางเศรษฐกิจ การปกครองหมู่บ้าน ทางพิธีกรรมต่าง ๆ และการดูแลรักษาสุขภาพ

นายอาเสาะ มีญาติเป็นน้ำผู้หญิงคนหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่เป็นหมอผี อยู่ในเขตประเทศพม่า แต่จะเดินทางไปทำการรักษาในหมู่บ้านอาข่าไปทั่ว โดยเฉพาะหมู่บ้านอาข่าที่เป็นเครือญาติกัน เธอมักจะมาเยี่ยมนายอาเสาะและให้การรักษาคคนในหมู่บ้านพญาไพรประมาณปีละ 2 ครั้ง ต่อมาเมื่อนายอาเสาะ อายุประมาณ 30 ปี น้าของเขาจึงได้ถ่ายทอดวิชาต่าง ๆ ให้นายอาเสาะ โดยสอนให้ทีละวิชา บางวิชาได้กำหนดอายุของผู้เรียนด้วย ต้องอายุถึงจึงจะเรียนได้

นายอาเสาะได้เรียนฝึกหัดอยู่ประมาณ 10 ปี แต่ยังไม่ครบทุกวิชา น้ำผู้หญิงของเขาก็ได้เสียชีวิตลง ประกอบกับภรรยาของนายอาเสาะเองก็ได้เสียชีวิต จึงหยุดเรียนและมาแต่งงานใหม่กับนางนฤมล อภิสุนทรกุล (เป็นชาวอาข่า) มีบุตร 2 คน อาศัยอยู่ที่บ้านอีก่อปากกล้วยเดิม ซึ่งอยู่บริเวณข้างล่างใกล้ ๆ กับพระตำหนักคอยตุง ก่อนที่หมู่บ้านอีก่อปากกล้วยจะถูกย้ายมาอยู่ที่ใหม่ในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 2531

นายอาเสาะได้สืบทอดวิชาการรักษาแบบพื้นบ้านอาข่าจากน้าเป็นเบื้องต้น บางอย่างก็เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงด้วยตัวเอง โดยเฉพาะการใช้สมุนไพร และบางอย่างได้รับอิทธิพลหรือเรียนรู้จากภูมิปัญญาของชนเผ่าเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียง เช่น จีนฮ่อและไทยใหญ่ จึงทำให้เขามีความสามารถใน

การรักษาโรคได้หลายอย่าง เช่นกระดูกหัก จับไข้ โรคทางไขข้อ เป็นฝี หนอง คัน บวม คางทูม บาดแผล ไฟไหม้น้ำร้อนลวก และอาการผิผิวลักษณะต่าง ๆ เป็นต้น

รวมทั้งความสามารถในการใช้ยาแผนปัจจุบันที่เรียนรู้มาจาก ทั้งหมดสอนศาสนา พ่อค้ายาที่เป็นคนพื้นราบหรือจีนฮ่อ และเจ้าหน้าที่ทางราชการ ดังที่เขามีน้องชายคนหนึ่งถึงกับมีความสามารถในการฉีดยาและเติมน้ำเกลือ สมุนไพรที่เขาจำเป็นต้องใช้นั้น มีทั้งที่เขาสามารถเพาะปลูกเองรอบบ้าน บางอย่างต้องไปเก็บจากป่า และบางชนิดอาจต้องซื้อหามาจากร้านค้าในตลาดอำเภอแม่สาย หรือจากเมืองต่าง ๆ ในประเทศพม่า เขาใช้ทั้งยาสมุนไพร คาถาอาคมและพิธีกรรมในการรักษาการเจ็บป่วย ซึ่งสามารถจำแนกภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของเขาเป็นแต่ละด้าน คือ การรักษาโดยความเชื่อและพิธีกรรม โดยการเป่าคาถาอาคม และโดยการใช้ยาสมุนไพร

ความสามารถในการรักษาการเจ็บป่วยของนายอาสาจะ อาจจำแนกรายละเอียดดังนี้

- **พิธีกรรมไล่ผีเมื่อผีเข้าหรือผีดผี** ซึ่งอาจจะแบ่งผีที่สามารถเข้าสิงในร่างคนได้ 2 ชนิด คือ
  - ผีเสื้อดำ (ลาแผ่นะ)
  - ผีเสื้อเหลือง (ลาแผ่ซื่อ)

ผีเสื้อดำหรือลาแผ่นะ จะดุร้ายกว่า เวลาทำการไล่ผีออกจากร่างคนที่ถูกสิง จะทำได้ยากมาก ก่อนที่จะถูกผีเข้า มักจะมีคนที่เลี้ยงผี ซึ่งจะสืบทอดกันในแต่ละภูมินั้น ๆ (คล้ายผีปอบ) มาเยี่ยมหรือเดินผ่านมาใกล้ๆ บ้านของคนที่จะถูกผีเข้า พอตกตอนใกล้ค่ำหรือกลางคืน คนในบ้านหลังนั้นก็จะมีอาการผีเข้า ซึ่งจะมีอาการสำคัญสังเกตเห็นได้จาก การมีไข้ขึ้นสูงทันที มือเกร็ง กัดฟัน โดยเฉพาะลักษณะการเกร็งมือ จะกำหัวแม่มือไว้ข้างในกำมือ แต่ถ้าเกร็งแล้วไม่กำหรือไม่ซ้อนหัวแม่มือไว้ข้างในกำมือ ก็ไม่ใช่ผีเข้า เป็นอาการเจ็บป่วยเป็นไข้แบบธรรมดา ซึ่งจะต้องรักษาอีกรูปแบบหนึ่ง

วิธีการไล่ผี จะใช้มหาหงส์ ขนาดเท่าหัวแม่มือ นำมาอังไฟให้พอร้อน ซึ่งช่วยให้ส่งกลิ่นเหม็นมากขึ้น ใช้เชือกผูกก่อนมหาหงส์แล้วนำไปห้อยคอคนที่ถูกผีเข้าและให้เขาดมกลิ่นด้วย เพราะเชื่อว่าถ้าผีกลัวกลิ่นมหาหงส์ เมื่อได้กลิ่นเหม็นก็จะออกจากร่างคน จะสังเกตเห็นได้ว่า ชาวอาข่าทุกคนจะเชื่อข้อนี้เพราะเมื่อเด็กเกิดใหม่มาทุกคน จะต้องมีการนำมหาหงส์ก้อนหนึ่งติดไว้ที่หมวกของเด็ก เพื่อจะป้องกันไม่ให้ผีเข้าสิงนั่นเอง

จากนั้นก็ใช้ไม้เสียบเนื้อย่าง ที่มีใช้กันในครัวเป็นปกติอยู่แล้วตามหิ้งย่างไฟ นำมาแทงตามตัวของคนที่ถูกผีเข้า โดยแทงไปที่บริเวณท้ายทอย แผ่นหลัง ขายโครงทั้ง 2 ข้าง และอก การแทงจะแสดงเป็นท่าทางเท่านั้น โดยไม่ได้จิ้มเข้าไปในเนื้อจริง ๆ ในระหว่างการทำพิธีแทงผี ก็จะต้องคาถาไปพร้อมกันด้วย (เป็นภาษาไทยใหญ่) ดังนี้

"อะจอไป อะเจไป ที่อูมี ที่กินบมี ไป ซีม้ามา ซีม้าไป ซี่ข้างมา ซี่ข้างไป"

แล้วก็มีกรเรียกขานชื่อคนไปเรื่อย ๆ เช่น อีหล้า, อีแปง, อีด้า, ไฉยี่, จนกว่าจะตรงกับชื่อผี แล้วผีก็จะออกจากร่างไป ซึ่งสังเกตจากการถอนหายใจดัง หยุดเกร็ง เริ่มรู้สึกตัว และจะมีอาการงงงว่าตนเองเป็นอะไรไป จะจำไม่ได้ว่าก่อนหน้านี้ตนเองเป็นอะไรไป

แต่ถ้าผียังไม่ยอมออก ก็จะมีวิธีการไล่ผีเพิ่มเติม โดยนำคนที่ผีเข้าซึ่งยังไม่รู้สึกตัว เอาไปนั่งในไหหนึ่งข้าวขนาดใหญ่ (ประมาณเท่าถึงน้ำมัน 200 ลิตร) ซึ่งปกติก็จะใช้นั่งข้าวสำหรับเลี้ยงคนทั้งหมู่บ้าน ในพิธีกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เมื่อนำคนป่วยไปนั่งในไหขณะที่มีไอน้ำเดือด ก็จะปิดฝาไหและเคาะฝาที่ปิดตลอดเวลา ใช้เวลาประมาณ 1 นาที ก็จะเอาคนป่วยออกจากไห ถ้าผียังไม่ยอมออกอีก ก็จะหยุดการรักษา และจะปล่อยให้ตายหรือรอดเอาเอง เพราะถือว่าผีต้องการเลือกเอาไปไว้ในปรโลก ซึ่งชาวอาข่าเชื่อว่า มนุษย์เมื่อตายก็จะไปอยู่อีกภพหนึ่งหรืออีกมิติหนึ่ง

ดังมีสิ่งบอกเขตแสดงไว้บริเวณทางเข้าหมู่บ้าน ซึ่งปกติก็จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับ ยกเว้นลูกหลานจะเชิญบรรพชนที่ล่วงลับไปอยู่ในปรโลก ให้กลับมาปกป้องรักษาลูกหลานในภพมนุษย์ หรือกรณีที่ไปรบกวนผีหรือผีหรือผีบัญญัติ เป็นความผิดที่ผีตามมาลงโทษทัณฑ์ ถ้าทั้งสองภพขาดความสมดุลย์เกิดอาเพศที่ทำให้มนุษย์ต้องตายอย่างผิดปกติ หมู่บ้านก็อาจต้องพิจารณาย้ายตัวเองไปตั้งในชัยภูมิใหม่ ที่มีความสมดุลย์อยู่ด้วยกันได้ระหว่างปรโลกกับมนุษย์โลก

- การรักษาอาการไข้โดยใช้สมุนไพร สำหรับอาการที่เหมือนผีเข้าดังกล่าวข้างบน คือมีไข้ขึ้นสูงทันที มือเกร็ง กัดฟัน แต่มือที่เกร็งไม่กำหัดแม่มือไว้ข้างในกำมือ มักจะวินิจฉัยว่าไม่ใช่ผีเข้า เป็นการเจ็บป่วยหรือเป็นไข้ธรรมดา ที่เกิดจากร่างกายไม่แข็งแรง การรักษาก็จะใช้สมุนไพรชนิดต่าง ๆ มาต้มให้กินเป็นเวลานาน 5-6 วัน ๆ ละ 1-3 ครั้ง ๆ ละครึ่งแก้ว หลังอาหารหรือก่อนนอน แต่ถ้ายังรักษาไม่หายก็จะปล่อยให้เป็นที่ของหมอผี ซึ่งอาจจะรักษาโดยพิธีกรรมต่าง ๆ ทางผี หรืออาจปล่อยให้หายหรือตายตามมีตามเกิด ชุดสมุนไพรที่ใช้ต้มมีด้วยกัน 7 ชนิด คือ

- (1) กล้วยไม้ พันธุ์ไหนก็ได้ ใช้ส่วนราก ประมาณ 1 กำมือ ชื่อภาษาอาข่าคือ เหยะฮ่งชื่อ
- (2) ห่อข้าวสีดา (ฮ่า แม เม ห่อ) ใช้ใบหรือราก ประมาณ 1 กำมือ แต่นิยมใช้ใบมากกว่า
- (3) แมลงลมหมุน อาข่าเรียก จา แล แล เยอะ อะ มอ จะอยู่ตามพื้นดิน ทำรังเป็นกรวยกลม คล้ายพายุหมุน จะใช้จำนวน 3 ตัว
- (4) เศษไม้ที่ใช้ทำของเล่น (ม้านั่ง ม้าหมุน) ซึ่งใช้เล่นคู่กับไล่ชิงช้า ใช้ขนาดเท่านี้ก็พอ
- (5) ไม้ สั่ง มะ ไร่ ลี เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งรูปร่างคล้ายคน จะพบเห็นได้เป็นบางคนเท่านั้น มียางสีแดง ๆ คล้ายเลือด เชื่อว่าเป็นต้นไม้วิเศษ คนที่จะตัดได้ต้องเป็นคนกล้า มีวิชาดี ก่อนตัดต้องทำพิธี ขอขมาก่อน โดยการบอกกล่าวเป็นคำพูด ซึ่งนายอาสาเอง ก็ไม่เคยเห็นต้นไม้ชนิดนี้ แต่ได้รับการ

สืบทอดไม้นี้จากน้ำ จะใช้เข้ายาขนาด 1 ซ่อนี้ก็อ ย ปัจจุบันราคาแพงมาก ขนาดขึ้นเท่า 1 ฝ่ามือมี ราคาเป็นหมื่นบาทขึ้นไป

(6) คว่ำ เป็นเส้นสีดำคล้ายหางม้า แต่มีลักษณะเป็นท่อน ๆ ประมาณ 1 นิ้ว พบอยู่ในถุงน้ำดี ของสัตว์ เช่น สุนัข หรือหมู ใช้ประมาณ 1 ท่อน

(7) ยะมา มิซึ เป็นดินที่พอกหางหมูส่วนปลาย ที่มีลักษณะเกลี้ยง กลม ขนาดเท่าไข่ จะใช้ เพียงขนาดเท่าเม็ดถั่วลิสง

- การรักษากระดูกหัก มีวิธีการที่คล้ายกับหมอบพื้นบ้านที่กล่าวมาแล้ว คือเริ่มด้วยการคลำ ให้รู้ลักษณะการหักของกระดูก ดึงให้เข้าที่แต่ไม่ได้เป่าคาถา ใช้เฝือกไม้ตาม และอาจใช้ดีหมีหรือหมึก จีน ผนทาที่บริเวณหัก เพื่อระงับความเจ็บปวด ที่แตกต่างเป็นพิเศษคือจะอาศัยสมุนไพรเป็นหลักในการต่อกระดูกและเอ็น โดยใช้สมุนไพรหลายชนิดผสมกัน โครกให้ละเอียด แล้วนำมาประคบบริเวณที่หัก ชุดสมุนไพรประกอบด้วย

- ตัวยาหลัก ได้แก่ อะละท่งไฮ่ ยะกะติมา* ซึ่งเป็นไม้เถา ใช้เฉพาะใบอ่อน

- ตัวยาประกอบ ได้แก่ หยี่จีหลัง เมซังจีะ ยางงหน่อ จะปะ และน้ำ

นายอาเสาะมีวิธีการวินิจฉัยและจำแนกความรุนแรงของอาการกระดูกหักเป็น 3 ประเภทคือ

- ปีเยะเคะฉิ เป็นการหักของกระดูกแบบเฉียง ซึ่งรักษาได้ค่อนข้างง่าย ดังวิธีที่กล่าวมาแล้ว

- ดอฉะนิเคะฉิ เป็นการหักของกระดูกแบบตรง ซึ่งรักษาได้ค่อนข้างง่าย ดังวิธีข้างบน

- อ่วเย่ญูฉิ เป็นการหักของกระดูกแบบแตกละเอียด ซึ่งจะรักษาได้ค่อนข้างยากและใช้เวลานาน ต้องเพิ่มวิธีการจากที่กล่าวข้างบน โดยการใส่เฝือกจากเปลือกไม้ชนิดหนึ่งชื่อไม้"จะเสาะ" (ซึ่งเป็น ต้นไม้ขนาดใหญ่ มีหนาม มีดอกสีแดงกับขาว และมีผลเป็นฝักยาว) ซึ่งสามารถจะปรับรูปทรงของเฝือก ให้เข้ากับอวัยวะบริเวณกระดูกหักได้ง่ายกว่าเฝือกไม้ นำเปลือกไม้ไปเจาะรูขนาดเท่านิ้วก้อย แล้วตาม บริเวณที่กระดูกหัก ใช้สมุนไพรดังกล่าวข้างบนโปะเฝือกไม้ ให้ยาซึมเข้าตามรูที่เจาะไว้ เป็นเวลา 9-10 วันจึงแกะออก ล้างสมุนไพรแล้วโปะยาใหม่ จนกว่าจะหายเป็นปกติ

- การรักษาอาการชาลิบ(อัมพาต)และโรคปวดข้อ จะใช้สมุนไพรชื่อ (อาซา) ยามิยะกะ เวอ ในการรักษา เป็นสมุนไพรคล้ายจำพวกวาน ลำต้นเป็นเถา มีหัวหรือเหง้าเท่าหัวแม่มือ (คล้ายสมุนไพรจีนที่ชื่อ ซังฉิ) เอาทั้งใบและหัวมาตำให้ละเอียด แล้วนำไปประคบบริเวณที่ปวดหรือลิบ ห่อด้วยผ้า ต้องผลัดเปลี่ยน 3 ชุด จึงจะเริ่มเห็นผล

* ชื่อสมุนไพรส่วนใหญ่ยังเป็นภาษาอาซา ยังไม่สามารถเทียบเป็นชื่อไทย หรือชื่อวิทยาศาสตร์ ซึ่งคงต้องทำวิจัยสืบเนื่องอีกขั้นตอนหนึ่ง

- **การรักษาอาการบวม คัน หรือเป็นผื่น** รักษาด้วยสมุนไพรชื่อ (อาซา) อาเบอเบ็ยะ (ล้านนา เรียก เกาสะเต้า) และ มาลูชะ (เมล็ดไม้มะค่า) เอาสมุนไพรทั้งสองชนิด มาฝนผสมกัน แล้วทาบริเวณที่บวม หรือคัน หรือเป็นผื่น นอกจากนั้นยังใช้ทาบริเวณหัวนม สำหรับแม่ลูกอ่อนที่คัดเต้านม

- **น้ำร้อนลวก** เมื่อโดนน้ำร้อนลวกใหม่ๆ จะใช้ดินผสมกับมะเขือเทศสุก ทาเพียงครั้งเดียว หรือจะใช้ต้นกล้วยป่า ทูบหรือบีบเอาน้ำราด หรือทาก็ได้ หลังจากนั้นจะทำการเป่าคาถา ดังนี้

ขอ โอิ่ ดัว มี ลอง ลา ย้า เย
ขอ โจ๊ะ มี แซะ ลา ย้า เย
ขอ โอิ่ ดัว อี้ มี ลอง มา บี ล้า
ดู แม่ งา ดู โล้ ดู อี้ เด
งา เยอ งา ดู โล้ ดู อี้ เด
งา โอะ ยี แนะ นอ เม ยา เด
งา ชัวย ยี แนะ เม ยา เด

แต่ถ้าโดนน้ำร้อนลวกมาหลายวันแล้วจึงค่อยมารักษา จะต้องใช้วิธีเอา ชีข้างผสมกับชีแมวป่า ในสัดส่วนที่ชีข้างมากกว่านิดหน่อย โดยกะผสมให้มีขนาดพอเหมาะที่จะทาแผล แล้วทาวนละ 1-2 ครั้ง โดยระหว่างการทาสมุนไพร จะเป่าคาถาข้างบนตามไปด้วย

- **การรักษาคางทูม** (เนื้อเปะอันเนื้อหือลละ) สามารถรักษาได้โดยเอาถ่านดำ มาเขียนเป็นรูปวงกลมที่คาง แล้วนำถ่านดำนั้นไปเก็บไว้บนหิ้งที่เก็บของ (คล้ายหิ้งพระ) คางทูมก็จะหายเอง

จากความสามารถของนายอาสาเสาะดังกล่าวมานี้ ทำให้เขามีคนไข้(ส่วนใหญ่เป็นคนในหมู่บ้าน) เฉลี่ยประมาณเดือนละ 8-10 คน ทั้ง ๆ ที่หมู่บ้านนี้ที่อยู่ติดกับสถานีอนามัยดอยตุง และอยู่ติดกับพระตำหนักดอยตุง แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของหมอพื้นบ้านที่ยังคงเป็นทางเลือกหนึ่ง (Option) ของการแก้ปัญหาสุขภาพสำหรับชาวบ้าน เขากล่าวว่า เขามีคนไข้มากกว่าสมัยก่อนที่จะมีสถานีอนามัยเสียอีก ทั้งนี้เพราะหมอพื้นบ้านเดิมมีหลายคน คนไข้ก็จะถูกเฉลี่ยกันไป แต่ปัจจุบันอายุมากแล้วหรือตายเกือบหมดแล้วโดยไม่มีทายาทสืบวิชา จึงทำให้นายอาสาเสาะรับภาระหมอพื้นบ้านมากขึ้น

ปัจจุบัน คนไข้ส่วนใหญ่จะเป็นพวกปวดข้อ ปวดกระดูก ปวดกล้ามเนื้อและกระดูกหักเป็นหลัก โดยคิดค่าบริการเพียง 40-50 บาท หรือไม่คิดเลยสำหรับคนที่ยากจน แต่ถ้าเป็นการรักษากระดูกหัก สำหรับผู้มีอันจะกิน ก็จะต้องจ่ายค่าบริการทั้งที่เป็นเงินและสิ่งของ เช่น หมู 1 ตัว เสื้อผ้าหนึ่งชุด เงินแถบ 8 เหรียญ และเงินสดอีก 250 บาท เป็นต้น

3.6.2 การวิเคราะห์ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของชาวอาข่าและชาวลานู๋

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการศึกษาในเชิงคุณภาพ ที่เจาะจงเลือกศึกษาเป็นเฉพาะกรณี ซึ่งทำได้ในจำนวนที่จำกัด ผลการวิเคราะห์จึงอาจจะยังไม่เป็นการเพียงพอ ที่จะสรุปเป็นภาพที่ชัดเจนของระบบการแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสอง อีกทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลในหลายประเด็น ยังมีข้อจำกัดในการตรวจสอบข้อเท็จจริง รวมทั้งการนำเสนอข้อมูลที่ยังมีอุปสรรคในเชิงการสื่อสาร ภายใต้วัฒนธรรมและภาษาที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เช่น

ยาสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้มีค่อนข้างมาก ส่วนใหญ่จะไม่มีโอกาสได้ตรวจสอบ หรือเทียบเคียงกับชื่อและสรรพคุณในภาษาไทย หรือในชื่อวิทยาศาสตร์ เนื่องจากไม่มีตัวอย่างให้ดู หรือมีแต่อยู่ในลักษณะเป็นเศษชิ้นส่วนของต้นพืช ไม่มีโอกาสเห็นต้นพืชสด ซึ่งในการไปเก็บข้อมูลเชิงสำรวจในระยะเวลาสั้น ๆ นี้ จึงยากที่จะตรวจสอบและจำแนกหมวดหมู่ได้อย่างสมบูรณ์ จำเป็นต้องใช้เวลาในการติดตามศึกษาเป็นการเฉพาะเพิ่มเติม หรือเป็นงานวิจัยในช่วง (phase) ถัดไป

นอกจากนั้น การติดตามผลงานของหมอพื้นบ้านแต่ละคน ต้องอาศัยการบอกเล่าจากเจ้าตัว และคนไข้บางคนที่ยังพอมีโอกาสติดตามได้ หรือพอจะสอบถามได้จากชาวบ้านที่รู้จักดีที่ดี ซึ่งทำให้ขาดข้อมูลเชิงประจักษ์มาช่วยยืนยันคำบอกเล่าเหล่านั้น รวมทั้งกลุ่มเป้าหมายบางราย ยังมีข้อจำกัดในการเปิดเผยประสบการณ์และวิชาความรู้ อันถือเป็นความลับของตนที่ไม่เต็มใจจะบอกให้ผู้อื่นรู้

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาเท่าที่สามารถรวบรวมข้อมูลได้ตามโอกาสที่เอื้ออำนวย ดังรายละเอียดได้เสนอไว้ข้างต้นแล้ว สามารถจะวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน ได้แก่ การจำแนกลักษณะของการเจ็บป่วยและประเภทของหมอพื้นบ้าน วิธีการแก้ปัญหาและขั้นตอนการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน ตลอดจนการปรับตัวทางความเชื่อและความสัมพันธ์ของการดูแลรักษาสุขภาพกับวิถีชีวิต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) การจำแนกลักษณะของการเจ็บป่วยและประเภทของหมอพื้นบ้าน

สืบเนื่องจากวิถีชีวิตของชาวเขา ที่ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด ดังนั้น ชาวบ้านแต่ละคนจึงต้องดูแลรักษาสุขภาพตนเองให้ได้ในระดับหนึ่ง หรือเป็นหมอพื้นบ้านด้วยตนเองในเบื้องต้น ดังเช่นการรักษาไข้ที่มีอาการไม่สบาย คลื่นเหียนอาเจียน ซึ่งชาวบ้านมักจะรักษากันเอง โดยวิธีการง่าย ๆ คือ

ใช้เหรียญชุบบริเวณอวัยวะต่าง ๆ ได้แก่ หน้าผากระหว่างคิ้ว ขมับทั้งสองข้าง เอ็นข้างลำคอทั้งสองข้าง ใต้คอหอย ไพบลาห้าทั้งสอง เอ็นที่เชื่อมระหว่างท้ายทอยกับหัวไหล่ กล้ามเนื้อสันหลัง และบริเวณข้อพับ วิธีการชุบจะใช้ยาหม่องทาขณะชุบ ถ้าไม่สบายจริง ชุบไม่กี่ทีก็จะมึนงงงัวเงีย ซึ่งเขาเชื่อกันว่า เพื่อชุบให้ลมพิษหรือเลือดพิษ ออกจากร่างกาย อาการไข้หรืออาการไม่สบายก็จะหายเอง

ต่อเมื่อมีอาการเจ็บป่วยที่รุนแรง ไม่อาจรักษาได้ด้วยตนเอง หรือเจ็บป่วยด้วยเหตุที่เชื่อว่าผิดผี ผิดบัญญัติ ก็จะทำให้ผู้มีประสบการณ์ที่ชาวบ้านยอมรับ ในฐานะหมอของชุมชนเป็นผู้ดูแลรักษา จึงอาจกล่าวได้ว่า ชาวเขาทั้งสองเผ่า (หรือแม้แต่ชาวเขาเผ่าอื่น ๆ) มีลักษณะของการพึ่งพาตนเองทางสุขภาพพื้นฐาน (self-reliance in primary health care) ได้ค่อนข้างสูง ประสบการณ์ในการดูแลรักษาสุขภาพเบื้องต้นนี้ โดยปกติจะถูกสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ทั้งโดยระดับครอบครัวและระดับชุมชน

สำหรับการเจ็บป่วยที่ต้องอาศัยหมอเป็นผู้ดูแล ไม่ว่าจะหมอบ้านหรือหมอแผนปัจจุบัน ก็อาจจะจำแนกลักษณะการเจ็บป่วยได้ 2 ลักษณะคือ

1) ปัญหาสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับทางด้านจิตวิญญาณ (ป่วยใจ) ซึ่งได้แก่การเจ็บป่วยที่ไม่สามารถระบุเหตุได้ชัดเจน มีอาการไข้สูง หนาวสั่น เกร็ง ป่วยกระทันหันโดยไม่รู้สาเหตุ ไม่รู้สึกตัว พุดจาไม่รู้เรื่อง ป่วยยึดเยื้อโดยไม่มีที่แวจะหาย ฯลฯ โดยเชื่อว่าเกิดจากเรื่องผีและเรื่องขวัญ อาจจะมี ผี ผิดบัญญัติ ถูกคุณไสย หรือขวัญตก ซึ่งก็จะแก้โดยพิธีทรงเจ้า ไล่ผี เลี้ยงผี ส่งเคราะห์ เวทย์มนต์ คาถา แก่คุณไสย และเรียกขวัญ เป็นต้น โดยมีหมอผี หมอเข้าทรงหรือหมอสูขวัญเป็นผู้ดูแล

2) ปัญหาสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับความไม่ปกติทางร่างกาย (ป่วยกาย) อันมีเหตุปรากฏชัดเจน เป็นรูปธรรม เช่น กระดูกหัก อัมพาต โรคไขข้อ โรคผิวหนัง เป็นแผล สัตว์มีพิษกัดต่อย ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก เป็นฝีหนอง เป็นไข้(ที่ไม่ใช่อาการผีเข้า) ท้องร่วง โรคนี้ว เลือดลมผิดปกติ และประจำเดือนผิดปกติ เป็นต้น หากเป็นระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน จะมีแพทย์ พยาบาล หรือเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเป็นผู้ดูแล แต่หากเป็นระบบการแพทย์พื้นบ้าน จะมีหมอบ้านเป็นผู้ดูแล

ในแต่ละหมู่บ้านของชาวอาข่าหรือชาวล่าหู่ มักจะมีหมอบ้าน หรือผู้ที่ทำหน้าที่ในการแก้ไข ปัญหาทางสุขภาพหลายคน และแต่ละคนก็อาจจะมีความสามารถ หรือมีบทบาทในการดูแลรักษาสุขภาพมากกว่าหนึ่งด้าน และมักจะผสมวิธีการรักษาหลาย ๆ วิธีในลักษณะขององค์รวม ซึ่งสามารถจำแนกหมอบ้านตามขั้นตอนและวิธีการในการแก้ไขปัญหาทางสุขภาพได้ดังนี้

1) หมอเข้าทรง / หมอสูขวัญ การทรงเป็นการเชิญเทพเจ้าหรือบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปอยู่ในปรโลกแล้วมาสิงในร่างคนทรง ทำให้คนทรงเปลี่ยนบุคลิกเป็นคนละคนเหมือนผู้ที่มาเข้าทรง เจ้าที่มาเข้าทรงจะเป็นผู้ให้คำวินิจฉัยและตรวจสอบเหตุแห่งการเจ็บป่วย เจ้าก็จะระบุโรคที่เป็นหรือเภทภัยที่ได้รับ ขณะเดียวกันก็จะบอกถึงวิธีการบำบัดรักษาให้ด้วย ถ้าเป็นการผิดผี ก็จะทำให้หมอผีหรือบางครั้งก็เป็นคนเดียวกันกับหมอเข้าทรง เป็นผู้ทำพิธีไล่ผี หรือทำพิธีขอขมา เช่น ไห้ว เลี้ยงผี ตามแต่กรณี ถ้าเป็นกรณีขวัญตกหรือขวัญหาย ก็จะทำพิธีเรียกขวัญ หรือจิตวิญญาณให้กลับคืนสู่ร่างของคนป่วย จากผลการวิจัยอาจกล่าวได้ว่า ทั้งอาข่าและล่าหู่มีหลักความเชื่อเกี่ยวกับผีและขวัญใกล้เคียงกัน มีพิธีทรงเจ้าและสูขวัญในลักษณะเดียวกัน ดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

2) **หมอผี / หมอพระ** เป็นผู้ทำพิธีกรรมในการขับไล่ผี รักษาไข้ หรือทำพิธีกรรมในการขจัดเหตุเภทภัย การขอขมาลาโทษ หรือบำบัดบิดเป่าความไม่เป็นศิริมงคลทั้งหลาย ซึ่งมีจุดหมายไปสู่ทั้งในระดับบุคคลและระดับชุมชน การประกอบพิธีกรรมก็มักจะต้องมีการรำยเวทย์มนต์คาถา และอาจมีเครื่องมืออื่นประกอบ เช่นการใช้ไม้สามง่ามไล่ผีของลาหู่ หรือการใช้ไม้เสียบเนื้ออย่างแทงผีของชาวอาข่า เป็นต้น หมอพระของชาวลาหู่ก็สามารถทำพิธีรักษาไข้ด้วยการร่ายมนต์ต่อหน้าแท่นบูชาในวิหาร

3) **หมอเป่า** เป็นผู้ที่มีคาถาอาคมในการเป่ารักษาโรคหรือรักษาอาการเจ็บป่วยต่าง ๆ เช่น การเป่าเพื่อให้กระดูกติดกัน การเป่าเพื่อดับพิษจากงู ตะขาบ หรือไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ซึ่งในการรักษาโรคจริง ๆ ก็มักจะใช้ควบคู่กับสมุนไพร ยกเว้นคาถาไล่ผีหรือคาถารักษาอาการบางอย่างเช่นห้ามเลือด

4) **หมอดำแย** เป็นผู้ที่มีประสบการณ์และความชำนาญในการทำคลอด มักจะเป็นผู้หญิง ซึ่งต่างจากคนพื้นราบหรือคนเมืองในสมัยก่อนที่มักจะเป็นผู้ชาย เนื่องจากต้องร่ายคาถาอาคมเพื่อช่วยให้คลอดง่าย แต่สำหรับหมอดำแยของอาข่าและลาหู่ นอกจากใช้ประสบการณ์และความชำนาญในการทำคลอดแล้ว ยังมีการใช้สมุนไพรช่วย เช่น "เหยียะเซียมะ" (หมอดำแย) ของอาข่าจะให้หญิงมีครรภ์ใกล้คลอดกิน "สิหมะ" (ลูกไม้ป่าชนิดหนึ่ง) เป็นต้น

5) **หมอยา(สมุนไพร)** เป็นผู้มีความรู้และประสบการณ์ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ด้วยสมุนไพร ซึ่งมักจะเป็นการรักษาอาการเจ็บป่วยที่มีเหตุระบุได้ชัดเจนจากความไม่สมดุลย์ของร่างกาย หรือมีเหตุปัจจัยภายนอกมากระทำต่อร่างกาย เช่นอุบัติเหตุ โรคติดเชื้อ นิ้ว เลือดลม ไข้ ปวดไขข้อ เป็นต้น การใช้สมุนไพรอาจมีได้หลายรูปแบบ เช่น

- ยาต้ม / ยาชง โดยใช้ส่วนผสมต่าง ๆ ของพืชและส่วนประกอบอื่นตามตำรับ มาต้มเอาน้ำเพื่อใช้ดื่ม หรือใช้น้ำร้อนชงเช่นเดียวกับการชงชา

- ยาฝน / ยาบด / ยาผง โดยใช้แก่นหรือส่วนของพืชมาฝนกับหินและน้ำเพื่อใช้ทา-ถู หรือตำผสมกันละเอียดเป็นแป้งใช้โปะหรือทา เช่น สมุนไพรที่ใช้โปะรักษากระดูกหัก และสมุนไพรบางอย่างอาจนำไปฝนกับน้ำแล้วฝังให้แห้ง ก็จะเป็นยาผง หรืออาจบดแห้งให้ละเอียดก็ได้ยามผงเช่นกัน

- ยาอบสมุนไพร โดยใช้สมุนไพรต้มให้เป็นไอน้ำ แล้วต่อไอน้ำเข้าไปอบในห้องอบ หรือจะใช้ผ้าห่มคลุมไอน้ำยาแทนห้องอบ

6) **หมอยา(แผนปัจจุบัน)** เป็นผู้ที่มีโอกาสเรียนรู้ถึงวิธีการในการใช้ยาแผนปัจจุบัน ทั้งในรูปแบบยาที่ใช้รับประทาน ยาที่ใช้ทาภายนอก และยาที่ใช้ฉีด โดยไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเป็นยาสามัญประจำบ้านเท่านั้น แต่รวมไปถึงยาปฏิชีวนะและยาอันตรายอื่น ๆ ซึ่งอาจเรียนรู้จากร้านขายยา จากพ่อค้ายาเร่ หรือเรียนรู้จากการเป็นอาสาสมัครทางสาธารณสุขทั้งของรัฐและเอกชน รวมทั้งเรียนรู้การใช้ยาแผนปัจจุบันจากพวกจีนฮ่อ โดยเฉพาะยาฉีด หมอยาเหล่านี้อยู่ในฐานะหมอเถื่อน ยกเว้นอาสาสมัครที่ได้รับการฝึกอบรมจากทางการสาธารณสุข

ความจริง บริเวณนี้ก็มีบริการสาธารณสุขของรัฐคือ มีสถานเอนามัยขนาดใหญ่ ให้บริการโดยไม่คิดมูลค่า เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ของโครงการพัฒนาโดยตง แต่บทบาทของหมอเถื่อน หรือชาวบ้านซื้อขายอันตราย (แผนปัจจุบัน) มาใช้เองก็ยังคงมีอยู่ จนมีการแพทย์บ่อย ๆ ดังได้กล่าวข้างต้นแล้ว

(2) วิธีการแก้ปัญหาและขั้นตอนการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า วิธีชีวิตแบบเดิมนั้น ชาวบ้านแต่ละคนต้องสามารถพึ่งตนเองในการดูแลรักษาสุขภาพให้ได้ในระดับหนึ่ง ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาทางสุขภาพของบุคคล ก็จะเริ่มจากการตรวจสอบที่ตัวเองก่อน ว่าอยู่ในวิสัยที่จะแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้หรือไม่ และอาจรวมถึงการพึ่งพิงญาติพี่น้องหรือเพื่อนพ้องด้วย ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่จะมองข้ามไม่ได้ กล่าวคือ แม้การเจ็บป่วยเพียงบุคคลเดียว แต่เกี่ยวเนื่องไปถึงครอบครัวและญาติมิตร ทำให้การตัดสินใจใด ๆ ในการแก้ปัญหา หรือการดูแลรักษา ต้องเกี่ยวพันถึงครอบครัวและญาติมิตรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกวิธีการแก้ปัญหาทางสุขภาพของบุคคล ในขั้นที่ต้องพึ่งพาความชำนาญการของหมอ

ถ้าการพึ่งตนเองและพวกพ้องมีข้อจำกัด หรืออาการเจ็บป่วยรุนแรงเกินกว่าความสามารถที่จะดูแลรักษาได้เอง ก็จะต้องพึ่งพาหมอพื้นบ้าน เจ้าหน้าที่สถานเอนามัย หรือหมอโรงพยาบาล รวมทั้งคลินิกเอกชน ตามแต่ความศรัทธา ลักษณะของปัญหา เศรษฐฐานะ ความพึงพอใจและความสะดวกของแต่ละบุคคล ที่สำคัญคือตามความเห็นชอบของครอบครัวและญาติมิตร เพราะแท้จริงแล้วผู้ป่วยที่ดูแลรักษาตนเองไม่ได้นั้น การตัดสินใจเลือกวิธีการรักษามักจะขึ้นอยู่กับครอบครัวและญาติผู้พาไป

ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีทางเลือกในการแก้ปัญหาทางสุขภาพของบุคคลและชุมชน ที่มีอยู่อย่างหลากหลาย แต่ก็มักจะเลือกแนวทางแบบผสมผสาน กล่าวคือ ผู้ป่วยอาจเลือกรักษาที่หมอพื้นบ้าน ต่อเมื่อยังไม่พึงพอใจหรือยังแก้ปัญหไม่ได้ ก็อาจจะหันไปเลือกรักษาแบบแผนใหม่ ในทางกลับกัน ก็อาจเลือกแผนใหม่ก่อนแล้วค่อยเปลี่ยนเป็นแบบพื้นบ้าน หรืออาจจะเลือกใช้ทั้งสองระบบพร้อมกัน ไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว

ดังนั้นแม้จะมีสถานเอนามัยอยู่ใกล้บ้านและบริการโดยไม่คิดมูลค่าก็ตาม ทางเลือกอื่น ๆ ก็ยังดำรงบทบาทหน้าที่อยู่ได้ แต่ละทางเลือกอาจจะปรับลดหรือเพิ่มบทบาทแปรผันตามการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมส่วนใหญ่ แต่จุดสำคัญอยู่ที่ความเอื้ออำนวยของความหลากหลายในการพึ่งพาทางสุขภาพ หรือที่เรียกกันว่า มีที่พึ่งทางสุขภาพแบบ "การแพทย์พหุลักษณะ" ไม่มีทางเลือกใด ๆ ผูกขาดเพียงทางเลือกเดียว ซึ่งวิถีทางเลือกแบบพหุลักษณะนี้ แท้จริงมันดำรงอยู่คู่กับชุมชนอยู่ก่อนแล้ว เช่น

เมื่อมีการเจ็บป่วยหรือมีปัญหาทางสุขภาพ แต่ละชุมชนมักจะมีความเชื่อและทฤษฎีเป็นกรอบแนวคิดของทางเลือกในการแก้ปัญหาทางสุขภาพอยู่แล้ว ซึ่งในกรณีของชาวอาข่าและชาวล่าหู่ อาจจะสรุปได้เป็นสองแนวคิด คือ

(2.1) การผิดผี ผิดบัญญัติ หรือถูกคุณไสย ทั้งชาวอาข่าและลาหู่ต่างมีความเชื่อในเรื่องผี ที่เชื่อว่ามีอยู่ในทุกหนทุกแห่ง มีทั้งผีดีที่คอยคุ้มครองลูกหลาน และผีร้ายที่อาจทำอันตรายแก่มนุษย์ได้ ดังนั้นการที่มนุษย์ไม่สบาย ก็อาจจะถูกผีทำ ผีขบ หรือผีผิดอันเกิดจากการทำผิดบัญญัติ ผ่าผีในกฎเกณฑ์ของเผ่า หรือการไปรบกวน ลบหลู่ผี(ดี) รวมทั้งการถูกผี(ร้าย)เข้าสิง หรือถูกผู้มีวิชาอาคมทำร้าย โดยคุณไสย ซึ่งมักจะมีอาการเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ พุดจาไม่รู้เรื่อง หรือไม่รู้รู้สึกตัว มีการใช้วิธีเข้าทรง ช่วยการวินิจฉัยอาการและความรุนแรง รวมทั้งระบุวิธีการบำบัดรักษา

หากเป็นผีร้ายเข้าสิง หรือเข้าทำอันตรายแก่อวัยวะภายใน ก็จะต้องทำพิธีขับไล่ผีออกจากร่าง โดยหมอผี ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังรายละเอียดได้กล่าวข้างต้นแล้ว หากเป็นการผิดผี ผิดบัญญัติ หรือไปรบกวน ลบหลู่ผี ก็จะทำพิธีขอขมาลาโทษ เช่นไหว้ หรือเลี้ยงผี อาจทำโดยหมอผี หรือตัวชาวบ้านเอง ถ้าถูกคุณไสยก็ต้องให้หมอเป่าใช้เวทย์มนต์คาถาแก้คุณไสย แต่ถ้าแค่ขวัญเสีย ขวัญตกหรือขวัญหาย อันเนื่องมาจากความสะดุ้งตกใจ ผีหลอกหลอน ขวัญกระเจิง หรือขวัญไม่กลับคืนสู่ร่าง ซึ่งอาจมีผลให้ร่างกายเจ็บป่วย ก็จะทำพิธีเรียกขวัญโดยหมอสูขวัญ

จะเห็นว่า ชาวอาข่าและลาหู่ มีความเชื่อเรื่องผีและเรื่องขวัญเกี่ยวข้องพันกับการเจ็บป่วยคล้าย ๆ กับหมอเมืองดังกล่าวในบทที่สอง แต่ความชัดเจนของคำอธิบายในเรื่องขวัญ ยังไม่อาจจำแนกเป็น 32 ขวัญดังที่หมอเมืองจำแนกโดยอิงหลักศาสนาพุทธ ซึ่งน่าจะเป็นเพราะชาวอาข่าและลาหู่อิงหลักความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณมากกว่าการอิงหลักศาสนาพุทธ การนำเรื่องผีหรือขวัญมาเกี่ยวข้องกับการเจ็บป่วย น่าจะเป็นความพยายามในการอธิบายอาการเจ็บป่วยที่ไม่อาจระบุสาเหตุเชิงรูปธรรม โดยเฉพาะอาการที่เกี่ยวข้องกับจิตประสาท ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่สองว่า ความไม่รู้เป็นความมืดและความกลัวที่ค้างคาในจิตใจมนุษย์ อันเป็นความทุกข์ทางใจประการหนึ่ง ดังนั้นการใช้เรื่องผีและเรื่องขวัญมาอธิบายสิ่งที่มนุษย์ยังไม่อาจมองเห็น หรือเข้าใจเป็นรูปธรรมได้ จึงน่าจะเป็นทางออกในการขจัดความกลัวที่ชาญฉลาด ซึ่งอาจถูกมองว่างมงายสำหรับผู้ที่อยู่ในโลกวิทยาศาสตร์

แต่การจะใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือตรวจวัดเพื่อให้รู้เหตุ ก็การใช้ความเชื่ออันเป็นภูมิปัญญาเชิงคุณภาพที่ตกผลึกทางความคิดมาจากประสบการณ์ที่สั่งสมมานานเป็นเครื่องชี้เหตุ ย่อมได้ผลทางจิตที่ไม่ต่างกัน คือความไม่มืด ไม่กลัว อันเนื่องมาจากการรู้เหตุแห่งปัญหา ที่จะต่างกันก็คือวิธีการแก้ไขปัญหา

ถ้าเป็นเหตุทางกายภาพ เครื่องชี้วัดแบบวิทยาศาสตร์อาจชี้ทางแก้ที่ตรงเป้า ง่ายและชัดเจนกว่า เช่นการเป็นไข้หนาวสั่นเป็น ๆ หาย ๆ เนื่องจากติดเชื้อมาลาเรีย ย่อมใช้วิธีตรวจเลือดและรักษาด้วยยาควินินได้ผลดีกว่าที่จะทำพิธีทรงเจ้า ไล่ผี หรือเรียกขวัญ

แต่ถ้าเป็นเหตุทางจิตอันซับซ้อน หรือเหตุจากพฤติกรรมสุขภาพอันไม่พึงประสงค์ ทฤษฎีความเชื่อในเรื่องผีและขวัญ หรือความเชื่ออื่น ๆ ที่เป็นกฎเกณฑ์ดำเนินชีวิตของสังคม อาจชี้ทางแก้หรือหาป้องกันที่ง่ายกว่า ได้ผลดีกว่า เช่น โรคจิตประสาท ย่อมป้องกันและบำบัดได้ง่ายกว่าถ้าใช้ความเชื่อ ความศรัทธาโดยกระบวนการทางครอบครัวและสังคม แทนที่จะใช้ยาระงับประสาทหรือสร้างโรงพยาบาลโรคจิตเพิ่มขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังเห็นได้ชัดจากปัญหาสุขภาพจิตนั้น แทบไม่ปรากฏในสังคมชนเผ่าที่ศึกษาเลย ในขณะที่ชุมชนสมัยใหม่นั้นตรงกันข้าม

ดังนั้นจะเห็นว่า วิธีการแก้ปัญหาสุขภาพทั้งโดยวิธีความเชื่อและโดยวิธีวิทยาศาสตร์ ต่างก็มีจุดเด่นและจุดด้อยด้วยกัน ในความเป็นจริงชาวบ้านก็ไม่ได้ใช้วิธีความเชื่อและพิธีกรรมเท่านั้น แต่ผสมผสานกันตามแต่กรณีและเหตุปัจจัย นั่นคืออะไรที่ไม่สามารถระบุเหตุปัจจัยเป็นรูปธรรม เป็นเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับผีและขวัญ ถ้าเป็นความผิดปกติของร่างกายที่สามารถระบุเหตุปัจจัยปรากฏเป็นรูปธรรม ก็จะมีวิธีแก้ปัญหาเฉพาะตามแต่เหตุปัจจัย ดังจะกล่าวต่อไป จึงอาจกล่าวได้ว่า ชนเผ่าที่ศึกษามีความหลากหลายในระบบการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม หรือมีระบบการแพทย์พหุลักษณะดำรงอยู่คู่กับชนเผ่ามาแต่บรรพกาล

(2.2) *การผิดปกติของร่างกายอันมีเหตุปรากฏเป็นรูปธรรม* ถ้าเป็นปัญหาทางสุขภาพที่สามารถระบุเหตุปัจจัยชัดเจนเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่สัมผัสโดยตรงมานาน ก็จะใช้วิธีแก้ปัญหาสุขภาพตามประสบการณ์ในแต่ละเรื่อง เช่น กระดูกหัก อัมพาต โรคไขข้อ โรคผิวหนัง เป็นแผลสดตัวมีพิษกัดต่อย ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก เป็นผี หนอง คางทูม เป็นไข้(ที่ไม่ใช่อาการผีเข้า) ท้องร่วง โรคนี้วเลื่อดลมผิดปกติ และประจำเดือนผิดปกติ เป็นต้น ดังรายละเอียดของวิธีการรักษาในแต่ละเรื่องที่กำลังกล่าวมาแล้วข้างต้น

อย่างไรก็ตาม วิธีการรักษาการเจ็บป่วยเหล่านี้มักจะไม่ใช้วิธีเดียว หรือวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่จะใช้หลักการประสานการรักษาทั้งทางร่างกายและจิตใจพร้อม ๆ กันหลาย ๆ วิธี เช่น การรักษากระดูกหักไม่ใช่เพียงการดึงกระดูกให้เข้าที่แล้วตามด้วยเฝือก แต่จะเริ่มจากการเป่าคาถา ไม่ให้เจ็บปวดและให้กระดูกติดกัน มีการนวดเพื่อคลายและดึงกระดูกที่หักให้อยู่ในตำแหน่งเดิม ตามด้วยการประคบสมุนไพรประสานกระดูกให้ติดกันสนิทและหายเร็ว และตามด้วยเฝือกไม้ไผ่ หรือเปลือกไม้นุ่ม แล้วยังมนต์น้ำมนต์ให้ดื่ม หรือเป่าคาถารักษาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งหมอกระดูกแผนปัจจุบันจะดูแลรักษาคนไข้กระดูกหักเฉพาะทางกาย ไม่เชื่อที่จะรักษาทางใจหรือติดตามดูแลอย่างใกล้ชิดเหมือนหมอพื้นบ้าน

ดังนั้น ถึงแม้จะมีกรรมวิธีในการรักษาการเจ็บป่วยแต่ละเรื่องที่ระบุเหตุได้ชัดเจน แต่ก็มักจะผสมผสานกรรมวิธีหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกัน เริ่มตั้งแต่การวินิจฉัยปัญหา ที่อาจใช้วิธีเข้าทรงช่วยระบุเหตุ เพิ่มเติมจากการวินิจฉัยโดยอาการและจากประสบการณ์ การเรียกขวัญที่ผู้ป่วยอาจสูญเสียในระหว่างการเกิดเหตุ หรือการเรียกขวัญเพื่อบำรุงขวัญให้เข้มแข็งในการต่อสู้กับการเจ็บป่วย อาจมีการ

ผูกข้อมือ ทำพิธีกรรมส่งเคราะห์และขอพรจากเทพเจ้าให้มีโชคลาภ แล้วจึงรักษาเฉพาะเจาะจงตามแต่กรณีเช่น ให้กิน ยา หรืออบยาสมุนไพรตำรับต่าง ๆ ใช้คาถาอาคมเป่าช่วยการรักษา หรือมีการนวดช่วยการรักษาเป็นต้น รวมทั้งมีการใช้ยาแผนปัจจุบัน ทั้งในรูปยาทาภายนอก ยารับประทานและยาฉีด

จึงอาจกล่าวได้ว่า เมื่อชาวอาข่าและชาวลาล่าผู้มีปัญหาทางสุขภาพ เขามีทางเลือกในการแก้ปัญหาสุขภาพทั้งแบบพื้นบ้านและแผนปัจจุบันเท่าเทียมกัน การเจ็บป่วยประเภทโรคติดเชื้อ มักจะนิยมใช้วิธีการของแผนปัจจุบัน ซึ่งเห็นผลรวดเร็วชัดเจนกว่า แต่การเจ็บป่วยบางอย่างที่มีเหตุชัดเจน เช่นกระดูกหัก ก็ยังมีความนิยมในการรักษาแบบพื้นบ้าน ซึ่งตรงกับประเด็นของหมอเมืองดังกล่าวในบทที่สองแล้ว และถ้าเป็นการเจ็บป่วยที่มีเหตุไม่ชัดเจน ระบุสาเหตุไม่ได้หรืออาจเกี่ยวพันถึงความเชื่อ ก็มักจะเลือกวิธีการแบบพื้นบ้าน

อย่างไรก็ตาม ไม่ถึงกับเป็นกฎตายตัวดังที่สรุปทั้งหมด เพราะยังขึ้นกับความพึงพอใจของการตอบสนองจากการเลือกในแต่ละวิธี หากผิดหวังจากการเลือกในระบบหนึ่ง ก็จะหันไปทดลองกับวิธีที่ไม่ได้เลือกแต่แรก สลับกันไป อาจเลือกการแก้ปัญหาแบบพื้นบ้านก่อน แล้วจึงเลือกแผนใหม่ หรือกลับกัน รวมทั้งอาจจะเลือกทั้งสองแบบคู่ขนานกัน เช่นไปรักษาที่สถานีนอนามัยหรือโรงพยาบาลแล้ว ยังกลับไปให้หมอพื้นบ้านเป่ารักษา หรือทำพิธีกรรมอีกต่างหาก แต่จากประสบการณ์ของทีมงานวิจัยที่อยู่ในพื้นที่มาห้าปี สามารถสรุปได้ว่า ปัญหาใดที่ระบบพื้นบ้านแก้ได้ผลดี ชาวบ้านก็จะไม่มาใช้บริการของสถานีนอนามัย แต่ถ้าแผนใหม่เห็นผลดีกว่าก็จะตรงมาใช้บริการจากสถานีนอนามัยทันทีที่เกิดปัญหา เช่นบาดเจ็บ ซึ่งสัดส่วนของการใช้บริการทั้งสองระบบจะใกล้เคียงกัน

ทั้งนี้การเลือกยังขึ้นกับปัจจัยพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจของแต่ละคนด้วย แต่ที่สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนคือ ความหลากหลายของวิธีการแก้ปัญหาสุขภาพ เพียงแต่ว่า ความหลากหลายนี้เป็นทางเลือกที่มีประสิทธิภาพหรือยัง ซึ่งในส่วนของแพทย์พื้นบ้านแทบจะไม่ได้รับการพัฒนาเลย และนับวันภูมิปัญญาอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละชาติพันธุ์ ก็จะมีสูญหายตายจากตามหมอพื้นบ้านแต่ละคน เพราะปัจจุบันยังไม่ปรากฏมีกระบวนการสืบทอดเกิดขึ้นดังในอดีต ข้อสำคัญคือนอกจากไม่ได้รับการส่งเสริมพัฒนาให้ร่วมสมัยแล้ว การแพทย์พื้นบ้านที่หลงเหลืออยู่ยังถูกเบียดเบียนรูปแบบและเนื้อหาจากเดิม มีการใช้ยาแผนปัจจุบันผสม แต่ใช้ในบริบทของพื้นบ้าน เช่นมีการใช้ยาฉีดอย่างขาดพื้นฐานทางการแพทย์แผนปัจจุบัน ย่อมเป็นอันตรายต่อชาวบ้าน และเป็นอันตรายต่อระบบการดูแลรักษาสุขภาพในวิถีชีวิตใหม่

(3) การปรับตัวทางความเชื่อและความสัมพันธ์ของการดูแลรักษาสุขภาพกับวิถีชีวิต

ดังได้กล่าวในบริบททางวัฒนธรรมของชาวอาข่าและชาวลาล่าข้างต้นแล้วว่า ทั้งสองชนเผ่า (โดยเฉพาะชาวอาข่าอาจจะเห็นชัดเจนกว่า) มีความเชื่อทางจักรวาลวิทยา หรืออุดมการณ์ ในรูปของ

บัญญัติที่กำหนดแนวทางการดำเนินวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงกับสุขภาพและพละนามัยเป็นอย่างมาก พวกเขาเชื่อว่า การเจ็บป่วยทุกอย่างล้วนมีเหตุมาจากการละเมิดศีล ละเมิดกฎเกณฑ์ของบัญญัติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ปกป้องรักษาพวกเขาทั้งในระดับบุคคล ครอบครัวและชุมชน หรือในเชิงรูปธรรมอาจกล่าวได้ว่า เป็นเรื่องของผีทำ ผีขบ หรือผีติดผี และขวัญตก ขวัญเสีย ร่างกายขาดความสมดุล รวมทั้งเหตุเจ็บป่วยอันปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน เช่นการบาดเจ็บ

ดังนั้น การเจ็บป่วยจึงเป็นผลพวงส่วนหนึ่งของการดำเนินวิถีชีวิต ที่อาจจะสะดุดหยุดลงจากการดำเนินชีวิตที่ผิดพลาดไป จากรากฐานความคิดนี้ สุขภาพจึงเป็นเป้าหมายที่ถูกกำหนดให้เป็นจุดหมายของการดำเนินวิถีชีวิต โดยที่จารีตและขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ และภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพ เป็นเพียงกุศโลบาย สะพาน กลวิธีและกลไก หรือเครื่องมือ ที่จะนำชีวิตไปสู่จุดหมายคือสุขภาพ หรือภาวะที่เป็นสุขสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจและสังคม ขณะเดียวกัน ขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังทำหน้าที่เป็นสะพานสืบสานอุดมการจากบรรพชนสู่คนรุ่นใหม่ที่อยู่ตลอดมา

รากฐานความคิดเกี่ยวกับสุขภาพดังกล่าวนี้ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติพันธุ์ที่ส่งผลให้แต่ละชาติพันธุ์อยู่รอดและวัฒนา แม้ว่าขนบธรรมเนียมประเพณีอาจจะผันแปรตามกาลเวลา หรือถูกปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมแต่ละยุคสมัย แต่เป็นเพียงการปรับเปลี่ยนในระดับกุศโลบายและกลวิธี หรือกลไก ของการดำเนินวิถีชีวิตที่จะนำไปสู่จุดหมายตามอุดมการ คือสุขภาพ ซึ่งเป็นอุดมการที่ฝังลึกอยู่ในระบบวิถีคิด เป็นเข็มทิศหรือวิถีของชีวิต อันสะท้อนออกซึ่งความเป็นอาช่าและลาหู่ ภูมิปัญญาในการดำเนินวิถีชีวิต (หรือจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณีและพิธีกรรม) ดังกล่าวนี้ อาจจะสืบสานจากประสบการณ์สั่งสมของบรรพชนรุ่นก่อนโดยตรง หากยังร่วมสมัย หรืออาจจะปรับปรุงขึ้นใหม่จากของเดิมและจากการคิดค้นทดลองตามอิทธิพลปรุงแต่งของสภาพแวดล้อมที่เป็นปัจจุบัน ดังตัวอย่างเช่น

ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรของแม่เผ่านาเย่ (ลาหู่) ดังรายละเอียดได้กล่าวข้างต้นแล้ว เป็นการสืบสานมรดกโดยตรงจากบรรพชน อย่างน้อยจากรุ่นพ่อและรุ่นปู่ อาจมีการปรุงแต่งในสมัยของแม่เผ่าอีกเล็กน้อย แต่ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรของพ่อเผ่าอาเสาะ (อาช่า) เป็นการปรุงแต่งขึ้นใหม่เป็นส่วนใหญ่ โดยรับอิทธิพลในเรื่องสมุนไพรและยาแผนปัจจุบันจากจีนฮ่อ (เขาพูดภาษาจีนฮ่อได้อย่างดี) และรับคาถารักษากระดูกหักจากไทยใหญ่เป็นต้น ในขณะที่ทองแก้ว (ลาหู่) เรียนคาถารักษากระดูกหักจากจีนฮ่อ และเรียนรู้การใช้ยาแผนปัจจุบันจากหมอสอนศาสนาและทางราชการไทย

ที่น่าสนใจประเด็นหนึ่งคือ ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของแต่ละชนเผ่า ไม่ว่าจะเป็นการสืบสานจากบรรพชนหรือหยิบยืมปรุงแต่งขึ้นใหม่ก็ตาม จะมีความเป็นสากลที่เทียบเคียงกันได้ในระหว่างเผ่าพันธุ์ เช่นคาถารักษากระดูกหักของไทยลื้อ (ดังกล่าวในบทที่สอง) กับของลาหู่ที่หยิบยืม

และปรุงแต่งจากจีนฮ่อ (ดูอัตชีวประวัติของทองแก้ว) แม้ภาษาจะต่างกันแต่ความหมายและเป้าหมายไม่ต่างกันเลย รวมทั้งกระบวนการวิธีการรักษากระดูกหักของชนเผ่าทั้งสอง ก็ยังเทียบเคียงได้กับแผนปัจจุบัน คือจัดกระดูกให้เข้าที่แล้วตามด้วยเครื่องมือช่วยยึดไม่ให้ขยับ ปล่อยให้กระดูกต่อติดเอง จะต่างก็เพียง ส่วนประกอบของการรักษาและวัสดุเครื่องมือที่ใช้ ซึ่งวิธีการของชนเผ่าจะเพิ่มในส่วนของการรักษาทางใจ ด้วยการใช้น้ำคาถาและสมุนไพรช่วย นับว่าเป็นจุดร่วมของการเชื่อมโยงศักยภาพทางภูมิปัญญาของชนเผ่า ที่สามารถพัฒนาให้ร่วมสมัยเคียงคู่กันกับแผนใหม่และระหว่างชนเผ่าด้วยกัน

จากตัวอย่างดังกล่าว เป็นการยืนยันข้อสรุปที่ว่า จุดหมายชีวิตคือสุขภาพ หรือภาวะที่เป็นสุขสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจและสังคม (Health is completely physical mental and social well being) ซึ่งฝังลึกอยู่ในระบบวิถีชีวิตของแต่ละชนเผ่า และถูกสืบสานโดยกลวิธี หรือเครื่องมือที่จะนำไปสู่จุดหมาย หรือที่เรียกรวมกันว่า "ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพ" ซึ่งอาจผันแปรเปลี่ยนแปลงในรูปแบบและเนื้อหา ตามการปรุงแต่งของสภาพแวดล้อม แต่ยังคงไว้ซึ่งบทบาทหน้าที่ในการนำชีวิตไปสู่จุดหมายคือสุขภาพ

ดังนั้นจะเห็นว่า ทั้งสองชนเผ่า แม้จะมีการปรับตัวทางภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพค่อนข้างมากและหลากหลาย ตามเส้นทางการอพยพและการเปลี่ยนแปลงอย่างมากของสภาพแวดล้อมในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา แต่จุดหมายชีวิตตามอุดมการณ์ของผู้สร้างบรรพบุรุษคนแรกของมวลมนุษย์คือ "อะเพอมีเย" (อาข่า) และ "กุยซา" (ลาหู่) ยังคงเป็นเข็มทิศนำวิถีชีวิตของทั้งสองเผ่าพันธุ์อย่างมั่นคง ความเข้าใจในข้อสรุปนี้ จะยังประโยชน์ในการพัฒนาระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน ให้ร่วมสมัยเป็นทางเลือกในการพึ่งตนเองทางสุขภาพในระดับพื้นฐาน ให้สามารถเคียงคู่และต่อยอด-เชื่อมโยงได้กับระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ที่ควรมุ่งเน้นการดูแลรักษาในอีกระดับหนึ่งที่ชาวบ้านพึ่งตนเองไม่ได้

3.7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาวิจัยนี้ อาจสรุปได้ว่า แต่ละชนเผ่ามีศักยภาพในการดูแลรักษาสุขภาพตนเองอย่างมีระบบ ที่เรียกกันว่า ระบบการแพทย์พื้นบ้าน (Folk medicine หรือ Traditional medicine) ศักยภาพดังกล่าวนี้ อย่างน้อยก็นำพาเผ่าพันธุ์อยู่รอดปลอดภัยมาจนถึงปัจจุบัน ศักยภาพที่ว่านี้อาจจำแนกได้เป็นสองระดับ คือระดับอุดมการณ์ที่เป็นเข็มทิศชี้นำวิถีชีวิตไปสู่จุดหมายคือสุขภาพ และระดับวิธีการที่เป็นสะพานพาไปสู่จุดหมายคือสุขภาพ ระดับวิธีการหรือที่เรียกในที่นี้ว่า "ภูมิปัญญาการดูแลรักษาสุขภาพ" อาจถูกสืบสาน ปรุงแต่ง และคิดค้นขึ้นใหม่ ตามการผันแปรเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมปัจจุบัน

ผลจากการปรับตัวตามยุคสมัยของวิธีการในระบบการแพทย์พื้นบ้าน ทำให้มันสามารถยืนหยัดเป็นทางเลือกหนึ่งของการดูแลรักษาสุขภาพของชุมชน และยังคงดำรงบทบาทอยู่เคียงคู่กับสังคม

อย่างปฏิเสธไม่ได้ เนื่องเพราะการแพทย์แผนปัจจุบัน ยังไม่สามารถอุดช่องว่างทางวัฒนธรรมของชนเผ่า หรือแม้แต่คนไทยพื้นราบเอง ก็อยู่ในสภาพที่ไม่ต่างกัน อย่างไรก็ตาม การปล่อยให้ระบบปรับตัวตามธรรมชาตินี้ มีความเสี่ยงอยู่ไม่น้อย ถ้าเป็นการปรับตัวในอดีตก่อนที่จะถึงยุคปัจจุบัน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมอย่างมหาดศาลและรวดเร็ว ระบบได้ปรับตัวตามธรรมชาติอย่างสืบเนื่องและมั่นคง แต่การปรับตัวในปัจจุบัน รุนแรง รวดเร็ว และหลายอย่างอยู่ในสภาพการปรับตัวแบบแทนที่ ไม่ใช่แบบอนุวัติ หรือพัฒนาจากฐานเดิม

เช่นการใช้ยาแผนปัจจุบันแทนสมุนไพรในบริบทเดิม โดยขาดพื้นฐานของการใช้ยาในบริบทใหม่ หรือการรักษากระดูกหักในปัจจุบัน ที่มีอาการแตกหักรุนแรงกว่าสมัยก่อน เพราะอุบัติเหตุรถชนกันที่อาจรุนแรงและกระทบอวัยวะอื่น อาจต้องอาศัยเครื่องมือเช่นเอกซเรย์ช่วยวินิจฉัย ต่างจากสมัยก่อนที่เกิดจากการหกล้มหรืออุบัติเหตุที่รุนแรงน้อยกว่า การดูแลรักษาจึงมีความเสี่ยงน้อยกว่า ใช้เพียงประสบการณ์ในการลูบคลำก็อาจวินิจฉัยได้

ดังนั้นถ้าจะให้ระบบการแพทย์พื้นบ้าน มีขีดความสามารถในการรับใช้ชุมชนในบริบทใหม่ ได้ อย่างเต็มที่โดยไม่เสี่ยง และยังช่วยเสริมระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ในระดับการดูแลสุขภาพพื้นฐานที่ชาวบ้านพึ่งตนเองได้ จำเป็นต้องได้รับการพัฒนา หรืออย่างน้อยก็ไม่ถูกกีดกันให้อยู่ในระบบเถื่อน ดังที่เป็นมาเกือบร้อยปี

ผลการวิจัยครั้งนี้ แม้จะสามารถสะท้อนให้เห็นภาพรวมของภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของชนเผ่า แต่ยังไม่อาจเจาะลึกถึงขั้นศึกษาประสิทธิภาพของภูมิปัญญาในแต่ละเรื่อง ที่จะนำไปสู่การพัฒนาตามที่เสนอข้างบน เช่นยังไม่ได้ศึกษาถึงขั้นตรวจสอบยืนยันผลการรักษากระดูกหัก หรือยืนยันความสามารถของหมอรักษากระดูกหัก ดังที่ได้ศึกษากับหมอเมืองในบทที่สอง รวมทั้งยังไม่ถึงขั้นเจาะลึกเกี่ยวกับตำรับและผลการรักษาของสมุนไพร ซึ่งควรต้องแยกศึกษาเจาะลึกต่างหาก เนื่องจากมีความเฉพาะในเรื่องภาษา ตัวอย่างสมุนไพรในเชิงพฤกษศาสตร์ และระยะเวลายาวนานพอที่จะติดตามการค้นหาสมุนไพรในป่า ตลอดจนการติดตามผลการรักษาจากคนไข้ จึงเสนอแนะให้มีการศึกษาต่อ เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ ที่ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งการนำร่อง

เอกสารอ้างอิง

- พอล และ อีเลน ลูวิส "หกเผ่าชาวคอย" หัตถกรรมชาวเขา 2528
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ "การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของชาวเขาในบริเวณคอยตุง" รายงานการศึกษา, 2535 (เอกสารโรเนียว)

.....

บทที่ 4 ผลการวิจัยเครือข่ายเรื่อง

ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์:

กรณีศึกษา "การจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของเผ่าปกากะญอ (กระเหรี่ยง)"

4.1 คณะผู้วิจัยเครือข่าย

จรัส ไหมยศ	โครงการพัฒนาชุมชนชาวเขา มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม
วัชรภาพร แสงเขื่อนแก้ว	โครงการพัฒนาชุมชนชาวเขา มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม
จรววยพร สิทธิมณี	โครงการพัฒนาชุมชนชาวเขา มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม
ชูพนิจ เกษมณี	สถาบันวิจัยชาวเขา

4.2 ความสำคัญของปัญหา

ในสภาพสังคมบนพื้นที่สูงปัจจุบัน ได้มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อปัญหาต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรม และการดูแลรักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม ประกอบกับกระแสการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่นำไปสู่วัตถุนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งเป็นการยากยิ่งที่จะพึงภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น และยากที่จะยับยั้งบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ดังที่เคยมีมาในอดีต

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการคุมกำเนิดประชากรจะประสบผลสำเร็จบ้างก็ตาม แต่หนีไม่พ้นกับปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว ซึ่งภายใต้กระแสการครอบงำของวัตถุนิยมและบริโภคนิยม มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่และวัฒนธรรมจากภายนอก เข้าไปทดแทนภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ดังนั้นชุมชนในพื้นที่เป้าหมายของโครงการวิจัย ที่เคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างอิสระและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เคยมีศักยภาพในการอนุรักษ์ป่าแฝงอยู่ในระบบความเชื่อและวิถีชีวิต ก็ต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตอย่างมากมาย

ด้วยเงื่อนไขหลายประการกล่าวคือ มาตรการเข้มงวดของการอนุรักษ์ป่าไม้ของรัฐบาล ที่มีความพยายามขยายพื้นที่สีเขียวมากขึ้น จึงส่งผลให้การจำกัดพื้นที่ทำกินลดลง ทำให้การใช้พื้นที่ทำกินซ้ำที่เดิมมากขึ้น จึงมีผลทำให้พื้นที่ทำกินเสื่อมโทรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ รวมทั้งกิจกรรมการพัฒนาจากฝ่ายต่าง ๆ ที่เข้าไปให้การสนับสนุนส่งเสริมกลุ่มชนในพื้นที่ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ได้มีการส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อการค้า ซึ่งต้องมีการใช้สารเคมี ส่งผลให้เกิดมลภาวะและความเสื่อมโทรมทางนิเวศวิทยาเป็นอย่างมาก ตลอดจนการอพยพและการรุกไล่ขึ้นไปบนพื้นที่สูงของคนพื้นราบ เพื่อเพิ่มพื้นที่ทำกิน ก็ยิ่งเพิ่มความเข้มข้นในการแย่งชิงทรัพยากรรุนแรงยิ่งขึ้น

ด้วยปัจจัยหลากหลายดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้เกิดปัญหาในการแก่งแย่งทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ทั้งที่ชุมชนในอดีต ก็เคยใช้ภูมิปัญญาของตนจัดสรรและจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาดอยู่แล้ว แต่เมื่อมีภาวะเงื่อนไขทั้งจากภายนอกและภายใน ได้ส่งผลโดยตรงและโดยอ้อมต่อชุมชนดังนั้นจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนระบบและรูปแบบการใช้ทรัพยากร เพื่อความอยู่รอดของชุมชนและตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศวิทยาในท้องถิ่น จิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าได้รับการพัฒนาสูงขึ้นเมื่อชุมชนเผชิญปัญหาการทำลายสภาพแวดล้อมและการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก

ด้วยเหตุนี้ กระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน จึงมีผลทำให้ชุมชนลดการพึ่งพาตนเองและเพิ่มภาวะการพึ่งพาจากภายนอกมากขึ้น เป็นการลดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนเอง ที่สั่งสมเป็นรากฐานในการดำรงวิถีชีวิตมาเป็นเวลาอันยาวนานของสังคมในพื้นที่เป้าหมาย

4.3 วัตถุประสงค์

- 1) ศึกษาบทบาทและศักยภาพในการคงอยู่ของระบบการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ผ่านกระบวนการจัดการและการสืบทอดทางวัฒนธรรม
- 2) ศึกษากระบวนการคิดและวิธีจัดการในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า
- 3) ศึกษาการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของชุมชนทั้งในและนอกชุมชน
- 4) เพื่อเป็นการมุ่งแสวงหาทางเลือกร่วมกับชุมชนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในระยะยาว
- 5) เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีโอกาสนำบทเรียนจากกระบวนการปรับตัว การจัดการทรัพยากร การเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไปเป็นรากฐานในการแก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ในอนาคต

4.4 กรอบแนวคิด

- 1) ชุมชนควรต้องมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีความสมดุลย์และดำรงอยู่ได้ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) ที่มีความยั่งยืน และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข
- 2) ความขัดแย้งและปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า มาจากการสูญเสียของความ เป็นชุมชนแบบดั้งเดิม ที่ถูกแทนที่ด้วยวิถีชีวิตใหม่ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรที่ไม่สมดุลย์กับ ทรัพยากรธรรมชาติ และความไม่เป็นธรรมในการใช้อำนาจของรัฐหรืออำนาจกลุ่มอิทธิพล อำนาจทุน การเอาัดเอาเปรียบประชาชนผู้ด้อยโอกาสกว่า

4.5 วิธีดำเนินการวิจัย

- 1) ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2) ศึกษาประเด็นข้อมูลและการเก็บข้อมูลจากผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญ

- 3) สร้างเครื่องมือและเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกและสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- 4) จัดเวทีชาวบ้าน เพื่อถกประเด็นปัญหาและระดมความคิดในรายละเอียดของข้อมูลระดับลึก
- 5) ทำการบันทึกข้อมูลโดยเทปบันทึกเสียงและกล้องบันทึกภาพ
- 6) ตรวจสอบข้อมูลจากกลุ่มผู้นำ (key informant) และวิเคราะห์ข้อมูล เขียนรายงาน

4.6 สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน

(1) พื้นที่วิจัยและสภาพทางภูมิศาสตร์

พื้นที่วิจัยประกอบด้วย 4 หมู่บ้านได้แก่ บ้านแม่หมีใน แม่หมื่นนอก แม่ต้อมใน และแม่ต้อมนอก ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ภูมิประเทศของทั้ง 4 หมู่บ้าน ตั้งอยู่ในหุบเขา

โดย ทิศเหนือ ติดต่อกับ อ. เวียงป่าเป้า จ. เชียงราย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อ. วังเหนือ จ. ลำปาง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อ. ดอยสะเก็ด จ. เชียงใหม่

ทิศใต้ ติดต่อกับ หมู่บ้านหัวเมือง อ. เมืองปาน จ. ลำปาง

สภาพป่าไม้ในบริเวณ 4 หมู่บ้านค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ มีลำห้วยสามสายสำคัญไหลผ่าน คือ ลำห้วยก้อม ลำห้วยแม่หมี และลำห้วยแม่ต้อม ในอดีตผ่านมาเคยมีน้ำไหลตลอดปี เพียงพอกับการใช้อุปโภคและบริโภค มาถึงปัจจุบันน้ำในลำห้วยเริ่มไหลน้อยลง อันเนื่องมาจากสภาพสิ่งแวดล้อมต้นน้ำได้ถูกทำลายลงไป โดยเฉพาะต้นน้ำแม่หมี ได้มีกลุ่มคนพื้นราบและชาวเขาเผ่ามูเซอ อยู่ในเขต อ. เวียงป่าเป้า และอยู่ติดต่อกับเขตพื้นที่ของจังหวัดลำปาง ได้เข้ามาบุกเบิกทำไร่รวมทั้งชาวเขาที่อพยพมาจากตำบลวาวี อ. แม่สรวย และอ. แม่จัน จ. เชียงราย มีเผ่าลีซอ อาข่า บุกเบิกทำไร่ข้าวและปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ถั่วแดง ชิง ข้าวโพดและฝิ่น ในเขตต้นน้ำแม่หมี จึงทำให้สภาพป่าไม้ที่คงความอุดมสมบูรณ์ในอดีตได้ถูกทำลาย และในปี 2535 ทางรัฐบาลได้อพยพชาวเขาดังกล่าวลงแล้ว แต่ยังมีกลุ่มของคนพื้นราบและชาวเขาเผ่ามูเซอ ยังทำไร่ในเขตต้นน้ำตามปกติ และในปี 2531 ทางกรมป่าไม้ได้ประกาศพื้นที่ดังกล่าวรวมทั้งพื้นที่ของทั้ง 4 หมู่บ้านเข้าอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน อ. เมืองปาน จ. ลำปาง ซึ่งมีพื้นที่ทั้งหมด 370,000 ไร่

(2) ด้านการศึกษา

การศึกษาในทุกหมู่บ้าน ปี พ.ศ. 2519 ได้มีหน่วยงานของกรมประชาสงเคราะห์เข้าจัดการศึกษาสำหรับชาวเขาในพื้นที่ทั้ง 4 หมู่บ้าน โดยเน้นการอ่านออกเขียนได้ และปลายปี 2528 ได้มีศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา (ศศช.) โดยกรมการศึกษานอกโรงเรียน ส่งครูอาสาสมัครเข้าดำเนินงานการศึกษาตามหลักสูตร ศศช. 2524 สอนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ คนหนุ่มสาวพูดภาษาไทยได้ ปัจจุบัน

มีนักเรียนไปศึกษาเรียนต่อที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์จิตอารีย์ อ.เมือง จ.ลำปาง จำนวน 3 คน โดยได้รับทุนการศึกษาจากมูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ทุนละ 1,000 บาท โรงเรียนคริสจักร อ.งาม จ.ลำปาง 2 คน และมีการเรียนการศึกษานักเรียนผู้ใหญ่เรียนทาง วปอ.(วิทยุและไปรษณีย์) จำนวน 3 คน จะเห็นได้ว่าปัจจุบัน เด็กหนุ่มเด็กสาวทั้ง 4 หมู่บ้าน ได้ให้ความสนใจกับการศึกษาและมีแนวโน้มที่ออกไปศึกษาต่อมากขึ้น

(3) ด้านประชากร

ประชากรทั้ง 4 หมู่บ้านมีจำนวนทั้ง 454 คน จำนวน 81 หลังคาเรือน ครอบครัวยุคใหม่ซึ่งแยกออกเป็นหมู่บ้านดังนี้

1) บ้านแม่หมื่นนอก จำนวนหลังคาเรือน 27 หลัง 30 ครอบครัวยุคใหม่ จำนวนประชากรทั้งหมด 129 คน แยกเป็น เด็กชาย 29 คน เด็กหญิง 21 คน และผู้ใหญ่ชาย 44 คน ผู้ใหญ่หญิง 35 คน

2) บ้านแม่หมี่โน่ จำนวนหลังคาเรือน 21 หลัง 22 ครอบครัวยุคใหม่ จำนวนประชากรทั้งหมด 115 คน แยกเป็น เด็กชาย 16 คน เด็กหญิง 20 คน และผู้ใหญ่ชาย 39 คน ผู้ใหญ่หญิง 40 คน

3) บ้านแม่ต๋อมโน่ จำนวนหลังคาเรือน 21 หลัง 23 ครอบครัวยุคใหม่ จำนวนประชากรทั้งหมด 149 คน แยกเป็น เด็กชาย 19 คน เด็กหญิง 13 คน และผู้ใหญ่ชาย 63 คน ผู้ใหญ่หญิง 54 คน

4) บ้านแม่ต๋อมนอก จำนวนหลังคาเรือน 12 หลัง 12 ครอบครัวยุคใหม่ จำนวนประชากรทั้งหมด 61 คน แยกเป็น เด็กชาย 10 คน เด็กหญิง 8 คน และผู้ใหญ่ชาย 21 คน ผู้ใหญ่หญิง 22 คน

(4) ด้านคมนาคม

การคมนาคมในพื้นที่ทั้ง 4 หมู่บ้าน ห่างจากตัว จ.ลำปาง ประมาณ 110 คน ห่างจาก อ.เมือง ปาน ประมาณ 30 กม. มีทางรถยนต์เข้าถึงหมู่บ้านแม่หมื่นนอกในช่วงฤดูแล้ง แต่ถ้าเป็นฤดูฝน รถยนต์เข้าไม่ได้ เนื่องจากเป็นภูเขาสูงชัน และบางแห่งจะเป็นหลุมเป็นบ่อส่วนแม่หมี่โน่ทางรถมอเตอร์ไซด์เข้าได้ แต่ในช่วงฤดูฝนการเดินทางจะลำบาก อีก 2 หมู่บ้าน คือ บ้านแม่ต๋อมโน่และแม่ต๋อมนอก ทางรถยังเข้าไม่ถึง ต้องใช้การเดินทางเป็นระยะทางประมาณ 7 กม.

เส้นทางเข้าหมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน สามารถเข้าอีกเส้นทางหนึ่งได้ โดยเข้าทาง ต.แม่เจดีย์ใหม่ อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย ตามเส้นทางเชียงราย-เชียงใหม่ จากบ้านแม่ชะจานถึงปากทางเข้า ประมาณ 13 กม. รถรับจ้างเข้าถึงหมู่บ้านเมืองน้อย ซึ่งมีโครงการหลวงอยู่ แล้วเดินด้วยเท้าสามารถเข้าได้ทั้ง 4 หมู่บ้าน

(5) ความเชื่อทางศาสนา

ส่วนใหญ่ทั้ง 4 หมู่บ้านนับถือผี และบางส่วนได้หันมานับถือศาสนาคริสต์ โดยแยกตามหมู่บ้านดังนี้

บ้านแม่หมื่นนอก นับถือผี 21 หลังคา คริสต์ 10 หลังคา

บ้านแม่หมื่นใน นับถือผี 17 หลังคา คริสต์ 4 หลังคา

บ้านแม่ต๋อมใน นับถือผี 21 หลังคา คริสต์ 2 หลังคา

บ้านแม่ต๋อมนอก นับถือผี 3 หลังคา คริสต์ 9 หลังคา

ประเพณีหรือพิธีกรรมต่าง ๆ เช่นประเพณีปีใหม่ แต่งงาน เลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีเรือน ผีน้ำ ยังคงมีอยู่แต่ปัจจุบันสภาวะด้านเศรษฐกิจฝืดเคือง หลายครอบครัวจึงต้องหันมานับถือศาสนาคริสต์

(6) ด้านสุขภาพอนามัย

จากการสำรวจพบเด็กทั้ง 4 หมู่บ้านก็การขาดสารอาหารอยู่ในอัตราที่สูงมาก คือประมาณ 99.13 โดยมีการขาดสารอาหารตั้งแต่ระดับ 1 ถึง 3 โรคที่ชาวบ้านเจ็บป่วยส่วนใหญ่เป็นโรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจ และโรคผิวหนัง มีสถานบริการสาธารณสุขชุมชน ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านแม่หมื่นนอก โดยตั้งมาเมื่อปี 2533 มีเจ้าหน้าที่ 1 คน โดยรับผิดชอบทั้ง 4 หมู่บ้าน ปัจจุบันได้มีโครงการพัฒนาชุมชนชาวเขาร่วมกับสถานบริการสาธารณสุขชุมชน ได้ประสานงานกับทางครู ศศช. เพื่อจัดอาหารกลางวันสำหรับเด็กทั้ง 4 หมู่บ้าน โดยความรับผิดชอบของอาสาสมัครสาธารณสุข ที่ทางสาธารณสุขแต่งตั้งขึ้นใน 4 หมู่บ้าน และในพื้นที่ 4 หมู่บ้าน มีผู้ติดยาเสพติดประมาณ 5 ราย เป็นผู้ชายทั้งหมด

(7) ด้านเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจทั้ง 4 หมู่บ้าน ชาวบ้านจะมีรายได้ที่นำมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวันจากการขายสัตว์เลี้ยง เช่น หมู ไก่ บางครอบครัวปลูกถั่วแดง ข้าวโพด ขิง ขายเป็นรายได้ รวมทั้งงานหัตถกรรม เช่น การทอผ้า การจักสาน ส่วนใหญ่จะไม่พอกิน ในพื้นที่ทั้ง 4 หมู่บ้าน ครอบครัวที่มีข้าวพอกินประมาณ 30 % ข้าวไม่พอกิน ส่วนใหญ่ไปรับจ้างกับพื้นราบ และหาของป่าขายเป็นรายได้ รวมทั้งเลี้ยงไม้ขายเพื่อนำเงินที่ได้มาไปซื้อข้าว แต่ถ้าหากไม่มีจริง ๆ ชาวบ้านได้ใช้วิธีซื้อข้าวมากินก่อน นำเงินไปใช้ทีหลัง

(8) หน่วยงานในพื้นที่

- หน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา
- ศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา (ศศช.)
- สถานบริการสาธารณสุขชุมชน (สสช.)
- โครงการพัฒนาชุมชนชาวเขา (คพช.)

(9) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

- ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดลำปาง
- ศูนย์การศึกษาคนออกโรงเรียนจังหวัดลำปาง
- อุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน อ.เมืองปาน จ.ลำปาง
- อำเภอเมืองปาน
- โรงพยาบาล อ.เมืองปาน จ.ลำปาง
- มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม

(10) ด้านการปกครอง

บ้านแม่หมีนอก บ้านแม่หมีใน บ้านแม่ต๋อมนอกและบ้านแม่ต๋อมใน หมู่ที่ 6 ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน จ.ลำปาง ขึ้นอยู่กับการปกครองของหมู่บ้านคนพื้นราบ คือ บ้านทุ่งยาง หมู่ที่ 6 ผู้ใหญ่บ้านคือ นายเหลียม ดุลคำ บ้านแม่หมีในและบ้านแม่หมีนอก มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 1 คน บ้านแม่ต๋อมในและแม่ต๋อมนอก 1 คน เป็นการปกครองแบบทางการ ส่วนการปกครองแบบไม่เป็นทางการ โดยแต่ละหมู่บ้านมีผู้นำทางประเพณี หมู่บ้านละ 1 คน ซึ่งเป็นระบบการสืบทอดของชาวปกากะญอในหมู่บ้าน และมีกลุ่มผู้อาวุโสในหมู่บ้านเปรียบเสมือนเป็นที่ปรึกษา ปัจจุบันได้มีหน่วยงานทั้งของทางรัฐและเอกชนเข้าทำงานในพื้นที่ ได้มีการจัดตั้งกรรมการหมู่บ้านขึ้นเพื่อเป็นการบริหารจัดการภายในหมู่บ้าน โดยมีกลุ่มของผู้นำ หรือผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นที่ปรึกษา

4.7 การจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า

(1) บทนำ

วิถีชีวิตของชุมชนปกากะญอ (กะเหรี่ยง) ในพื้นที่การวิจัยนั้น ได้มีความผูกพันอยู่กับป่ามาตลอดในประวัติศาสตร์ เพราะลักษณะภูมิประเทศเป็นหุบเขาแวดล้อมด้วยป่าไม้ จึงทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์อยู่กับป่าอย่างแนบแน่น จนอาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของชุมชนในสังคมปกากะญอ คือประวัติศาสตร์ของการที่คนกับป่าอยู่ร่วมกัน ปัจจุบันมนุษย์ทั่วโลกได้มีการตื่นตัวกับการรักษาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกระแสของโลกในสภาวะปัจจุบัน อันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อมได้ถูกทำลายไปมาก โดยการกระทำของมนุษย์ ทำให้กระแสทางความคิดในการที่พูดถึงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่มีความสัมพันธ์กับคน สัตว์ และสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ ปกากะญอได้ชื่อว่าเป็นชาวเขาที่ได้รับสมญานามว่า "เผ่าพันธุ์แห่งการอนุรักษ์" ซึ่งเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความชัดเจนในอุดมการณ์และความคิดของชาวบ้านที่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ในรูปของความสัมพันธ์ระหว่าง คน กับการนับถือถือ

ปัจจุบันชุมชนก็ยังต้องพึ่งพาอาศัยป่า โดยยังเปรียบเสมือน "ซูเปอร์มาเกต" ที่ต้องอาศัยป่า ในการยังชีพ ในหลากหลายรูปธรรม เช่น การล่าสัตว์ หาหน่อไม้ เก็บเห็ด เก็บผัก เก็บพื้น อาศัยวัตถุดิบจากป่าเพื่อทำหัตถกรรม และใช้ป่าเป็นที่เลี้ยงสัตว์ อย่างไรก็ตามในปี 2531 ทางรัฐบาล โดยกรมป่าไม้ ได้ประกาศพื้นที่ในการวิจัยทั้ง 4 หมู่บ้าน อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน อ.เมืองปาน จ.ลำปาง โดยมีพื้นที่ทั้งหมด 370,000 ไร่ จึงทำให้เกิดปัญหาในพื้นที่ทำกิน ซึ่งตามวิถีชีวิตของชาวบ้านได้มีการไถ่หมุนเวียนมาโดยตลอด ตามประเพณีของเผ่าพันธุ์ แต่ที่ไร่ของชาวบ้านไม่ได้ถูกกันออกจากอุทยาน มีเพียงแต่พื้นที่นาและพื้นที่หมู่บ้านเท่านั้น และต่อไปปัญหาในการขยายตัวของคนปกากะกอกในพื้นที เช่น การเพิ่มจำนวนประชากร พื้นที่หมู่บ้านก็ขยายไม่ได้ พื้นที่ทำกินซึ่งเป็นที่ไร่ก็ถูกจำกัดลง เหตุผลดังกล่าวเป็นไปตามแนวคิดของคนภายนอก ที่มองชาวเขา คือ ผู้ทำลายป่าไม้

แต่ภาพที่ปรากฏอันชัดเจน พบว่าในพื้นที่ป่าบริเวณหมู่บ้านทั้ง 4 ยังคงความอุดมสมบูรณ์ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากชนเผ่าปกากะกอกได้มีประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าตั้งแต่เกิด เช่น การนำเอาสายรกของเด็กที่เกิดมาไปผูกติดกับต้นไม้ โดยเลือกต้นไม้ที่มีผลด้วย และต้นไม้ต้นนั้นใครจะล้มหรือตัดไม้ไม่ได้ โดยมีความเชื่อว่า จะทำให้เด็กอาจมีความเป็นไป เช่น ตาย หรือเจ็บไข้ได้ป่วยได้ ดังนั้นความเชื่อที่เกี่ยวกับผีได้เข้ามามีบทบาทอย่างมาก ในการช่วยให้เกิดการยังชีพ ไม่เพียงแต่ความเชื่อที่มีต่อป่าเท่านั้น ยังมีความเชื่อต่อน้ำ ที่ดิน เช่น คำกล่าวของกะเหรี่ยงที่ว่า "ออกที่เก๋อดอกที่อะก่อเก๋อดอก" แปลว่า "ได้กินน้ำ ร้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่าต้องรักษาป่า"

สรุปได้ว่า ทักษะของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทั้งหมด ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชาวบ้านมีความคิดเกี่ยวกับทรัพยากร และมองความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขา กับทรัพยากร โดยอาศัยกฎเกณฑ์ 2 ประการ คือ กฎเกณฑ์ตามประเพณีที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษอันยาวนาน ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ในอุดมการณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อเรื่องผี ประการที่สอง กฎเกณฑ์ของสิทธิตามธรรมชาติ ที่ถือว่ามนุษย์นำจะมีสิทธิใช้แรงงานของตนเองหาเลี้ยงชีพ เพื่อความอยู่รอดได้ตามอัตภาพ

(2) การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในสังคมมนุษย์ไม่ว่าเผ่าพันธุ์ชนใด ย่อมมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตนเอง ทั้งในแง่ของประเพณีวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชนเผ่าชนนั้น ๆ โดยการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษเช่นเดียวกับคนปกากะกอก ที่มีการสืบทอดทางวัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิต ที่เป็นกฎเกณฑ์ตามประเพณีสำหรับควบคุมพฤติกรรมของเผ่าพันธุ์เดียวกัน บนพื้นฐานของสภาพความเป็นจริง

ดังนั้นจึงพบว่าในชุมชนปกากะกอกในกลุ่มเป้าหมาย ได้มีการถ่ายทอดความรู้ในด้านการจัดการทรัพยากรนั้น โดยมีการปลูกฝังตั้งแต่เกิดขึ้นมาเลยทีเดียว ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น คือการนำเอาสายรกของเด็กไปผูกมัดติดกับต้นไม้ในป่า ถ้ามองกันในแง่ของการขยายผลแล้ว จะเห็นว่าต้นไม้ที่

กล่าวนั้น ต้องมีเงื่อนไขว่าเป็นต้นไม้ที่ผลกินได้ ซึ่งส่งผลให้เห็นถึงการอนุรักษ์ เพื่อที่จะนำเอาผลไม้มากินแล้ว ขยายพันธุ์ต่อไป นอกจากประเด็นดังกล่าวแล้ว ยังพบอีกว่า การสืบทอดองค์ความรู้นั้น เป็นไปตามวิถีชีวิต ดังที่เห็นชาวบ้านได้มีการกระเต็งลูกน้อยไปไร่ ในระหว่างทางเดินจากบ้านถึงไร่ นั้น จะมีการนำเอาบทเพลงหรือลำนำ หรืออีทาทับร้องไประหว่างเดินทาง ซึ่งในบทเพลงดังกล่าวนี้ จะมีการพูดถึงเรื่องทรัพยากร วิถีชีวิตของคนปกากะญอ เช่น

เลาะหม่ เหม่พิเลาะที่ ทีชี" เล่นไฟดับไฟ เล่นน้ำ น้ำแห่ง เป็นต้น จะเห็นว่าการรับรู้ถึงประเพณีตนเองนั้น มีการซึมซับตั้งแต่เด็ก การถ่ายทอดความรู้ของชนเผ่าปกากะญอ ในพื้นที่วิจัยนั้น พบว่าเกือบทั้งหมดจะเป็นการถ่ายทอดในลักษณะของการขับบทเพลงหรือลำนำ คำพังเพย คำสุภาษิต นิทาน การสังเกตและการบอกกล่าว ในยามค่ำคืนมีการจุดไฟเพื่อทำการปักเย็บเสื้อผ้า ดังนั้นจะเป็นวงของคนรุ่นหนุ่มสาวที่มีการแลกเปลี่ยนกันในเรื่องของวัฒนธรรม โดยจะเป็นการขับขานลำนำหรืออีทาโต้ตอบกัน นอกจากนั้นยังมีเรื่องเล่าขานว่าคนปกากะญอเป็นนักเล่นนิทาน บทลำนำสุภาษิต คำพังเพย ซึ่งมีมากมายยิ่งกว่าสามเท่าของใบไม้ในป่า เรื่องเก่าต่าง ๆ จะเป็นทั้งเรื่องเก่าใหม่ ที่เล่าสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน มีทั้งคติ ความเชื่อ จารีต และกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกัน ที่มุ่งปลูกฝังให้ลูกหลานดำรงชีวิตที่สอดคล้อง และเกื้อกูลกับธรรมชาติ เชกเช่นวิถีบรรพชน

ไม่ว่าเรื่องของการทำไร่ข้าวหมุนเวียน การอนุรักษ์ป่า สัตว์ป่า การรักษาน้ำ และผืนดิน หรือกฎข้อห้ามต่าง ๆ จากกฎถ่ายทอดมาอย่างเป็นระบบ ทั้งการจัดการและพิธีกรรมทางความเชื่อ ดังบทลำนำของผู้เฒ่าผู้แก่ที่ขับออกมาปีละ 2 ครั้ง ตามพิธีที่สืบทอด คือ พิธีก่อนเริ่มปีการผลิต เรียกว่า "พิธีมัดมือปีใหม่" และครั้งปีการผลิตในราวเดือนสิงหาคมหรือกันยายน หลังฤดูการทำนา (ไถนา, ปลูกข้าว) เสร็จ โดยพิธีแรกจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน เพื่อเป็นการเตรียมแรงงาน การแลกเปลี่ยนแรงงาน รวมทั้งปรึกษาหารือกันในการใช้พื้นที่ใหม่ในปีนั้น ๆ ส่วนพิธีครั้งที่สอง เป็นการตอกย้ำความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย โดยมีความเชื่อว่าพื้นที่ทุกคนทุกแห่งจะมีเจ้าของดิน น้ำ ป่า ปกป้องรักษาไว้ ดังนั้นการที่ต้องทำอะไรที่มีผลกระทบต่อ ดิน น้ำ ป่า ต้องขออนุญาตทำกัน พร้อมทั้งขอขมาต่อธรรมชาติ การเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีน้ำ จึงเกิดขึ้น

ดังนั้นวิถีชีวิตและความเชื่อเรื่องผี จึงเป็นระบบคุณธรรมที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์สร้างสมดุลกับธรรมชาติ ดังคำกล่าวที่ปรากฏคำว่า "ก่อ" มิได้มีความหมายเฉพาะแค่แผ่นดินเท่านั้น แต่รวมความแล้ว ปคนปกากะญอ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในป่าที่เกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิต ควรแก่การรักษาให้คนอยู่รอดได้ ความอยู่รอดของคนคือ ความอยู่รอดของทรัพยากรที่มีอยู่ บทพิสูจน์นี้สอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นหนึ่งเดียวที่เห็นมี ปกากะญอที่นั่นคงมีป่าไม้ สัตว์ป่า จึงสามารถทำให้ประกาศเป็นเขตอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

ดังเช่นหมู่บ้านในพื้นที่การวิจัยจะเห็นได้ว่าลำนํ้าหรืออู่ทําของคนปลาเกอญอมีไว้ว่า "ฮ่อโม เลอะเปรอ ยัวเออะเต๊ะ เซอเค่อมาล่อโป ลอแฮ" หมายความว่า "แผ่นดินอันเก่าที่พระเจ้าสร้างให้ อย่าทำลาย" (พระเจ้าในที่นี้ ไม่ใช่เป็นพระเจ้าของคริสต์ แต่เป็นพระเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ได้สร้างผืนแผ่นดินให้กับพวกเรา) นอกจากแผ่นดินแล้วยังมีความสัมพันธ์กับแมลงหรือสัตว์ป่าด้วย ดังคำกล่าวที่ว่า "เซเดอะว่า เลอะอะเก่อหือ ฟาเอะชูละกอเวอะเก่อตือ" หมายถึง "ต้นไม้กับไม้ไผ่เก็บไว้ที่รวมเงาของจักจั่น" หรือลำนํ้าที่กล่าวถึงเรื่องของน้ำที่ว่า "ทีเลอะโมโจเลอดโมโจเจอะโจ เญาะเลอะชูญาเตอโปรโบ" หมายความว่า "น้ำที่แม่ใช้ในชั่วอายุของแม่ แผ่นดินที่พ่ออาศัยอยู่ชั่วอายุของพ่อ แม่รักษาน้ำไว้ชั่วอายุของแม่ พ่อรักษาแผ่นดินไว้ตลอดอายุของพ่อ เธอและฉันต้องช่วยกันรักษาไว้ตลอดอายุของเรา ถ้าไม่รักษาไว้ ในที่สุดจะไม่มีอะไรเหลือให้เราอีกเลย" แสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดที่บ่งบอกถึงคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่อย่างไม่เห็นแก่ตัว และยังแสดงถึงความลุ่มลึก นอกจากเห็นเป็นตัวแผ่นดิน แผ่นน้ำ ต่อคนรุ่นหลังที่ตระหนักถึงความเสียหาย รวมทั้งการใช้อย่างทนุถนอมและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่

กฎเกณฑ์ข้อห้ามที่มีการสืบทอดกันมาจนส่งผล คือ เป็นการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นกฎหมายทางประเพณี ซึ่งมีรูปแบบเป้าหมายที่คล้ายกับกฎหมายในปัจจุบัน เช่นเดียวกับกฎข้อห้ามในการใช้ไม้ "ไม้แผ่ขึ้นเป็นคู้ ไม้หางปลาที่แตกเป็นสองกิ่ง เราไม่ตัด" หรือ "ไม้ที่มีเกวาล์ยพันเลื้อยขึ้น หากนำมาสร้างบ้าน ฐขึ้นบ้าน" หรือ "ปาลันกิวหลวง (ตาละโด๊ะ) ต้นไม้ใหญ่ในไร่จะไม่โค่น แต่ขึ้นไปตัดกิ่งแทนเรียกว่า "คลอเฮ้" บอก

ข้อห้ามเหล่านี้เป็นกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงรุ่นปัจจุบันได้อย่างเหนียวแน่น อย่างไรก็ตามในสภาวะปัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปมากเช่นกัน เนื่องจากสภาวะทางเศรษฐกิจได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกาณ์ดำเนินชีวิตประจำวัน อาศัยจากภายนอกมากขึ้น นอกจากนี้เกิดจากการส่งเสริมพัฒนาของหน่วยงานต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ โดยมองจากคนภายนอก นำไปให้กับชาวบ้าน เช่นการเก็บหน่อไม้ ปัจจุบันได้มีพ่อค้าจากภายนอกมารับซื้อเป็นตัวเงิน จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงไป

อีกประการหนึ่งทั้ง 4 หมู่บ้าน มีบริเวณที่ติดกับคนพื้นราบ เมื่อเห็นคนพื้นราบเข้าไปเอาผลผลิตจากผา บริเวณหมู่บ้านตนเอง จะห้ามก็ไม่ได้ จึงต้องเอาตามอย่างไร ประกอบกับปัญหาดังที่กล่าวมานอกจากนี้ ยังมีระบบการศึกษาที่เข้าไปทำลายวัฒนธรรมอันดีงามลงไป และองค์กรทางศาสนาเข้าไปเผยแพร่ เช่น ศาสนาคริสต์ ปัจจุบันทั้ง 4 หมู่บ้านได้หันมานับถือคริสต์มากขึ้น จึงทำให้ประเพณีวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์สูญสลายลงไป และยังเข้าไปทำลายระบบการสืบทอดทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของตนเองลงไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การสืบทอดความรู้ โดยนับจากอายุที่ได้รับการสืบทอดพบว่าทั้ง 4 หมู่บ้านไม่ต่างกันนัก เช่น การถ่ายทอดทางพิธีกรรม หรือสามารถทำพิธีกรรมด้วยตนเองได้ เช่น การเลี้ยงผีไร่ อายุ 13-15 ปี แต่ถ้าจะเป็นการบอกกล่าวให้เข้าใจในพิธีเริ่มตั้งแต่ 5 ปีขึ้นไป แต่มีข้อสังเกตว่าในอดีตนั้น เด็กจะสามารถทำงานในไร่ได้อายุ 8 ปีขึ้นไป ปัจจุบันอายุ 10 ปีขึ้นไป เป็นคำบอกกล่าวของผู้เฒ่าผู้แก่ บ้านแม่หมื่นอก ส่วนบ้านแม่ต๋อมบอกว่าเด็กอายุ 7-8 ปี สามารถทำงานไร่ ปลุกข้าวในนาได้ ส่วนการถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็กผู้หญิงในการทอผ้า พวกเด็ก ๆ จะเล่นการทอผ้าตั้งแต่อายุ 5 ปีขึ้นไป โดยการสังเกตดูจากแม่ พี่ และคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน และจะให้เริ่มทอโดยมีแม่ พี่ คอยสอนให้อายุ 12 ปีขึ้นไป

จะเห็นว่าระบบการถ่ายทอดของปกากะญอทั้ง 4 หมู่บ้าน พบว่ามี 2 ช่วงอายุ คือ ตั้งแต่เด็กเริ่มสืบความหมายได้ เช่น การพาไปไร่ นา การสืบทอดส่วนใหญ่เป็นการขับลำนา การเล่านิทาน ส่วนในช่วงอายุ 5 ปีขึ้นไป จะเป็นการเรียนรู้โดยการบอกกล่าวและสามารถนำไปปฏิบัติเองได้ และทำพิธีแทนพ่อแม่ได้อยู่ในช่วงอายุ 13 ปีขึ้นไป

ปัจจุบันพบว่าเมื่อระบบการศึกษาเข้าไปในหมู่บ้าน ซึ่งทั้ง 4 หมู่บ้าน มีการจัดการศึกษาให้กับเด็ก ๆ และเด็กส่วนใหญ่จะอยู่ในระบบของโรงเรียน จึงลดการไปทำงานทั้งในไร่ นา น้อยลงไป แต่ผลการถ่ายทอดในแง่ทางประเพณีวัฒนธรรมนั้น ยังมีอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย แต่กลุ่มของคนหนุ่มคนสาวในปัจจุบัน พบว่าได้ละเลยในแง่ของวัฒนธรรมของตนเองไปมากมายเช่นกัน เช่น การขับลำนา การเล่านิทาน ไม่ค่อยจะสนใจกันนักจากการสังเกตและเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น

เมื่อมีปีใหม่ งานแต่งงาน งานศพ พบว่าเด็กหนุ่มสาวขับขานบทเพลงหรือลำนำหรืออีทาก็ไม่ได้ นอกจากผู้เฒ่าผู้แก่และอายุกลางคนเท่านั้น จากการสอบถามได้ความว่า อีทาของเผ่าพันธุ์นั้นไม่ค่อยนิยมร้องกัน และยังมีโทษผู้แก่ผู้เฒ่าไม่ถ่ายทอดให้ รวมทั้งนิทานด้วย ดังนั้นจึงเห็นว่าในวงรอบกองไฟบนบ้านคนหนุ่มสาวในปัจจุบัน พูดถึงเรื่องของนักร้องยอดนิยมของคนพื้นราบ และการเดินทางไปไร่ก็ไม่พบเห็นหรือได้ยินการขับร้องอีทาศีแล้ว แต่จะร้องเพลงคนพื้นราบแทน และยังพบอีกว่าผู้หญิงมีลูกน้อยก็จะทำหน้าที่เลี้ยงดูลูกอยู่ที่บ้าน จนเด็กโต ไม่ได้กระเต็งไปไร่เช่นดังแต่ก่อนแล้ว แม่แต่งงานศพซึ่งต้องมีการขับอีทากัน 3 คืน แต่ที่พบต้องไปหาคนอีทาจากหมู่บ้านอื่นมา เพราะหมู่บ้านตนเองอีทาไม่เป็นเสียแล้ว

(3) การจำแนกและการใช้ประโยชน์จากป่า

ประเภทป่า	ความเชื่อ	การใช้ประโยชน์จากป่า
1) ป่าสนกิวหลวง(ตาเดะโตะ)	เป็นป่าที่เป็นทางเดินของผี	เก็บเห็ดหาของป่า พืชสมุนไพร
ลักษณะของป่าคือ ป่าที่อยู่ระหว่างสันเขา 2 ชุดมีพื้นที่ราบ		ไม้แห้งนำมาทำฟืนได้ หาหน่อไม้ได้ล่าสัตว์

ประเภทป่า	ความเชื่อ	การใช้ประโยชน์จากป่า
เป็นบริเวณกว้างเป็นป่าแก่บริเวณตั้งแต่ร่องกิวของภูเขาถึงกิวกลางของยอดเขาทั้ง 2 ลูกจะเข้าไปทำอะไร ทำสวนตัดไม้และตั้งหมู่บ้านตรงกับร่องกิวเขาก็ไม่ได้		
2) ป่าชันน้ำ (เคะมือเบอ) ลักษณะของป่าจะเป็นเขาเดี่ยว มีบริเวณกว้างฐานตรงกลางดูคล้ายหลังเต่า บางแห่งมีลำห้วยล้อมรอบ บางแห่งลำห้วยไหลอ้อมแต่ไม่รอบ ป่าบริเวณนี้มีพื้นที่ 3-4 ไร่	เป็นป่าที่มีผีแรงกว่าป่าอื่นๆ	ไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่านี้ ไม่ว่าล่าสัตว์ หาอาหารหรืออื่นๆ
3) ป่าช้า (ป่าช้าโค่ว) แยกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ฝั่งศพ เรียกว่า "ป่าปู" และบริเวณที่เอาสิ่งของผู้ตายไว้เรียกว่า "ป่าโล"	ผีคนตายสิงสถิตอยู่ เป็นที่อยู่ของผีคนตาย ถ้ามีคนมาตัดไม้ ล่าสัตว์หรือเผาป่า จะทำให้เดือดร้อนกับผีคนตายและยังผลให้คนในหมู่บ้านมีโรคภัยไข้เจ็บ หรืออาจมีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน การฝังศพบ้านแม่หมี่ใน ศพคนตายที่ฝั่ง ไม่มีการเลือกทิศทางการฝัง แต่บ้านแม่ต่อมใน ศพคนตายที่ฝั่งต้องดูทิศทางว่าคนตายมาจากทิศทางไหน มาจากที่ไหนต้องฝังเอาหัวศพหันไปทางทิศนั้น	ไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่านี้ นอกจากเป็นที่ฝังศพของคนตายเท่านั้น
4) ป่าโปง (เขมอญ) ป่าน้ำซับ มีต้นไม้ใหญ่มีน้ำขังตลอดปีและไหลลงสู่ลำห้วย	ป่าที่มีผีน้ำอาศัยอยู่ การฝ่าฝืนต้องถูกผีน้ำลงโทษทั้งคนทำและครอบครัว	ไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่านี้

ต่อหน้าถัดไป...

ประเภทป่า	ความเชื่อ	การใช้ประโยชน์จากป่า
5) ป่าต้นน้ำ ป่าขุนห้วย (เซ่เล่อ ที่คั่วะคี) เป็นป่า ดงดิบอยู่ห่างไกลหมู่บ้าน	มีผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่	ไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่านี้
6) ป่าน้ำซับ น้ำซึม (ที่เป่อท้อ) เป็นป่าที่มี อยู่ทั่วไป บริเวณที่น้ำซึม ออกมามีบริเวณกว้าง 4-5 เมตร มีน้ำไหลซึมตลอดปี	เป็นป่าที่มีผีน้ำอาศัยอยู่ หากเข้ารอบกวน ทำให้ผีที่ อาศัยอยู่มีความโกรธทำให้ ไม่สบายเจ็บไข้ได้ป่วย	ตัดไม้บริเวณห่างจากน้ำซับ ออก ไป 9-10 เมตร และล่าสัตว์
7) ป่าน้ำผุด (ปาวาญ) ที่เป่อท้อ) เป็นป่าแก่	มีผีน้ำที่ดูมาก ไม่มีใครเข้า ไปรอบกวนป่านี้เด็ดขาด	ไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่านี้

(4) การจัดการป่า

วิถีชีวิตของคนปกากะญอ หรือกะเหรี่ยงที่ให้คุณค่ากับธรรมชาติไม่ว่า ดิน น้ำ ป่าไม้ ที่เกื้อ
หนุนต่อการอยู่รอดของชีวิต ดังนั้นจึงไม่แปลกใจเลย เมื่อเข้าไปหมู่บ้านคนปกากะญอจะพบเห็นป่าไม้
ที่อุดมสมบูรณ์ เพราะปกากะญอมีความผูกพันและความเชื่อที่สามารถสะท้อนถึงแนวคิด ปรัชญา
เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความอยู่รอดของคนและป่าที่แฝงไว้ในวิถีชีวิตจะเห็นภาพปรากฏความ
ทึบความเขียวของป่าไม้เท่าเทียมกับการตั้งหมู่บ้านเจกเช่นเดียวกับคนปกากะญอทั้ง 4 หมู่บ้าน ที่ได้
อาศัยป่าหรือพึ่งพาป่า

เช่นการทำไร่หมุนเวียนบนไหล่เขา เวียนไปมาระหว่าง 6-8 ปี ก่อนหมุนเวียนมาบรรจบกัน
ใหม่ หลังจากปล่อยให้ไร่เป่ล่า โดยรอให้ป่าไม้และแผ่นดินฟื้นตัวกลับมาอีกครั้ง นอกจากนี้ยัง
อาศัยวัสดุจากในป่ามาประดิษฐ์เครื่องใช้ เช่น จักสาน กระบุง กระชู ตะกร้าหรือเปอะใส่ของ โดย
อาศัยจากไม้ไผ่ หวาย อาศัยใบค้อมมาลงหลังคาบ้าน ไม้มาสร้างบ้าน อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร เก็บ
ผักหน่อไม้ เห็ด พืชสมุนไพร ที่เป็นยาและย้อมผ้า เป็นที่เลี้ยงสัตว์และบางครั้งก็เก็บของในป่าไปขาย
เสริมรายได้ เช่น หน่อไม้ ใบค้อม น้ำผึ้ง หวาย ยาสมุนไพร

นอกจากนี้ยังมีประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อที่เกี่ยวกับป่ามากมาย มีกฎข้อห้ามต่างๆ เพื่อ
เป็นการควบคุมสังคมของตนเอง และยังพบอีกว่า เมื่อเด็กแรกเกิดจะต้องเอาสายสะดือใส่กระบอง
ไม้ไผ่ไปผูกติดกับต้นไม้ใหญ่ที่มีผลกินได้ ห้ามตัดโค่นเผาโดยเด็กขาด เชื่อว่าขวัญของเด็กจะอยู่กับต้นไม้

ไม้ใหญ่นั้น ถ้าใครไปทำอะไรต้นไม้ เด็กจะเสียชีวิต เพราะขวัญจากต้นไม้ถูกรังควาน เด็กจะไม่สบาย เจ็บป่วยจนอาจถึงตาย

จะเห็นว่ากฎการอนุรักษ์นั้น นอกจากอนุรักษ์ต้นไม้ใหญ่แล้ว ยังเป็นการอนุรักษ์ต้นไม้ที่มีผล สามารถนำเอาผลไม้ไปกินได้ แต่ห้ามเด็กที่เป็นเจ้าของกิน เพราะถือว่าถ้ากินเข้าไปก็จะเป็นการกิน ขวัญของตัวเองด้วย เมื่อนำผลมากินแล้วก็สามารถนำเอาเมล็ดไปปลูกขยายพันธุ์ต่อไปได้ ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มป่า หรือต้นไม้ให้เพิ่มขึ้น จากการสอบถามพบว่าต้นไม้ที่นำเอาสายสะดือไปผูกติด นั้น มีจำพวกต้นม่วงป่า ต้นมะไฟ ต้นมะแฟน ต้นมะคอกแลน ต้นกระท้อน เป็นต้น ที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างแนวความสัมพันธ์ระหว่างคนกับต้นไม้อย่างแนบแน่นตั้งแต่แรกเกิด ต้นไม้ที่เลือกหานั้นจะเป็นบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องป่าชุมชนที่มีอยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน และยังลึกลงไปว่าความอยู่รอดของตนและต้นไม้ มีความสัมพันธ์กันยิ่ง มิใช่อย่างใดอย่างหนึ่งที่อยู่รอดได้ แต่ต้องอยู่รอดด้วยกัน

นอกจากนี้แล้วในป่าชุมชนที่กล่าวมา จะมีการจัดแยกประเภทไว้หรือการใช้ไม้ไม่เหมือนที่พบ คือ ไม้สร้างบ้าน ไม้ทำฟืน ไม้สร้างยุ้งข้าว ไม้ใช้กับคนตาย จะไม่นำมาใช้ด้วยกันอย่างเด็ดขาด ซึ่งถือเป็นกฎความเชื่อทางประเพณีวัฒนธรรมของชนเผ่าปกากะญอ ใน 4 หมู่บ้าน เช่น ไม้ใช้กับคนตาย จะไม่นำมาสร้างบ้าน สร้างยุ้งข้าว และไม่มีใครไปตัดมาใช้เป็นอย่างอื่นเลย นอกจากใช้กับคนตายเท่านั้นที่พบจะเป็นไม้ไผ่ การตัดจะต้องเลือกตัดเล่มที่ปลายไม้จะต้องล้มไปทางอื่น ถ้าล้มปลายไม้ชี้มาทางหมู่บ้าน ก็ไม่ได้ มีความเชื่อว่า อาจจะมีการเกิดการตายขึ้นในหมู่บ้านอีก (ไม้ที่ตัดมาใช้ในงานศพ) เป็นการขี้บ่บอกถึงความระมัดระวังในการตัดไม้ และเป็นการคัดเลือกไม้ที่นำมาใช้

แท้จริงแล้วเป็นการจัดระบบไม้แต่ละอย่างให้คงอยู่ตลอดไป และยังเป็นการจัดระบบการอนุรักษ์เอาไว้เพื่อความอยู่รอดที่ยาวนานของคนและธรรมชาตินั่นเอง

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังพบอีกว่าใน 4 หมู่บ้าน ยังได้จำแนกป่าและต้นไม้ในเชิงอนุรักษ์ที่ใครเข้าไปตัดต้องไม่ได้โดยเด็ดขาด คือ

1) ป่าสันกิวหลวง (ตาเคะโตะ) เป็นป่าที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นป่าที่เป็น "ทางเดินของผี" ลักษณะของป่าคือ ระหว่างสันเขาทั้ง 2 ลูก มีพื้นที่ราบเนินเป็นบริเวณกว้าง เป็นป่าแก่ บริเวณตั้งแต่ร่องกิวของภูเขาจนถึงกึ่งกลางของยอดเขาทั้ง 2 ลูก จะเข้าไปทำอะไร ทำสวน ตัดไม้ทำอะไรไม่ได้ รวมถึงการตั้งหมู่บ้านตรงกับร่องกิวเขา เขาจะทำให้ตนเองและครอบครัวไม่สบาย มีอันเป็นไป แต่สามารถเข้าไปเก็บเห็ด หาของป่า คือสมุนไพรต่าง ๆ ได้ ไม้ที่แห้งแล้วนำมาทำฟืนได้

ที่จริงแล้วป่าแบบนี้เป็นการสร้างความปลอดภัยให้กับคน ธรรมชาติ จากภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ลมพายุ ไฟฟ้า และยังเป็นป่ากันไฟป่าได้อย่างดี พร้อมทั้งให้ความชุ่มชื้นต่อภูเขาภูเขานั้น ๆ ด้วย

2) ป่าชันน้ำ หรือที่เรียกว่า "เดะเมื่อเบอ" แปลว่า "เขียดแลวกกไข่" ลักษณะของป่าจะเป็นเขาเดี่ยวมีบริเวณกว้าง ภูเขากลาง ดูกล้ายหลังเต่า บางแห่งมีลำห้วยล้อมรอบ บางแห่งลำห้วยจะไหลออก แต่ไม่รอบ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นป่าที่มีผีแรงมากกว่าป่าอื่น ๆ จะไม่เข้าไปใกล้บริเวณนี้ และจะไม่เข้าไปทำอะไรในบริเวณนี้ด้วยไม่ว่าทำอะไร ทำสวน หาพืช ล่าสัตว์ หาอาหารต่าง ๆ บริเวณของป่านี้มีพื้นที่อย่างน้อย 3-4 ไร่ขึ้นไป ที่พบมีอยู่ 2 หมู่บ้าน คือ ที่บ้านแม่หมีโนและบ้านแม่ต๋อมโน

ป่าบริเวณนี้จะเป็นป่าไม้ต้นใหญ่ที่ดูดซับน้ำไว้ ดินจะเปียกชุ่มอยู่เสมอ ส่วนใหญ่จะมีน้ำผุดขึ้นมาหรือซึมออกมาเป็นหนองน้ำและเริ่มเป็นลำธารหรือเป็นต้นน้ำในที่สุด เพราะฉะนั้นชาวบ้านจึงไม่ตัดหรือโค่นล้ม ถ้าตัดหรือล้ม ป่าบริเวณนี้จะทำให้น้ำแห้งส่งผลกระทบต่อการทำงานด้วย

3) ป่าช้า (ป่าช้าโค้ว) ชาวบ้านจะแยกบริเวณนี้ออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นที่ฝังศพ เรียกว่า "ป่าปู" และบริเวณที่เอาสิ่งของผู้ตายไว้เรียกว่า "ป่าโล" ป่าทั้ง 2 แห่งนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่ามีคนตายสิงสถิตอยู่ เป็นที่อยู่ของผีคนตาย ถ้ามีคนมาตัดไม้ ล่าสัตว์ หรือเผาไฟจะทำให้เดือดร้อนกับผีคนตายมาก และผีคนตายยังเป็นบรรพชนหรือเครือญาติ ยังจะมีผลให้ลูกหลานที่อยู่ในหมู่บ้าน มีโรคภัยไข้เจ็บและอาจมีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน จึงมีกฎการคุ้มครองให้ความเคารพป่าช้าหมู่บ้าน

นอกจากนี้ยังพบว่ามีอยู่ 2 หมู่บ้านที่มีข้อแตกต่างกัน คือ บ้านแม่หมีโน ศพคนตายที่ฝังนั้นไม่มีการเลือกทิศทางการฝัง ไม่ว่าคนตายจะมาจากที่ไหน แต่บ้านแม่ต๋อมโนศพคนตายที่จะฝังต้องดูทิศทางว่าคนตาย เมื่อก่อนเป็นคนที่ไหน มาจากทิศทางไหน การฝังต้องฝังตามทิศทางที่คนตายมา แสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์ในเชิงที่ยั่งยืน โดยเฉพาะชาวบ้านเองมีความกลัวในเรื่องผีอยู่แล้ว และป่าช้าเป็นป่าที่ทิ้งไปด้วยไม้หลากหลายชนิด จึงทำให้ป่าช้าเป็นแหล่งต้นน้ำอีกแหล่งหนึ่งของหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันได้มีการฝ่าฝืนข้อห้าม เนื่องจากได้มีคนภายนอกเข้ามารวมทั้งชาวบ้านในกลุ่มที่นับถือศาสนาอื่น เข้าไปล่าสัตว์ และตัดต้นไม้ในป่าช้า แต่ถ้าเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกัน ก็จะไปบอกกล่าวให้หยุดการกระทำได้ แต่ถ้าเป็นคนภายนอก เช่น คนพื้นรายก็ไม่กล้าพอที่จะบอกกับกลุ่มคนเหล่านั้น นอกจากคอยดูฟังข่าวคราวที่จะถูกผีสิงโทษเท่านั้น

4) ป่าโป่ง (เขมอญ) เป็นป่าที่ผืนน้ำอาศัยอยู่ ลักษณะเป็นป่าน้ำซับ มีต้นไม้ใหญ่ มีน้ำซับตลอดปี มีข้อห้ามไม่ให้ทำกินในบริเวณนี้ ห้ามตัดไม้ หากใครยังฝ่าฝืนข้อห้าม จะทำให้ตนเอง คนในครอบครัวได้รับความเดือดร้อน หรือมีอันเป็นไปป่าบริเวณนี้จะมีน้ำขังตลอดปีและไหลลงลำห้วย ซึ่งเป็นต้นน้ำ ถ้าถูกทำลายไปก็จะทำให้น้ำแห้ง ส่งผลถึงการทำงาน การอุปโภคบริโภคทั้งคนและสัตว์

5) ป่าต้นน้ำ ป่าขุนห้วย (เข้เล่อ ทีลวะดี) มีความเชื่อว่ามีผี สิงศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ ลักษณะเป็นป่าดงดิบ อยู่ห่างไกลหมู่บ้าน

6) ป่าน้ำขับน้ำซึม (ทีเปอทอ) เป็นป่าที่มีอยู่ทั่วไป บริเวณที่น้ำขับน้ำ หรือ น้ำซึมออกมาจะมี บริเวณกว้าง 4-5 เมตร มีน้ำไหลซึมตลอดปี แต่ถ้าตัดต้นไม้ ต้องให้ห่างจากบริเวณนี้ออกไป 9-10 เมตร ถ้าล้มไม้กิ่งไม้ ใบไม้ ถมบริเวณดังกล่าวต้องเอาออกให้หมด ไม่เช่นนั้นอาจจะทำให้ผิวน้ำที่อาศัย อยู่โกรธ และทำให้ไม่สบาย เจ็บไข้ได้ป่วย

7) ป่าน้ำผุด (ปวานู ทีเปอทอ) มีความเชื่อว่า มีผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ จะไม่เข้าไปรบกวน บริเวณนี้เป็นอันขาด

ป่าต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมา จะอยู่ในบริเวณเดียวกัน อาจแบ่งแยกว่าป่าแต่ละประเภท จะดูที่ ลักษณะของน้ำที่ไหลออกมา และยังมี การเล่าขานสืบกันมาว่า ได้มีชาวบ้านแม่หมื่นคนหนึ่งได้ฝ่า ฝืนกฎข้อห้าม โดยตัดต้นไม้ถมบริเวณที่มีน้ำไหลออกมา โดยปล่อยทิ้งไว้ ทำให้มีผลร้ายกับตัวเอง ส่ง ผลไปถึงลูกที่เกิดมา เป็นคนที่ไม่สมบูรณ์ ไม่สมประกอบและได้เสียชีวิตไป ต่อมาชาวบ้านคนนั้นใน ช่วงหลังกลายเป็นคนปัญญาอ่อนไปในที่สุด และข้อห้ามในการใช้ไม้ พบว่า ได้มีข้อห้ามของชนคน ปกาเกอญอในพื้นที่ 4 หมู่บ้าน ไว้อย่างน่าสนใจ เช่น

- ไม้สองนาง (เซเซอคุย) เป็นต้นไม้ที่ออกแผลดคู่กันมาตั้งแต่ไหลออกมาจากดิน มีความเชื่อว่า ถ้าตัดมาสร้างบ้านจะทำให้ตนเองและครอบครัวมีอันเป็นไป อยู่ไม่มีความสุข แต่ถ้าไม้ล้มตายแล้ว สามารถนำมาทำฟืนได้ ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ในเรื่องของความเชื่อ เนื่องจากชาวบ้าน บางส่วนได้หันไปนับถือศาสนาอื่น

- เซเจบลี หมายถึง ต้นไม้ที่ลำต้นปลายไม้โน้มติดกันกับอีกต้นหนึ่ง ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็น ต้นไม้ที่มีเดินไปมาหาสู่กัน นอกจากไม่ตัดมาใช้แล้ว ชาวบ้านจะไม่เดินลอดผ่านเป็นอันขาด แต่ ถ้าต้นไม้ตายไปก็สามารถนำมาทำฟืนได้ แสดงให้เห็นถึงการสูญเสียอย่างไร้ประโยชน์ เพราะถ้าล้ม หรือตัดต้นไม้จะไม่ล้มลงมา เพราะกิ่งค้ำค้ำอีกต้นหนึ่งจะต้องตัดต้นอื่นทิ้งเปล่า การที่ชาวบ้านไม่ ลอดผ่านนั้น เห็นถึงความระมัดระวัง ความปลอดภัย

- ไม้ต้นผึ้ง ต้นไม้ที่มีรังผึ้งอาศัยอยู่ ก่อนขึ้นเอาผึ้ง ต้องทำพิธีขอขมาเสียก่อน ต้องเลี้ยงด้วย ไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด ถึงจะเอาผึ้งได้ การทำพิธีกรรมนี้จะทำเมื่อต้นไม้มีรังผึ้ง 10 รังขึ้นไป แสดงให้ เห็นถึงการอนุรักษ์ต้นไม้ ที่ส่งผลถึงการเกื้อกูลกันกับสัตว์ที่อาศัยอยู่

- ต้นไม้ที่เถาวัลย์พันเลื้อย หากนำมาสร้างบ้าน มีความเชื่อว่า ภูขึ้นบ้าน

- ต้นไม้ใหญ่ทางไปไร่ตนเอง ต้นไทร ไม้เปอแก้ว ไม้เซทอล่า ไม้ประดู่ เซโทาเดฐ เชื่อว่ามีนาง พญาสิงสถิตอยู่ ถ้าตัดจะถูกลงโทษโดยนางพญาต้นไทร เป็นตัวแทนของต้นไม้ใหญ่อื่น ๆ เห็นว่าธรรมชาติของต้นไม้ใหญ่จะทำหน้าที่ดูดซับหรืออมน้ำไว้ ทำให้ต้นไม้อื่น ๆ ร่มเย็นไปด้วย และทำให้ลำธาร มีน้ำไหลตลอดปี ก่อให้เกิดความสมดุลย์ทางธรรมชาติ ถ้าสถานการณ์สิ่งแวดล้อมผันแปรไปใน ลักษณะที่เลวลง จะส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วย

ในปี พ.ศ. 2506 ทางรัฐบาลได้เปิดให้บริษัทของฝรั่งเข้ามาสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่เขตของบ้านแม่หมีในและบ้านแม่หมีนอก จากการบอกเล่าของชาวบ้านว่าได้มีการตัดไม้สักมากมาย เป็นไม้ขนาดใหญ่ ต่อมาเมื่อบริษัทได้ออกไปแล้วได้มีอุตสาหกรรมป่าไม้เข้ามาตัดเก็บไม้ที่หลงเหลือจากการให้บริษัทสัมปทาน จึงทำให้ป่าที่อุดมสมบูรณ์ในครั้งอดีตได้ลดน้อยลงไปอย่างเห็นชัดเจน และต่อมาก็ได้มีชาวบ้านพื้นราบ รวมทั้งชาวบ้านในพื้นที่ ได้ตัดไม้มาเลื่อยขายเป็นรายได้ โดยใช้แต่แรงงานของตนเอง ในการตัดและเลื่อยไม้เพื่อเอียงชีพอยู่ในป่า การใช้แรงงานเลื่อยไม้นั้นเป็นงานหนัก ไม่มีใครสามารถทำได้มากเกินไปกว่าความจำเป็นในการยังชีพ

ดังจะเห็นได้ว่าชาวบ้านที่ต้องเข้าไปตัดและเลื่อยไม้ล้วนแต่เป็นคนยากจนทั้งสิ้น และเมื่อประมาณ 5 ปีที่ผ่านมาได้มีนายทุนนำเอาเครื่องจักรเข้าไปทำ เช่น เลื่อยยนต์ตัดไม้ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่ามีผิดทั้งประเพณีและกฎหมาย เพราะทำให้ป่าไม้หมดไปอย่างรวดเร็ว ถึงแม้ว่าในปัจจุบันทางรัฐบาลมีนโยบายยกเลิกการสัมปทานทำไม้ (เปิดป่า) แล้วก็ตาม แต่การบุกรุกของคนภายนอกเข้ามาทำ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพล แล้วชาวบ้านจะไปต่อสู้ได้อย่างไร ทั้ง ๆ ที่ในพื้นที่มีหน่วยงานของป่าไม้เข้าไปตั้งสำนักงานอยู่ แต่การทำไม้ไม่ได้ลดลง

ในปี 2531 ทางกรมป่าไม้ โดยกองอุทยานได้ประกาศพื้นที่ป่า เป็นเขตอุทยานรวมทั้งพื้นที่ป่าไม้ในกลุ่ม 4 หมู่บ้านปกากะถอนเข้าไปด้วย โดยมีพื้นที่ครอบคลุมในเขตอุทยานทั้งหมด 370,000 ไร่ โดยความรับผิดชอบของอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน อ.เมืองปาน จ.ลำปาง การประกาศเขตอุทยานเป็นการใช้มาตรการกวดขันการใช้ป่าของชาวบ้านได้เต็มที่ ซึ่งมีผลกระทบต่อการค้าของชาวบ้านอย่างมหาศาล ในระบบการเกษตรแบบยั่งยืน

การวางวัดพื้นที่หรือการกำหนดพื้นที่อุทยาน ชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนตามประเพณี แต่ทางรัฐจะไม่ถือว่าพื้นที่ปลูกข้าวไร่เป็นพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน เพราะถือว่าไม่ใช่การทำเกษตรแบบถาวร จะไม่กันเขตออกให้เป็นที่ทำกินของชาวบ้าน และชาวบ้านเองก็ไม่เข้าใจคำว่า อุทยานคืออะไร ดังนั้นที่ผ่านมาได้มีการละเลยที่จะสื่อสารกับชาวบ้าน คำจำกัดความโดยรัฐตั้งสมมติฐานไว้ว่า เป็นหน้าที่ที่ทุกคนจะเข้าใจ แต่ในความเป็นจริง แม้แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐเอง ก็ยังไม่เข้าใจอย่างถูกต้อง ชาวบ้านที่เป็นชาวเขาห่างไกลจากข่าวสารข้อมูล ยิ่งทำให้การปฏิบัติตามกฎหมายได้อย่างถูกต้อง

ปัจจุบันชาวบ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน ได้มีการกำหนดเขตป่าชุมชนของตนเองให้ชัดเจนในเรื่องของอาณาเขต โดยทั้ง 4 หมู่บ้านถือว่า ป่าที่มีอยู่พวกเขาเป็นผู้รักษา พวกเขาสิทธิในการจัดการ ไม่ใช่ที่รัฐบาลมาบอกว่าเป็นป่าของรัฐ ที่พบหมู่บ้านแม่หมีในได้แบ่งเขตป่าชุมชน ป่าอนุรักษ์ ที่รอบ ๆ หมู่บ้าน โดยมีกฎเกณฑ์ข้อห้ามของหมู่บ้าน เป็นกฎหมายของพวกเขา ดดยมีเนื้อที่ประมาณ 200 ไร่ (ป่าอนุรักษ์) ป่าชุมชนหรือป่าใช้สอยนั้น ได้มีการปลูกต้นไม้ทดแทน หรือการเพิ่มเติมเข้าไปด้วย บ้านแม่

หมื่นนอกก็เช่นกัน โดยถือเอาสันดอยใกล้ ๆ หมู่บ้านเป็นป่าชุมชน และมีการปลูกป่าเพิ่มเติมอีกด้วย บ้านแม่ต๋อมในและบ้านแม่ต๋อมนอกเช่นกัน โดยถือเอาป่ารอบ ๆ หมู่บ้านเป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน โดยมีเนื้อที่ประมาณ 500 ไร่ และ 200 ไร่ ตามลำดับ ตามทัศนนะของชาวบ้านบอกว่า เขาไม่คิดจะโค่นป่าหรือต้นไม้ เพื่อมุ่งหาผลประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ แต่พวกเขาเพียงแต่ต้องการดำรงชีพตามวิถีชีวิตตามประเพณีที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาอันยาวนานเท่านั้น

สรุปแล้วจะเห็นว่าป่ามีความสำคัญต่อน้ำอย่างเชื่อมสัมพันธ์กัน ถ้าป่าเหล่านั้นถูกทำลายลงไป ก็จะมีผลกระทบต่อธรรมชาติ กระทั่งต่อทรัพยากร และกระทบต่อวิถีชีวิต เพราะป่าเหล่านั้นเป็นต้นกำเนิดของน้ำที่ไหลลงมา หรือเลี้ยงทรัพยากรที่มีอยู่ และยังส่งผลต่อความแห้งแล้งในที่สุด และแสดงให้เห็นถึงกฎของธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันของคน ดิน น้ำ ป่า หากว่ามีการฝ่าฝืนกฎ ไม่รักษาก็จะทำให้ผลร้ายกับตนเองและอาจถึงครอบครัวด้วย ดังบทกล่าวนำที่ว่า "อย่าฝืนกฎนะ ลูกหลานเอ๋ย เพราะแม่เคยฝืนมาในอดีต และเหตุเกิดขึ้นกับแม่มาแล้วจริง ๆ" และลำนำอีกบทหนึ่งคงไม่มีความหมายอะไร ถ้ามีการละเมิดต่อกฎข้อห้ามตามความเชื่อของเผ่าพันธุ์ในพื้นที่ทั้ง 4 หมู่บ้านดังกล่าว คือ "เราทำมาหากิน เราเดินตามระบบการสืบทอดที่ยาวนาน เราเดินตามระบบการสืบทอดอย่างพิถีพิถัน และเคร่งครัด ผลที่ออกมาคือ รวงข้าวที่เหลืองอร่ามโน้มลงมาพร้อม ๆ กัน ขณะที่กลิ่นเหล้าออกมาจากศาลาหมู่บ้านรอคอยเราอยู่"

- (5) การจำแนกประเภทดินและการใช้ประโยชน์จากดิน

(5.1) การจำแนกประเภทของดินตามทัศนนะของชาวบ้าน

ในอดีตการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน การเลือกพื้นที่ทำไร่ ต้องให้ผู้เฒ่าทางประเพณีเสี่ยงทาย โดยการดูกระดูกไก่ พร้อมกับกำหนดว่า ปีนี้จะทำการเพาะปลูกไร่ข้าวทิศทางใดของหมู่บ้าน พื้นที่ตั้งของหมู่บ้าน ท่าเลที่เสี่ยงทาย ผีสาวเทวรักษ์ จะอนุญาตหรือเปล่า การทำไร่ข้าว ผู้นำจะต้องลงมือก่อนครอบครัวอื่น ๆ หลังจากนั้นครอบครัวอื่นจึงจะลงมือตาม การที่ต้องมีการเสี่ยงทายทำนายทายทักนั้นเป็นการตรวจสอบประเพณี เพื่อคนอาศัยจะอยู่อย่างมีความสุข การเลือกดินที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก จำแนกตามลักษณะของค้ประกอบใหญ่ ๆ ดังนี้

ก. องค์ประกอบภายนอกได้แก่

1) ลักษณะภูมิประเทศ ที่ทำไร่เพาะปลูกข้าวและพืชต่าง ๆ จะพยายามเลือกพื้นที่รายไม่ลาดชัน แต่พื้นที่เขื่อนั้นมีน้อย จึงเลือกพื้นที่ที่ไม่ชันจนเกินไป ปัจจุบันมารายที่ใช้พื้นที่ลาดชัน ทั้งนี้เพราะไม่สามารถบุกเบิกป่าใหม่ได้แล้ว

2) สภาพการรับแสง จะเลือกพื้นที่ที่ได้รับแสงเต็มที่ทั้งวัน ผู้เฒ่าผู้แก่แม่หมี่ในบอกว่าจะทำให้เมล็ดข้าวสืบถ้าพื้นที่นั้นได้แสงน้อย

3) สภาพป่า หรือต้นไม้ที่เกิดขึ้นบริเวณนั้น เมื่อ 30-40 ปีก่อน การเลือกพื้นที่เพาะปลูกหรือไร่ข้าว นอกจากดูกระดูกไก่แล้ว ยังสังเกตจากป่าที่เกิดบริเวณนั้น ซึ่งจะเลือกบริเวณที่เป็นป่าแก่ คือป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ตั้งแต่หนึ่งคนโอบขึ้นไป ต้นไม้ต้นโตสมำเสมอใบเขียวเข้ม เชื่อกันว่าถ้าต้นไม้หรือพืชในบริเวณนั้นงาม ข้าวและพืชไร่ที่ปลูกในไร่ก็จะงาม พื้นที่ที่เว้นคือบริเวณป่าหญ้าคา ปลูกพืชไม่งาม

ข. อาศัยองค์ประกอบของดิน

1) สีของดิน ส่วนมากดินที่ปลูกข้าวหรือพืชอื่นงาม มักเป็นดินสีดำหรือออกแดงลุ่มบ้านแม่ ต่อมาเขาแม่ไม้ได้แล้วแต่ดอยบางลูก อินทาสีแดง แต่ที่ปลูกข้าวงาม ซึ่งต้องดูองค์ประกอบอื่นด้วย

2) โครงสร้างของเนื้อดิน เนื้อดินที่ชาวบ้านว่าเป็นดินดีส่วนใหญ่จะเห็นพ้องกันว่า เป็นดินไม่มีทรายมาก เมื่อเหยียบหรือกำดูจะนุ่ม ไม่แข็งกระด้างมีความชุ่มชื้นค่อนข้างจะเหนียวเป็นดินที่มีมัน

3) รสของดิน ซึ่งได้จากการชิม เมื่ออดีต 50-60 ปีผ่านมา มีการชิมรสชาติของดิน และเล่าสืบต่อกันมาว่าดินดี ส่วนมากมักมีรสออกเปรี้ยวหรืออาจขื่นนิด ๆ แต่ในกลุ่มแม่ต่อมเล่าว่า รสออกหวานก็มี แต่ที่เห็นตรงกันก็คือ ดินที่รสจืดเมื่อปลูกพืชหรือข้าวจะไม่งาม

อย่างไรก็ตามแม้องค์ประกอบเหล่านี้จะเป็นที่พึงพอใจแล้ว ก็ยังมีกลไกทางความเชื่อ ซึ่งเป็นประเพณียึดถือสืบต่อกันมา เป็นองค์ประกอบหลักในการตัดสินใจ เชื่อกันว่า ป่าไม่มีผีรักษาและเมื่อจะใช้พื้นที่ใดทำกินเพาะปลูก ก่อนลงมือแผ้วถางจึงต้องมีการเสี่ยงทายดูว่าผีที่รักษาอยู่บริเวณนั้น จะอนุญาตให้ทำกินในที่ตรงนั้นได้หรือไม่ มีการเสี่ยงทายโดยการ

- **วาไม้** คือตัดต้นไม้ต้นเล็ก ๆ ประมาณเท่าแขน หรือเล็กกว่านั้นก็ได้ ความยาวประมาณ 1 วา ของผู้ตัด ใช้ไม้กระทุ้งลงดินไปพลงปากก็ถามว่าปี่นี้เราจะลงมือเพาะปลูกครั้งนี้ ท่านผู้รักษาบริเวณนี้จะอนุญาตหรือไม่ ถ้าอนุญาตก็ขอให้ไม้ยาวออกกว่าความจริง ซึ่งนิยมเอา 2-3 ลัดนิ้วมือ เมื่อถามแล้วก็เอาไม้มาเทียบกับวาของตัวเอง ถ้าไม้ยาวออกมาก็ถามใหม่อีกครั้ง ขอให้ไม้สั้นเข้าเท่าเดิมถามอยู่ 2-3 ครั้ง จนแน่ใจและยังถามถึงพืชที่จะปลูกดีงามหรือไม่ เมื่อได้รับคำตอบที่พอใจแล้ว ก็ใช้พื้นที่นั้น วิธีนี้ทำง่ายและนิยมทำเพราะใคร ๆ ก็ทำได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้นำทางประเพณีหรือผู้อาวุโส

- **การปักดุกไก่** ผู้เป็นเจ้าของที่จะขุดเอาดินบริเวณที่ตัวเองคิดจะทำไร่ประมาณ 1 กอบมือใหญ่ หรือประมาณ 5 ชิดถึง 1 กิโลกรัม ซึ่งจะไม่เกินนี้หอบกับบ้านไปถามผู้นำทางประเพณี หรือผู้อาวุโสของหมู่บ้าน (กรณีผู้ที่ผู้นำทางประเพณีไม่สามารถจะเข้าไปทำพิธีในไร่ได้) ซึ่งการปักดุกไก่อ้าเอาดินมาทำพิธีที่บ้านนั้น จะทำพร้อม ๆ กันหลายครอบครัว ดินที่เอามานั้นจะต้องเอามาทิ้งไว้ที่บ้าน 1 คีน และจะต้องเอาไว้ใกล้ ๆ กับหมอน้ำเพื่อให้ชุ่มเย็น และการที่ดองเอาดินไว้ที่บ้าน 1 คีน การสอบถามพูดคุยว่าทำไมต้องเอาไว้ 1 คีน ก็ได้ความว่า จะได้คุ้นเคยกับเจ้าบ้านหรือเจ้าของที่ไร่ การปักดุกไก่อกรณีที่เอาดินมาทำพิธีที่บ้านนั้น จะทำพิธีข้างล่างบ้าน จะไม่ทำบนบ้าน ถามถึงเหตุผล

ซึ่งก็ไม่ได้รับคำตอบ เพราะเป็นการปฏิบัติสืบทอดกันมา ดูกไถที่เอาทำพินั้นจะเป็นกระดูกบริเวณโคน
ปีกของไถข้างละชั้น ที่ใช้เลี้ยงผีแล้วเก็บไว้ ดูกไถที่เก็บไว้ นั้นไม่ใช่จะเก็บไว้แล้วใช้ได้ทุกตัว ดูกไถที่จะ
ใช้นั้น ความเชื่อของชาวบ้าน คือ จะดูตรงตาของไถทั้งสองข้างว่ามีรูทะลุหากันหรือไม่ ถ้าไม่ทะลุ
หากันก็จะใช้ได้ ที่ถือเช่นนี้เพราะถ้าตาของไถทั้งสองข้างมีรูทะลุหากัน อันเป็นความเชื่อว่ามันดีจะ
ทำอะไรก็จะดี ไม่เจอกับปัญหา ซึ่งเป็นความเชื่อที่เล่าสืบทอดกันมา ดูกไถแต่ละชั้นจะมีรูอยู่ชั้นละ 1 รู
จะใช้ไม้เล็ก ๆ บักตรงรูทั้ง 2 ชั้นนั้น แล้วบักดูกไถลงในกองดิน แล้วผู้ประกอบการพินี้ก็จะทำพิธีอธิษฐาน
ว่าผีที่รักษาอยู่บริเวณนั้นจะอนุญาตให้เพาะปลูกหรือไม่ ถ้าปลูกแล้วพืชจะงอกงามหรือไม่ ซึ่งก็จะได้
คำตอบจากกระดูกไถนั้น การที่ดูว่าดีหรือไม่ดีนั้น ผู้ทำพินี้จะเป็นคนถามและบอก ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับกา
ถามและความเชื่อของผู้ทำพินี้ จะถามอยู่ 2-3 ครั้งจนแน่ใจ

มีบางรายบอกว่าถ้ากระดูกไถขึ้นไปตรงกันบริเวณเนินโคนกระดูก ผลผลิตมักจะดี และเมื่อ
ถามแล้วผลของการเสี่ยงทายได้รับคำตอบสมใจ ก็จะเอาดินกลับไปไว้ที่เดิมและเอากระดูกไถไปปักไว้
ที่ต้นไม้บริเวณไร่ และต้นไม้นั้นจะไม่ตัด แต่ถ้าหากไม่ได้รับคำตอบหรือผีไม่อนุญาต ก็เอาดินทิ้งไป
และที่ตรงกันก็เว้นไป 3 ปี ถ้าผู้ใดต้องการเพาะปลูกที่ตรงนั้น ซึ่งเป็นใครก็ได้้นอกจากคนที่เคยถาม
แล้ว ก็จะไปถามเสี่ยงทายอีก และถ้าได้รับการปฏิเสธอีก ก็เว้นอีก 3 ปี ถ้ามีผู้ต้องการใช้ก็ถามอีก
แต่ต้องไม่ใช่คนที่เคยถาม ถ้าครบ 3 ครั้งได้รับการปฏิเสธหมด ที่ตรงนั้นก็เป็นอย่างอื่นว่าไม่ใช่เพาะปลูกเลย

เกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ เช่นว่าในวันแรกที่ไปดูที่เพื่อจับจองที่ทำไร่ ถ้าเห็นแก้งหรือได้ยินเสียง
แก้งร้องในบริเวณนั้น หรือเห็นงูเหลือม ที่ตรงนั้นก็ไม่ใช่ทำอะไร ในวันแรกที่ลงมือถางไร่ ถ้ามีดที่ใช้
ถางหญ้าแตกวันจนได้ยินเสียงดัง ที่ตรงนั้นก็ไม่ใช่ทำอะไร แต่ถ้าหากมีดไปแตกวันในวันที่ 2 ของการ
ถางไร่บริเวณนั้นก็จะถูกยกเว้นไม่ถาง หรือเมื่อเดินทางไปถางไร่ ถ้าได้ยินเสียงนกกาเหว่าร้องในวันนั้น
ก็จะไม่ถาง ถ้าถางไร่เจอเต่าจะไม่ฆ่าหรือทำร้ายเพราะเชื่อว่า เต่าคือขวัญข้าว ถ้าหากเอามากินหรือ
ทำร้าย ข้าวจะไม่งอกงาม ผลผลิตได้น้อยและเมื่อเลือกที่ได้แล้ว ก็จะใช้ที่แห่งนั้นเพาะปลูก 1 ปี ก็ไป
ใช้ที่ใหม่จะทิ้งที่ตรงนั้นไว้ ซึ่งเมื่อสมัยก่อนเมื่อ 50-60 ปีที่แล้วทิ้งไว้ได้นานถึง 6-7 ปี เพราะมีที่มาก
สามารถเลือกทำได้ การทิ้งไว้เพื่อให้ดินฟื้นตัว แต่ในปัจจุบันทิ้งไว้ได้แค่ 3 ปี ก็ต้องเวียนกลับมาใช้ที่
เดิม และพืชพันธุ์ก็ไม่งามเหมือนเก่าแล้ว

ในการบำรุงรักษาดิน มีความเชื่อว่าถ้าข้าวในไร่ไม่งามใบเหลืองซีด คนโบราณให้ใช้พืช
สมุนไพร ซึ่งมีรสเปรี้ยว ซึ่งนิยมใช้กันมี 3 ชนิด อาจจะใช้อย่างเดียวหรือถ้าจะให้ดี ก็ใช้ผสมกันแล้ว
หว่านในที่ที่ข้าวไม่งาม หรือถ้าขยันก็หว่านให้ทั่ว สมุนไพรนี้ได้แก่

- **สะปะคอ** ภาษาเหนือเรียกว่า "มะปอง" เป็นไม้ยืนต้น ใบสีเขียวแก่ ปลายใบมน ใบขนาด
เท่าฝ่ามือ ไม่มีขน มียาง ใช้ผลซึ่งมีขนาดเท่ากำปั้น ใช้ได้ทั้งผลดิบและสุก ซึ่งผลเมื่อสุกจะเป็นสี
เหลือง นำผลมาสับ ๆ แล้วนำไปหว่านในไร่

- **เกาะพะงวด** หรือเครือแดง เป็นพืชยืนต้น มีใบเป็นแฉก ๆ คล้ายใบเมเปิล ขนาดใบกว้าง 6-8 เซนติเมตร มีขนที่ใบ ใช้ส่วนของยอดใบ และเถาอ่อนทำไปลนไฟ เมื่อถูกลมไฟใบจะเปลี่ยนเป็นสีเหลืองแล้วนำมาสับและไปหว่านเช่นกัน

- **เกาะช่อปรี** เป็นพืชล้มลุก ใบยาวขนาด 5-6 เซนติเมตร ใบเรียวยาว ปลายใบแหลม ใช้ส่วนของใบหรือยอด สับแล้วหว่าน มีบางรายที่ใช้สับแล้วใส่กระบอก นำไปฝังดิน ทั้ง 4 มุมของพื้นที่ไร่ ก็เชื่อว่าช่วยให้ข้าวงามขึ้นได้ เพราะเชื่อว่ากลิ่นไอของมันจะช่วยให้ และกลุ่มแม่ต่อมยังตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าป่าแถบนั้นมีต้นไม้ที่มีรสเปรี้ยวขึ้นมาก พืชจะงอกงามมาก

(5.2) ยุคการบุกเบิกที่ดินและการถือครองที่ดิน

ที่ดินถือเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต การใช้ประโยชน์อย่างมีคุณค่า รวมทั้งการตั้งหมู่บ้านของชุมชนปกากะญอในพื้นที่การวิจัย ภูมิปัญญา ข้อห้าม กฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นการจัดระเบียบของสังคม ซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายที่ถูกลงไว้ตั้งแต่บรรพบุรุษที่มีการถ่ายทอดยึดถือกันมาอย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นกระบวนการตรวจสอบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตกับธรรมชาติในการเกื้อกูลต่อกัน

บทบาทในการกำหนดตามประเพณีและการจัดการถือความเป็นกลไกที่สำคัญ กล่าวคือบทบาทของผู้นำหมู่บ้าน พบว่าผู้นำในครั้งอดีตเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของแต่ละชุมชน รวมทั้งเป็นการยึดตามหลักของประชาธิปไตย เช่น การจัดตั้งหมู่บ้าน การเลือกพื้นที่ทำกิน การย้ายเข้า ย้ายออก เรื่องดังกล่าวต้องฟังความคิดเห็นของชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นหลัก และอีกคนหนึ่งที่มีอิทธิพลเท่าเทียมกับผู้นำคือ หมอผี หรือหมอเส็งทาย ถ้าหมู่บ้านนั้นหมอผีหรือหมอเส็งทาย ไม่ใช่คน ๆ เดียวกันกับผู้นำ เช่น การเลือกพื้นที่ทำไร่ การเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน ต้องให้หมอเส็งทายเป็นผู้เส็งทานที่ ว่าที่ไหนดีหรือไม่ดี ต้องผ่านกระบวนการตรวจสอบจากหมอเส็งทายบอกว่าดี เช่น ผันว่า ได้เห็นข้างก็ถือว่าดีมาก ในกรณีการหาพื้นที่ทำไร่ ต้องนำเอาดินจากพื้นที่ทำไร่ โดยการขุดมา ดังที่กล่าวมาข้างต้นนำมาเก็บไว้ที่บ้าน 1 คืน ก่อนที่จะนำเอาดินให้หมอเส็งทายในวันรุ่งขึ้น โดยถือว่าข้างเป็นขวัญของข้าวไร่ แต่ถ้าหากกลางคืนฝันเห็นไฟไหม้ ฝันได้เนื้อสัตว์ป่า จะนำเอาดินไปทิ้งเสีย ถือว่าพื้นที่ ๆ เลือกไว้จะปล่อยทิ้งไว้ และยังนำเอาความฝันของตนเอง เล่าให้กับเพื่อนบ้านฟัง และถ่ายทอดกันไปหมู่บ้าน ที่ ๆ นั้นจะปล่อยทิ้งไว้ 1 หากพัน 1 ปี ใครสามารถนำเอาดินมาทำเช่นปีก่อนอีกได้

(5.3) การเลือกพื้นที่การตั้งหมู่บ้าน

ในอดีตการอพยพโยกย้ายของหมู่บ้านในพื้นที่การวิจัย พบว่ามีอัตราการโยกย้ายอยู่ในอัตราที่สูงมาก สาเหตุของการอพยพโยกย้ายนั้นเท่าที่พบมี 2 ประการใหญ่ ๆ คือ สาเหตุจากผู้นำหมู่บ้านตาย และสาเหตุที่มีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้านในปีละหลาย ๆ คน

ดังนั้นเมื่อมีกรณีการตายเกิดขึ้น 2 ประการดังที่กล่าว ก็ต้องมีการเลือกพื้นที่ในการตั้งหมู่บ้านใหม่ ซึ่งมีกระบวนการตรวจสอบตามพิธีกรรม คือ ผู้นำต้องไปเลือกพื้นที่ก่อน จะเลือกที่ไหนแล้วแต่ผู้นำหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่)

วิธีการตรวจสอบคือ ต้องคำนึงถึงข้อห้ามที่มีการสืบทอดมา เช่น ไม่ตั้งหมู่บ้านที่ตรงกับร่องกิวหลวง คือ ไม่ตรงกันในระหว่างช่องเขา 2 ลูก ที่ชาวบ้านเรียกว่า "กิวหลวง" ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นทางเดินของผี การดูพื้นที่ต้องดูเรื่องทำเลที่ใกล้กับลำห้วย เป็นพื้นที่ราบ หรือมีความลาดชันน้อย จำนวนหลังคาเรือนที่เพียงพอกับจำนวนรวมทั้งพื้นที่ในการขยายหมู่บ้านในอนาคตด้วย ไม่มีกฎข้อห้ามใด ๆ ว่าการเลือกพื้นที่เมื่ออพยพแล้วต้องไปตั้งในทิศทางไหน จะตั้งทิศทางไหนก็ได้ของหมู่บ้านเก่า โดยการนำเอาข้าวเปลือกไปวางไว้กับพื้นดิน เอาหม้อดินครอบไว้ 1 คืน วันรุ่งขึ้นต้องไปดูข้าวเปลือกที่วางไว้ ซึ่งมีการกำหนดไว้ 5-10 เม็ด หากหายไป 1 เม็ด หรือกี่เม็ดก็แล้วแต่ ถือว่าพื้นที่ตรงนั้น ผีไม่อนุญาตให้อยู่ พร้อมกับดูเม็ดไอน้ำที่เกาะติดกับหม้อที่ครอบข้าวเปลือกไว้หรือไม่ ถ้าหากไม่มีเม็ดไอน้ำ ก็จะได้ถือว่าพื้นที่ตรงนั้นไม่ดี ต้องหาพื้นที่ใหม่ โดยการเสี่ยงทาย เช่นเดียวกับที่ทำในพื้นที่อื่นมาก

เมื่อเห็นว่าองค์ประกอบของการตรวจสอบครั้งแรก คือ เม็ดข้าวเปลือกครอบด้วยหม้อดินไว้ไม่หายไปไหนและดูไอน้ำที่เกาะติดกับหม้อ แสดงว่าผีอนุญาตขั้นต่อไปต้องบอกกับชาวบ้านทั้งหมดให้รับรู้ พร้อมทั้งนัดหมายกันไปดูพื้นที่ ครอบครวัไหนจะสร้างอยู่ตรงไหน ก็แล้วแต่ผู้นำจะเป็นผู้จัดให้กระบวนการต่อมา คือ ผู้นำครอบครวัทุกหลังคาเรือน รวมทั้งแม่บ้านไปดู โดยการนำเอากระดูกปีกไก่ทั้ง 2 ข้างไปตรวจสอบกับพื้นที่ ๆ ผู้นำบ่งชี้ให้ ซึ่งการตรวจสอบนี้ ต้องเอากระดูกปีกไก่ห่อด้วยดินให้ผู้หญิงแตะ มีความเชื่อว่า ผู้หญิงเป็นผู้ที่ให้ความร่วมมือกับครอบครวั และประการสำคัญคือ บ้านที่สร้างขึ้นมาเป็นบ้านของผู้หญิง เมื่อเสร็จการตรวจสอบทุกขั้นตอน ต้องทำเครื่องหมายที่บ่งบอกของการถือครองที่ดินตรงนั้น โดยทำเป็นตะแกลงไว้เป็นสัญลักษณ์

การสร้างบ้านต้องมีการวางแผนผัง มิใช่ใครจะสร้างอย่างไรก็ได้ เมื่อมีพื้นที่แล้ว การสร้างบ้าน แต่ละหลังจะไม่สร้างให้ตัวของบ้านตรงในแนวเดียวกัน แต่ต้องเหลื่อมกัน หรือเฉียงกันอย่างน้อยครึ่งของตัวบ้าน ในลักษณะซิกแซ็ก การสร้างบ้านในอดีตนั้นจะใช้ไม้ไผ่ทั้งหมดทั้งหลัง ไม่มีการใช้ตะปูเลย มุงด้วยหญ้าคาและใบค้อ ทุกคนในหมู่บ้านช่วยกันสร้างในวันเดียวเสร็จ มีอยู่ห้องเดียว เตาไฟอยู่เกือบกลางห้อง เตาไฟบนกะมะดิน เป็นที่ปรุงอาหารและแหล่งให้ความอบอุ่น เมื่อมีการตาย ซึ่งเป็นแม่บ้าน ร้องรื้อบ้านทั้งหลัง เพราะถือว่าบ้านเป็นของแม่บ้าน ผีที่ใหญ่ที่สุดในครอบครวั คือ ผีของแม่บ้านนั่นเอง เมื่อบ้านรื้อแล้วจะสร้างใหม่ก็ต้องมีการเสี่ยงทาย เช่นที่กล่าวมาข้างต้น

การย้ายเข้า ย้ายออกต้องขึ้นอยู่กับผู้นำผู้นำหมู่บ้านจะอนุญาตหรือไม่ แต่ถ้าหากไม่เชื่อฟังมีความเชื่อว่า หมู่บ้านอยู่ไม่เป็นสุข การขออนุญาตในการเข้ามาร่วมอยู่ในหมู่บ้าน ผู้นำต้องปรึกษากับ

ลูกบ้านของตัวเอง ถ้าลูกบ้านหรือกลุ่มผู้อาวุโสไม่เห็นด้วย ก็จะไม่อนุญาต การทำการขออนุญาตนั้นสามารถทำติดต่อกันได้ 3 ปี แต่ถ้าหากพ้น 3 ปีไปแล้ว แสดงว่าทางผู้นำและคนในหมู่บ้านไม่อนุญาต แต่ถ้าอนุญาตครบครวที่เข้ามาใหม่ต้องสร้างบ้านเรือนอยู่นอกเขตหมู่บ้านก่อน ซึ่งระยะเวลากำหนดให้ภายใน 1 ปี ก็สามารถเข้ามาอยู่ร่วมได้

พื้นที่การตั้งหมู่บ้านหากมีการอพยพออกไปจัดตั้งหมู่บ้านใหม่ พื้นที่เดิมถ้าหากสามารถทำนาได้ ผู้นำจะพิจารณาถึงบุคคลที่ไม่มีนา จะยกให้โดยความเห็นชอบจากคนในหมู่บ้านเช่นนั้น เช่นพื้นที่หมู่บ้านเดิมของบ้านแม่หมื่นในได้มีการอพยพโยกย้ายกัน พื้นที่ดังกล่าวสามารถบุกเบิกทำนาได้ ผู้นำได้ยกให้กับบุคคลที่ไม่มีนา แต่ไม่ใช่เป็นบุคคลที่อยู่หมู่บ้านเดียวกัน เมื่อเห็นว่าบุคคลนั้นไม่มีที่นา และได้มาขอกับผู้นำ ผู้นำจึงยกให้ด้วยความเห็นชอบของชาวบ้าน แต่ครอบครัวที่ได้รับพื้นที่ไปต้องมาอยู่ร่วมกับหมู่บ้านของผู้นำและต้องบุกเบิกพื้นที่นั้นเป็นที่นา

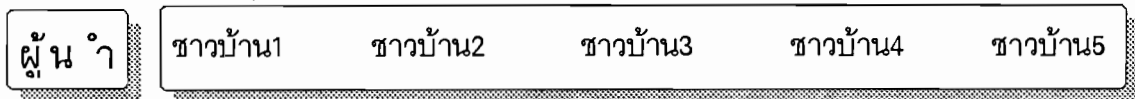
(5.4) การทำไร่

การทำไร่ของชาวปกากะญอใน 4 หมู่บ้าน ครั้งอดีต ถือว่าป่าเป็นของทุกคนที่มีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์ ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด แม้แต่การตั้งของหมู่บ้าน ต้องดูภูมิประเทศเป็นองค์ประกอบ เช่น พื้นที่ในการทำไร่ข้าว พื้นที่ในการบุกเบิกที่นา และต้องอยู่ใกล้กับสายน้ำหรือลำห้วย ทั้ง 3 ส่วน เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชนเผ่า ดังนั้นการทำไร่จะต้องเป็นไร่แบบหมุนเวียน กล่าวคือ ต้องมีพื้นที่หลาย ๆ แปลง แต่แต่ละแปลงต้องมีการผ่านกระบวนการตรวจสอบและความเชื่อที่เป็นกฎ จารีตประเพณีของเผ่าพันธุ์ที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพชน เมื่อพื้นที่ทำกิน (ไร่ข้าว) มีหลาย ๆ แปลงก็ต้องหมุนเวียนกันไป โดยในครั้งอดีตนั้นอย่างน้อยทุกหลังคาเรือนมีไร่ข้าวตั้งแต่ 4 แปลงขึ้นไป ที่พบมี 4-10 แปลง แต่แต่ละแปลงนั้นไม่ได้ทำอย่างสะเปะสะปะอยากได้ที่ไหนก็ล้มป่าที่นั่นเลยหาไร่ไม่ ต้องขึ้นอยู่กับผู้นำและผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ก่อนการทำไร่ต้องมีการทำพิธีกันอย่างพร้อมเพียงทุกคน ผู้นำและผู้อาวุโสจะปรึกษารือกันในการกำหนดการเพาะปลูกไร่ข้าวทิศทางไหนของหมู่บ้าน ทุกคนจะได้แสดงความคิดเห็นกันเต็มที่ เพื่อหาข้อตกลงร่วมกัน ผู้นำที่จะเป็นผู้ตัดสินใจ ทุกคนต้องยอมรับ และต้องเชื่อฟังผู้นำในการกำหนดพื้นที่

ในครั้งอดีตต้องล้มป่าแก่หรือป่าดงดิบ แต่นั้นต้องคำนึงถึงกฎข้อห้าม เช่น ไม่ทำในป่าต่าง ๆ ที่กล่าวมาในบทของป่าไม้ และต้องผ่านกระบวนการตรวจสอบเช่นที่กล่าวมาข้างต้น เมื่อผู้นำกำหนดให้ทำที่ไหน กระบวนการที่กล่าวถึงคือ การใช้กระดูกปึกไก่มาทำนายทายทัก และถือปฏิบัติกฎข้อห้ามอย่างเคร่งครัด เมื่อเสร็จกระบวนการผลิตแล้ว ที่ปล่อยทิ้งไว้อย่างน้อย 63 ปี, 5 ปี, 7 ปี หมุนเวียนกันไปโดยปล่อยให้ป่ามีการฟื้นตัว ดินฟื้นตัว เพื่อเหมาะกับการเพาะปลูกในโอกาสต่อไป เหตุผลจากการที่ได้คุยกับผู้เฒ่าทั้ง 4 หมู่บ้านที่ต้องใช้ระยะเวลาปล่อยไร่ทิ้งไว้เป็นตัวเลขคี่นั้น ได้มีคำกล่าวที่ว่า ถ้าใช้ตัวเลขคู่ถือว่า "สายสะดือยังไม่ขาด" หมายความว่าป่าไม้ในไร่ยังไม่ฟื้นตัว ไร่ไม้ที่ทับถมมีน้อย ทำให้

หญ้าขึ้นในไร่ข้าวและทำให้ข้าวไม่งาม การถือครองโดยลักษณะส่วนตัวเมื่อคนเก่าที่เคยทำมาก่อนแล้ว มีสิทธิ์เลือกพื้นที่เดิมทำกินต่อไป แต่หากเมื่อได้ทิ้งไว้ไม่ทำกินต่อเนื่องดังที่กล่าวมาเป็นระยะเวลา คนอื่นจะบอกกล่าวคนเก่าที่เคยทำ เข้ามาทำแทนแต่ถ้าทำกินแล้วไม่ทำต่อ ก็จะกลายเป็นของชุมชน หรือของหมู่บ้านต่อไป ใครจะเข้าทำในทีนั้น ๆ ก็ได้

การปลูกข้าวไร่หมุนเวียนมีการจัดระบบอย่างเคร่งครัดตามลำดับขั้นตอน ทั้งการจัดการและพิธีกรรมทางความเชื่อ ที่ถูกปลูกฝังถ่ายทอดมาอย่างเป็นระบบตลอดถึงกระบวนการผลิต ดังคำนำหรือบทกลอนกล่าวว่า **"เปอะมาหมือเปอะเกอะซู เปอะมาแวงเปอะเกอะซู บือกวี่ลอะไอ้เหม่ดูชิปกำเนอุมูเลอะเบลาปะปู"** หมายความว่า "การทำมาหากินมีการจัดการอย่างเป็นระบบและมีการสืบทอดที่ยาวนาน เราเดินตามระบบการสืบทอดอย่างพิถีพิถันและเคร่งครัด ผลที่ออกมาคือ รวงข้าวที่เหลืองอร่ามโน้มรวงลงมาพร้อม ๆ กัน ขณะที่กลิ่นเหล่าส่งกลิ่นออกมา มันหมายถึงชีวิตที่มีความอุดมสมบูรณ์พูนสุข" แผนผังการทำไร่ข้าวอาจสรุปได้ดังนี้

ข้อควรพิจารณา

- 1) ไร่ของผู้นำจะอยู่ติดของชาวบ้านหรือไม่อยู่ติดก็ได้
- 2) ไร่จะเป็นผืนเดียวกัน ในการที่ผู้นำเป็นผู้กำหนดให้
- 3) การเสี่ยงทายโดยใช้ "กระดูกปีกไก่ 2 ข้าง" (การตรวจสอบ)
- 4) ข้อห้าม เช่น ถางไร่มีแก้งวิ่งออกมาต้องทิ้งที่ไปหาที่ใหม่
- 5) ลงมือถางไร่ต้องผู้นำลงมี 1 วัน แล้วชาวบ้านถางได้
- 6) กรณีที่ที่ติดกันดังภาพ จะถางพร้อมกันไม่ได้ จะต้องให้คนที่อยู่ตรงกลางถางก่อน เช่น หมายเลข 2 ถางก่อน 1 วัน หมายเลข 1 กับ 3 ถางพร้อมกันในวันเดียวได้
- 7) การดูกระดูกไก่มีระยะเวลาเพียง 3 วัน ถ้าเลย 3 วันไป ต้องดูใหม่อีกครั้ง ต้องฆ่าไก่ตัวใหม่

การทำไร่แบบหมุนเวียนนั้น ต้องหมุนเวียนกันไปทุกปี จนครบ 4 ปีจึงจะเวียนกลับมาที่เดิม ฉะนั้นครอบครัวหนึ่ง ๆ จะต้องมีส่วนที่ไร่ข้าวตั้งแต่ 4 แปลงขึ้นไป ตามหลักคิดที่ว่า ไร่ข้าวทำ 1 ปี ต้องเว้นไว้ 3 ปี 5 ปี 7 ปี ตามลำดับถ้าหากไร่ไม่ถึงตามตัวเลขที่ระบุไว้จะไม่มีใครทำเป็นอันขาด ต้องให้ป่า ดิน มีการฟื้นตัวได้อย่างเหมาะสมกับการเพาะปลูกต่อไป

สำหรับการจัดการทำไร่่นั้น หมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้านในอดีตจะมีผู้นำหมู่บ้านหรือที่เรียกว่า "ญีไซ" และผู้อาวุโสของหมู่บ้านเป็นผู้จัดการดูแลอย่างเคร่งครัด ซึ่งถ้าหากไม่มีการจัดการดูแลแล้ว ทำให้หมู่บ้านนั้น ๆ ต้องล่มสลาย หรือแตกแยกกันโดยยึดเอากฎจารีตประเพณีหรือกฎข้อห้ามเป็นหลักซึ่งเรียกว่า "ตาดี" มิฉะนั้นแล้วจะเกิดความวิบัติแก่ตนเอง ครอบครัว และหมู่บ้าน ตาดี เป็นระบบความเชื่อที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนที่อยู่ร่วมกับป่า ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างกลมกลืน โดยฆีตาดีหรือกฎข้อห้ามในการทำไร่ชาวดังนี้

- การถางไร่ ได้ยินเสียงแก้งร้องหรือเห็นแก้งวิ่งออกไป ต้องยกเลิกพื้นที่นั้นไปเลย ต้องหาพื้นที่ใหม่และต้องผ่านกระบวนการตรวจสอบโดยการเสี่ยงทาย

- ได้ยินเสียงนกดูเหว้าร้อง หรือเห็นบินออกไปจากพื้นที่ทำไร่ก็จะทิ้งที่นั้นไป ต้องหาที่ใหม่

- เห็นงูเหลือมอยู่ในบริเวณที่ถางไร่ ต้องเว้นที่ที่งูเหลือมอยู่

- การเลือกพื้นที่ทำไร่ต้องขุดเอาดินไปประมาณ 1 กิโลกรัม ห่อด้วยใบตองจะนำไปไว้ที่บ้าน 1 คือ (กรณีที่ทำพิธีไม่สามารถไปทำพิธีที่ไร่ได้) ถ้าหากคืนนั้นฝันเห็นช้าง น้ำ ถือว่าพื้นที่นั้นเหมาะกับการเพาะปลูก และต้องนำเอาดินที่ขุดมาไปไว้ที่เดิม แต่ถ้าฝันเห็นไฟป่า ได้เนื้อสัตว์ ถือว่าไม่ดี ฝิไม่อนุญาตให้ทำ จะต้องหาพื้นที่ใหม่ ดินที่ขุดมากก็จะเอาทิ้งไป

- ห้ามทำไร่หนีบหมู่บ้าน ลักษณะเช่นนี้ถือว่าทำให้หมู่บ้านร้อน จะไม่ทำอย่างเด็ดขาด

- ห้ามทำไร่ลั่นกิวหลวง ถือว่าเป็นทางเดินของผี ของคนตายที่เดินไปมา ถ้าทำจะสร้างความเดือดร้อนกับผู้ทำ ตัวเอง ครอบครัวและหมู่บ้าน

- การถางไร่หรือล้มต้นไม้ต้องเหลือตอไว้สูงเหนือเขาขึ้นไป

- ต้นไม้ใหญ่ในไร่จะต้องไม่โค่นล้ม แต่จะขึ้นไปตัดกิ่งแทน

พิธีกรรมทางความเชื่อที่ได้รับผลกระทบต่อการทำไร่ชาวด คือ

- ต่า หลือ เหม เป็นพิธีกรรมขอขมาต่อดิน ป่าไม้ที่ใหม่จากการเผาไร่ เพื่อเกิดความร่มเย็นในธรรมชาติ

- ต่า เตอ เมาะ เป็นพิธีกรรมในการทำขวัญข้าวเพื่อให้ข้าวมีความเจริญงอกงามและได้ผลผลิตดี

- ต่าแซะ เป็นพิธีกรรมที่กล่าวถึงพวกศัตรูพืชต่างๆ เช่น นก หนู สัตว์ป่า ไม่ให้มารบกวนผลผลิตในไร่

พืชพันธุ์ที่ปลูกในไร่ชาวด นอกจากข้าวแล้วยังมีพืชอีกมากมาย เช่น ผัก แตง ถั่ว เผือก มัน มะเขือ ข้าวโพด งา ข้า ตะไคร้ ฯลฯ ซึ่งพืชเหล่านี้ปลูกไว้เพื่อเก็บเป็นอาหารในฤดูกาลทำงานในไร่ และนอกจากพืชที่กล่าวมายังมีการปลูกดอกไม้ที่เรียกว่า "พอกอ พอบอ" ดอกไม้พวกนี้เป็นดอกไม้ที่คนพื้นเมืองเรียกว่า "ดอกด้าย" มีสีแดง สีเหลือง ที่มีความเชื่อว่าการปลูกดอกไม้ เพื่ออำพรางพวกเหล่าภูมิจีปีศาจ ไม่ให้เห็นรวงข้าว และถ้าหากไม่อำพรางไว้ ชาวดเห็นภูมิจีปีศาจจะทำให้ขวัญข้าวหนีหายไป ทำให้ได้ผลผลิตไม่ดี

4.8 บทวิเคราะห์

ก. การทำไร่ข้าวหมุนเวียนและการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน

ในเชิงบวกได้แก่

1) ระบบความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ เกิดจากประสบการณ์ของบรรพบุรุษกันมา พร้อมกับได้มีการวิวัฒนาการจากประสบการณ์ บทเรียนที่สั่งสมมาเป็นกฎเกณฑ์ ระเบียบ จารีตประเพณี ที่ยึดถือและสืบทอดในช่วงอายุของคนแต่ละรุ่น ซึ่งเอื้อต่อการดำเนินตามวิถีชีวิต ที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับธรรมชาติ และสอดคล้องกับหลักของศีลธรรมที่เกื้อกูลต่อกัน

2) การเลือกพื้นที่การตั้งหมู่บ้าน ต้องอยู่ในการควบคุมของกฎเกณฑ์หรือข้อห้าม เปรียบเสมือนกฎหมายของบ้านเมือง และมีผู้นำหมู่บ้านยังเป็นผู้ที่คอยตรวจสอบพร้อมทั้งกับกลุ่มผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ที่คอยเป็นที่ปรึกษาและยังเป็นผู้ที่ต้องตรวจสอบการกระทำของผู้นำและบุคคลในหมู่บ้านอีกด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการปกครองที่สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย

3) เป็นการให้สิทธิของผู้หญิงทัดเทียมกับผู้ชาย อย่างเช่นกรณีแม่บ้านตาย ต้องรื้อบ้านทิ้งหลัง เพราะถือว่าบ้านเป็นของผู้หญิง ส่วนผู้ชายจะไม่มีสิทธิ์รื้อถอนบ้าน จะเห็นว่าผู้หญิงจะร่วมกระบวนการตั้งแต่การเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านและผู้หญิงยังเป็นสัญลักษณ์ของความร่มเย็น

4) ลักษณะการทำไร่หมุนเวียน มีการทำกันในพื้นที่ดินหลายแปลงหมุนเวียนกันไป โดยแปลงหนึ่งจะใช้เวลาทำกันประมาณ 1 ปี แล้วปล่อยให้ทิ้งไว้ประมาณ 3, 5, 7 ปี ก็จะกลับมาทำกันใหม่ จะเห็นว่าในช่วงระยะเวลาที่ทิ้งช่วงไว้ ทำให้สภาพดิน ป่า มีการปรับหรือฟื้นตัว ทำให้สภาพดิน ป่า มีสภาพที่สมบูรณ์ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของระบบนิเวศน์วิทยา หรือธรณีวิทยา โดยให้เกิดความสมดุล โดยวิธีแบบธรรมชาติ รวมไปถึงวิธีการเลือกพื้นที่ไร่ข้าว การจัดการแนวกันไฟ การกำหนดเขตของหมู่บ้าน โดยใช้พื้นที่ไร่เป็นเขตแสดง รูปแบบการตัดไม้โค่นไม้ในไร่ เป็นต้น

5) ภาพสะท้อนให้เห็นอีกคือ ข้อห้ามการทำไร่หนีหมู่บ้าน เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงเหตุผลเบื้องต้นที่เป็นการคำนึงถึงผลกระทบต่อทรัพยากรให้น้อยที่สุด ยังป้องกันการสูญเสียป่าเป็นบริเวณกว้าง อันเนื่องจากการเผาไร่ เป็นการป้องกันไฟไหม้หมู่บ้าน อันเนื่องจากการโอบล้อมของไฟที่เกิดจากการเผาไร่ และยังเป็นการบ่งบอกถึงความสามัคคีร่วมกัน เขามือลงแขกกัน และยังคำนึงถึงความอยู่รอดปลอดภัยทั้งคน สัตว์ ป่าไม้ ที่ดิน

ในเชิงลบได้แก่

1) การที่มีการอพยพโยกย้ายบ่อยครั้ง ทำให้เกิดภาพของคนภายนอกและสายตาของทางราชการ เป็นการบุกรุกป่าไม้ อยู่ไม่เป็นหลักแหล่ง โดยไม่ได้มองถึงปัญหาที่เกิดขึ้นว่าเป็นเพราะเหตุใด

2) การที่ชาวบ้านมีความเชื่อหรือกฎเกณฑ์จารีตประเพณี และวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ในบ้านนั้น ถูกมองว่าเป็นเผ่าพันธุ์ที่ล้าหลังในสายตาของคนภายนอก โดยไม่ได้ศึกษาอย่างมีความเป็นกลางและสรุปออกมาตามความคิดของคนภายนอก

3) การทำไร่หมุนเวียน ผลผลิตต้องขึ้นอยู่กับสภาวะทางธรรมชาติหรือการหวังพึ่งกับธรรมชาติเป็นหลัก เพราะฉะนั้นความไม่แน่นอนเกิดขึ้นได้ทุกปี จะพอกินหรือคุ้มกับการลงแรงไป ไม่มีอะไรรับประกันได้ ดังภาษิตที่กล่าวไว้ว่า "ทำไร่ข้าวเหมือนยืนอยู่บนท่อนไม้ไผ่"

4) ถูกมองว่าเป็นผู้ทำลายป่า เพราะอยู่บนเขาที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและคนพื้นราบ มีอคติต่อภาพพจน์ของผู้สร้างปัญหา โดยไม่รู้ถึงความเป็นจริง

ข. การทำนา

เดิมทีในครั้งอดีต ชาวบ้านใน 4 หมู่บ้าน ยังมีการผลิตที่อาศัยไร่ข้าวเป็นหลัก ต่อมาเมื่อประมาณ 40-50 ปี ได้บุกเบิกในพื้นที่ราบ แต่ก็ไม่มากนัก เนื่องจากพื้นที่ราบมีน้อย พบว่าบ้านแม่หมีนอกนั้นเป็นกลุ่มแรกที่มีการบุกเบิกมา ต่อมาแม่หมีนอกได้ใช้พื้นที่หมู่บ้านเก่าบุกเบิกและบ้านแต่ต่อมาก็เช่นกัน อย่างไรก็ตามน่าถือว่าเป็นหัวใจและมีความมั่นคงถาวร การบุกเบิกมาในครั้งอดีตนั้น พบว่าเป็นครอบครัวที่มีฐานะที่ดีกว่าบุคคลอื่น การบุกเบิกนั้นพบว่ามีทั้งพื้นที่ไร่เก่าและพื้นที่ตั้งหมู่บ้านเก่า

ในด้านการจัดการพื้นที่หมู่บ้านเก่า ขึ้นอยู่กับผู้นำหมู่บ้านที่จะยกให้ใคร แต่ต้องดูถึงความยากจน คนขยัน และไม่มีนา ในเมื่อมีที่นาสิ่งที่เจ้าของนารักษาไว้โดยไม่ให้ใครเข้าไปแตะต้องคือ ป่าหัวไร่หัวนา เพราะถือว่าเป็นป่าต้นน้ำ พื้นที่นา นั้นถือว่าเป็นของส่วนบุคคล ที่ผ่านมายังพบว่า การได้นามานั้นมีอยู่ 2 ลักษณะ คือการบุกเบิกด้วยตนเอง และซื้อจากเจ้าของนาเมื่อมีการอพยพไปอยู่ที่อื่น

(1) การทำนาแบบขั้นบันได

พื้นที่ใน 4 หมู่บ้านพบว่าเป็นที่เนินราบ ดังนั้นการทำนาหรือบุกเบิกที่นาต้องใช้รูปแบบนาขั้นบันได บ้านแม่หมีนอกได้อาศัยน้ำจากลำห้วยก้อม และลำห้วยแม่หมี บ้านแม่หมีนอกได้อาศัยน้ำจากลำห้วยแม่หมีและลำห้วยป่าคา บ้านแม่ต่อมในอาศัยน้ำจากลำห้วยแม่ต่อมและลำห้วยบุญสูงและลำห้วยแม่ผาบ ส่วนบ้านแม่ต่อมนอกอาศัยลำห้วยแม่ต่อม การทดน้ำเข้านานั้นพบว่ามีกั้นฝาย เขาลำเหมือง เช่นเดียวกับวิธีการของคนพื้นราบ และยังมีพิธีกรรมในการเลี้ยงผีฝาย ผีนา เพื่อให้ผีช่วยในการรักษาตัวปลายและลำเหมืองให้อยู่รอดปลอดภัยในช่วงฤดูการทำนา และยังเป็นการบอกกล่าวทั้งผีฝาย ผีนา ช่วยปกป้องรักษาทั้งน้ำและข้าวในนา

อย่างไรก็ตามชาวบ้านใน 4 หมู่บ้านยังมีความจำเป็นที่ต้องทำไร่ข้าวควบคู่กับการทำนาอยู่ดี เนื่องจากว่าในไร่ข้าวนั้นได้มีการปลูกพืชมากมายในช่วงของการทำไร่ข้าว ดังที่กล่าวมาข้างต้น และยังมีกรยึดถือพิธีกรรมต่าง ๆ ในไร่ข้าวที่มีการสืบทอดกันมาในครั้งอดีต

พันธุ์ข้าวที่ปลูก มีทั้งข้าวเจ้า และข้าวเหนียว แต่จะปลูกข้าวเจ้ามากกว่า เพราะชาวบ้านกินข้าวเจ้าเป็นประจำ ส่วนข้าวเหนียวนั้น นอกจากกินแล้วยังนำมาทำขนมในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ปีใหม่

(2) ยุคการเปลี่ยนแปลง

ทั้งการทำไร่ข้าวและทำนานั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปโดยชาวบ้านได้หันมาให้ความสำคัญกับการบุกเบิกนานมากขึ้น จากพื้นที่ที่ยังเหลืออยู่ และการทำไร่ข้าวบางครอบครัวก็ไม่ทำแล้ว ทำแต่นาอย่างเดียว พบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน 4 หมู่บ้าน สาเหตุประการสำคัญ คือ

1) การประกาศพื้นที่ 4 หมู่บ้านอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน โดยเฉพาะพื้นที่ไร่ข้าวไม่ได้กันออกให้กับชาวบ้าน กันแต่เพียงพื้นที่นาเท่านั้น (การประกาศเขตอุทยานตั้งแต่ปี 2531)

2) ได้มีหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับชาวเขา (ศูนย์สงเคราะห์ชาวเขา) ได้รับเงินทุนสนับสนุนจากออสเตรเลียได้ให้ชาวบ้านบุกเบิกนา โดยให้เป็นตัวเงินไร่ละ 400 บาท

3) ชาวบ้านหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นเช่นถั่วแดง ชิง ข้าวโพด โดยการปลูกพืชชนิดเดียว

4) ได้มีการทำสวนปลูกพืชยืนต้น เช่น มะม่วง มะขามหวาน ขนุน กาแฟ และยังได้มีการนำพืชตระกูลถั่วปลูกเป็นแนวชั้นบันได เพื่อลดการชะล้างพังทลายของหน้าดิน

5) พื้นที่ไร่ข้าวจากที่เป็นของชุมชน ได้มาเป็นของส่วนตัว เคยมีอยู่หลาย ๆ แปลงต้องลงเหลือ 3 แปลง เนื่องจากการจำกัดพื้นที่ทำกินของทางราชการ (อุทยาน)

6) เกิดจากการที่ชาวบ้านบางครอบครัวหันไปนับถือศาสนาอื่น จึงทำให้ความเชื่อ พิธีกรรมสูญหายไป จากที่มีพิธีกรรมเลี้ยงผีไก่ ผีนา ผีฝาย และผีอื่น ๆ ที่มีการยึดถือกันมาในครั้งอดีต โดยเฉพาะหมู่บ้านแม่ต๋อมนอก จาก 12 ครอบครัว ที่เหลือนับถือแบบดั้งเดิมเพียง 3 ครอบครัวเท่านั้น และยังมีการขยายไปหมู่บ้านอื่นอีก

7) ได้มีการนำเอาเทคโนโลยีเข้ามาใช้แทนควายที่เคนเป็นแรงงานสำคัญ พบว่าบ้านแม่ต๋อมในได้ใช้รถไถใช้รถไถนาเดินตามเข้าไปปรับเปลี่ยนแรงงานที่เคยใช้แต่เดิม และยังรับจ้างเพื่อนบ้านไปด้วย (รถไถนาเดินตาม 1 คัน) และยังพบอีกว่าบ้านแม่หมื่นนอกได้จ้างรถไถจากคนพื้นราบมาไถแทนควาย แต่ก็เพียง 1-2 รายเท่านั้น

อย่างไรก็ตามหลักคิดของคนปกากะญอทั้ง 4 หมู่บ้าน ที่มีว่า "ผลิตเพื่อกิน" ก็ยังคงอยู่เชื่อว่าระบบการทำนา ทำไร่หมุนเวียนที่มีการสืบทอดกันมา ซึ่งถือได้ว่าเป็นระบบการเกษตรทางเลือกของชนเผ่าทั้ง 4 หมู่บ้าน ควบคู่กับการอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่าอยู่ตลอดไป เพราะมันเป็นวิถีชีวิตที่มีการปลูกฝังกันมา แม้ว่าระบบความเชื่อจะลดลง แต่ระบบข้อห้ามหรือ "ต่าดี" ยังมีการใช้อยู่ ดังลำนํ้าหรือบทเพลง

ที่กล่าวไว้ว่า "เอะกะก่อ เก่อดอกก่อ เหม่เซหมื่อเหม่มะ จอไซ่หวิเก" ความหมายคือ "การใช้ที่ดินที่ทำกินดี จะหวนกลับมาทำกินได้อย่างไม่มีวันจบสิ้น"

ค. น้ำและการจำแนกประเภท

(1) แบ่งตามลักษณะและสถานที่เกิด

- 1) น้ำซับ(ที่เป่อก่อ)เป็นน้ำที่ซึมอยู่ตลอดเวลา พื้นที่ตรงนั้นมักเป็นริมห้วยหรือเชิงเขาที่มีน้ำขัง
- 2) น้ำผุด (ที่เป่อก่อ) เป็นน้ำที่ไหลผุดขึ้นมาจากดินอยู่ตลอดเวลา มักมีอยู่บริเวณต้นน้ำ (น้ำซับและน้ำผุดมักจะเกิดขึ้นในบริเวณเดียวกัน การแบ่งแยกน้ำชาวบ้านจะดูลักษณะของน้ำที่ออกมา
- 3) น้ำอ่างแก้ว คือ น้ำที่เป็นบ่อหิน มีน้ำขังอยู่ตลอดเวลา มีน้ำใสสะอาดใช้ดื่มกินได้ มีอยู่ในกลางป่าใหญ่หรือบนดอย
- 4) น้ำห้วย (ทีโกละ) คือ น้ำที่ไหลมาจากป่าต้นน้ำมารวมกันเป็นห้วย
- 5) น้ำโปง (ทีมอ) คือ น้ำที่เกิดที่โปง ในอดีตผู้เฒ่าเล่าว่า ถ้าเป็นโปงหลวงจะไม่ดื่มกิน เพราะเป็นน้ำที่สัตว์ต่าง ๆ ลงมากิน เป็นน้ำสำหรับสัตว์ อีกประการหนึ่งกลัวผีโปงมาทำให้ไม่สบาย ซึ่งผีจะออกมาในรูปของสัตว์ ซึ่งเราไม่รู้ว่ามันจะออกมาช่วงใด จึงไม่นิยมเข้าไปใกล้บริเวณนี้

(2) แบ่งตามลักษณะการใช้ประโยชน์

- 1) น้ำกิน อาจเป็นน้ำบ่อ หรือน้ำห้วย ขอให้ใสเย็นและเป็นห้วยที่อยู่ไกลหมู่บ้านพอสมควร และเป็นห้วยต้นน้ำ ผู้เฒ่าหมู่บ้านแม่ต๋อมเล่าว่า มีความเชื่อกันว่าจะไม่ดื่มกินน้ำในลำห้วยที่มีต้นเซอ (คำเหนือเรียกว่า ต้นตอง ทองหลาง) มาก ๆ แต่ก็มีลำห้วยละ 1-2 ต้น ไม่เป็นไร เพราะจะทำให้เป็นโรคคอกพอกแต่สามารถเอาเข้ามาได้ และคนโบราณมีข้อห้ามไว้ว่า อยู่หมู่บ้านเดียวกัน อย่ากินน้ำแยกห้วย คือให้กินน้ำห้วยเดียวกัน จะทำให้คนในหมู่บ้านมีความรักสามัคคีกัน
- 2) น้ำใช้ คือ น้ำที่ไหลอยู่ในลำห้วยทั่วไป ที่ใสสะอาด

ง. การดูแลรักษา

เมื่อถามถึงการดูแลรักษา น้ำจะไม่ค่อยมีรายละเอียดมากนัก มีข้อห้ามว่า ห้ามอุจจาระ ปัสสาวะลงในน้ำ และมีบทลงโทษของคนปกากะญอว่า "เด่ออ้อที ดีล่อ เดิมเกอเอ ที ดีล่อ แลแล เกเก" มีความหมายว่า "ตักน้ำไม่ให้ตกทวนไปวนมา" จุดมุ่งหมายคือ เพื่อไม่ให้น้ำขุ่น ในการอาบน้ำผู้หญิง ผู้ชายให้อาบคนละที เพราะผู้หญิงขี้อาย แต่ปัจจุบันเช่นที่บ้านแม่ต๋อมอาบที่เดียวกัน การดูแลรักษา น้ำของเขา มักจะตอบว่า คำรักษาน้ำก็คือไม่ไปรบกวนป่าไม้ใกล้บริเวณต้นน้ำ เพราะจะทำให้ น้ำขุ่น และไม่ไหลในที่สุด และยิ่งเสี่ยงต่อการผิผีที่รักษาน้ำในบริเวณนั้น จำทำให้ไม่สบาย เพราะเชื่อกันว่า

ที่ไหนมีน้ำ ที่นั่นมีผีรักษา บริเวณป่าน้ำชักรัศมีราย 20 วา จะไม่ตัดโค่นต้นไม้ หรือถ้าตัดก็จะตัดต้นที่กิ่งหรือปลายล้มไม่ถึงปลายน้ำ เพราะจะทำให้ผีมาทำให้ไม่สบาย เจ็บป่วย และเมื่อมีคนไปรบกวนบริเวณนั้นบ่อย ๆ ผีจะโกรธและหนี เมื่อผีหนีน้ำก็จะมี

ทั้งในด้านความเชื่อและพิธีกรรม ๆ ที่กล่าวมา ยังยึดถือกันอยู่ในส่วนของผู้ที่นับถือผี แต่ก็มีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่หันไปนับถือศาสนาอื่น ในด้านความเชื่อถือและข้อห้ามก็เปลี่ยนไปบ้าง เช่น กลุ่มบ้านแม่หมี เคยมีกรณีคนที่เปลี่ยนการนับถือศาสนา ที่จะทำกินในเขตที่เป็นเขตป่าช้า ซึ่งกลุ่มพวกที่นับถือผีไม่เข้าไปใกล้ไปแถวทางหรือทำกิน แต่ก็ถูกคณะกรรมการหมู่บ้านห้ามไว้

จ. การจัดการเรื่องน้ำ

การจัดการน้ำของปกากะญอใน 4 หมู่บ้านนั้น จะมีการยึดถือตามความเชื่อที่มีการสืบทอดกันมานาน และยังเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับป่าต่าง ๆ เช่น ป่าต้นน้ำ ป่าชันน้ำ จึงเป็นกฎข้อห้ามมากมาย โดยเริ่มตั้งแต่ "ผีน้ำ" หรือที่เรียกกันว่า "นาที" ซึ่งเป็นผีที่เก่งพร้อมที่จะเอาเรื่องกับคนที่ระเมิดต่อข้อห้าม

(1) การจัดการแบบส่วนตัว

1) การผันน้ำเข้าไปใช้ในป่าพบว่าการทำนาของชาวบ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน โคนนาบางส่วนไม่ติดกับของบุคคลอื่น จึงต้องมีกระบวนการจัดการกับน้ำด้วยตัวของตัวเอง เช่น การทำฝายกันน้ำ การขุดลำเหมืองจากฝายสูบน้ำของตนเอง การเลี้ยงผีฝาย เป็นต้น

2) การต่อน้ำวางรินมาใช้ในครอบครัวของตนเอง

(2) การจัดการน้ำแบบส่วนรวม

1) การใช้น้ำเข้ามาเป็นลักษณะของพื้นที่นาอยู่ติดกัน เป็นระบบเหมืองฝายที่มีการแบ่งน้ำกันด้วยความยุติธรรม มีส่วนร่วมกันตั้งแต่ระบบการสร้างฝาย การขุดลำเหมือง การเลี้ยงผีฝาย ทุกปีก่อนลงมือทำนา

2) บ่อน้ำในหมู่บ้านที่มีการใช้ร่วมกัน ตั้งแต่การช่วยกันดูแลรักษา การร่วมกันรักษาต้นน้ำ เช่น น้ำผุด น้ำซับ โดยการรักษาร่วมกัน ในลักษณะของการยึดถือกฎ ข้อห้ามต่าง ๆ ที่เป็นจารีตประเพณีของเผ่าพันธุ์

ข. บทสรุป

น้ำมีความสำคัญต่อการดำเนินตามวิถีชีวิต ชาวบ้านมีความเชื่อว่า แม่น้ำลำคลองทุกสายมีเจ้าของ คือ "นาที" จะเป็นผู้ลงโทษ ถ้าบุคคลใดไม่เคารพน้ำ กระทำสิ่งที่มีผลกระทบต่อน้ำและเสีย

หายต่อน้ำ "นาที" จะเป็นผู้ลงโทษ พบว่าได้มีการใช้น้ำอย่างมีคุณค่า ตราบใดที่น้ำมีความจำเป็นต่อชีวิตคน สัตว์ พืช กฎข้อห้าม เป็นข้อพิสูจน์ในการอนุรักษ์ ทั้งดิน น้ำ ป่า ที่ชาญฉลาดของบรรพชนในการวางแนวคิดที่สมดุลกับธรรมชาติ ถึงแม้ว่ามีเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นก็ตามที่ แต่ยังคงพบว่าการยึดถือต่อกฎข้อห้ามได้อย่างเคร่งครัด

4.9 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า

1) การพึ่งสังคมภายนอกมากขึ้น ย่อมมีผลต่อระบบเศรษฐกิจภายในครอบครัว การผลิตที่มุ่งหวังผลทางเศรษฐกิจย่อมมากขึ้นเช่นกัน เช่น การปลูกพืชเศรษฐกิจ การอพยพแรงงานเข้าสู่ตัวเมือง ปัจจุบันได้มีคนหนุ่มสาวออกไปขายแรงงานในตัวเมือง เช่น การรับจ้างเก็บลำไยในจังหวัดลำพูน

2) ระบบการผลิตที่อาศัยไร่หมุนเวียนได้ถูกจำกัดพื้นที่ลง จึงจำเป็นในการเร่งพื้นที่ หรือทำซ้ำในที่เดิมมากขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อผลผลิตที่ไม่มีความแน่นอนอยู่แล้ว ประกอบกับระบบการพึ่งเม็ดเงินในการจับจ่ายต่อครอบครัวตนเอง

3) นโยบายของรัฐในการจัดการกับป่า มีความเข้มงวดขึ้น (อุทยาน) และการมองว่าชาวเขาในพื้นที่ เป็นผู้บุกรุกทำลายป่า โดยการทำให้ ไม่มีหลักประกันว่าจะอยู่หรือมีการอพยพออกไป

4) ระบบความเชื่อได้ถูกปรับเปลี่ยนไปทั้งการเปลี่ยนไปตามสถานการณ์และเปลี่ยนไปจากการหันไปนับถือศาสนาอื่น

5) หน่วยงานต่าง ๆ เข้าไปส่งเสริมในการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ เช่น การปลูกกาแฟ การปลูกไม้ผล การปลูกพืชเมืองหนาว ลักษณะรูปแบบการปลูกพืชชนิดเดียว และยังมีการสนับสนุนการใช้ยาสารเคมีมากขึ้นไปเป็นลำดับ

6) ทรัพยากรที่คงความอุดมสมบูรณ์ในครั้งอดีต ได้ลดน้อยลง ส่งผลถึงสภาพแวดล้อม เช่น น้ำที่ใช้ในการทำนา 5 ปีที่ผ่านมา น้ำในลำห้วยลดน้อยลง ย่อมมีผลต่อระบบการทำนา ทั้งชาวบ้านใน 4 หมู่บ้านและหมู่บ้านคนพื้นราบที่อยู่ท้ายน้ำหรือลุ่มน้ำ เริ่มมีการแย่งทรัพยากรน้ำเกิดขึ้นบ้างแล้ว

7) การพัฒนาโดยการสร้างถนนเข้าไปในหมู่บ้าน ย่อมมีผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้ และการตื่นตัวในการปลูกพืชเศรษฐกิจ ดังที่กล่าวมา โดยเฉพาะหมู่บ้านแม่หมื่นอกกับบ้านแม่หมื่นใน

8) ปัญหาข้าวไม่พอกินเป็นปัญหาใหญ่ทั้ง 4 หมู่บ้าน มีผลต่อคนหนุ่มสาว ออกไปขายแรงงานในเมือง เริ่มมีขึ้นเมื่อ 3 ปี และน่าจับตามองต่อไปที่อาจต้องมีปัญหานำไปสู่การเป็นโสเภณีในอนาคต

9) ระบบการศึกษาที่มุ่งต่อการสอนในระบบการผลิตแบบคนพื้นราบ เหมือนกับเป็นการเร่งให้ มีการอพยพแรงงานสู่ภายนอกมากขึ้น

10) พื้นที่ไร่เดิมจะไม่มีการขายกันในสังคมป่าเถื่อน 4 หมู่บ้าน ปัจจุบันได้เริ่มมีการขาย พื้นที่ให้กับกลุ่มเดียวกัน ดังนั้นพื้นที่ที่เคยเป็นของชุมชน ใครเข้าทำกินก็ได้ กลับเป็นการซื้อขายกัน โดยมีการเริ่มเกิดขึ้นเมื่อรู้ว่าทางอุทยานฯ ได้ประกาศเขตอนุรักษ์ขึ้น

11) ทั้ง 4 หมู่บ้านเป็นจุดขายการท่องเที่ยว เมื่อ 10 ปีก่อน นักท่องเที่ยวเข้ามา จึงมีผลกระทบ ต่อพฤติกรรมของชาวบ้านที่เคยเคร่งครัดกันมา จึงเกิดปัญหาการได้เสียกันก่อนแต่งงาน โดยเฉพาะบ้านแม่หมีนอก ซึ่งเป็นจุดที่นักท่องเที่ยวอนพักค้างคืน

12) การท่องเที่ยวเป็นการทัวร์ข้าง มีผลกระทบต่อพื้นที่ในป่าไม้ เพราะข้างที่มีอยู่ 6 เชือก ป่า ไม้บางแห่งได้ถูกกลุ่มข้างทำลายไปอย่างไม่มีขอบเขต

13) แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชนสิ่งแวดล้อมและการควบคุมพืชเสพติดบนที่สูง ได้มีการ จัดระบบที่เอจจริงเอจจังมากที่สุด เพื่อที่ยุติปัญหาตามทัศนคติของรัฐลงไปให้ได้ โดยเฉพาะประเด็น สำคัญ คือ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม

14) แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ในประเทศไทย โดยเฉพาะการเข้มงวดในพื้นที่อุทยานฯ หรือป่าอนุรักษ์ ที่พยายามแยกคนกับป่าออกจากกันเป็นสำคัญ

15) ระบบผู้นำที่มีการสืบทอดกันมา และเป็นผู้ที่กำหนดควบคุมดูแลการดำเนินตามวิถีชีวิต ได้ถูกลดบทบาทลง เพราะทางการได้มีการแต่งตั้งผู้นำแบบทางการ ทำหน้าที่ในการดูแลปกครองหมู่บ้าน เช่น บ้านแม่หมีนอกและบ้านแม่ต๋อมใน ทางการได้แต่งตั้งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ทำหน้าที่เป็นตัวแทน ของทางราชการ

.....

บทที่ 5 ผลการวิจัยเครือข่ายเรื่อง

ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์:

กรณีศึกษา "การจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของเผ่าเมี่ยน (เย้า)"

5.1 คณะผู้วิจัยเครือข่าย

รัชনীวัลย์ ศรีสมบัติ	สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (IMPECT)
ไวยิ่ง ทองปือ	สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมชาวไทยภูเขาในประเทศไทย
ฐุภินิจ เกษมณี	สถาบันวิจัยชาวเขา

5.2 ความสำคัญของปัญหา

ในสภาพสังคมบนพื้นที่สูงปัจจุบันได้มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นจึงส่งผลกระทบต่อปัญหาต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่เป็นธรรมและการดูแลรักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสมประกอบกับกระแสการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่นำไปสู่วัตุนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งเป็นการยากยิ่งที่จะพึงภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น รวมทั้งจะสามารถยับยั้งบทบาทในการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดดังที่เคยมีมาในอดีต

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าการคุมกำเนิดประชากรจะประสบผลสำเร็จบ้างก็ตาม แต่หนีไม่พ้นกับปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว ภายใต้กระแสการครอบงำของวัตุนิยม และบริโภคนิยม มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่และวัฒนธรรมจากภายนอกเข้าไป เพื่อทดแทนภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้นในช่วงที่ผ่านมาชุมชนในพื้นที่เป้าหมายของโครงการวิจัยที่เคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างอิสระ และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติด้วยศักยภาพในการอนุรักษ์ป่าแฝงอยู่ในระบบความเชื่อ และวิถีการดำรงชีวิตจวบจนชุมชน แต่ต้องประสบกับการเปลี่ยนในวิถีชีวิตอย่างมากมาด้วยเงื่อนไขหลายประการ

กล่าวคือ มาตรการเข้มงวดของการอนุรักษ์ป่าไม้ของรัฐบาลที่มีความพยายามขยายพื้นที่สีเขียวมากขึ้น ดังนั้นจึงส่งผลให้การกำหนดพื้นที่ทำกินลดลงทำให้การใช้พื้นที่ทำกินซ้ำที่เดิมมากขึ้น จึงมีผลต่อการเสื่อมโทรมพื้นที่ทำกินอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้รวมทั้งกิจกรรมการพัฒนาคจากฝ่ายต่าง ๆ ที่เข้าไปให้การสนับสนุนส่งเสริมชุมชนในพื้นที่ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ มีการส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อการค้า จึงต้องมีการใช้สารเคมีส่งผลให้เกิดมลภาวะและความเสื่อมโทรมทางด้านระบบนิเวศวิทยาเป็นอย่างมาก การอพยพและการรุกไล่ขึ้นไปสู่พื้นที่สูง เพื่อเพิ่มพื้นที่ทำกินของคนพื้นราบ

ด้วยปัจจัยหลากหลายดังกล่าวมาข้างต้น จึงทำให้เกิดปัญหาการแก่งแย่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทั้ง ๆ ที่ชุมชนได้มีการจัดสรรและจัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยภูมิปัญญาของตนเองอยู่แล้ว แต่เมื่อมีภาวะเงื่อนงำทั้งจากภายนอกและภายในได้ส่งผลโดยตรง และโดยอ้อมต่อชุมชน ดังนั้นจึงต้องปรับเปลี่ยนระบบและรูปแบบการใช้ทรัพยากรเพื่อการอยู่รอดของชุมชน เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงระบบและรูปแบบการใช้ทรัพยากรเพื่อการอยู่รอดของชุมชน เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศวิทยาในท้องถิ่น จิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าได้รับการพัฒนาสูงขึ้น เมื่อชุมชนเผชิญปัญหา การทำลายสภาพแวดล้อมและแก่งแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก โดยเหตุนี้กระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนลดการพึ่งตนเอง และเพิ่มภาวะการพึ่งพิงจากภายนอกมากขึ้น ซึ่งยังผลให้ลดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนเองที่สั่งสมเป็นรากฐานในการดำรงชีวิตมาเป็นเวลาอันยาวนานของสังคมในพื้นที่เป้าหมาย

5.3 วัตถุประสงค์

- 1) ศึกษาบทบาทและศักยภาพในการคงอยู่ของระบบในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ผ่านกระบวนการจัดการและการสืบทอดทางวัฒนธรรม
- 2) ศึกษากระบวนการคิดและวิธีจัดการในการอนุรักษ์ พัฒนา การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า
- 3) ศึกษาการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของชุมชน และนอกชุมชน
- 4) เพื่อเป็นการมุ่งแสวงหาทางเลือกร่วมกับชุมชนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในระยะยาว
- 5) เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีโอกาสนำบทเรียนจากกระบวนการปรับตัวการจัดการทรัพยากร การเรียนรู้ และการสืบทอดภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไปเป็นรากฐานในการแก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ในอนาคต

5.4 กรอบแนวคิด

- 1) ชุมชนควรต้องมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีความสมดุลย์และดำรงอยู่ได้ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) ที่มีความยั่งยืน และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข
- 2) ความขัดแย้งและปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า มาจากการสูญเสียสายของความเป็นชุมชนแบบดั้งเดิม ที่ถูกแทนที่ด้วยวิถีชีวิตใหม่ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรที่ไม่สมดุลย์กับทรัพยากรธรรมชาติ และความไม่เป็นธรรมในการใช้อำนาจของรัฐหรืออำนาจกลุ่มอิทธิพล อำนาจทุน การเอาตัวเอาเปรียบประชาชนผู้ด้อยโอกาสกว่า

5.5 วิธีดำเนินการวิจัย

- 1) ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2) ศึกษาประเด็นข้อมูลและการเก็บข้อมูลจากผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญ

- 3) สร้างเครื่องมือและเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกและสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- 4) จัดเวทีชาวบ้าน เพื่อถกประเด็นปัญหาและระดมความคิดในรายละเอียดของข้อมูลระดับลึก
- 5) ทำการบันทึกข้อมูลโดยเทปบันทึกเสียงและกล้องบันทึกภาพ
- 6) ตรวจสอบข้อมูลจากกลุ่มผู้นำ (key informant) และวิเคราะห์ข้อมูล เขียนรายงาน

5.6 ข้อมูลพื้นฐานเผ่าเมี่ยน (เย้า)

(1) ประวัติความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐาน

เมี่ยน (เย้า) ที่เข้ามาในประเทศไทยสันนิษฐานว่าอพยพมาจากประเทศจีนและอพยพลงมาเรื่อย ๆ โดยเข้ามาในลาว (ราว พ.ศ. 2393) และพม่าก่อน แล้วจึงอพยพเข้ามาในประเทศไทย ในส่วนนี้ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า เมี่ยน(เย้า) เข้ามาในประเทศไทยครั้งแรกเมื่อใดประมาณว่าคงจะเข้ามาเมื่อ 100 ปี ที่ผ่านมา

การอพยพเข้ามาในประเทศไทยของเมี่ยนพอจะแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มที่เข้ามาโดยการนำของ พญาศิริ ศรีสมบัติ (ชื่อนี้ได้รับการแต่งตั้งโดยเจ้าผู้ครองนครน่าน) ซึ่งเข้ามาทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศลาว แขวงหลวงพระบาง ก่อนหน้านั้นบุคคลทั่วไปรู้จัก พญาศิริในนามของ หมอผีใหญ่ (Tom Tao Mien) ปัจจุบันกลุ่มนี้ตั้งหลักแหล่งอาศัยอยู่ในเขตอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และจังหวัดน่าน

2) กลุ่มที่สองอพยพมาจากภาคตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศลาว และข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย แถบจังหวัดเชียงราย ซึ่งปัจจุบันนี้กลุ่มนี้ยังคงอาศัยอยู่ในเขตอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

3) กลุ่มที่อพยพมาจากพม่า โดยอาศัยอยู่ตามแนวฝั่งแม่น้ำโขงตอนบน อยู่ร่วมกับจีนฮ่อ และไทยใหญ่ในปี 2492 ถูกผลักดันให้กลับไปประเทศพม่าพร้อมกับกองกำลังก๊กมินตั๋ง แต่ต่อมาในปี 2496 เมื่อกองกำลังก๊กมินตั๋งได้อพยพเข้ามาในประเทศไทย ชาวเมี่ยนกลุ่มนี้จึงได้อพยพกลับเข้ามาในประเทศไทยอีก โดยเข้ามาอาศัยอยู่ในแถบพื้นที่ทางตอนเหนือของจังหวัดเชียงใหม่

หมู่บ้านของเมี่ยนส่วนมากจะตั้งอยู่บนที่สูง กระจายอยู่ทั่วไปทางตอนเหนือของประเทศไทย ในเขตจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ พะเยา ลำปาง น่าน และไกลออกไปอีกในเขตจังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร ตาก และเพชรบูรณ์ (ปัจจุบันนี้เมี่ยนที่อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ ได้อพยพไปอยู่ที่อื่นหมดแล้ว)

(2) ประชากร

ประชากรชาวเขาเผ่าเมี่ยน ในประเทศไทย จากข้อมูลการสำรวจของสถาบันวิจัยชาวเขาในปี 2533 มีประชากรทั้งหมด 35,652 คน ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

จำนวนหมู่บ้านและประชากรชาวเขาเผ่าเมี่ยน ปี 2533

จังหวัด	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	ประชากร
เชียงใหม่	6	130	1,017
เชียงราย	50	1,522	10,644
กำแพงเพชร	12	448	3,479
ลำปาง	25	574	4,022
น่าน	40	924	7,832
พะเยา	33	1,013	6,940
สุโขทัย	9	139	1,134
ตาก	6	73	584
รวม	181	4,823	35,652

(3) ชื่อและภาษา

"เย้า" ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำจำกัดความว่า "เป็นชนชาวเขาเผ่าหนึ่ง อยู่ในประเทศไทยตอนเหนือ" คำว่า "เย้า" นี้ไม่ทราบว่ามีความหมายว่าอย่างไร โดยทั่วไปเผ่าเย้าจะไม่เรียกตัวเองว่า "เย้า" เพราะในภาษาของเย้าเองจะไม่มีคำนี้ แต่จะเรียกตัวเองหรือเผ่าตัวเองว่า "เมี่ยน" หรือ "อิวเมี่ยน" ซึ่งแปลว่า "คน" หรือ "มนุษย์" ภาษาพูดของเมี่ยน นักวิชาการได้จัดให้อยู่ในตระกูล จีน-ทิเบต แขนง แม้ว-เย้า ภาษาพูดของเมี่ยนจะเป็นคำโดด สามารถผันวรรณยุกต์ได้ครบทั้ง 5 เสียง ในสังคมของเมี่ยนจะมีการจดบันทึกเรื่องราว ทั้งทางด้านพิธีกรรมและด้านต่าง ๆ โดยใช้อักษรภาษาจีน (อักษรจีนโบราณ) แต่ในการอ่านออกเสียงนั้นจะอ่านเป็นภาษา หรือสำเนียงของเมี่ยน ในส่วนนี้ปัจจุบันยังมีการใช้และมีการสืบทอดกันอยู่ แต่ก็เหลือไม่มากนัก ส่วนมากจะเป็นกลุ่มผู้อาวุโส หมอผี หรือคนรุ่นก่อนที่ใช้อยู่เป็นประจำเท่านั้น ปัจจุบันในกลุ่มชาวเมี่ยนบางกลุ่มได้หันไปใช้ตัวอักษรโรมัน หรือภาษาไทย ที่กลุ่มมิชชันนารีนำเข้ามาเผยแพร่ (ส่วนมากเป็นกลุ่มเมี่ยนที่นับถือศาสนาคริสต์) แต่ก็ยังไม่แพร่หลายมากนัก

5.7 สภาพทั่วไปของพื้นที่วิจัย

(1) ลักษณะที่ตั้งและภูมิประเทศ

บ้านเลาสิบตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลแม่สะลองนอก กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย อยู่ห่างจากตัวจังหวัด เป็นระยะทาง 43 กิโลเมตร ห่างจากปากทางสายแม่สะลอง ประมาณ 6 กิโลเมตร ลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปตั้งอยู่บนไหล่เขา มีความชันเล็กน้อย และมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 700 เมตร ลักษณะบริเวณรอบ ๆ เป็นป่าต้นน้ำ และป่า ซึ่งทำการปลูกโดยหน่วยป่าไม้ในพื้นที่

(2) ประวัติหมู่บ้าน

หมู่บ้านเลาสิบนี้ตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี 2488 หรือเมื่อประมาณ 56 ปี ที่ผ่านมา โดยการนำของนาย เล่าหลู่พิน แซ่ฟ่าน หรือนายเลาสิบ (สาเหตุที่ชื่อเลาสิบเนื่องจากเป็นบุตรคนที่สิบของครอบครัว) ซึ่งได้อพยพโยกย้ายมาจากประเทศลาว ซึ่งก่อนหน้านั้นก็ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจายอยู่ในบริเวณพื้นที่ของจังหวัดเชียงราย ต่อมาจึงได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรที่หมู่บ้านเลาสิบดังกล่าว ซึ่งในระยะแรกมีอยู่ประมาณ 15-16 ครอบครัว เท่านั้น ต่อมาบางส่วนได้อพยพโยกย้ายไปอยู่ที่อำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร จึงทำให้เหลืออยู่ประมาณ 6-7 ครอบครัว ต่อมา มีชาวบ้านกลุ่มที่อาศัยอยู่หมู่บ้านสันติคีรีในปัจจุบันได้ย้ายเข้ามาอยู่สมทบด้วยจึงทำให้มีประชากรเพิ่มมากขึ้น นายเลาสิบนี้มีน้องอีก 2 คน คือ นายเลาจีแก้ว แซ่ฟ่าน ซึ่งไปตั้งหมู่บ้านชื่อ บ้านเลาจีแก้ว และนายเลาหลู่ลีน แซ่ฟ่าน ไปตั้งหมู่บ้านชื่อบ้านผาเตือ ในปัจจุบันนี้ทั้งสามหมู่บ้านนี้ต่างก็เป็นหมู่บ้านเครือญาติกัน

(3) ประชากร

ประชากรหมู่บ้านเลาสิบเป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่าเมี่ยน (เย้า) ประกอบด้วยครัวเรือน จำนวน 21 หลังคาเรือน 29 ครอบครัว และมีประชากรรวมกัน รวมทั้งหมด 144 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 0.40 ของประชากรเผ่าเมี่ยนทั้งประเทศ และคิดเป็นร้อยละ 1.35 ของจังหวัด เป็นชาย 74 คน หญิง 70 คน ประชากรจำแนกตามอายุและเพศได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงโครงสร้างของประชากรจำแนกตามอายุและเพศ

กลุ่มอายุ	ชาย	หญิง	รวม
0-5	14	13	27
6-10	12	11	23
11-15	15	6	21
16-20	5	11	16
21-25	4	7	11
26-30	6	5	11
31-35	4	3	7
36-40	4	3	7
41-45	2	2	4
46-50	2	3	5
51-55	1	2	3
56-60	4	2	6
>61	1	2	3
รวมทั้งสิ้น	74	70	144

นอกจากนี้ยังพบว่าในหมู่บ้านเลาสิบนี้มีทั้งหมด 6 สายสกุลด้วยกันดังนี้ คือ

- 1) แซ่ฟ่าน เป็นสายสกุลที่มีมากที่สุด
- 2) แซ่จ้าว
- 3) แซ่ลี
- 4) แซ่ชิน
- 5) แซ่ว่าง
- 6) แซ่ตั้ง หรือแซ่เติน

(4) การปกครอง

หมู่บ้านเลาสิบอยู่ในเขตการปกครองของทางราชการหมู่ที่ 3 ตำบลแม่สะลองนอก กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย โดยมีผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบันนี้ทั้งสิ้น จำนวน 4 คนดังนี้

1) นายแก้วฟู แซ่ว่าง อยู่ในตำแหน่ง 4 ปี แล้วลาออกไปเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านแทน เนื่องจากเหนื่อยและเรียนหนังสือมาน้อยจึงทำให้ทำงานลำบาก โดยเฉพาะการติดต่อกับทางราชการและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2) นายเลาสิบ แซ่ฟ่าน อยู่ในตำแหน่งจนถึงปลดเกษียณ

3) นายแคะเอียน แซ่ฟ่าน อยู่ในตำแหน่งจนเสียชีวิต

4) นายชานเอียน แซ่ฟ่าน (สืบตำแหน่งต่อแทนบิดา) ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีผู้ช่วยและคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ช่วยในการบริหารงานดังต่อไปนี้

1) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายหลิวใจ แซ่ฟ่าน อายุ 20 ปี และนายเจงจ้อย แซ่จ้าว อายุ 45 ปี

2) คณะกรรมการ

2.1) นายแก่นู้ แซ่เติน อายุ 20 ปี

2.2) นายแก้วเจียม แซ่ฟ่าน อายุ 20 ปี

2.3) นายชานยาง แซ่จ้าว อายุ 45 ปี

2.4) นายสุเส็ง แซ่จ้าว อายุ 25 ปี

2.5) นายหลู่เอียน แซ่ฟ่าน อายุ 32 ปี

2.6) นายเอ๋เซ็ง แซ่ลี อายุ 36 ปี

(5) สถานภาพทางสังคม

จากการสำรวจเกี่ยวกับทะเบียนของประชากรบ้านเลาสิบ ปรากฏว่ามีจำนวนเพียง 38 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 26.39 ของประชากรทั้งหมด เป็นผู้ที่ทางราชการยอมรับว่าเป็นคนไทยและมีสัญชาติไทย ซึ่งโดยการออกบัตรประจำตัวประชาชนให้ ส่วนที่เหลือขณะนี้หน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาศูนย์นิคมสงเคราะห์แม่จัน กำลังดำเนินการจัดทำทะเบียนราษฎร และได้นำเสนอเพื่อขอรับสัญชาติไทยจากทางกิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง และจังหวัดเชียงรายบางส่วน

(6) ด้านศาสนา

สำหรับด้านการนับถือศาสนาของหมู่บ้านเลาสิบนี้พบว่า จะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์ และกลุ่มที่นับถือบรรพบุรุษ สาเหตุที่มีการนับถือศาสนาแตกต่างกันคือ ในระยะแรกนั้นกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนเป็นกลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์มาก่อนและภายในหมู่บ้านเองก็มีโบสถ์ แต่ต่อมาเริ่มมีการย้ายเข้ามาของประชากรเพิ่มมากขึ้น ซึ่งกลุ่มที่เพิ่มขึ้นมานี้มีบางส่วนที่ยังคงนับถือบรรพบุรุษอยู่เมื่ออพยพมาอาศัยยังหมู่บ้านเลาสิบก็นำความคิด ความเชื่อเดิมมาด้วย จึงทำให้เกิดมีการนับถือศาสนาเป็นสองกลุ่มดังกล่าว ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างก็มีผู้นำในการดำเนินการทางพิธีกรรมของตน แต่ทั้งสองกลุ่มต่างก็ไม่มี ความขัดแย้งกันแต่อย่างไร ซึ่งสามารถแยกเป็นตารางได้เป็นดังนี้

ศาสนา	จำนวนครอบครัว	ผู้นำศาสนา	เพศ	อายุ	หมายเหตุ
บรรพบุรุษ	13	นายเอ้เซ็ง แซ่ลี	ชาย	38	ย้ายเข้ามาเมื่อ 26 ปี ที่ผ่านมา
		นายอีเซ็ง แซ่ลี	ชาย	65	
		นายยูนจ้อย แซ่จ้าว	ชาย	50	
คริสต์	8	นายหลูโจว แซ่ฟ่าน	ชาย	45	

(7) ด้านวัฒนธรรมและการสืบทอด

ด้านการศึกษานี้จะพบว่าประชากรส่วนใหญ่จะเรียนจบในระดับชั้นประถมศึกษา หรือมีตั้งแต่ ป.1 ถึง ป.6 นอกจากนั้นจะมีระดับชั้นอื่นแต่เป็นจำนวนน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากภายในหมู่บ้านไม่มีสถานศึกษาประจำหมู่บ้าน แต่มีโรงเรียนของหน่วยป่าไม้ที่ตั้งอยู่ห่างออกมาจากหมู่บ้านประมาณ 4 กิโลเมตร จึงทำให้เด็ก ๆ ส่วนใหญ่ไม่นิยมมาเรียนกัน เนื่องจากต้องเดินทางเป็นระยะทางไกลเกินไป เด็ก ๆ บางคนโดยเฉพาะเด็กเล็กไม่สามารถที่จะมาเรียนได้ แต่ไม่นานมานี้ทางศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนได้ส่งครูเข้ามาดำเนินการเปิดโรงเรียนขึ้นภายในหมู่บ้าน ขณะนี้กำลังอยู่ระหว่างการดำเนินการ

สำหรับด้านการศึกษานี้นอกจากการเรียนรู้ในเรื่องของภาษาไทยแล้ว จากการพูดคุยและสัมภาษณ์ชาวบ้านในกลุ่มที่นับถือบรรพบุรุษ ยังมีความต้องการที่จะให้มีการอนุรักษ์วัฒนธรรมโบราณของเผ่าเข้าโดยเฉพาะการอนุรักษ์ภาษา การประกอบพิธีกรรม การเรียนรู้เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี กฎจารีตต่าง ๆ ที่คนรุ่นก่อนได้ปฏิบัติหรือยึดถือกันมาโดยตลอดให้ดำรงคงอยู่ควบคู่กับสังคมเมื่อยุคต่อไป ซึ่งในอดีตการถ่ายทอดในเรื่องของวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้ทำการถ่ายทอดโดยการเรียนรู้จากพ่อ หรือเรียนรู้จากผู้อาวุโสโดยเฉพาะจากผู้ประกอบพิธีกรรม หรือที่เราเรียกกันว่า หมอผี ซึ่งการเรียนรู้จะต้องมีการขึ้นครูเสียก่อน ซึ่งผู้เรียนจะต้องจ่ายค่าเรียนเป็นไก่ 1 ตัว และเงินจำนวนหนึ่งตามที่คุณสอนเรียกไร่ ซึ่งการเรียนการสอนในอดีตจะไม่มีการเรียนการสอนกันเป็นระบบ คือตั้งเป็นโรงเรียนแต่จะทำการสอนกันภายในบ้าน และผู้เรียนต้องเป็นผู้ชายเท่านั้นที่จะสามารถเรียนได้ เหตุผลเพราะในงานพิธีกรรมนั้นผู้ประกอบ

คือผู้ชาย สาเหตุที่ไม่ให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อประกอบพิธีกรรม คือ เนื่องจากตามความเชื่อของเมียน เมียนเชื่อว่าเทพนั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ ดังนั้นผู้หญิงซึ่งเป็นผู้ที่มีร่างกายไม่บริสุทธิ์ เนื่องจากผู้หญิงต้องมีประจำเดือน และตั้งครรภ์ เวลาประกอบพิธีกรรมไม่สะดวก

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในอดีตเมียนจึงไม่มีผู้หญิงเข้ามาเกี่ยวข้องกับในด้านนี้โดยเด็ดขาด โดยเฉพาะในพิธีกรรมที่สำคัญ ๆ แต่ก็มีข้อยกเว้นสำหรับบางพิธีกรรมที่ผู้หญิงสามารถทำได้ คือ การเสียดเมียน (เป็นการเผากระดาษเงินกระดาษทองมาไว้บนเครื่องเซ่น) สำหรับปัจจุบันโดยเฉพาะในหมู่บ้านเลาติบยังมีข้อห้ามสำหรับผู้หญิงเหมือนเช่นในอดีตแต่ไม่เคร่งครัด โดยเฉพาะในเรื่องการเรียนการสอนในด้านวัฒนธรรม โดยทางสมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (IMPECT) ได้เข้ามาส่งเสริมให้เกิดการเรียนการสอนในด้านวัฒนธรรมของเผ่า โดยได้ใช้วิทยากรในหมู่บ้านเป็นผู้สอน จึงทำให้มีผู้สนใจเข้าเรียน โดยส่วนใหญ่จะเป็นเด็กและเยาวชนทั้งชายและหญิง ซึ่งตรงจุดนี้สังเกตให้เห็นว่าในปัจจุบันได้เปิดกว้างสำหรับผู้หญิงมากขึ้น

(8) ด้านเศรษฐกิจ

สำหรับด้านเศรษฐกิจพบว่าอาชีพหลักของหมู่บ้านคือการทำไร่ข้าว รองลงมาคือการปลูกข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ระยะเวลาเริ่มมีการเพาะปลูกกาแฟ ดีเหล็ก ซึ่งหน่วยประชาสงเคราะห์ชาวเขาเป็นผู้ส่งเสริม และเลี้ยงสัตว์ คือวัว ซึ่งจะมีทั้งที่เป็นของตัวเอง และรับจ้างคนพื้นราบเลี้ยง ซึ่งบางครอบครัวได้รับการสนับสนุนจากองค์กร OMF (คริสตจักรสัมพันธ์แห่งประเทศไทย) นอกจากนี้ในกลุ่มของผู้หญิงเมื่อว่างจากการประกอบอาชีพหลัก คือการทำไร่ ก็จะหันมาทำการเย็บปักถักร้อย ซึ่งจะมีทั้งชายและใช้เอง สำหรับในกลุ่มของผู้ชายจะมีทั้งการจ้กรดอก ดีเหล็กและตีเงินปัญหาที่พบคือ ผลผลิตไม่เพียงพอสำหรับบริโภคโดยเฉพาะข้าว ซึ่งบ้านบ้านแก้ปัญหา โดยการซื้อข้าวจากภายนอกมารับประทาน ซึ่งแล้วแต่ครอบครัวว่าภายในปีนั้น ๆ ผลผลิตได้ในอัตราเท่าไร ซึ่งจะซื้อไม่น้อยกว่าครอบครัวละ 1-2 กระสอบต่อปี

สำหรับการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรออกสู่ภายนอกนั้นต้องว่าจ้างรถจากต่างหมู่บ้านมาขนในอัตรา ผลผลิตกระสอบละ 5 บาท ต่อ 1 เทียว ทั้งนี้เนื่องจากภายในหมู่บ้านไม่มีรถประจำอยู่ สำหรับเรื่องอำนวยความสะดวกนั้นยังไม่มีโดยเฉพาะไฟฟ้า

(9) ด้านสาธารณสุข

สำหรับด้านการสาธารณสุขนั้นภายในหมู่บ้านยังไม่มีแหล่งบริการด้านนี้ประจำอยู่ ชาวบ้านจะใช้วิธีการไปรักษากันภายในตัวอำเภอหรือตัวจังหวัด นอกจากนั้นก็ยังมีบริการด้านสมุนไพรกันอยู่ โดยมีผู้เชี่ยวชาญหรือมีความรู้ด้านการใช้ยาสมุนไพรอยู่จำนวน 3 คน คือ นางฟามก้วย แซ่ฟ่าน นางเหมยเผย แซ่จ้าว และนายยูนจ้อย แซ่จ้าว สำหรับหน่วยงานทางด้านสาธารณสุขที่เข้ามาให้บริการในหมู่บ้านมีหน่วยมาเลเซีย สำหรับโรคที่พบบ่อยในหมู่บ้านคือ ระบบทางเดินหายใจ (หวัด) และระบบทางเดินอาหาร

5.7 การจัดจำแนกทรัพยากรดินตามระบบความคิดและความเชื่อ

ตอนที่ 1: การจำแนกทรัพยากร ดิน

เมื่อพูดถึงชาวเขาทุกคนจะต้องนึกถึงสภาพชีวิต วิถีชีวิต หรือการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยอยู่กับป่าเขาลำเนาไพร ตามภูเขาสูง ๆ ในป่าลึก และคนส่วนใหญ่จะมองภาพพจน์ของชาวเขาว่าเป็นนักปลูกผืนตัวทำลายป่า ทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งล้าแล้วแต่เป็นสิ่งที่เลวร้าย แต่แท้ที่จริงแล้วถึงแม้ว่าชาวเขาแต่ละเผ่าจะอาศัยอยู่บนภูเขา แต่ชาวเขาเหล่านี้ต่างก็มีระบบการเกษตรเพื่อการยังชีพเท่านั้น กล่าวคือ ปลูกข้าว พืชผักเพื่อการบริโภค ปลูกข้าวโพด สำหรับเลี้ยงสัตว์ มีได้เน้น การผลิตเพื่อการขาย และในระบบการผลิตเพื่อการยังชีพนี้ไม่ว่าชาวเขาแต่ละเผ่าต่างก็มีระบบวิถีชีวิต ความเชื่อ กฎจารีตเข้ามาเกี่ยวข้องในการจัดการกับทรัพยากรเหล่านี้ ที่ชาวเขาได้ปฏิบัติสืบทอดกันมานาน ซึ่งในกลุ่มของชาวเมี่ยน (เย้า) เองก็มีกฎจารีตในการจัดการทรัพยากรเหล่านี้ด้วยเช่นกัน

เมี่ยนถือว่าทรัพยากรดินนั้นมีความสำคัญมาก เนื่องจากดินเป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกพื้นที่สำหรับการเพาะปลูก เพราะถ้าหากการเลือกนั้นไม่ละเอียด หรือพิถีพิถันเพียงพอ อาจมีผลกระทบการดำรงชีวิต เช่น ผลผลิตตกต่ำไม่เพียงพอสำหรับการบริโภค หรือเพาะปลูกไม่ได้ผลต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นเมี่ยนจึงให้ความสำคัญต่อการเลือกพิจารณาหรือจำแนกดินทรัพยากรดินเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านการเพาะปลูกออกได้เป็นดังต่อไปนี้

(1) ดูจากลักษณะของพื้นดิน

เช่น ความลาดชันของพื้นที่ และความลาดชันของพื้นที่นี้ เมี่ยนยังแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ดังนี้

1.1) ระดับยอดเขา (จอง ตั่วย)

ในระดับนี้เมี่ยนนิยมใช้เป็นพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกมากระดับหนึ่งโดยเฉพาะที่ราบบนภูเขาสูง โดยเมี่ยนมีความเชื่อว่า ระดับยอดเขานี้มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากมีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นหนาที่ปกคลุมอยู่อย่างหนาแน่น โดยเฉพาะใบไม้ที่หล่นทับถมอยู่มาก และแสงแดดส่องไม่ค่อยถึง ดังนั้นจึงทำให้ดินมีความเย็น มีปุ๋ยมาก เมื่อตัดต้นไม้ลงและทำการเผาแล้วเมี่ยนมีความเชื่อว่าขี้เถ้าที่ได้จากการเผาจะเป็นการเพิ่มปุ๋ยให้กับพื้นดินมากยิ่งขึ้น

1.2) ระดับไหล่เขา (จอง เต้า)

ในระดับนี้เมี่ยนไม่นิยมใช้สำหรับการเพาะปลูกมากนักในอดีต เนื่องจากเป็นที่ลาดชันและในอดีตพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกมีมาก สามารถที่จะเลือกทำได้ตามความชอบ สาเหตุที่เมี่ยนไม่นิยมเลือกพื้นที่ในลักษณะที่เป็นไหล่เขานี้ เนื่องจากเมี่ยนมีความเชื่อว่าพื้นที่ในระดับไหล่เขานี้ความอุดมสมบูรณ์ของดิน

มีน้อยเพราะเมียนเชื่อว่าในระดับนี้ เมื่อเวลาตัดไม้เผา และทำการเพาะปลูกแล้วเวลาฝนตกน้ำฝนจะชะเอาหน้าดินได้ง่าย จึงทำให้หน้าดินบางจะทำการเพาะปลูกได้เพียงปีเดียวเท่านั้น ซึ่งไม่คุ้มกับการลงแรงและลำบากต่อการทำไร่

1.3) ระดับเชิงเขา

เป็นระดับที่เมียนนิยมใช้สำหรับเป็นพื้นที่เพาะปลูกมากเป็นอันดับสองเช่นเดียวกัน เพราะเมียนมีความเชื่อว่าในระดับเชิงเขานี้มีความอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกับระดับยอดเขา และในระดับนี้เป็นระดับที่ต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้น เช่นเดียวกับกับระดับยอดเขา เป็นที่รวมของปุ๋ยที่ไหลลงมาจากยอดเขาหรือไหล่เขา

1.4) ระดับพื้นราบ (ลุ่มน้ำ แม่น้ำ ห้วย ลำธาร) (เด้าแบ่ง)

ในระดับนี้เมียนไม่นิยมใช้สำหรับการเพาะปลูกที่ต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่มาก เนื่องจากเมียนกลัวว่าเวลาฝนตกน้ำจะหลากท่วมพืชผลเสียหายได้ บริเวณเหล่านี้เมียนจะนิยมใช้สำหรับเป็นพื้นที่ทำสวนครัว เช่น การปลูกผัก เหล่านี้เป็นต้น

(2) ดูจากลักษณะส่วนประกอบของดิน

นอกจากวิธีสังเกตจากความลาดชันของพื้นที่แล้วเมียนยังใช้วิธีดูหรือสังเกตจากส่วนประกอบของดิน โดยใช้วิธีสัมผัสเข้าช่วย โดยจะใช้มือบีบดูว่าดินนั้นมีส่วนประกอบของสิ่งใดมากที่สุด มีลักษณะเป็นอย่างไร เช่น ถ้าหากดินมีส่วนประกอบของทรายและหินมาก เมียนเรียกว่า เดาชัด ก็จะไม่นิยมใช้เป็นพื้นที่สำหรับการเพาะปลูก ซึ่งเมียนมีวิธีจำแนกดินประเภทนี้ว่าเป็นเดาชัดหรือไม่โดยดูจากเวลาฝนตกน้ำฝนจะชะล้างหน้าดินออกก็จะเหลือทรายเม็ดเล็ก ๆ หรือหินอยู่เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งการดูส่วนประกอบของดินนี้จะดูควบคู่กับการดูสีของดินด้วย

(3) การชิม

การชิมก็เป็นวิธีการหนึ่งที่เมียนนิยมใช้สำหรับการจำแนกดินเช่นกัน การชิมดินนี้เมียนจะอาศัยผู้ชำนาญในการชิม คุณสมบัติทางแร่ธาตุของดินด้วย ถ้าดินดีจะมีรสขม ไม่เค็ม หรือเปรี้ยว

(4) สี

การจำแนกดินด้วยวิธีนี้จะใช้การสังเกตเป็นส่วนใหญ่ คือ ดูว่าถ้าดินมีสีดำมาก ๆ ก็ถือว่าดินที่แห่งนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่ถ้าหากที่แห่งใดดินมีสีเทา สีส้ม หรือสีเหลือง ก็ถือว่าที่แห่งนั้นดินไม่ดีไม่เหมาะสำหรับการเพาะปลูกกับพืชบางชนิด ซึ่งเมียนได้แบ่งสีของดิน ออกได้เป็น 4 ประเภทดังนี้

4.1) เดาะเจียะ หรือเดาะเจียยม (ดินชุ่มสีดำ)

เดาะเจียะ หรือเดาะเจียยมนี้ มีลักษณะเป็นดินที่มีสีดำเหมาะสำหรับการเพาะปลูกและเมียนยังได้แบ่ง เดาะเจียะนี้ออกเป็น 2 ชนิด ด้วยกันดังนี้

ก. เคาเจียะเหยี่ยว (ดินดำเหนียว) เป็นดินที่มีสีดำมีลักษณะเหนียวพอสมควร มีความชื้นสูง อุ้มน้ำได้ดี มีส่วนประกอบของซากพืชมาก ดินในลักษณะนี้จะพบในบริเวณยอดเขา เขิงเขา และที่ราบลุ่มแม่น้ำ ซึ่งดินประเภทนี้เหมาะสำหรับการเพาะปลูกพืชทุกชนิด

ข. เคาเจียะจอบซ้าย (ดินดำปนทราย) เป็นดินที่มีสีดำเช่นเดียวกัน แต่มีส่วนประกอบของทรายเม็ดเล็ก ๆ มาก ซึ่งเมื่อยื่นเรียกว่า "เดาฟ้าว" (ดินร่วน) ซึ่งมีลักษณะเป็นดินที่มีความเปราะ อุ้มน้ำได้ไม่ดีเท่า เคาเจียะเหยี่ยว จึงไม่เหมาะสำหรับการเพาะปลูก โดยเฉพาะข้าวแต่เหมาะสำหรับการปลูกผัก ข้าวโพด และดินประเภทนี้จะพบในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำที่ตื้นริมแม่น้ำหรือลำห้วย

4.2) เคาบั่ว (ดินสีเทา)

เป็นดินที่มีลักษณะเป็นดินสีออกเทา ๆ ลักษณะเนื้อดินแห้งไม่จับตัวเป็นก้อน เวลาฝนตกลงมาไม่อุ้มน้ำจึงทำให้ดินแห้งเร็ว จะพบได้ในบริเวณที่มีการใช้พื้นที่มาหลายปี หรือบริเวณที่เป็นยอดเขาบางแห่งที่ไม่มีต้นไม้อายุใหญ่ขึ้น เป็นดินที่เมื่อยื่นไม่นิยมใช้เพาะปลูกกับพืชเกือบทุกชนิด โดยเฉพาะข้าว แต่อาจใช้สำหรับปลูกข้าวโพดสำหรับการเลี้ยงสัตว์ได้ ที่เมื่อยื่นเรียกว่า "กะเหมะแปะ" หรือ "กะเหมะจี"

4.3) เคาอย่าง (ดินเหลือง)

เคาอย่างนี้เมื่อยื่นยังแบ่งออกได้เป็น 2 ชนิด ดังนี้

ก. เคาอย่างแปะ เป็นดินที่มีลักษณะเป็นดินสีเหลืองปนเทาซีดหรือสีน้ำตาลอ่อน ลักษณะของดินเป็นดินที่มีความแข็งเหนียวยิ่ง เวลาฝนตกเมื่อเปียกน้ำดินจะมีความเหนียวมาก และแห้งเร็วและแตกเกาะตัวแข็ง เมื่อยื่นไม่นิยมเลือกดินชนิดนี้สำหรับการเพาะปลูก

ข. เคาอย่างซี หรือเคาอย่างหลุน (ดินสีน้ำตาลแดง) เป็นดินที่มีสีเหลืองปนแดงหรือส้ม ดินมีลักษณะมีความเหนียวพอสมควร มีความร่วนซุย อุ้มน้ำได้ดี หรือที่เมื่อยื่นเรียกว่า "เดาฟง" เป็นดินที่เมื่อยื่นนิยมใช้สำหรับการเพาะปลูกมากที่สุดเช่นเดียวกับเคาเจียะ โดยเฉพาะข้าว ข้าวโพด และการปลูกฝิ่น ดินในลักษณะนี้พบได้ในบริเวณยอดเขา เขิงเขา และไหล่เขา

4.4) ยู่งชย้าม เคา (ดินสีเลือดแพะ)

เป็นดินที่มีสีเลือดแพะหรือสีม่วง ดินลักษณะนี้จะพบในบางแห่งเท่านั้น โดยจะพบในบริเวณที่มีหินอ่อนมาก เนื้อดินร่วนซุย ไม่เหนียว เหมาะสำหรับการเพาะปลูกกับพืชทุกชนิด สำหรับกรณีของบ้านเลา สิบพบว่าดินเพียง 3 ประเภทเท่านั้น คือ เคาบั่ว เคาเจียะ และ เคาอย่าง

(5) ดูตามลักษณะของพรรณพืชหรือพรรณไม้ที่ขึ้น

เนื่องจากในพื้นที่แต่ละแห่งในแต่ละที่ย่อมมีลักษณะส่วนประกอบของดินไม่เหมือนกัน จึงทำให้พืชที่ขึ้นในแต่ละพื้นที่เหล่านั้นไม่เหมือนกัน หรือแตกต่างกันไปด้วย จึงเป็นหลักเกณฑ์หนึ่งที่ยื่นใช้สำหรับการจำแนกดินควบคู่กับวิธีการอื่นๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว สำหรับหลักเกณฑ์ที่ยื่นใช้จำแนก มีดังนี้

5.1) ถ้ามีเถาวัลย์ (เมย) พืชและต้นไม้เหล่านี้ก็ถือว่าเป็นดินที่ดีเหมาะสำหรับการเพาะปลูก คือ

- ประเภทเถาวัลย์ มี เจียมจ้องเมย และ โง่งจุ่นเมย
- ประเภทพืชล้มลุกมี ตะเหบ น่อมจิว (กล้วยชนิดต่าง ๆ) ละก้อ น่อม ย่าง มะโรงจีม (มะเขือพวง)
- ประเภทไม้เนื้ออ่อนมี เตียงมาเตียง และ ชูย โกว เพียน
- ประเภทไม้เนื้อแข็งมี ไม้ไผ่ประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะไม้ไผ่ที่เมียนเรียกว่า "เฮล้า เปียก" และไม้แข็งแข็งประเภทต่าง ๆ

เมียนมีความเชื่อว่าถ้ามีพืชหรือต้นไม้เหล่านี้ขึ้นปกคลุมอยู่จะเป็นดินดี มีความชุ่มชื้น เมียนเรียกว่า "เดาจุ่น" เมียนจะใช้วิธีสังเกตดูความเขียวชอุ่มของต้นไม้ โดยเฉพาะในหน้าแล้งประมาณเดือนมีนาคม-เมษายน ถ้าพืชเหล่านี้ไม่มีการผลัดใบหรือผลัดใบเพียงเล็กน้อย ต้นไม้ไม่แคระแกรนและพื้นดินมีความชุ่มชื้นอยู่ตลอดเวลา

5.2) แต่ถ้ามีพืชหรือต้นไม้เหล่านี้อยู่เมียนจะไม่เลือกพื้นที่เพาะปลูกเพราะถือว่าเป็นดินไม่ดี ได้แก่

- ประเภทเถาวัลย์มี เถาวัลย์ที่มีลักษณะเป็นเหลี่ยม มีขน
- ประเภทพืชล้มลุกมี บะด้าว (ต้นอ้อ) น่อมจ้าว (ต้นไม้กวาด) และ หญ้าคา (บะด้าว)
- ประเภทไม้ยืนต้นมี เต็ง และ รัง
- ประเภทเฟิร์นมี ฮจ้าย-เมียน (มีลักษณะเป็นกอ ต้นสูงท้วมหัวขึ้นเป็นกอ ๆ) และฮจ้าย-แจ (มีลักษณะต้นมีขน จะขึ้นเป็นต้นเดี่ยว ๆ)

สาเหตุที่ไม่เลือกพื้นที่เหล่านี้เพราะดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เมียนเรียกว่าบริ เวณที่มีพืชเหล่านี้ขึ้นว่าเด่าแจ โดยจะสังเกตได้จากลักษณะของต้นไม้แคระแกร็น เจริญเติบโตได้ไม่เต็มที่ ดินขาดความชุ่มชื้น ซึ่งบริเวณเหล่านี้จะพบได้ในบริเวณไหล่เขาหรือยอดดอยที่มีหินเป็นส่วนประกอบ

(6) ทิศการรับแสง

ทิศของการรับแสงของพื้นที่เพาะปลูกก็มีผลต่อการคัดเลือกพื้นที่ด้วยเช่นกัน โดยเมียนมีเหตุผลหรือความเชื่อว่าที่ดินที่หันไปทางทิศตะวันออกจะเป็นดินที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูก เพราะแสงที่ส่องเข้ามาจะเป็นระยะสั้นจึงทำให้ดินไม่ร้อน พืชที่เพาะปลูกจึงไม่เหี่ยวง่าย พอแสงแดดคล้อยมาทางทิศตะวันตกก็จะมีความเย็นถึงตอนกลางคืน น้ำค้างที่ตกลงมาทำให้ดินชุ่มตอนเช้าแสงแดดส่องไม่นานทำให้น้ำในดินไม่ระเหยเร็ว พืชที่เพาะปลูกจึงเจริญเติบโตได้อย่างเต็มที่

แต่ถ้าหากพื้นที่หันไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือไม่นิยมใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูก เพราะแสงออกที่ส่องระยะเวลาสั้น ทำให้ความชุ่มชื้นของดินมีน้อยแห้งเร็ว และดินมีความร้อน การเพาะปลูกจึงไม่ได้ผล พืชที่ขึ้นจึงเหี่ยวเฉาได้ง่าย

7) สังเกตจากพฤติกรรมของสัตว์

พฤติกรรมของสัตว์ก็เป็นวิธีหนึ่งที่เมียนใช้สำหรับการดูชนิดของดินเช่นเดียวกัน แต่ไม่มีผลมากนักต่อการเลือกพื้นที่เพาะปลูก เพราะที่ดินบริเวณนี้ไม่กว้างมากนัก แต่จะมีผลต่อการล่าสัตว์คือที่ดินบริเวณนี้เป็นดินประเภทที่สัตว์ เช่น กวาง เก้ง วัว ฯลฯ ลงมากิน เมียนจะเรียกว่า "เยี้ยท่างเนีย" (ดินโป่ง) ดินประเภทนี้เมียนมีความเชื่อว่าห้ามไปแตะต้องเพราะมีผีรักษาอยู่ ถ้าจะยิงสัตว์ที่มากินดินประเภทนี้ต้องทำพิธีก่อน คือ ต้องเอาเทียนไข หรือขี้ผึ้งที่ปั้นเป็นแท่ง (ม่วยยิง) จำนวน 4 แท่ง ไปไม้ห่อข้าวจำนวนหนึ่ง ใส่เกลือ พริก ไปถวายก่อน จึงจะยิงสัตว์เหล่านี้ได้

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าเมียนเองก็มีระบบวิธีการคัดเลือกหรือจำแนกดินออกได้เป็นหลายประเภท และแต่ละข้อต่างก็ให้ความสำคัญต่อกันมาก เพราะการคัดเลือกพื้นที่นี้มีผลต่อระบบการดำรงชีวิตของเมียนมาก เพราะถ้าหากการคัดเลือกไม่ดีก็จะทำให้เกิดการอดอยาก จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่าเมียนได้ให้ความสำคัญมากในการจำแนกแต่ละประเภทของดิน เพื่อการใช้ประโยชน์ดังนี้

ตอนที่ 2: การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพื้นที่ในอดีต

จากการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในอดีตสามารถแยกเป็นลักษณะของการใช้พื้นที่ออกได้เป็น 3 ลักษณะดังนี้

(1) การใช้ประโยชน์จากที่ดินเพื่อการเกษตร

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าระบบวิถีการดำรงชีวิตและสังคมของชาวเมียนั้น มีความผูกพันกับระบบการเกษตรที่ต้องพึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ ตัว เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ดังนั้นเมียนจึงต้องมีการเพาะปลูกหรือทำการเกษตรซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็นดังนี้

1) การทำไร่

1.1) การทำไร่ข้าว ข้าวเป็นพืชหลักสำหรับชาวเมียน การเลือกพื้นที่ที่จะปลูกข้าว จะเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก เพราะข้าวเป็นพืชที่ปลูกในพื้นที่เดิมได้เพียง 2 ปีเท่านั้น ก็ต้องเปลี่ยนที่ใหม่ ถ้าปลูกซ้ำพื้นที่เดิมหลายปี ข้าวจะไม่ได้ผล ข้าวที่เมียนปลูกส่วนมากจะเป็นข้าวเจ้า ซึ่งเป็นพืชหลักและปลูกข้าวเหนียวและข้าวกำบ้างเล็กน้อยในมุ่มโดมมหนึ่งของไร่ เพราะเมียนจะใช้สำหรับทำขนมสำหรับประกอบพิธีกรรม

การเตรียมพื้นที่ เมื่อถึงฤดูการเพาะปลูกชาวบ้านจะทำการถางไร่ และเผาไร่ โดยจะเลือกเอาวันที่เมียนเรียกว่า "ข้าว หนอง" ถ้าเผาไร่แล้วไม่ค่อยดี คือไม้ต่าง ๆ ใหม่ไม่หมด ก็จะต้องทำการตัดกิ่งไม้ที่ใหม่ไม่หมดเอามากอง ๆ ไว้ และเผาให้หมด เรียกว่า "ปี๊บ เหลียง" เมื่อถางไร่และทำการเผาเรียบร้อยแล้วก็จะทำการเพาะปลูกพืชผลที่ได้เตรียมไว้

วิธีการเพาะปลูก เดิมเมียนจะไม่นิยมขุดไร่ข้าวหลังการเผาไร่ สาเหตุที่เมียนไม่มีการขุดดินเนื่องจากในไร่ข้าวเมียนจะใช้พื้นที่เพียง 2 ปีเท่านั้น จะทำการย้ายพื้นที่เพาะปลูกใหม่ ฉะนั้นจึงไม่คุ้มกับการลงแรงขุด ผู้ชายจะใช้เหล็กแหลมคล้ายลูกดิ่ง สวมด้วยด้ามไม้ไผ่ยาว ๆ เมียนเรียกว่า "เจ้ม" เจาะลงที่ผิวดินให้เกิดเป็นหลุม และผู้หญิงเป็นผู้เอาเมล็ดข้าวหยอดตามหลุมเหล่านั้น การปลูกข้าวจะปลูกเป็นคู่ ๆ ส่วนมากจะนิยมแลกเปลี่ยนแรงงาน (ลงแขก) ในเกือบทุกงาน บางครั้งเมียนจะกะประมาณดูว่าไร่ของตนจะใช้คนกี่คู่ สามารถที่จะปลูกได้เสร็จภายในวันเดียวก็จะหาให้ครบ และปลูกให้เสร็จภายในวันเดียว หลังจากนั้นก็จะช่วยกันปลูกในไร่ของคนอื่น ๆ ต่อไป

พืชเสริมในไร่ข้าว นอกจากการปลูกข้าวแล้วในอดีตเมียนยังนิยมทำการปลูกพืชอื่น ๆ เสริมเข้าไปในไร่ข้าวด้วย เพื่อเป็นอาหารเสริม ซึ่งจะปลูกในลักษณะการปลูกแบบผสม พืชเสริมที่เพาะปลูกได้แก่ แดงกวา ซึ่งมีอยู่หลายขนาด (ก่าอวม) มะเขือเทศลูกเล็ก (แจ่งจ่านเปี้ยว) พักเขียว (สบ) ชิง (ซุง) พริกขี้หนู (พันจิวยั่ว) พริกใหญ่ (ต้มพันจิว) มะระลูกเล็ก บวบ (ไร่เยย) น้ำเต้า (เดาะ) ตะไคร้ (จ่ากงาน) มะเขือเครือ มะเขือยาว (เจียวต้า) มะเขือจาน มะเขือสีส้ม (เจียอิม) ถั่วพันธุ์ต่าง ๆ ของเมียน เช่น ตบไร่ ข้าวฟ่างหวาน มันฝรั่ง ข้าวโพด ข้าวเหนียว ข้าวโพดคั่ว แดงไทย แดงโม เผือก มันเถา มันเทศ อ้อย มะละกอ ถั่วเหลือง ถั่วฝักยาว ถั่วปัด พักทอง

พืชที่สำคัญที่สุดที่ทุกครอบครัวต้องปลูกไว้ในไร่ข้าว คือ อ้อย ตะขาน สาเหตุที่ปลูก คือใช้สำหรับกินทดแทนข้าวยามขาดแคลน โดยเฉพาะเมื่อปลูกข้าวได้ระยะหนึ่ง ประมาณ 2-3 เดือน จะเริ่มทยอยเก็บผลผลิตของพืชผักสวนครัวและพืชอาหารเสริมอื่น ๆ นำเอามาบริโภคได้ จนถึงกระทั่งเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว ซึ่งจะมีการเก็บเกี่ยวพืชเกือบทุกชนิด ยกเว้น จำพวกพริก มะเขือ อ้อย ถั่วฝักยาว ตะไคร้ มะละกอ เผือก มันเถา ชิง แดงกวา พักทอง พักเขียว หอม กระเทียม งา ฯลฯ ซึ่งจากการสังเกตพบว่า ระบบการปลูกพืชของเมียนนี้จะทำให้เมียนมีอาหารการกินอย่างเต็มที่โดยไม่ต้องพึ่งตลาดเหมือนปัจจุบัน

การกำจัดวัชพืช ในอดีตเมียนไม่มีการใช้สารเคมี เนื่องจากตัวชาวเมียนเองยังไม่รู้จักสารเคมีเหล่านี้ และส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตป่าลึก ๆ ตามภูเขา การคมนาคมยังไม่สะดวก และที่สำคัญพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกมีมาก เมื่อที่ดินที่ตนเองเพาะปลูกไม่ได้ผล หรือได้ผลผลิตต่ำก็จะเปลี่ยนพื้นที่การเพาะปลูกไปโดยทิ้งพื้นที่เดิมไว้ประมาณ 6-7 ปี แล้วจึงจะกลับมาทำการเพาะปลูกในพื้นที่เดิมอีกครั้ง เนื่องจากพื้นที่เดิมที่ทิ้งไว้หลายปีก็จะมีต้นหญ้าหรือต้นไม้ขึ้นมาอีก จึงทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

วิธีการกำจัดวัชพืชในอดีตเมียนจะใช้ "จิวตอน" (มีลักษณะคล้ายจอบแต่มีขนาดเล็ก) โดยจะให้ช่างเหล็กชาวเมียนเป็นผู้ตีให้ เมื่อถึงเวลาที่จะทำการตากหญ้าออกแล้ว นำมากองวางเรียงไว้ให้หญ้าตายไปเอง จะใช้ "เกว็ด" พรวนดินบริเวณรอบๆ ต้นข้าวมาปรกต้นข้าวไว้ และจะคอยดูแลต้นข้าวจนกว่าจะทำการเก็บเกี่ยวได้

การเก็บเกี่ยว เมียนจะเริ่มทำการเกี่ยวข้าวไร่ตั้งแต่ราว ๆ กลางเดือนตุลาคม เป็นต้นไปจนถึงเดือนกพฤศจิกายน สำหรับอุปกรณ์ที่ใช้ในการเกี่ยวข้าว คือ จอ๊บบ (แกระ)

แรงงาน ที่ใช้สำหรับการทำงานในไร่ข้าวจะมีทั้งชายหญิง ซึ่งเป็นแรงงานในครัวเรือน และแรงงานแบบแลกเปลี่ยนและแรงงานแบบลงแขก โดยสามารถแยกแรงงานออกตามกิจกรรมได้ดังนี้

กิจกรรม	ลักษณะของแรงงานที่ใช้
- การหมายไร่ (เลือกพื้นที่)	ผู้ชาย
- การถางไร่ (ปี๋เหลียง)	ทั้งชายและหญิง
- การขุดเจาะหลุมปลูกข้าว	ผู้ชาย
- การหยอดเมล็ดข้าวลงหลุม	ผู้หญิง
- การปราบวัชพืช	หญิงมากกว่าชาย
- การเก็บเกี่ยว	ทั้งหญิงและชาย
- การนวดข้าว	ทั้งหญิงและชาย
- การฝักข้าว	ทั้งชายและหญิง
- การนำข้าวเข้ายุ้ง	ทั้งชายและหญิง

นอกจากนี้แล้วยังพบว่าแรงงานเด็กและแรงงานของคนชราที่มีความสำคัญมากในระบบการเกษตรของเมียน แรงงานเด็กที่มีอายุ 10 ปี จะมีบทบาทอยู่ในกิจกรรมเกือบทุกกิจกรรมมากน้อยบ้างแล้วแต่กิจกรรมนั้น แต่ก็มิใช่ข้อยกเว้นบ้างโดยเฉพาะงานที่หนัก ๆ เช่น การตัดไม้ ฝักไม้ ตัดไม้ขนาดกลาง ส่วนแรงงานคนชราถ้าครัวเรือนใดขาดแคลนแรงงานก็จะเข้าร่วมกิจกรรมตามปกติ แต่ถ้าครัวเรือนใดไม่ขาดแคลนแรงงานคนชรา ก็จะอยู่ทำหน้าที่เฝ้าบ้านหรือดูแลลูกหลานอยู่กับบ้าน

1.2) **การทำไร่ข้าวโพด** ข้าวโพดเป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่เมียนนิยมปลูกไว้เพื่อบริโภคและเลี้ยงสัตว์ เมียนนิยมปลูกข้าวโพดในข้าวไร่และในหลังจากที่เก็บเกี่ยวแล้ว เมียนส่วนมากจะไม่ทำไร่ข้าวโพดต่างหาก

การเตรียมพื้นที่ จะเตรียมพื้นที่ปลูกหลังจากกรีดยีนหรือปลูกข้าวแล้วโดยจะทำการถางหญ้าและเผาเศษวัชพืชให้เรียบร้อย

การเพาะปลูก ชาวเมียนมาจะทำการเพาะปลูกข้าวโพดตั้งแต่ต้นฤดูฝน (ราว ๆ ปลายเดือนเมษายน-พฤษภาคม) หลังจากที่ฝนตกลงมาแล้ว บางหมู่บ้านจะทำการเพาะปลูกก่อนที่จะมีฝนตกหรือในขณะที่ดินเย็น (ทดสอบโดยการเดินเท้าเปล่าในไร่) การเพาะปลูกนั้นจะทำโดยจะใช้คนปลูกเพียงคนเดียว โดยใช้จิว หรือเกว็ด เป็นอุปกรณ์ในการขุดหลุมปลูก การปลูกข้าวโพดเมียนมานิยมปลูกตั้งแต่เชิงเขาขึ้นมาถึงยอดเขา ในการเลือกพื้นที่ปลูกโดยจะทำการปลูกในมุมใดมุมหนึ่ง ข้าวโพดนั้นคล้ายกับไร่ข้าว เพียงแต่พื้นที่ปลูกข้าวโพดจะต้องเป็นดินดำ ร่วนซุย มีหินผสมอยู่ด้วย จะลาดชันกว่าไร่ข้าวก็ได้เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดที่เมียนมานิยมปลูกมีอยู่ 3 ชนิดใหญ่ ๆ คือ กะแหมะแปะหรือกะแหมะจี (สำหรับเลี้ยงสัตว์) กะแหมะบหยุด (สำหรับกิน) และ กะแหมะเบา (ข้าวโพดคั่ว)

พืชเสริมในไร่ข้าวโพด ได้แก่ พักเขี้ยว ผักกาดเขี้ยว น้ำเต้า มะเขือ อ้อย มะเขือยาว มะเขือเครือ ถั่วต่าง ๆ (พันธุ์ของเมียนมา) มะเขือเทศ ถั่วลิ้นเต่า พริกขี้หนู มะระ หอม ผักชี ตะไคร้ ขิง ทานตะวัน มันเทศ กัลฉวย มันแกว มันฝรั่ง มะละกอ สับปะรด แตงชนิดต่าง ๆ บวบ ฯลฯ

การกำจัดวัชพืช จะไม่พื้พื้กันเท่าไร่ข้าว โดยจะใช้ "ลิมเงา" (เดี่ยว) หรือ "จตุ ลิม" (มีดถางไร่ของเมียนมา) ดายหญ้าระหว่างต้นข้าวโพดเท่านั้น ถ้าเป็นข้าวโพดในไร่ฝิ่น อาจไม่ต้องกำจัดวัชพืชเลย เพราะเมียนมาจะปลูกพักทองคลุมหญ้าทั้งหมด และจะพื้พื้ทองทั้งก่อนขุดไร่ฝิ่นเท่านั้น

การเก็บเกี่ยวข้าวโพด เมียนมาจะใช้กระดุกสัตว์หรือไม้ไผ่เหลาให้ปลายด้านหนึ่งให้แหลมสำหรับแทงเปลือกข้าวโพดอีกด้านหนึ่งจะเจาะรูร้อยด้วยเชือกสำหรับสอดกับนิ้วมือเพื่อกันตก เมื่อแกะเปลือกข้าวโพดแล้ว จะโยนใส่ถ้วยที่แบกอยู่ข้างหลัง เมื่อเต็มแล้วจะแบกไปไว้ในฉางข้าวโพดในไร่

แรงงาน มีทั้งการใช้ชายและหญิง ดังต่อไปนี้

กิจกรรม	แรงงานที่ใช้
- การเตรียมพื้นที่	ชายและหญิง
- การปลูก	ชายและหญิง
- การปราบวัชพืช	หญิงมากกว่าชาย
- การเก็บเกี่ยว	ชายและหญิง
- การนำข้าวโพดเข้ายุ้ง	ชายและหญิง

1.3) การทำไร่ฝิ่นในอดีตนั้น ฝิ่นถือว่าเป็นพืชที่สำคัญชนิดหนึ่งของชาวเมียนมาเพราะฝิ่นเป็นพืชชนิดหนึ่งที่เมียนมาใช้สำหรับเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกับแทนเงินตรา ดังนั้นเมียนมาจึงประกอบอาชีพในด้านการปลูกฝิ่น เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่คู่กับสังคมเมียนมาและถือเป็นพืชเศรษฐกิจในสมัยก่อน (ปัจจุบันหาไม่ได้แล้ว) ซึ่งมีกรรมวิธีดังนี้

การเตรียมดิน โดยมากจะปลูกผืนในดินที่เดียวกันหลาย ๆ ปี หญ้าอย่างอื่นจึงมีไม่มากนัก นอกจากต้องตัดต้นข้าวโพดไปกองรวมกันไว้ แล้วแบกไปทิ้ง (จะไม่ฝังเพราะเน่าช้า) ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เมียนจะมีการเพาะปลูกพืชหลายชนิดรวม ๆ กันไว้จึงทำให้พืชเหล่านี้คลุมหญ้าไว้โดยเฉพาะฟักทองและแตง ถั่วชนิดต่าง ๆ เมื่อถึงเวลาปลูกจึงเพียงแต่ใช้จิวที่มีขนาดใหญ่หรือมีดถางหญ้าออกเป็นชั้นความกว้างของแถว ประมาณ 50-70 เซนติเมตร เอาหญ้าเหล่านี้มากองไว้แล้วขุดดินบริเวณที่ถางออกแล้วนั้นมาถมชั้นตอนต่อไปจะถางหญ้ามากองลงที่แถวที่ขุดเป็นหลุมแล้วขุดดินกลบอีก ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนหมดไร่

จากวิธีการดังกล่าวจะเห็นได้ว่าเป็นระบบภูมิปัญญาของชาวเมียนการจัดการในการเพิ่มปุ๋ยสด และวิธีการคลุมหญ้าที่ดีที่สุดในระบบหนึ่ง ซึ่งวิธีการทำเช่นนี้จะทำติดต่อกันทุก ๆ ปี ฉะนั้นในไร่ผืนของเมียนจึงสามารถทำได้ในพื้นที่เดิมได้หลาย ๆ ปีติดต่อกัน บางแห่งสามารถทำได้เป็นสิบ ๆ ปี และผลผลิตก็ดีด้วย

การปลูก หลังจากขุดเตรียมดินแล้วประมาณ 1 เดือน (คาดว่าหญ้าที่ขุดฝังไว้เน่าเปื่อยแล้ว) ก็จะนำเมล็ดผืนที่ได้เตรียมไว้ก่อนที่จะนำไปปลูกจะนำไปฝังแดดให้แห้งสนิทเสียก่อนแล้ว จึงนำไปหว่านลงในพื้นที่ที่ได้เตรียมไว้ โดยจะพบว่าผสมกับเมล็ดผักกาดต่าง ๆ ผักชี ฯลฯ กระบวนการหว่านนี้ต้องอาศัยผู้ที่มีความชำนาญพอสมควร เพื่อให้ได้ต้นผืนขึ้นได้ในระยะที่พอดี ไม่ถี่หรือห่างเกินไป จากนั้นใช้จิว หรือแก้วดพรวนดินที่หว่านเมล็ดผืนไว้แล้ว สาเหตุที่ต้องพรวนดินถือว่าการกลบเมล็ดพืชกันมด แมลงกัดกินและเป็นการกำจัดวัชพืชไปในตัวด้วย

การดูแลรักษา ผืนจะเริ่มงอกใบเลี้ยง 2 ใบ เมียนเรียกว่า "อินปู้ ดฉัม" ใบแท้ขึ้น 2 ใบแรก จะมีรูปใบกลม เมียนเรียกว่า "อินปู้ ด น่อมจัน" ช่วงนี้เมียนเริ่มทำการสางผืน โดยการใช้มือ จิว หรือแก้วด สับต้นผืนที่ขึ้นหนาแน่นออกบ้าง เพื่อไม่ให้แย่งอาหารกัน ชั้นนี้จะทำกันแบบรวก ๆ ไปก่อน เพราะช่วงนี้หญ้ายังไม่ขึ้น

การกำจัดวัชพืช การดายหญ้าในไร่ผืน ครั้งแรกเมื่อต้นผืนโตพอสมควรและจะขึ้นข้อ การดายหญ้าในไร่ผืนครั้งนี้จะพืพิพิถันมากขึ้น นอกจากสางต้นผืนแล้ว (เมียนเรียกว่า ซอน อิน) ให้แต่ละต้นมีระยะพอเหมาะแล้ว ยังพรวนดินให้ต้นผืนล้มนอนลง และกลบดินที่โคนต้น เพื่อต้นผืนจะได้งอกลูกขึ้นอีกครั้ง ต้นจะเจริญเติบโตได้เร็วกว่า

พืชเสริมในไร่ผืน ในไร่ผืนนอกจากผืนแล้วเมียนยังปลูกพืชจำพวกพืชผักสวนครัวลงไปด้วย เช่น ผักกาดเขียว กระหล่ำปลี ผักชี หัวหอม ตะไคร้ กระเทียม แตงต่าง ๆ ฟักทอง ฟักเขียว ถั่วประเภทต่าง ๆ มะเขือเทศ พริก มะเขือชนิดต่าง ๆ กัลย มันทะ มันทะประเภทต่าง ๆ ยาสูบ ฯลฯ

แรงงานที่ใช้ ในการปลูกผืน ไม่ต่างจากการใช้แรงงานด้านอื่นมากนัก ดังเสนอในตารางข้างบน

2) การทำนา

จากการพูดคุยกับผู้อาวุโสในหมู่บ้านพบว่าในอดีตจริง ๆ แล้วชาวเมียนตอนที่ชาวเมียนอาศัยอยู่ในประเทศจีนนั้น ชาวเมียนรู้จักการทำนามานานแล้ว โดยจะทำในลักษณะนาขั้นบันไดตามหุบเขา เหตุผลที่เมียนมีการทำนาคือในอดีตเมียนมีแหล่งที่แน่นอนไม่ต้องอพยพโยกย้ายไปเรื่อย ๆ ซึ่งต่อมาระยะหลังที่เมียนมีการทำไร่ทำนามนเวียนไปเรื่อย ๆ เพียงอย่างเดียว เนื่องจากการที่ต้องอพยพโยกย้ายที่อยู่อาศัยไปเรื่อย ๆ เพื่อหลบหนีคอมมิวนิสต์และผู้รบกวนมาเรื่อย ๆ จนมาถึงประเทศไทย จึงต้องอยู่อย่างกระจัดกระจายและคอยอพยพโยกย้ายไปเรื่อย ๆ ไม่มีแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างแน่นอน จึงทำให้ไม่สามารถที่จะทำการเพาะปลูกคือทำอาชีพที่มั่นคงถาวรอยู่กับที่ได้ แต่ในปัจจุบันนี้เมียนส่วนใหญ่มีที่อยู่อย่างมีแหล่งที่อยู่แน่นอนมากขึ้น จึงเริ่มทำให้หมู่บ้านบางหมู่บ้านเริ่มมีการทำนามากขึ้น โดยเฉพาะในหมู่บ้านเลาสิบเองก็มีการทำนาอยู่ด้วยกันประมาณ 3 ครอบครัวยุ โดยเรียนรู้การทำนาในสมัยที่อาศัยอยู่ในประเทศลาว (ประชากรเกือบทั้งหมดอพยพมาจากลาว) วิธีการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยวไม่ต่างจากคนพื้นราบ เพียงแต่ไม่มีเครื่องทุ่นแรงมาใช้เหมือนคนพื้นราบ ต้องใช้แรงงานคนเกือบทุกขั้นตอน

3) การทำสวนครัว

ในสังคมเมียนการทำสวนครัวก็ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเมียนด้วย ถึงแม้ว่าในไร่ข้าว ข้าวโพด ไร่ฝิ่น ต่างก็มีพืชผักสวนครัวปลูกผสมอยู่แล้วก็ตาม สวนครัวก็ยังมีความจำเป็นอยู่ เพราะเป็นแหล่งทดแทน เวลาไม่สามารถที่จะเก็บอาหารในไร่ได้ทัน สวนครัวส่วนใหญ่เมียนจะนิยมทำไว้บริเวณข้างบ้านโดยเฉพาะบริเวณที่หน้าห้องของเมียน ที่เมียนเรียกว่า "สะบั้ง" เพราะบริเวณนี้จะมิน้ำที่เหลือจากการใช้อยู่ตลอดเวลา เมียนจะใช้ไม้ไผ่หรือเศษไม้ที่เหลือมาล้อมทำเป็นรั้วไว้กันสัตว์เลี้ยงเข้าไปรบกวนพืชผล พืชสวนครัวที่ปลูกมีน้อย ผักกาดชนิดต่าง ๆ ถั่วชนิดต่าง ๆ พริก ขิง ตะไคร้ ข่า หอม กระเทียม ผักชี มะเขือชนิดต่าง ๆ แตงต่าง ๆ มันเทศ มะละกอ สับปะรด ฯลฯ ซึ่งพืชเหล่านี้ก็ไม่แตกต่างจากที่ปลูกในไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด และไร่ฝิ่น นอกจากเมียนจะมีสวนครัวอยู่ในบริเวณบ้านแล้ว ยังนิยมไปทำสวนครัวอยู่ใกล้บริเวณที่ราบลุ่มใกล้กับแม่น้ำลำธารต่าง ๆ ด้วย แรงงานที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง

4) การทำสวนหรือการปลูกพืชเศรษฐกิจ

พืชเศรษฐกิจที่เมียนนิยมปลูกในอดีตได้แก่ ฝิ่น ซึ่งเป็นพืชที่สำคัญมากในระบบชีวิต ดังที่กล่าวมาแล้วว่าฝิ่นเป็นสิ่งที่ใช้แลกเปลี่ยนแทนเงินตราได้ นอกจากฝิ่นแล้วเมียนยังคงมีการปลูกฝ้าย สำหรับนำมาทอเป็นเครื่องนุ่งห่ม สาเหตุหนึ่งที่เมียนไม่มีการปลูกพืชสวนหรือพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมาแล้ว เพราะชาวเมียนในอดีตอพยพโยกย้ายชุมชนอยู่บ่อย ๆ ดังนั้นจึงไม่กล้าลงต้นไม้ที่มีอายุยืนเพราะไม่คุ้มและไม่ได้ใช้ประโยชน์ แรงงานที่ใช้มีทั้งชายและหญิง

(2) การใช้ประโยชน์จากที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย

ที่อยู่อาศัยก็ถือเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชาวเมียนมาสิ่งหนึ่ง ซึ่งที่อยู่อาศัยนี้เมียนมาก็ให้ความสำคัญไม่น้อยกว่าการทำเกษตร จนบางครั้งเราไม่อาจจะบอกได้ว่าสิ่งใดมีความสำคัญกว่ากัน เพราะทั้งสองต่างก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อกันตลอด ดังนั้นการหาที่จะสร้างบ้านก็เป็นที่มีความจำเป็นเช่นเดียวกัน ดังนั้นการสร้างบ้านก็ต้องคำนึงการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ด้วยดังนี้

ลักษณะของตัวบ้าน บ้านเมียนมาจะสร้างในลักษณะค่อมดิน โดยใช้พื้นดินเป็นพื้นบ้าน บ้านจะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จะหันหลังให้กับภูเขา บ้านเมียนมามีการอาศัยอยู่ร่วมกันหลาย ๆ ครอบครัวหรือเป็นในลักษณะของครอบครัวขยาย ในการสร้างบ้านนั้นหัวหน้าครอบครัวจะเป็นผู้บอกให้สมาชิกของครอบครัวไปดูสถานที่ด้วยกันถ้าทุกคนพอใจก็จะสร้างบ้านกัน โดยจะต้องมีพิธีกรรมต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย (ดูรายละเอียดจากในเรื่องพิธีกรรมและความเชื่อในการใช้ทรัพยากร) วัสดุอุปกรณ์ในการสร้างบ้านมักจะใช้ไม้เนื้อแข็งเป็นเสา และส่วนประกอบอื่น ๆ จะเป็นไม้เนื้ออ่อน ส่วนใหญ่จะใช้ไม้ไผ่หรือไม้เนื้ออ่อนอื่นเป็นฝาบ้าน การทำฝาบ้านนั้นเมียนมาใช้ขวานผ่าและแต่งออกให้เป็นแผ่นไม้กระดานสำหรับกันฝนและนิยมตั้งเป็นฉากกับพื้น ไม้ที่เมียนมานิยมใช้สำหรับสร้างบ้านได้แก่ ตะลุง หลังคาบ้านนิยมมุงด้วยหญ้าคาหรือใบหวาย ซึ่งจะหาได้ในท้องถิ่นนอกจากนี้อาจมุงด้วยไม้ไผ่ผ่าซีก

สภาพภายในบ้านจะกันออกเป็นห้องต่าง ๆ เช่น ห้องนอน โดยจะกันแบ่งตามจำนวนสมาชิก โดยจะทำเป็นในลักษณะยกพื้นเป็นที่นอน ห้องที่อยู่ด้านหลังหิ้งผีมักจะเป็นห้องของผู้อาวุโสที่สุดในครัวเรือนหรือบิดามารดาของหัวหน้าครัวเรือน ด้านหน้าบ้านจะแบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่มีหิ้งผี ถือเป็นส่วนของผู้ชายมีผีถือว่าเป็นส่วนที่มีความศักดิ์สิทธิ์ อีกตอนหนึ่งมีเตาไฟหุงต้มอาหารส่วนนี้จะถือเป็นส่วนของผู้หญิงในส่วนของผู้ชายด้านตรงกันข้ามกับห้องนอน นิยมยกแคร่ขึ้นเล็กน้อยเพื่อเป็นที่รับแขกหรือสำหรับที่หลับนอนของแขกโดยทั่วไปเมียนมามีอยู่ 3 ประตูดังนี้ 1. ประตูหน้า (ต้มแก้ง) 2. ประตูด้านข้าง 2 ด้าน (สาเหตุที่ต้องมี 3 ประตู ดูในรายละเอียดในเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมในการสร้างบ้าน)

5.8 การจัดจำแนกทรัพยากรป่าไม้ตามแนวความคิดและความเชื่อ

ตอนที่ 1: การจำแนกทรัพยากรป่า

นอกจากเมียนมามีการจำแนกทรัพยากรดินแล้ว เมียนมายังให้ความสำคัญกับทรัพยากรป่าไม้ด้วยเช่นกัน เพราะป่านั้นมีผลกระทบต่อระบบการดำรงชีวิตของเมียนมา เช่น การเลือกตั้งหมู่บ้าน ที่ตั้งของหมู่บ้าน ตัวบ้าน ทิศทางการหันของตัวบ้าน เขตบ้านเหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นเมียนมาจึงได้แบ่งหรือจำแนกประเภทของป่าออกได้เป็น 3 ประเภทด้วยกันคือ

(1) ป่าชุมชนหรือป่าพิธีกรรม (โหเปียงซาน หรือซิงแก้ม) เขตโหเปียงซานนี้จะอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1-32 กิโลเมตร และหมู่บ้านเมียนมาทุกหมู่บ้านจะต้องมีป่าโหเปียงซานนี้อยู่ เพราะเป็นป่าพิธีกรรมของหมู่บ้านและทุกคนเป็นเจ้าของป่านี้

(2) ป่าที่เกิดจากไร่เก่า (เตี้ย ลู้ง) ป่าในลักษณะนี้เกิดจากระบบการทำไร่หมุนเวียนของเมียน คือเมื่อมีการเพาะปลูกหรือใช้พื้นที่เหล่านี้ไปประมาณ 1-2 ปี สภาพดินก็จะขาดความอุดมสมบูรณ์ไป เมียนก็จะทิ้งพื้นที่เดิมไว้ปล่อยให้ฟื้นป่าไปสักระยะหนึ่งค่อยกลับมาทำ หรือบางครั้งครัวหมุนเวียนกลับมาทำไม่ทันก็จะปล่อยให้สภาพพื้นที่ให้เป็นป่าไม้ในที่สุด ลักษณะนี้ที่นี้ก็คือว่ายังเป็นของเจ้าของเดิมที่ทำการบุกเบิกไว้ก่อนถ้าหากผู้อื่นจะเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่นี้ต้องขออนุญาตจากเจ้าของเดิมก่อน ลักษณะป่าเช่นนี้พบมากในชุมชนของเมียน (เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวแต่คนอื่นสามารถเข้าไปเก็บของป่าได้)

(3) ป่าบริเวณหัวไร่ (ซึ่งแก้ม) ลักษณะของป่าประเภทนี้จะอยู่ตามบริเวณหัวไร่โดยทั่วไป ซึ่งในภาษาเมียนเรียกว่า "ซึ่งแก้ม" จะเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มีไม้ประเภทต่าง ๆ ขึ้นอยู่โดยรอบ ป่าแห่งนี้จะเป็นป่าใช้สอยทั่ว ๆ ไป (ทุกคนเป็นเจ้าของป่านี้)

(4) ป่าที่เกิดจากการฝังศพ (จันโต หล่ม) ป่าประเภทนี้ปัจจุบันไม่ค่อยปรากฏมากนัก เพราะพื้นที่มีจำกัดและการยึดถือความเคร่งครัดมีน้อยลง แต่ในอดีตจะมีป่าประเภทนี้อยู่ควบคู่กับหมู่บ้านเมียน คือ ถ้าเป็นคนในตระกูลเดียวกัน เช่น แซ่ตั้ง เวลาจะฝังศพจะนำคนตายไปฝังทางทิศตะวันออก หรือทิศใดทิศหนึ่งเท่านั้น ฉะนั้นบริเวณที่ฝังศพจะเป็นแหล่งที่ไม่ค่อยมีคนกล้าเข้าไปมากนัก เนื่องจากบริเวณนี้จะเป็นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้น จึงทำให้บริเวณนี้มีมืดและน่ากลัว ที่สำคัญคือเมียนถือว่าการเข้าไปตัดไม้หรือเข้าไปบริเวณนั้นจะถือเป็นการรบกวนผู้ตายหรือบรรพบุรุษ บางครั้งอาจทำให้บ้าน (หลุม) ของผู้ตายพังเสียหาย จะทำให้ผีหรือผู้ตายโกรธก็จะทำให้คนเดือดร้อน เช่น ไม่สบาย หรือผลผลิตเสียหายได้ ดังนั้นบริเวณนี้จึงไม่มีผู้ใดเข้าไปรบกวนหรือทำการตัดไม้ นอกจากจะถึงวันไหว้บรรพบุรุษ แต่ละตระกูลก็จะเข้าไปไหว้ศพและทำความสะอาดหลุมศพเพียงปีละครั้งเท่านั้น (เป็นพื้นที่ของส่วนรวม แต่บางพื้นที่ก็อาจจะเป็นพื้นที่เฉพาะของแต่ละตระกูล)

(5) เขตป่าธรรมชาติ เขตป่านี้จะเป็นป่าที่อยู่รอบ ๆ เขตทำไร่และอยู่ห่างจากหมู่บ้านมากที่สุด ซึ่งในเขตป่านี้จะมีไม้หลายประเภท เช่น ปาดงดิบ ปาเต็งรัง ฯลฯ

ตอนที่ 2: การใช้ประโยชน์จากป่า

(1) เป็นป่าพิธีกรรม (เขตที่เมียนเรียกว่า "โห่เปี้ยซาน) ทั้งนี้เนื่องจากเมียนถือว่าทุกแห่งหนไม่ว่าดิน น้ำ ต้นไม้ ป่า นั้นจะต้องมี "เมียน" (เทพ) ดูแลรักษาอยู่ จึงมีการประกอบพิธีกรรมเช่นหรือบวงสรวงเจ้าที่เจ้าทางให้ปกป้องคุ้มครองดูแลรักษาหมู่บ้าน สัตว์เลี้ยง พืชผล รวมแม้กระทั่งผู้คนในหมู่บ้าน ให้อยู่เย็นเป็นสุขและป่าบริเวณนี้จะไม่นิยมทำไร่ เพราะจะทำให้เกิดปัญหาระหว่างสมาชิกในชุมชน เพราะสัตว์เลี้ยงที่เลี้ยงแบบปล่อยจะเข้ามาทำลายกัดกินพืชผลที่ปลูกไว้ พิธีกรรมนี้จะทำเพียงปีละ 1 ครั้ง คือ ทำในตอนเช้าของวันขึ้นปีใหม่เมียน โดยจะนำหมูจำนวน 1 ตัว เหล้า และวัสดุอุปกรณ์ของการประกอบพิธีกรรมเข้าไปในบริเวณป่านี้ สิ่งของที่เหลือจากการประกอบพิธีกรรม จะไม่นำเข้าไปในหมู่บ้านและอาหารการกินต้องกินให้หมดและห้ามนำเข้าไปในหมู่บ้านเด็ดขาด

(2) เป็นแหล่งน้ำอุปโภคและบริโภคของหมู่บ้าน ชาวเมียนมาไม่นิยมหิวน้ำ แยกน้ำ หรือนำน้ำจากที่ต่ำกว่าหมู่บ้านมาใช้ แต่จะนิยมตอรางรินจากต้นน้ำที่อยู่สูงกว่าระดับหมู่บ้านมาใช้ ดังนั้นเขตโหเปียซาน ซึ่งเป็นเขตที่อยู่เหนือหมู่บ้านจึงเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับการอุปโภคและบริโภคตลอดฤดูกาล

(3) เป็นแนวป้องกันไฟป่า เนื่องจากป่าโหเปียซานนี้เป็นป่าที่อยู่ใกล้หมู่บ้านมากที่สุด เมื่อชาวไร่ทำการเผาไร่และเกิดไฟป่า ขึ้น ป่าบริเวณนี้ก็จะเป็นการด่านสำคัญที่จะคุ้มภัยให้กับหมู่บ้านหรือป้องกันทรัพย์สินบ้านเรือนของชุมชนได้

(4) เป็นเขตให้ความร่มรื่น ชุ่มชื้นแก่หมู่บ้าน

(5) เป็นบริเวณที่อยู่อาศัยและหากินของสัตว์เลี้ยง (แบบปล่อย) เช่น หมู ไก่

(6) เป็นเขตเก็บหาไม้ใช้สอยในครัวเรือน เป็นแหล่งสมุนไพรของหมู่บ้าน

(7) เป็นแหล่งที่หาอาหาร ได้แก่ หน่อไม้ หวาย ผลไม้ป่า ดอกกล้วยไม้ ยอดดาว และลำสัตว์ (ดูรายละเอียดในเรื่องความคิดและความเชื่อ และพิธีกรรมในการล่าสัตว์) และเป็นสถานที่สำหรับเก็บไม้สำหรับการก่อสร้างบ้านแบบถาวร

(8) เป็นเขตล่าสัตว์

(9) เป็นสถานที่ฝังศพ

จากข้อมูลดังกล่าวเราจะพบว่ามีการใช้ทรัพยากรเกี่ยวกับป่าไม้มาก โดยเฉพาะที่เรียกว่าป่าโหเปียซาน นั้นจะมีความสำคัญต่อเมียนมาก เพราะหมู่บ้านเมียนมาที่ตั้งหมู่บ้านจะต้องดูบริเวณโหเปียซานควบคู่ไปด้วย หากไม่มีบริเวณนี้เมียนมาจะไม่ตั้งหมู่บ้าน (ดูรายละเอียดความเชื่อและพิธีกรรมในการสร้างบ้าน)

5.9 การจัดจำแนกทรัพยากรน้ำตามความคิดความเชื่อในอดีต

ตอนที่ 1 : การจำแนกประเภทของทรัพยากรน้ำ

นอกจากทรัพยากรทั้ง 2 ประเภทที่กล่าวมาแล้ว เมียนมายังมีการแบ่งหรือจำแนกทรัพยากรน้ำออกเป็น ประเภท ดังนี้

(1) แม่น้ำ (ตัมโต๊ะ)

- ต้นน้ำ (อ่วม ย่วน / โต๊ะย่วน)
- บึง (อ่วม ตัม / อ่วมทไต)
- น้ำที่แยกสาขา (โต๊ะ ฉ่า)

(2) ลำธาร (โต๊ะ) โต๊ะมีขนาดเล็กกว่าแม่น้ำ

- (3) ลำห้วย (โด้ะ ตอน)
- (4) หนองน้ำ (จ่าง)
- (5) น้ำผุดหรือน้ำซับ (อ่วมบ้วย) เป็นน้ำที่ผุดขึ้นมาเองตามธรรมชาติ
- (6) ทะเล (ค้อย)
- (7) น้ำบ่อ (อ่วมค้ว) บ่อที่คนขุดหรืออาจหมายถึงบ่อน้ำที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติด้วย
- (8) น้ำค้าง (ปญ่ง ช้วย) เป็นน้ำที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติมีประโยชน์ต่อระบบการเกษตร
- (9) หมอก (โหม่ว) เช่นเดียวกันกับน้ำค้าง มีประโยชน์ต่อระบบการเกษตรทั้งในแง่ดีและไม่ดี คือ ในแง่ดี จะทำให้พืชผลได้รับน้ำในเวลากลางคืน ในแง่ไม่ดี คือ ถ้าตกมากจะทำให้พืชผลเสียหายได้

ในการจำแนกประเภทของน้ำนี้เมียนจะใช้หลักเกณฑ์ของความกว้าง ความลึก ขนาดของน้ำ ชื่อของสถานที่ ชื่อของคน (ในกรณีที่มีเหตุการณ์พิเศษเกิดขึ้นบริเวณนั้นหรือเรียกทับภาษาอื่น เช่น เป็นผู้ค้นพบ หรืออาศัยอยู่บริเวณนั้นเหล่านี้เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการตั้งชื่อตามพันธุ์ไม้หรือพรรณพืชที่ขึ้นมาก หรือสัตว์ที่พบมากในบริเวณนั้น เป็นตัวกำหนดชื่อของแม่น้ำ เช่น ห้วยปู่โด้ะ (ตั้งตามประเภทของสัตว์ที่อยู่คือปู) เหล่านี้เป็นต้น

นอกจากเมียนจะเรียกแม่น้ำนี้ว่า ต้มโด้ะ แล้วเมียนยังมีชื่อเรียกเฉพาะต่างหากของแม่น้ำอีกสายหนึ่ง คือแม่น้ำโขงว่า "ด้าย" ในแม่น้ำแต่ละสายเมื่อไหลผ่านไปหลาย ๆ ที่ขนาดของแม่น้ำย่อมมีขนาดและความลึก ความกว้างต่างกั้กันดังนั้นเมียนจึงแบ่งแม่น้ำออกเป็นย่อย ๆ อีกดังนี้

1) ช่วงที่เป็นบึง ช่วงนี้เมียนเรียกว่า "อ่วม ต้ม" ซึ่งจะเป็นในลักษณะของน้ำที่อยู่นิ่งไม่ไหลหรือไหลช้า (ดังนั้นเมียนจึงเรียกอีกชื่อว่า โด้ะ ไต่ ความลึกแล้วแต่ขนาดของแม่น้ำ ลักษณะของน้ำเป็นสีฟ้าหรือสีเขียว มองไม่เห็นพื้นดิน ส่วนนี้เมียนจะห้ามลงเล่นเด็กขาดเพราะเมียนเชื่อว่าผีพรักษาอยู่ (ดูในรายละเอียดเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ)

2) ช่วงของต้นน้ำ เมียนเรียกว่า "โด้ะ ยวน" ลักษณะของน้ำนี้จะเป็นเขตที่เป็นต้นน้ำแต่ต้องเป็นแม่น้ำ ลำธารเท่านั้นที่เรียกชื่อนี้

3) โด้ะ ฉ่า คือ น้ำที่อยู่ในช่วงแยกสาขาออกไปจากแม่น้ำหลัก

ตอนที่ 2 : การใช้ประโยชน์จากน้ำ

เนื่องจากในสังคมเมียนไม่มีการทำนาหรือการทำกรเกษตรที่เกี่ยวข้องกับน้ำมากนัก ดังนั้นส่วนใหญ่เมียนจะใช้น้ำในลักษณะเพื่อการบริโภคและอุปโภคมากกว่า (ทุกคนมีสิทธิ์ใช้)

5.10 ความขัดแย้ง/การจัดการและการแก้ไขปัญหา ในการใช้ทรัพยากรในอดีต

ตอนที่ 1: ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรที่ดินหรือพื้นที่

จากข้อมูลเบื้องต้นทำให้เราทราบว่าในอดีตลักษณะของการใช้ประโยชน์จากพื้นที่มีอยู่หลายลักษณะ แต่ส่วนใหญ่แล้วก็ใช้ประโยชน์ในรูปแบบของการเกษตรเสียเป็นส่วนใหญ่ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบันก็ไม่ต่างกันมากนัก ถึงแม้ว่าในอดีตทรัพยากรมีอยู่มากมายพื้นที่การทำกินมีอยู่อย่างกว้างขวาง แต่เมื่อการเข้าใช้ทรัพยากรแล้วโดยเฉพาะเมื่อมีการอยู่รวมกลุ่มกันเข้าเป็นสังคม ความขัดแย้งย่อมมีอยู่ด้วยกันทุกที่ไม่ว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ความขัดแย้งเหล่านี้ย่อมเป็นการหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพียงแต่ความขัดแย้งนี้จะมีมากหรือน้อยเท่านั้น ดังนั้นในอดีตความขัดแย้งต่าง ๆ ในการใช้ทรัพยากรพอจะสรุปได้ดังนี้

(1) ในด้านการใช้พื้นที่

1.1) การบุกรุกหรือบุกเบิกไร้ทับพื้นที่ไร้ใหม่ของคนอื่น ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการใช้พื้นที่ในอดีตส่วนใหญ่จะใช้ในรูปแบบเพื่อการเกษตรมากที่สุด และที่ทราบมาว่ารูปแบบของการทำการเกษตรของเมียนนั้นจะเป็นในลักษณะของการทำไร่แบบหมุนเวียน โดยจะมีการพักที่ดินไว้หลายปีถึงจะกลับมาทำอีกครั้งที่สำคัญที่สุดคือก่อนการทำไร่ของเมียนเมื่อมีการทำไร่ในลักษณะหมุนเวียนมีการใช้พื้นที่หลาย ๆ พื้นที่ต่อครอบครัว ดังนั้นจึงทำให้เกิดมีการจองหรือกันพื้นที่ไว้สำหรับการทำไร่ต่อไป ซึ่งการจองพื้นที่นี้มีการจองในหลายลักษณะ ดังที่ทราบจากข้อมูลเบื้องต้นแล้วว่าลักษณะของการจองพื้นที่มีอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะ ซึ่งแต่ละลักษณะก็มีความหมายไม่เหมือนกัน (ดูรายละเอียดในเรื่องการหมายหรือการของพื้นที่) ซึ่งอาจมีครอบครัวอื่นไปทำหรือทำเครื่องหมายซ้ำทับที่กับผู้ที่ทำเครื่องหมายคนแรกไว้ ซึ่งลักษณะของการทำเครื่องหมายบางอย่างไม่คงที่หรืออาจตกหาย หรือการทำเครื่องหมายในลักษณะที่ไม่คงทนถาวร เช่น การทำเครื่องหมายโดยการนำเปลือกไม้/กิ่งไม้ไปเสียบทิ้งไว้อาจทำให้ตกหล่นไปจึงทำให้ผู้อื่นหรือครอบครัวอื่นไม่ทราบเข้ามาทำการถางไร่ทับที่ดังกล่าว เป็นต้น

1.2) การขัดแย้งในเรื่องการแย่งพื้นที่ทำกิน ในกรณีที่พื้นที่นั้นเป็นพื้นที่ทำกินเก่าของอีกครอบครัว นอกจากการขัดแย้งในเรื่องการเข้าบุกเบิกทับพื้นที่แล้วยังมีการขัดแย้งในเรื่องของการเข้าไปแย่งพื้นที่ทำกินเก่า (เมียนเรียกว่า เด่ ลู้ง) ของอีกครอบครัวหนึ่ง ซึ่งเป็นเจ้าของเดิม จากข้อมูลเราทราบดีอยู่แล้วว่าเมียนมีการทำไร่แบบหมุนเวียน จึงทำให้แต่ละครอบครัวมีพื้นที่ทำกินอยู่หลาย ๆ ที่ จึงทำให้เกิดมีพื้นที่เก่าที่ได้ทำกินไปแล้วระยะหนึ่งแล้วทิ้งไว้เพื่อดินเกิดการพักตัวแล้ว หลังจากนั้นก็จะเข้าไปทำประโยชน์อีกครั้ง ถึงแม้ว่าที่ดินนั้นผู้ครอบครองคนเดิมจะทิ้งไว้ ไม่ได้ใช้ประโยชน์ 2-3 ปีแล้ว แต่ก็ถือว่าที่ดินนั้นยังคงเป็นเจ้าของของผู้บุกเบิกคนแรกอยู่ ดังนั้นหากมีบุคคลอื่น เข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่นั้น โดยไม่ได้ทำการขออนุญาตจากเจ้าของเดิมเสียก่อน จึงถือว่าเป็นการเข้าไปแย่งหรือบุกรุกพื้นที่ทำกินของผู้ครอบครองคนเดิม และถือว่าเป็นการเสี่ยงมารยาทมาก

1.3) การขยายพื้นที่รุกกล้าเข้าไปพื้นที่ของคนข้างเคียง ในกรณีนี้จะเกิดขึ้นเฉพาะคนที่มีพื้นที่ทำกินอยู่ใกล้กัน โดยการทำไร่ของเมียนั้นจะไม่มีกำแพงเขตแดนพื้นที่ทำกินโดยชัดเจน เช่น การปักเสาหรือทำเครื่องหมายที่ชัดเจน จะอาศัยสิ่งที่อยู่รอบข้างที่สังเกตได้ง่าย เช่น ต้นไม้ ก้อนหิน ฯลฯ เป็นการแบ่งแนวพื้นที่ซึ่งกันและกัน ดังนั้นเมื่อทำกินหรือวางไปวางมาอาจมีการรุกกล้าเข้าไปในพื้นที่ของอีกคนโดยทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ

1.4) การเผาไร่ลามไปทำลายไร่ข้างเคียง ในระบบการทำไร่ของเมียนั้นดังที่กล่าวมาแล้วว่าการเผาไร่เป็นความเชื่อชนิดหนึ่งของเมียนที่เชื่อว่าถ้าถ่านที่ได้จากการเผาไหม้ของต้นไม้ในไร่ที่ถูกเผาก่อนทำการเพาะปลูกนั้น จะเป็นการเพิ่มปุ๋ยให้กับดิน ดังนั้นการเผาไร่หรือไม้จึงเป็นสิ่งที่ควบคุมกับระบบการเกษตรของเมียนมาตลอด ฉะนั้นถ้าหากมีพื้นที่ทำกินอยู่ใกล้เคียงกัน เมื่ออีกครอบครัวทำการถางไร่เสร็จก็จะทำการเผาไร่ในอีกวันหรือสองวันตามมาตามฤกษ์ยามที่หาได้ แต่ตรงกันข้ามอีกพื้นที่ที่อยู่ใกล้เคียงกันยังไม่ได้ทำการถางไร่หรือถางไร่ยังไม่เสร็จ เมื่อพื้นที่อยู่ใกล้เคียงทำการเผาไร่ก็อาจลุกลามเข้ามาทำให้ไฟเผาไร่ข้างเคียงด้วย ทำให้หญ้าหรือไม้ในพื้นที่หนึ่งยืนต้นตาย ทำให้ไม่สามารถที่จะทำการถางได้เพราะไม้ที่เผายืนต้นตาย ไม้จะมีความแข็งเหนียวตัดหรือฟันยาก จึงทำให้พื้นที่นั้นมีเศษไม้ยืนเกาะอยู่พร้อมทั้งต้องเสียเวลาในการตัดฟันเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้เกิดการขัดแย้งกันดังกล่าว

1.5) เกิดจากสัตว์เลื้อย เนื่องจากในสังคมเมียนจะมีการเลี้ยงสัตว์ควบคู่ไปด้วย ซึ่งอาจเลี้ยงเพื่อเป็นอาหารหรือเลี้ยงเพื่อประกอบพิธีกรรมก็ตาม และที่สำคัญเมียนมักจะเลี้ยงสัตว์แบบเลี้ยงปล่อย จึงทำให้สัตว์เลื้อยเหล่านี้เข้าไปหากินไปเรื่อยจนบางครั้งอาจเข้าไปหากินถึงไร่หรือสวนครัวต่าง ๆ ได้ สัตว์เหล่านี้อาจเข้าไปทำลายพืชผลหรือผลผลิตที่ได้ทำการเพาะปลูกไว้เสียหาย

(2) ความขัดแย้งในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ

น้ำก็ถือเป็นสิ่งหนึ่งที่มีคุณค่าเช่นเดียวกัน โดยจะสังเกตเห็นได้จากพิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ ที่มีอยู่ ดังนั้นการที่มีการอยู่ร่วมกันก็ย่อมมีการใช้ทรัพยากรร่วมกันบางครั้งอาจเกิดความขัดแย้งตามมาและสรุปความขัดแย้งในเรื่องของทรัพยากรน้ำได้ดังนี้

1) กรณีการแย่งน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค ดังที่ทราบกันแล้วว่าในอดีตเมียนจะมีวิธีการนำน้ำเข้ามาใช้โดยการตอวางรินเข้ามาใช้ภายในบ้าน ดังนั้นการตอวางรินมาบางครั้งอาจมีการกระทบกระทั่งกัน ในเรื่องการแบ่งน้ำมาใช้ ซึ่งการตอวางรินนี้อาจมีอยู่หลายสาย เมื่อตอกันมาก ๆ อาจทำให้น้ำไม่พอใช้หรือน้ำไหลเข้าอีกบ้านน้อยลงทำให้เกิดการขัดแย้งกันขึ้นดังกล่าว

2) กรณีของสัตว์เลื้อยเข้าไปหากินและเข้าไปทำลายวางริน เช่น อาจทำให้วางรินหักหรือล้มหรืออาจเป็นการไปคุ้ยเขี่ยแหล่งต้นน้ำทำให้แหล่งน้ำสกปรก จึงทำให้เกิดการขัดแย้งกันขึ้น และการขัดแย้งนี้อาจเป็นกลุ่มหรือเป็นรายบุคคลก็ได้

(3) การขัดแย้งในเรื่องการใช้ทรัพยากรป่า

ป่าก็เป็นอีกทรัพยากรหนึ่งที่มีแนวโน้มการนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการนำไม้มาสร้างบ้าน เป็นแหล่งหาของป่า ล่าสัตว์ แต่เมื่อพูดถึงอดีตการขัดแย้งในเรื่องของป่าไม่ว่าด้านใดสำหรับเมียนมักจะไม่มีปัญหาในด้านนี้มากนักเมื่อเทียบกับด้านอื่น เช่น ในด้านของพื้นที่ทำกิน สาเหตุที่เมียนมักจะไม่มีปัญหาของความขัดแย้งในเรื่องของทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากในระบบการผลิตของเมียนโดยเฉพาะในไร่ต่าง ๆ มีการเพาะปลูกพืชผักอย่างมากมายนับไม่หวาดไม่ไหวกัน ทำให้เมียนมักจะไม่ค่อยขาดแคลนในเรื่องอาหารการกินมากนัก สำหรับสัตว์ก็มีอย่างเพียงพอทั้งหมด ไม้ จึงไม่จำเป็นมากนักที่จะต้องทำการล่าสัตว์ สัตว์ที่เมียนมักจะล่ากันนั้นส่วนใหญ่จะเป็นสัตว์จำพวกที่เข้ามาทำลายพืชผลผลิตมากกว่า เช่น หมูป่า กระรอก ฯลฯ และที่สำคัญเมียนมีกฎหมายห้ามสำหรับการล่าสัตว์ในแต่ละปีจะล่าได้เท่าไร (ดูรายละเอียดในเรื่องพิธีกรรมความคิดความเชื่อในเรื่องการล่าสัตว์) ดังนั้นจึงพบว่าในอดีตเมียนมักจะมีอาหารการกินอย่างอุดมสมบูรณ์ทั้งที่บ้านและที่ไร่ และระบบการผลิตที่มีการปลูกพืชอย่างต่อเนื่องจึงเป็นผลอย่างหนึ่งที่ทำให้เมียนไม่มีข้อขัดแย้งเกี่ยวกับป่า ดังกล่าว

ตอนที่ 2 : วิธีการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในอดีต

การแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในอดีตสามารถที่จะนำมาแยกได้เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1) การว่ากล่าวตักเตือน การว่ากล่าวตักเตือนกันเองนี้เป็นวิธีการหนึ่งที่เมียนนิยมใช้เพราะในบางครั้งอาจเป็นการทำผิดโดยไม่ตั้งใจของคู่กรณีเมื่อว่ากล่าวตักเตือนกันแล้วยังไม่มีการแก้ไขกันก็จะใช้กรณีที่ 2 ต่อไป

2) การตกลงกันเองก่อน ซึ่งการขัดแย้งนี้ถ้าคู่กรณีทำการตกลงกันเองได้ก็จะทำการตกลงกันเองเช่น กรณีของการเข้าไปบุกเบิกทับพื้นที่ทำกินอีกคน ถ้าตกลงกันได้โดยเจ้าของเดิมอนุญาตให้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้นได้ผู้เข้าทีหลังก็สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้นต่อไปแต่อาจจะอนุญาตให้ใช้เพียงปี-สองปี ก็แล้วแต่การตกลงซึ่งกันและกัน หลังจากนั้นผู้ครอบครองเดิมอาจขอเข้ามาใช้ประโยชน์ในปีถัดไปหรือถ้าเห็นตนไม่มีกำลังความสามารถที่จะทำหรือใช้พื้นที่นั้นได้อีกก็อาจยกให้เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ขอต่อไปก็ได้ แต่ส่วนใหญ่ในลักษณะนี้จะพบในกรณีเป็นญาติพี่น้องกัน แต่ถ้าตกลงกันไม่ได้ก็จะใช้วิธีต่อไป

3) การให้ผู้หลักผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสเป็นผู้ตัดสินให้ การเข้าไปหาผู้หลักผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสของหมู่บ้านที่เมียนเรียกว่า "เมียน โก" (คำว่าเมียนโกนี้ อาจหมายถึงผู้ใหญ่บ้านด้วยก็ได้) เป็นผู้ตัดสินให้โดยคู่กรณีโดยเฉพาะฝ่ายที่ผิดต้องนำเหล่า จำนวนหนึ่ง ไม้ 1 ตัว นำไปฆ่าเพื่อทำการขอขมาต่อกันและกัน หลังจากนั้นก็จะทำการรับประทานอาหารร่วมกันทั้งหมดเพื่อเป็นพยานในการตกลงกันครั้งนี้ หรือบางครั้งอาจต้องเสียค่าปรับตามราคาของทรัพย์สินที่เสียหายได้ การปรับนี้อาจปรับเป็นเงิน เงินแท่ง (จ่าน ตั่ว) หรือเงินหมั้น (จ่าน มั่น) ก็ได้ ตามความเหมาะสม

5.11 พิธีกรรมและระบบความเชื่อเกี่ยวกับการจัดการ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าชาวเมียนมามีระบบวิถีการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับธรรมชาติอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าในเรื่องการทำมาหากิน การสร้างที่อยู่อาศัย ตลอดจนจนความคิดความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ เหตุผลที่เมียนมามีความคิดความเชื่อเหล่านี้ อาจจะเป็นข้อตกลงร่วมกันหรือเป็นกฎเกณฑ์สำหรับการอาศัยอยู่ร่วมกันในสังคมเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรงต่อกัน สำหรับความเชื่อที่เมียนมามีการปฏิบัติกันในสังคมเมียนมิดังต่อไปนี้

จากที่กล่าวมาแล้วว่าเมียนมามีระบบความเชื่อที่ว่าทุกแห่งหนไม่ว่า ดิน ก้อนหิน น้ำ ต้นไม้ ปาเขา แม่น้ำ ลำธาร ฯลฯ ต่างก็มีเจ้าของอยู่ หากทำให้เทพหรือเมียน ซึ่งสถิตอยู่โกรธหรือได้รับความเดือดร้อน "เมียน" จะทำให้คนเจ็บป่วยหรือทำให้ผลผลิตเสียหายได้ ดังนั้นด้วยเหตุนี้เมียนจึงใช้เหตุของความเชื่อในเรื่องของภูตผี วิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วยตลอดจึงทำให้เมียนต่างก็ให้ความสำคัญต่อระบบการจัดการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงกระบวนการสุดท้าย ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

(1) ความเชื่อหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่

1) การหมายหรือการจองพื้นที่

เมื่อได้พื้นที่หรือที่ดินที่เหมาะสมแล้ว ก็จะมีการหมายหรือจองพื้นที่ ซึ่งก่อนที่จะมีขั้นตอนการจับจองพื้นที่นี้ชาวเมียนจะมีพิธีกรรมหรือความเชื่อเกี่ยวกับการคัดเลือกพื้นที่ดังต่อไปนี้

ก่อนที่จะออกจากบ้านไปเลือกพื้นที่ จะทำพิธี "เท่วเมียน" (บอกกล่าว) โดยการบอกให้เทพหรือผีบรรพบุรุษให้บอกกลางสังฆรณ์ เช่น ขณะเดินทางถ้าได้เจอหรือพบกับ ลุงก็ (กระจง) ลุง (แกง) ต้นหนะ (นกขนาดใหญ่) ซึ่งเมียนถือว่าเป็นลางไม่ดี ถ้าพบสิ่งเหล่านี้ชาวเมียนจะไม่ทำอะไรตรงนั้น แต่ถ้าไม่พบกับสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น ชาวเมียนก็จะทำการถางหรือหมายพื้นที่ไว้ ซึ่งการหมายพื้นที่ จะใช้สัญลักษณ์ที่เรียกว่า "บะงัก" บะงัก มี 3 ลักษณะ ดังนี้

ก. ทำรูปกากบาทที่ต้นไม้ ตลอดแนวที่จะทำไร่

ข. ถากผิวเปลือกไม้แล้วเอาไม้อีกชิ้นหนึ่งเสียบลงไป ถ้าหงายเนื้อไม้ไม่ออก หมายถึงจะทำไร่ปีนี้ ถ้าเนื้อไม้เข้าหาลำตัวหมายถึงเป็นการจับจองไว้ปีหน้า

ค. ตัดกิ่งไม้ หรือท่อนไม้แล้วนำมาผ่าแฉกเอาไม้ยาวประมาณ 1 ฟุต เสียบไขว้ไว้

2) การถางไร่

เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วก่อนที่จะทำการถางไร่ ชาวเมียนจะมีการดูฤกษ์ยามหาวันดีสำหรับการถางไร่ โดยส่วนใหญ่จะใช้วันที่เรียกว่า "ตัน ฮอย" (วันคี่) ไม่ใช่ "ซ่ง ฮอย" (วันคู่) ซึ่งเป็นวันของหญ้าถ้าถางไร่ในวันนี้เชื่อว่าหญ้าจะไม่ตาย

เมื่อได้วันดีแล้ว ก่อนจะลงมือถางหรือทำงานจะ "เทว เมี้ยน" อีกครั้ง เพื่อขอให้ "ไป" (ลางบอกเหตุ) ว่าจะทำไร่หรือถางที่ได้หรือไม่ โดยบอกเป็นลางสังหรณ์ เช่น แมลงวันไข่งไปในห่อข้าวหรือที่นอน ถ้ามีกรณีนี้เกิดขึ้นจะกลับมาทำพิธีที่เรียกว่า "บุง ไก่ว" หมายถึง ทำพิธีสะเดาะเคราะห์หรือขจัดสิ่งอัปมงคลออกไป

(2) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิต

1) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าว

การเพาะปลูกข้าวจะมีพิธีกรรมต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยตั้งแต่เริ่มปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยว ความเชื่อที่สำคัญ ๆ มีดังนี้

1.1) การเตรียมพื้นที่ เมื่อถึงฤดูการเพาะปลูกข้าวชาวบ้านจะถางไร่ โดยจะเลือกเอาวัน "ข้าวฮอย" ถ้าเผาแล้วไม่ดี คือไม้ไหม้ไม่หมดก็จะทำการตัดกิ่งไม้ที่ไหม้ไม่หมดเอามากอง ๆ ไว้ และเผาไหม้ให้หมด เรียกว่า "บิวเลียง" และก่อนการเผาไร่เมี้ยนจะทำการบอกกล่าวให้สัตว์ต่าง ๆ หนี ไปก่อน

1.2) การเพาะปลูกในปีต่อไป เมี้ยนจะไม่นิยมปลูกข้าวในวันที่ตรงกับวันเผาไร่ของปีที่ผ่านมา เพราะเชื่อว่าเมื่อเราปลูกข้าวตรงกับวันเผาไร่ ซึ่งเป็นวันที่มีความร้อนมากจะทำให้ข้าวที่ปลูก ร้อยเฉาตายได้

1.3) หี้อหล่า (เดือนห้า) ทำพิธี "ชิบเตบุงเมี้ยน" "เด่เมี้ยน" "เส้เมี้ยน" ซึ่งเชื่อว่าสัตว์ต่าง ๆ จะไม่มารบกวนพืชที่ปลูกไว้

1.4) ช่วงข้าวตั้งท้อง "กิงเบยาม่ายกะหงาว" (วันกำวันหนึ่งของข้าว) ช่วงเดือนที่เมี้ยนเรียกว่า "เซียดหล่า แซเซียมยด" (วันที่ 7 เดือน 7) ชาวบ้านจะไม่ไปเที่ยวหรือทำงานในไร่ข้าว เพราะเชื่อว่าเป็นช่วงระยะเวลาที่ข้าวกำลังสืบ หรือเกี่ยวพาราสีกัน เมื่อเราไปจะทำให้ข้าวอายุ ไม่สามารถตั้งท้องและให้ผลผลิตได้

1.5) "บุงเซียว" ประมาณเดือนหก หรือเดือนเจ็ด (หลัวะหล่า หรือเซียดหล่า) ไปถึงไร่จะเอากระดาษที่ทำเป็นเงิน แขนงไว้ให้สูงจากพื้นดินประมาณ 1 คอก เพื่อให้เมี้ยนสามารถเอื้อมถึงได้ เมี้ยนเชื่อว่า เมี้ยนตนนี้เป็นเพศหญิงตัวเล็ก ๆ เตี้ย ๆ ถ้าไม่ให้เมี้ยนจะทำให้ผลผลิตไม่ดี

1.6) ช่วงข้าวเหลือง (ข้าวสุก) เมี้ยนจะหาวันที่ดีสำหรับการเก็บเกี่ยวโดยเฉพาะ คือวันที่เรียกว่า "จ้าน ฮนอย" เมื่อทำการเก็บเกี่ยวได้แล้วจะทำพิธีกินข้าวใหม่ก่อน โดยใช้แกระ เก็บข้าวมาประมาณ 6 รวง มาผสมกับข้าวเก่า หุงแล้วทำพิธีเทวเมี้ยน (ตัก 6 ถ้วย) มากินข้าวใหม่ เฉากกระดาษเงิน กระดาษทอง "เจ้ย ก่อง" เวลากินต้องไม่ผสมน้ำแกง ไม่เอากับข้าวมาไว้ในถ้วย เพราะเชื่อว่าต่อไปสัตว์จะมากินข้าวในไร่ (หมู ป่า กระรอก มด ฯลฯ)

1.7) ประเพณีการทำขวัญข้าว เชื่อกันว่าการทำขวัญข้าว จะทำให้ข้าวตลอดจนพืชผักต่าง ๆ ในไร่ ในสวนเจริญงอกงามให้ผลผลิตสูง และจะทำความคู่กับการทำขวัญสัตว์เลี้ยงไปด้วย

การทำขวัญข้าวจะนิยมทำกันในเดือนที่ 4 ของจีน จะเป็นวันไหนก็ได้ แต่ก็ถือเอาวันที่ดีที่สุดของเดือน การทำขวัญข้าวนี้ไม่นิยมทำติดต่อกันทุก ๆ ปี จะทำเฉพาะในฤดูที่ผลิตได้ต่ำ การทำขวัญข้าวนี้ไม่จำเป็นต้องทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน อาจทำเพียงบางบ้านหรือบางครอบครัว หรือคนในตระกูลเดียวกันร่วมกันทำ โดยเฉลี่ยค่าใช้จ่ายกัน ในการทำพิธีนี้ตระกูลอื่นหรือแซ่อื่นที่ไม่ได้นับถือบรรพบุรุษเดียวกันนั้นไม่อาจทำพิธีร่วมกันได้การทำขวัญข้าวจะทำเพียงวันเดียว จะมีการฆ่าหมู ฆ่าไก่ เผากระดาษเพื่อทำพิธีนี้ ซึ่งจะมีผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นผู้ดำเนินการ มีข้อห้ามคือ ห้ามไปไร่ในวันรุ่งขึ้นหลังจากการทำขวัญข้าว 1 วัน (เฉพาะบุคคลในครอบครัวที่ทำพิธีเท่านั้น)

1.8) ประเพณีเซียดหล่ำเจียบเผย (วันเข้าพรรษา) เซียดหล่ำเจียบเผย" ซึ่งตรงกับวันที่ 14, 15 เดือน 7 ของจีน วันเซียดหล่ำเจียบเผยของเมียนนี้จะมี 2 วัน คือ วันที่ 14 หรือที่เรียกว่า "เจียบเผย" และวันที่ 15 เรียกว่า "เจียบหิม" ก่อนถึงวันเซียดหล่ำเจียบเผย 1 วัน คือวันที่ 13 หรือที่เรียกกันว่า "เจียบฟาม" ชาวบ้านจะเตรียมของใช้สำหรับการทำพิธี เช่น กระดาษเงินกระดาษทอง เป็นต้น และจะหาพินมาเก็บไว้มาก ๆ เพราะว่าในวันที่ทำพิธีนี้ห้ามไปทำไร่ และเก็บพิน ส่วนคนที่ไปอนค่างในไร่ก็จะทยอยกันเดินทางกลับมาบ้านในวันนี้ นอกจากนี้ยังมีการทำขนมที่เรียกว่า "ฉั่วเจียะวันที่ 14 หรือ เจียบเผยนี้เชื่อกันว่าเป็นวันของคน ชาวบ้านจะไม่ไปไร่เข้าป่าล่าสัตว์ ไม่ทำงานใด ๆ เช่น ตำข้าว หาพิน เป็นต้น วันนี้ก็จะมีการเซ่นไหว้บรรพบุรุษตามความเชื่อที่มีมาแต่ครั้งโบราณ

วันที่ 15 หรือ "เซียดหล่ำเจียบหิม" หรือเรียกอีกอย่างว่า "เมียนนุยบ๊วะ" เชื่อกันว่าเป็นของของผี จะมีการปลดปล่อยผีทุกตัวตน เพื่อให้มารับทานที่ผู้คนทำพิธีให้ วันนี้ชาวบ้านจะอยู่กับบ้านไม่ให้ออกไปไหน ห้ามคนเข้าออกหมู่บ้าน ห้ามเด็กไปไม้ไผ่ตอง ทั้งสิ้น เพราะเชื่อว่าผีใช้ไม้ไผ่ตองเหล่านี้ห่อของกลับไปเมืองผี วันที่ 16 ก็เริ่มไปปฏิบัติงานตามปกติเพราะเชื่อว่าผีที่ถูกปล่อยมานั้นถูกเรียกกลับไปหมดแล้ว

1.9) วันกรรม หรือวันหยุดตามพิธีกรรม ในรอบปีของเมียนวันกรรม คือ วันที่ถูกกำหนดขึ้นตามความเชื่อของคนรุ่นก่อนหรือบรรพบุรุษ ซึ่งมีการยึดถือและปฏิบัติกันต่อ ๆ มา เมียนเรียกว่า "กึ่ง" วันกรรมจะเริ่มตั้งตั้งแต่วันขึ้นปีใหม่เป็นต้นไป วันกรรมนี้เมียนจะหยุดงานหรือไม่ทำกิจกรรมบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งสอดคล้องกับกิจกรรมนั้น ๆ การนับวันเดือนปีที่เมียนใช้นี้ จะเหมือนของจีน ซึ่งจะแตกต่างกับของไทยหรือของสากลทั่วไป เดือนแรกของเมียนนั้นจะเริ่มในวันขึ้นปีใหม่ ซึ่งจะตรงกับวันตรุษจีน (จะตรงกับราว ๆ เดือนมกราคม หรือกุมภาพันธ์ของไทย)วันกรรมที่นับถือและปฏิบัติกันอยู่ มีดังนี้

- วันกรรมเสือ (กึ่ง ดะ ม่าว) บางปีวันกรรมเสือจะเริ่มหลังจากวันขึ้นปีใหม่ผ่านไปไม่นานนัก แต่บางปีก็เริ่มหลังจากปีใหม่ผ่านไปแล้วประมาณ 1 หรือ 2 อาทิตย์ วันกรรมเสือนี้จะเป็นวันกรรมแรกในรอบปี วันกรรมเสือนี้จะมี 2 วันติดต่อกัน คือวันกรรมเสือนอน (กึ่ง ดะม่าว บ๊วย อือ ฉ่อม) และวันกรรมเสือเดิน (กึ่ง ดะม่าว ย่าง เจ้า) ในวันนี้จะไม่ไปทำไร่ เข้าป่าล่าสัตว์ ห้ามเดินทางออกนอกหมู่บ้าน และห้ามตำข้าว เพราะกลัวว่า เสือจะเข้ามาจับสัตว์เลี้ยงกิน

- วันกรรมมิต (กึ่ง หมด) ในวันนี้จะไม่ไปทำอะไร ไม่ล่าสัตว์ ผ่าฟัน ห้ามแตะต้องของมีคม เพราะจะทำให้มีอันตรายจากของมีคม และห้ามดำข้าวด้วย
- วันกรรมลม (กึ่ง หมด) จะเริ่มหลังจากวันกรรมมิตประมาณ 20 วัน วันนี้จะไม่ให้ออกไปไหน และห้ามส่งเสียงดัง เพราะจะทำให้ลมพัดบ้านเรือนเสียหายได้
- วันกรรมหนู (กึ่ง หนาว) วันนี้จะไม่ไปทำอะไร จะหยุดงานหนึ่งวัน เพื่อไม่ให้หนูไปทำลายพืชผลหรือผลผลิตที่ปลูกไว้
- วันกรรมนก (กึ่ง เหนาะเหมย) วันนี้จะไม่ไปทำอะไร ทำสวน ไปที่ยุงเก็บข้าว ข้าวโพด เพื่อไม่ให้นกมาทำลายพืช ผลผลิตที่ปลูกไว้
- วันกรรมฟ้า (กึ่ง บัว ใกัว) ตรงกับวันแรกของเดือนที่ 3 วันนี้ห้ามทำอะไร ห้ามดำข้าว ห้ามส่งเสียงดัง เชื่อว่าถ้าไปทำอะไรหรือส่งเสียงดังจะทำให้ฝนตกหนักพัดพาพืชไร่ และได้รับความเสียหาย
- วันกรรมเซ็งเม็ง จะตรงกับวันเซ็งเม็งของจีน วันนี้จะอยู่บ้านทำพิธีเช่นไหว้บรรพบุรุษ
- วันกรรมฝน (กึ่ง ชุน ปุน) จะเป็นวันถัดจากวันเซ็งเม็งไปไม่นาน ในวันนี้จะไปทำอะไร ห้ามดำข้าว ฯลฯ ถ้าไม่อยู่กรรมวันนี้ เชื่อว่าเวลาฝนตก ฝนจะตกไม่ทั่ว ซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตที่ไม่ดี
- วันกรรมเลี้ยวท่า (กึ่ง เลี้ยวท่า) เป็นวันผลัดเปลี่ยนฤดูตามแบบจีน
- วันกรรมบัวชุน (กึ่ง บัว ชุน) วันนี้จะมีการพิธีเช่นไหว้บรรพบุรุษ และเทพอื่น ๆ ให้ช่วยดูแลรักษา และช่วยไล่สัตว์ป่าไม่ให้เข้ามารบกวนทำลายผลผลิตทางการเกษตรที่ปลูกในไร่
- วันกรรมตัวหนอน (กึ่ง แกง เป-เย) เป็นวันที่หยุดเพื่อไม่ให้ตัวหนอนต่าง ๆ มารบกวน ทำลายพืชผลต่าง ๆ ที่ปลูกไว้
- วันกรรมวู (กึ่ง นาง) เป็นวันหยุดเพื่อไม่ให้งูต่าง ๆ เข้าบ้านและไม่ให้งูกัดเวลาเดินทางในป่า
- วันกรรมเมียนบุยบัวะ (กึ่ง เมียนบุยบัวะ) เป็นวันหยุดที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อนำรูปผีใหญ่ซึ่งต้องถูกเก็บไว้อย่างมิดชิด (จะเอาออกมาแสดงได้เฉพาะในพิธีกรรมบางอย่างเท่านั้น ห้ามนำออกมาเมื่อไม่มีพิธีกรรมโดยเด็ดขาด) นำเอาออกมาผึ่งแดดผึ่งลม ซึ่งเมียนกล่าวว่าเป็นการเปิดหูเปิดตาแก่รูปผีใหญ่ และจะเป็นวันเดียวเท่านั้นที่จะสามารถนำเอารูปผีใหญ่ออกมาได้ โดยไม่มีพิธีกรรม เป็นพิธีที่ทำกันในครอบครัวที่ถือครองรูปผีใหญ่นั้น
- วันกรรมเลียบเขียว (กึ่ง เลียบเขียว) เป็นวันหยุดที่มีการเช่นไหว้เจ้าป่าเจ้าเขา โดยทำเครื่องเช่นมีรูปร่างคล้ายธง และคล้ายรูปเงิน (เหรียญ) การเช่นเจ้าป่าเจ้าเขานี้ เพื่อเป็นการขอให้เจ้าป่าเจ้าเขาช่วยดูแลพืชผลต่าง ๆ ที่ปลูกไว้ในไร่ให้มีผลผลิตดี

- วันกรรมข้าวตั้งห้อง (กิ่งเบียวรุ่งฟาน) เป็นวันหยุดที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้าวตั้งห้อง ออกรวงตามปกติ และงอกงามดี ข้าวไม่ลีบ ไม่ฝ่อหรือเหี่ยว

- วันกรรมเจียซุ่นย่าง เป็นวันหยุดสำหรับการเปลี่ยนฤดูกาล จากฤดูฝนมาสู่ฤดูหนาวแบบจีน

2) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวโพด

สำหรับข้าวโพดนี้ความสำคัญมีไม่มากนัก เมื่อเทียบกับการทำไร่ข้าวเพราะเมียนไม่มีการปลูกข้าวโพดเป็นแปลงใหญ่จะปลูกเพียงเล็กน้อย เพื่อใช้สำหรับการเลี้ยงสัตว์และทำขนมหรือเป็นอาหารเสริมยามขาดแคลนข้าว แต่ถึงแม้ว่าไร่ข้าวโพดจะไม่มีค่าเท่าไรข้าว แต่เมียนก็ยังให้ความสำคัญต่อข้าวโพดด้วยเช่นกัน โดยได้มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวโพดดังนี้ โดยเฉพาะพิธีกรรมในขั้นตอนของการเก็บเกี่ยว ในวันเก็บข้าวโพดนั้นเมียนจะหาวันดี ซึ่งอาจต้องขึ้นอยู่กับแต่ละตระกูล ซึ่งจะมีวันดีไม่ตรงกันเมื่อหาวันดีได้แล้ววันที่หักข้าวโพดนั้นจะทำการหักข้าวโพดมาต้มให้สุกก่อน และก่อนที่คนจะกินจะต้องเอาไปให้สัตว์เลี้ยง เช่น หมู ไก่ ม้า กินก่อน พร้อมกับพูดว่า ข้าวโพดสุกแล้ว ได้นำมาแบ่งให้กินทั่ว ๆ กัน ทั้งสัตว์เล็กสัตว์ใหญ่และคน ถ้ามีโรคหรือเชื้อก็ให้สัตว์ที่รวมกันเป็นผู้รับไปทั้งหมด

3) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับไร่น้ำ สำหรับไร่น้ำนั้นไม่มีพิธีกรรม

(3) ความเชื่อหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ

บริเวณที่เป็นหนองน้ำ การตัดฟันหญ้า ต้นไม้จะต้องไม่ล้มทับลงไปในหนองน้ำโดยเด็ดขาด และห้ามนำกิ่งไม้ไปเสียบ หรือปักในหนองน้ำ เพราะเมียนเชื่อว่าในหนองน้ำมีเทพที่เมียนเรียกว่า "จ่าง เมียน" รักษาอยู่ คือ เมื่อเราตัดไม้ล้มทับหรือตัดกิ่งไม้ต้นไม้ไปเสียบลงในหนองน้ำจะทำให้เทพโกรธได้ และเทพเหล่านี้จะเอาขวัญหรือวิญญาณของผู้นั้นไปทำให้ไม่สบายหรือบริเวณที่เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เมียนเรียกว่า "อ่วมตัม" จะห้ามลงไปเล่นโดยเด็ดขาดเพราะเมียนมีความเชื่อว่าบริเวณนี้มีเทพที่เมียนเรียกว่า "จ่า สูง" (พญานาค) อาศัยอยู่เมื่อลงไปเล่นถือว่าเราไปรบกวนเทพจะทำให้เทพโกรธและเอาขวัญหรือวิญญาณของผู้เล่นไปได้ จะทำให้ไม่สบายเช่นเดียวกัน

เมื่อมีเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเมียนจะต้องทำพิธีขอขมาโดยการให้ผู้ประกอบพิธีกรรมได้เป็นผู้ทำให้โดยการนำไก่ จำนวน 1 ตัว เหล้า ๓ ถ้วย ไปเช่นไหว้บริเวณข้างหนองน้ำ อีกพิธีกรรมหนึ่งเกี่ยวข้องกับน้ำคือ ในอดีตเมียนจะต่อน้ำมาใช้ในบ้านโดยการตอรางรินมาจากต้นน้ำเมื่อน้ำจากแหล่งต้นน้ำแห้ง เมียนจะต้องเป่าปี่ตีกลองเดินทวนน้ำขึ้นไปที่แหล่งต้นน้ำ เพื่อที่จะนำเอาห่อเกลือไปสอดไว้ใต้รางรินเพื่อเป็นการขอน้ำจากเทพ พิธีกรรมนี้จะทำทุกวันเข้าวันแรกของวันขึ้นปีใหม่ของเมียนและถือโอกาสช่วงนี้ซ่อมแซมรางรินไปในตัวด้วย นอกจากนี้เมียนยังเชื่อว่าต้นน้ำมีเทพที่ชื่อว่า "ซุ่น โกว เมียน" รักษาอยู่ด้วยเช่นกัน

(4) ความเชื่อหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าและต้นไม้

นอกจากความเชื่อในเรื่องของพื้นที่ทำกินและน้ำแล้ว เมียนยังมีความเชื่อในเรื่องของต้นไม้ด้วย โดยเฉพาะต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ ๆ ที่เมียนเรียกว่า "เยียน โจ้วเคียง" (ต้นไทร) เมียนจะไม่มีกรรมการตัดต้นไม้ประเภทนี้โดยเด็ดขาด เพราะเมียนมีความเชื่อว่าถ้าหากไปตัดหรือฟันต้นไม้นี้หมายถึงการทำลายบ้านหรือที่สิงสถิตของเทพ (เมียน) เทพจะทำให้การทำมาหากินไม่ได้ผล ผลผลิตไม่พอกินหรืออาจทำให้เจ็บป่วยถึงตายได้ ดังนั้นก่อนตัดฟัน จึงต้องทำพิธีเช่นไหว้ อัญเชิญให้ไปอยู่ที่อื่นก่อน การจะรู้ว่า "เพี้ยเมียน" (ผีป่า) หรือ "เยียน พิวเมียน" (เทพประจำต้นไทร) อนุญาตให้ตัดหรือไม่จะต้องทำดังนี้ คือเอาลิ่มหรือเหรียญทองเหลืองตอกลงไปในเนื้อไม้ หรือต้นไม้ที่นั้น ๆ ทิ้งไว้หนึ่งคืน วันรุ่งขึ้นลิ่มหรือเหรียญนั้นยังคงอยู่ที่ไหนหมายความว่า อนุญาตให้ตัดฟันได้ แต่ถ้าตรงกันข้ามลิ่มหรือเหรียญนั้นหลุดออกไปถือว่าไม่อนุญาตให้ตัดฟันต้นไม้ที่นั้น นอกจากต้นไทรแล้วเมียนยังมีไม้อีกหลายประเภทที่ห้ามตัดนำมาใช้โดยเด็ดขาด มีดังต่อไปนี้

1) **แข่งฟองเคียง** ต้นไม้นี้มีลักษณะเป็นไม้เนื้ออ่อน ใบมีลักษณะคล้ายต้นมอนที่ใช้เลี้ยงไหม ลำต้นสูงใหญ่ โดยเมียนมีความเชื่อว่าต้นไม้ชนิดนี้มีผีอาศัยอยู่ เมื่อนำมาใช้ผีเหล่านี้จะไปรบกวนผีบ้านผีเรือน (ผีบรรพบุรุษ) ให้เดือดร้อน ผีบ้านผีเรือนก็จะนำมาทำให้คนที่อาศัยอยู่เจ็บป่วยหรือสัตว์เลี้ยงตายหรือเกิดเหตุผิดปกติของสัตว์ได้ เช่น ไก่ตัวเมียขึ้นไก่ตัวเมียด้วยกัน หรือไก่ตัวเมียขัน ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

2) **่วนเซียด เคียง** เป็นไม้เนื้ออ่อนอีกประเภทหนึ่ง ที่เมียนห้ามนำมาใช้ เนื่องจากเป็นไม้ที่ทำให้ผู้ที่เข้าใกล้หรือสัมผัสเกิดเป็นผื่นคัน ร้อนคล้ายไฟไหม้

นอกจากต้นไม้ น้ำ แล้วเมียนยังมีความเชื่อในเรื่องป่าเขา ด้วยว่าในป่าเขาต่าง ๆ ต่างก็มีเทพรักษาอยู่ เช่น เทพที่รักษาป่าเขาเหล่านี้ เมียนจะเรียกว่า "เต่ ปุง เมียน" (เป็นคำเรียกรวม ๆ ของเทพที่อยู่ในป่าธรรมชาติ)

(5) ความเชื่อหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับดิน

นอกจากในเรื่องความเชื่อต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นในเรื่องพื้นที่แล้วเมียนยังมีความเชื่อเกี่ยวกับดินเฉพาะอีกว่า ดินโป่ง มีเมียนเรียกว่า เย็น ท่าง เนียน นั้น เมียนห้ามเข้าไปยุ่งโดยเด็ดขาดเพราะมีเทพรักษาอยู่ โดยเฉพาะสัตว์ป่าที่เข้ามากินดินก่อน จะทำการยิงต้องทำการขออนุญาตจากเทพโดยการเอาเทียนไข โดยทำจากขี้ผึ้งปั้นเป็นแท่ง (ม่วววจ) จำนวน 4 แท่ง ไปไม้ห่อข้าวจำนวนหนึ่ง พริก ไปถวายก่อน จึงจะยิงสัตว์เหล่านี้ได้

(6) ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างบ้าน

บ้านถือว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับทุกคนไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะเป็นชนเผ่าใดก็ตามจะแตกต่างกันเพียง ในรายละเอียดระบบความเชื่อและพิธีกรรมเท่านั้น แต่เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์คงไม่แตกต่างกันมากนัก ดังเช่น ชาวเขาเผ่าเมียนก็เช่นเดียวกัน สำหรับบ้านเมียนถือว่าเป็นสิ่งสำคัญมากถ้าหากการเลือกพื้นที่การตั้งบ้านเรือนไม่ถูกตามความเชื่ออาจมีผลกระทบต่อผู้อยู่อาศัยดังต่อไปนี้

1) เมียนนิยมสร้างบ้านเรือนอยู่บนที่ราบตามไหล่เขาในระดับความสูงประมาณ 3,000 ฟุตขึ้นไป หรือตั้งอยู่ในหุบเขาริมลำน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดินดี และสามารถนำน้ำเข้ามาใช้เพื่อการบริโภคและอุปโภคได้โดยสะดวก

2) เมียนไม่นิยมสร้างบ้านบนสันเขาเพราะถือว่าบนสันเขาเป็นที่อยู่ของผีสันเขา (จ๋อง เมียน) และหมู่บ้านมักจะหันออกทางทิศตะวันออกของภูเขา

3) การเลือกที่ตั้งหมู่บ้านมีความสำคัญมากเพราะเมียนมีความเชื่อว่าจะถ้าหันผิดหรือตั้งไม่ถูกทิศทางจะมีผลกระทบต่อผู้อาศัยมาก เช่น ผู้อาศัยอยู่บ้านทำมาหากินไม่ขึ้น คนเด็กร้อนอาจถึงขั้นตาย ดังนั้นเมียนจึงต้องเลือกพื้นที่มากโดยเฉพาะต้องสัมพันธ์กับป่าที่เมียนเรียกว่า "ให้เปียงซาน" ฉะนั้นหมู่บ้านเมียนทุกหมู่บ้านต้องมีป่าชนิดนี้อยู่ทุกแห่ง เหตุผลเพราะป่าตรงนี้เป็นป่าพิธีกรรมของหมู่บ้าน (ดูรายละเอียดในเรื่องพิธีกรรม/ความเชื่อเกี่ยวกับป่า) ที่สำคัญที่สุดคือหมู่บ้านเมียนจะต้องมีภูเขาล้อมรอบหมู่บ้าน ในลักษณะครึ่งวงกลม หมู่บ้านจะตั้งอยู่ตรงกลาง และด้านหน้าของหมู่บ้านต้องไม่มีภูเขาอีกลูกมาบังหมู่บ้านไว้ สาเหตุที่เป็นดังนี้เพราะเมียนเชื่อว่าภูเขาที่บังหรือโอบล้อมหมู่บ้านนั้นถือว่าเทพต่าง ๆ ที่อยู่ตามภูเขาหรือป่าเหล่านั้นจะคุ้มครองคอยดูแลหมู่บ้านไว้ให้อยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้าหากมีภูเขาอีกลูกมาบังหน้าบ้านไว้ถือว่าเป็นสิ่งไม่ดีเพราะเป็นการปิดกั้นไม่ให้สิ่งที่ดีงามที่จะเข้าหมู่บ้านไว้ทำให้หมู่บ้านไม่มีความเจริญ ทำมาหากินไม่ได้

4) หมู่บ้านเมียนไม่นิยมตั้งอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าอกแตก คือ มีดอยสองลูกเชื่อมกันมาแล้วมาแยกปลายออกแล้วต่างคนต่างก็ตั้งอยู่บนสันดอยกันคนละข้างเพราะเมียนเชื่อว่าจะทำให้หมู่บ้านไม่มีความสามัคคีแตกแยกกัน

5) เมื่อได้ทำเลที่ตั้งแล้วหัวหน้าครอบครัวจะเป็นผู้บอกให้สมาชิกของครัวเรือนไปดูที่ว่าพอใจหรือไม่ที่จะสร้างบ้านในบริเวณนี้ ถ้าทุกคนพอใจก็จะทำการสร้างบ้านโดยก่อนการลงเสาบ้านหรือปลูกสร้างบ้านเมียนจะมีพิธีกรรมการเสี่ยงทายเลือกที่ตั้งของตัวบ้านก่อนเพื่อที่จะดูว่าผีบ้านผีเรือนหรือผีบรรพบุรุษพอใจหรือไม่ โดยมีพิธีการเสี่ยงทายอยู่ด้วยกัน 3 วิธี ดังนี้

วิธีที่ 1 ให้นำเมล็ดข้าวจำนวน 4 เม็ด มาวางไว้ในหลุมที่ขุดไว้ เป็นรูปดอกไม้หรือดาว เมื่อบางเมล็ดข้าวเริ่มบร่อยแล้วจะนำไม้มาทำการปิดหลุมทิ้งไว้ 2-3 วัน เมื่อได้เวลาก็จะมาเปิดดู ถ้าเมล็ดข้าวสารยังอยู่ในสภาพที่เรียบร้อยก็ถือว่าสามารถสร้างได้ แต่ถ้าปรากฏว่า เมล็ดข้าวสารเม็ดใดเม็ดหนึ่ง เคลื่อนย้ายหรือเปลี่ยนทิศทางไปจากเดิมที่วางไว้หรือถูกมดแมลงต่าง ๆ กินก็ถือว่าที่ตรงนั้นไม่เหมาะสำหรับการสร้างบ้าน เพราะเมียนถือว่าเมล็ดข้าวสารนี้เป็นตัวแทนของสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- เมล็ดข้าวเม็ดที่ 1 หมายถึง เป็นตัวแทนของความอยู่เย็นเป็นสุขของผู้อาศัยและตัวแทนของผีบรรพบุรุษ
- เมล็ดข้าวเม็ดที่ 2 หมายถึง เป็นตัวแทนของความมั่งคั่ง ความอุดมสมบูรณ์

- เมล็ดข้าวเม็ดที่ 3 หมายถึง เป็นตัวแทนของสัตว์เลี้ยง
- เมล็ดข้าวเม็ดที่ 4 หมายถึง เป็นตัวแทนของไร่ สวน ต่าง ๆ

ดังนั้นดังที่กล่าวมาแล้วว่าถ้าเมล็ดข้าวเม็ดใดเม็ดหนึ่งเคลื่อนย้ายหรือเปลี่ยนไปจากเดิม เช่น ถ้าเม็ดที่หนึ่งถมายถึง ถ้าสร้างบ้านแล้วจะทำให้ผู้อยู่อาศัยเดือดร้อนอยู่ไม่เป็นสุข เม็ดที่ 2-4 เคลื่อนย้าย หมายถึงอาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคง ความอุดมสมบูรณ์ถึงที่ทำมาหากินและสัตว์เลี้ยงได้ แต่ ถ้าเจอสิ่งเหล่านี้เมียนก็จะทำพิธีสะเดาะเคราะห์เสียก็สามารถที่จะอยู่ได้

วิธีที่สอง คือ การใช้เหรียญสตางค์ ซึ่งถือว่าเป็นวิธีที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ และให้ผลที่ละเอียดมาก โดยจะใช้เหรียญเงินของจีน เป็นเหรียญที่มีรูตรงกลาง ใช้ทั้งหมด 16 เหรียญ การทำพิธีก็จะมีพิธีเชิญเทพและบรรพบุรุษของตระกูลมาด้วย เสร็จแล้วเอาเหรียญทั้งหมดใส่ลงในเขาควายที่ใช้ทำพิธี หรือใช้กระบอกไม้ไผ่ก็ได้ หลังจากทำพิธีเสร็จก็จะเทเหรียญที่อยู่ในเขาควาย หรือในกระบอกไม้ไผ่ลงพื้นแล้วก็นับดูว่า มีเหรียญที่เป็นหัวกี่เหรียญ และที่เป็นก้อยกี่เหรียญ แล้วก็จะทำนายออกมาตามเหรียญที่ปรากฏ ซึ่งสามารถจะทำนายได้ว่า ถ้าตั้งบ้านตรงจุดนี้เป็นอย่างไรบ้าง เช่น จำนวนลูกหลาน ความร่ำรวย และปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ

วิธีที่สาม การเสี่ยงทายวิธีนี้เป็นวิธีที่เมียนเรียกว่า "เจียวซิม" โดยการดูจากกระดูกไก่โดยการเชิญผู้ประกอบพิธีกรรม เมียนเรียกว่า "สิบ เมียน เมียน" มาทำพิธีให้โดยการนำไก่มาฆ่าแล้วทำพิธีเสร็จก็จะเสี่ยงทายโดยการดูกระดูกไก่บริเวณหัว บริเวณต้นปีก ว่ามีจุดดำขึ้นหรือไม่ ถ้ามีจุดดำขึ้นก็ถือว่าดี และทำไก่ว่านิ้วเท้าหรืออ้อมเขากันโดยไม่ไปเกาะหรือขยุ่มเนื้อขึ้นมาด้วยก็ถือว่าดี เช่นเดียวกัน

6) เมียนไม่นิยมสร้างบ้านในแนวซ้อนกันเพราะถ้าหากสร้างบ้านในแนวซ้อนกันจะทำให้บ้านหนึ่งไปขวางหน้าประตูผีของอีกบ้านหนึ่งไว้ สาเหตุเพราะบ้านเมียนจะมีประตูผีกันทุกบ้านและประตูนี้ก็จะปิดตลอดจะใช้ประตูข้างทั้งสองด้านแทน จะใช้ประตูผีหรือประตูหน้าได้ก็ต่อเมื่อ

- เมื่อตอนที่มีการนำเจ้าสาวออกจากบ้านไปเพื่อแต่งงานยังบ้านเจ้าบ่าว (เมียนจะนำเจ้าสาวไปแต่งงานบ้านเจ้าบ่าว) กลับกันกับพิธีของคนไทยที่นำเจ้าบ่าวมาแต่งงานยังบ้านเจ้าสาว)

- เมื่อไปถึงบ้านเจ้าบ่าวจะต้องนำเจ้าสาวเข้าทางประตูด้านหน้าเท่านั้น

- เมื่อเวลามีคนตายเกิดขึ้นในบ้านจะต้องเอาศพออกทางประตูผี และสมาชิกในบ้านต้องทำการพังฝาบ้านด้านหน้าเอาศพออก สาเหตุที่ไม่ให้ประตูผีบ้านชนหรือซ้อนกับอีกบ้านหนึ่งเพราะเมียนเชื่อว่าความชั่วร้ายหรือเคราะห์ร้ายจากผู้ตายจะเข้าไปสู่บ้านที่ตั้งขวางหน้าอยู่จะทำให้ผู้คนในบ้านนั้นประสบความวิบัติหรือเคราะห์ร้ายได้ในภาคหน้าต่อไป

7) เมียนไม่นิยมสร้างบ้านทับบริเวณที่เคยเป็นบ้านเก่าที่ได้โยกย้ายออกไปเนื่องจากถือว่าอาจเป็นการไม่เหมาะสมอาจเป็นการไปทับผีเจ้าที่เจ้าทางเก่าได้

8) เมียนห้ามนำไม้ที่ถูกฟ้าผ่า ไม้ที่ยืนต้นตาย ไม้ที่เหลือจากการสร้างโรงศพ ไม้ที่นำไปสร้างอย่างอื่นแล้ว เช่น คอกหมู ฉางข้าว ฯลฯ มาสร้างบ้านอีกครั้งโดยเด็ดขาด

9) เมื่อสร้างบ้านได้ระยะหนึ่ง เช่น สร้างโครงบ้านเสร็จถ้าเกิดมีเด็กไปปีนป่ายเล่นและเกิดพลัดตกลงมาเมียนจะถือว่าเป็นลางไม่ดี อาจละเลิกการสร้างบ้าน หรือไม่ต้องทำพิธีสะเดาะเคราะห์เสียก่อน

10) เมียนไม่นิยมการสร้างสิ่งปลูกสร้างใดไว้หลังบ้าน เช่น ฉางข้าว คอกหมู เพราะเมียนเชื่อว่าบริเวณหลังบ้านจะมีผีน้ำอาศัยอยู่ถ้าเราไปสร้างอะไรก็ดขวางไว้จะทำให้ผีน้ำโกรธ จะทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำได้ เพราะเมียนนิยมต่อน้ำมาจากหลังบ้านมาใช้ซึ่งบริเวณหลังบ้านจะเป็นป่าต้นน้ำของหมู่บ้านและเป็นป่าพิธีกรรมด้วย

(7) ความเชื่อหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการล่าสัตว์

การล่าสัตว์เมียนจะใช้เวลารว่างจากงานตามฤดูกาลแล้ว มักจะจับกลุ่มออกไปล่าสัตว์ บริเวณที่ล่าสัตว์จะมีทั้งที่อยู่ใกล้และไกล การล่าสัตว์ของเมียนจะมีการยกเว้นสัตว์ที่มีขนาดเล็ก ประเภทนก กระแต กระรอก ตะกวด ซึ่งสัตว์ประเภทนี้จะเป็นสัตว์ประเภทรองโดยจะล่าสัตว์ใหญ่ก่อน หากไม่ได้จนถึงที่สุดจึงล่าสัตว์เล็ก และสัตว์เล็กนี้เมื่อล่ามาได้เมียนจะไม่มีการ "ปุยจ้อย"

สัตว์ที่มีการล่าเมื่อล่าได้ต้องมีการปุยจ้อยทุกครั้ง ได้แก่ เม่น อีเห็น ลิง ค่าง กระจง นางอาย เก้ง หมีขอ และสัตว์ขนาดใหญ่ ซึ่งเป้าหมายของการล่าเพื่อเป็นอาหาร ได้แก่ หมูป่า กวาง หมี กระทิง ควายป่า สัตว์เหล่านี้ เมียนจะมีข้อห้ามว่า พรานแต่ละคนจะล่าได้ไม่เกิน 4 ตัว แล้วหยุดล่าตัวที่ 5 จะเก็บไว้ยามจำเป็นหรืออุกเงิน ถือเป็นกฏที่เก็บไว้แก่ตน หากล่าเกินจำนวนนี้ผู้ล่า (นายพราน) จะมีอันเป็นไป เช่น ถูกพรานด้วยกันเห็นเป็นสัตว์ป่าแล้วยิงหรือเห็นคนอื่นเป็นสัตว์แล้วยิง ถูกขอมมีคม ถูกสัตว์ทำร้าย ดังมีตัวอย่างให้เห็นอยู่เนืองๆ เมียนจึงถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และสัตว์ใหญ่เหล่านี้เมื่อล่ามาได้แล้วต้องมีการปุยจ้อยเช่นกัน สำหรับความเชื่อในเรื่องของการล่าสัตว์ เมียนจะเชื่อใน "พิธีปุยจ้อย" การปุยจ้อย ซึ่งหมายถึง

- การขอขอบคุณ "อ้อ เมียน" ซึ่งเป็นเมียน (ผีเรือน) ในเรือนที่ทำหน้าที่เจรจาขอส่วนแบ่งสัตว์จากผู้ดูแลเลี้ยงสัตว์ดนั้น ๆ กับทั้งช่วยในการไล่ต้อนสัตว์มาให้นายพรานได้เห็นและล่าได้

- การขอขอบคุณ "ยู่จ้อย ใ้วจ้อยเมียน" เมียนเชื่อว่าสัตว์ทุกตัว ทุกชนิดมีเจ้าของ เหมือนสัตว์เลี้ยง การล่าได้เป็นการแบ่งปันเอื้อเฟื้อจากเจ้าของสัตว์นั้น ๆ "ยู่จ้อย เมียน" หมายถึง เมียน (เทพ) ที่ทำให้สัตว์เกิดและเป็นผู้ดูแลเลี้ยงสัตว์ "ใ้วจ้อยเมียน" หมายถึง เป็นเมียน (เทพ) ที่คอยดูแลเฝ้าระวังรักษาติดตามสัตว์

ดังนั้นเวลา "ปุย จ้อย" จึงต้องเชื่อเชิญทั้ง "อ้อ เมี้ยน ในเรือน เมี้ยนผู้ดูแลสัตว์ เมี้ยนเจ้าของสัตว์ และ "ตะ ปุง เตย เมี้ยน" ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ที่สัตว์อยู่อาศัยกัน ระหว่างการปุยจ้อย เมื่อพูดถึงเมี้ยนจะ ให้ "เจี้ยก่อง" (แบงก์คงเต็ก) เพื่อเป็นการขอบคุณที่ทำงานให้ ที่เสียเวลาเป็นค่าตอบแทน แลกเปลี่ยน จึง ไม่มีการได้เปล่าจากการล่าแต่ประการใด

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นว่า เมี้ยนถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างและทุกแห่งหนย่อมมีเจ้าของที่คอยปกป้องรักษาอยู่ เช่นเมี้ยนเชื่อว่าหนองน้ำมี "จ่างเมี้ยน" ต้นไม้ มี "เยี้ยน ฟิว เมี้ยน" อาศัยอยู่ ต้นน้ำมี "ซุ้ย โกว เมี้ยน" อาศัยอยู่ ป่าเขามี "เต้ย ฟุง เมี้ยน" อาศัยอยู่ ดังนั้นการจะทำอะไรต้องระมัดระวังเป็นอย่างมาก หากทำอะไรที่ไม่ดี จะทำให้เมี้ยนโกรธ และลงโทษได้ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้ชาวเมี้ยนยัง เชื่อว่า ขณะเดินทางการทำงานในไร่ จะต้องไม่พูดจาในลักษณะเหยียดหยาม เย้ยหยัน หรือหมิ่นประมาท ใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะอาจกระทบกระเทือนถึงเทพ หรือเมี้ยนทั้งหลายในบริเวณนั้น ๆ ได้

(8) สรุปรบบความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ

1) ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ

ในสังคมของเมี้ยน ที่ยังนับถือแบบดั้งเดิมอยู่ จะนับถือบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วอย่างเคร่งครัด ซึ่งเมี้ยนถือว่ามีความสำคัญมาก เวลาที่มีความเปลี่ยนแปลงอะไรรอบครัวต้องทำพิธีแจ้งต่อบรรพบุรุษ เช่น เด็กเกิดใหม่ รับลูกสะใภ้ใหม่ เป็นต้น นอกจากนี้จะมีการทำพิธีบวงสรวงและเซ่นไหว้เป็นประจำทุก ๆ ปี เช่น พิธีปีใหม่ เพราะเมี้ยนเชื่อว่า ถ้าทำพิธีเซ่นไหว้ต่อบรรพบุรุษแล้ว บรรพบุรุษ จะคุ้มครองดูแลและ บันดาลให้ครอบครัวมีความสุข ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ การทำมาหากินจะได้ผลดี

2) ความเชื่อในเรื่องวันนี้ และการหาฤกษ์ยาม

ในการดำเนินชีวิตประจำวันของเมี้ยนจะผูกพันกับเรื่องวันดี หรือวันที่เป็นสิริมงคลมาก ไม่ว่าจะ เป็นการสร้างบ้าน ถางไร่ ปลูกพืชไร่ การแต่งงาน ฯลฯ โดยทั่วไปเมี้ยนถือว่า วันที่ 3, 7, 8 เป็นวันที่ไม่ดี เรียกว่า "เฮ่น ฮนอย" วันดี หรือ "แซง หวัง ฮนอย" นี้ขึ้นอยู่กับแต่ละตระกูลด้วย ซึ่งแต่ละตระกูลจะมีวันดี ของใครของมัน ไม่เหมือนกัน และขึ้นอยู่กับวัน เดือน ปี เกิด และธาตุของแต่ละคนด้วย

3) ความเชื่อในเรื่องโชคลางและการทำนาย

เมี้ยนเชื่อว่า ถ้าเจอสิ่งต่าง ๆ ที่เมี้ยนนับถือและเชื่อ เช่น มิ่งูเข้าบ้าน เก้งพลัดหลงเข้าหมู่บ้าน กระจกกระโดดผ่านหน้า และต้นไม้ล้มขวางทาง ฯลฯ จะเป็นลางร้าย หรือลางบอกเหตุล่วงหน้า เมี้ยน เรียกว่า "เปิ่น โกว" ซึ่งอาจจะเป็นการกระทำของวิญญาณ หรือผีที่ไม่ดี ถ้าหากเจอเหตุการณ์ต่าง ๆ นี้ จะ ต้องมีการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ เพื่อให้สิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ ผ่านพ้นไป และต้องอยู่กรรม หรือ "เก" 3 วัน นอกจากนี้เมี้ยนยังมีความเชื่อในเรื่องการทำนายโดยการดูกระดูกไก่ ถึงการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย ถ้าหาก ผลการทำนายออกมาไม่ดี ก็จะไม่ดำเนินการทำกิจกรรมนั้น ๆ

4) ความเชื่อในเรื่องขวัญ

เมื่ยนเชื่อว่า ในตัวของเราจะมียักษ์อยู่ ถ้าหากขวัญหายไป หรือออกจากร่างกายไป จะเป็นเหตุทำให้เกิดการเจ็บป่วย หรือถึงแก่ความตายได้ ซึ่งจะต้องมีการทำพิธี "เรียกขวัญ" ให้กลับคืนมาอยู่กับร่าง

5.12 การเปรียบเทียบการใช้ทรัพยากรในอดีตกับปัจจุบันกรณีบ้านเลาสิบ

จากข้อมูลการจัดจำแนกที่ดิน การใช้ประโยชน์ และระบบการผลิตที่ได้กล่าวมาในข้างต้น เราสามารถนำมาเป็นข้อมูลในเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับลักษณะการใช้การจัดจำแนกและรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของหมู่บ้านเลาสิบ ได้ดังนี้

(1) ด้านการจัดจำแนกประเภทของดิน

วิธีการจัดจำแนกประเภทของดินในอดีต	วิธีการจำแนกประเภทของดินในปัจจุบัน
1.1 ดูจากลักษณะของพื้นที่ เช่น <ul style="list-style-type: none"> - ระดับยอดเขา - ระดับไหล่เขา - ระดับเชิงเขา และที่ราบลุ่ม	1.1 ดูจากลักษณะของพื้นที่ ยังคงมีการใช้ในเฉพาะกลุ่มที่มีที่ดินมากเท่านั้น
1.2 ดูจากส่วนประกอบของดิน	1.2 ยังคงมีการใช้โดยเฉพาะการคัดเลือกพื้นที่สำหรับการปลูกข้าว
1.3 การชิมรส (ดิน)	1.3 เลิกใช้แล้ว เนื่องจากผู้ที่มีความชำนาญในการชิมไม่มีแล้วและที่สำคัญพื้นที่ทำกินมีจำกัดต้องทำพื้นที่เดิม
1.4 การดูสีของดิน	1.4 ยังคงมีการดูอยู่ แต่ไม่ละเอียดหรือพิถีพิถันเหมือนในอดีต ปัจจุบันเป็นการดูเพื่อคัดเลือกประเภทของพืชที่ปลูก เช่น ประเภทใดของดิน เหมาะสำหรับปลูกข้าวหรือข้าวโพด เท่านั้น
1.5 ดูตามลักษณะของพรรณพืชที่ขึ้น	1.5 ยังคงมีการใช้อยู่เหตุเช่นเดียวกับข้อ 4
1.6 ทิศทางการรับแสง	1.6 ยังมีใช้สำหรับครอบครัวที่มีที่ดินมาก
1.7 สังเกตพฤติกรรมของสัตว์	1.7 ยกเลิกการใช้แล้ว

จากตารางการเปรียบเทียบดังกล่าวจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้โดยเฉพาะบ้านเลาสิบระบบการจัด
จำแนกประเภทของดินได้มีการเปลี่ยนแปลงไปพอสมควร จุดที่น่าสนใจคือการปฏิบัติได้ลดความเคร่งครัด
ลงไปมาก โดยเฉพาะบางวิธีได้มีการเลิกใช้แล้ว เช่น การชิมรสของดิน การสังเกตจากพฤติกรรมของสัตว์
จากการสัมภาษณ์เด็กรุ่นใหม่ในหมู่บ้านอายุตั้งแต่ 15-20 ปี และบางคนที่เป็นที่สูงอายุบอกว่าตั้งแต่ได้
อพยพเข้ามาอยู่อาศัยที่บ้านเลาสิบเป็นเวลา 20-30 ปี มาแล้ว ไม่เคยเห็นลักษณะของดินโป่งเลยและบาง
คนยังบอกว่าไม่เคยได้ยินหรือสามารถอธิบายได้ว่าดินที่มีรสและลักษณะของดินโป่งนั้นเป็นอย่างไร

ส่วนขั้นตอนวิธีการอื่น ๆ ยังคงมีการใช้อยู่แต่ได้ลดขั้นตอนหรือความสำคัญบางส่วนลง เช่น การดู
ลักษณะของพื้นที่จากเดิมสามารถเลือกระดับพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกได้ แต่ปัจจุบันการเลือกระดับพื้นที่
ได้ลดความสำคัญลงจะมีเพียงบางครอบครัวเท่านั้น ที่เข้ามาอาศัยอยู่ก่อนสามารถเลือกพื้นที่ได้มาก เช่น
ในกรณีของนายแก้วเจียม แซ่ฟ่าน นายจะไหนพิน แซ่ว่าง ที่มีพื้นที่มากสามารถที่จะเลือกพื้นที่สำหรับการ
เพาะปลูกได้ แต่ถ้าเป็นครอบครัวที่อพยพเข้ามาทีหลัง หรือมีพื้นที่น้อยจะไม่มีโอกาสที่จะเลือกระดับของ
พื้นที่ หรือวิธีการอื่น ๆ อีก เพราะมีพื้นที่เพียง 1-2 ไร่ ไม่สามารถที่จะเลือกได้ จำเป็นต้องใช้พื้นที่เดิมตลอด
หรือวิธีการอื่นใดตามใจชอบเหมือนในอดีตได้อีกมากนักเพราะปัจจัยหลาย ๆ อย่าง เช่น การนโยบายของ
รัฐ การจำกัดของพื้นที่ ฯลฯ

(2) ด้านการถือครองที่ดิน

ในด้านการถือครองที่ดินนั้นจากในอดีตเราพบว่าแต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่อยู่หลาย ๆ ที่ แต่จะใช้
สำหรับการเพาะปลูกที่สำคัญเพียง 2 ชนิด คือ ไร่ข้าว และไร่ฝิ่น เท่านั้น สาเหตุที่พื้นที่ของแต่ละครอบครัว
มีอยู่หลาย ๆ ที่ทั้งที่ปลูกพืชเพียง 2 ชนิดที่สำคัญ เนื่องจากเมียนจะใช้พื้นที่เดิมเพียง 1 ถึง 2 ไร่ แล้วจะ
เปลี่ยนไปใช้พื้นที่ใหม่โดยจะหมุนเวียนกลับมาใช้อีก จึงมีผลทำให้เมียนนิยมการมีลูกเยอะและแต่งงานกัน
ตั้งแต่อายุยังน้อยเพื่อที่จะได้เพิ่มแรงงานให้กับครอบครัวดังกล่าว

แต่สำหรับปัจจุบันการถือครองที่ดินได้ลดน้อยลง จากการสัมภาษณ์และสำรวจพบว่าครอบครัวที่
มีพื้นที่การถือครองที่ดินมากที่สุด คือครอบครัวของนายแก้วเจียม แซ่ฟ่าน สาเหตุที่มีการถือครองที่ดินมาก
คือเป็นครอบครัวที่เป็นผู้นำอพยพเข้ามาในหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรก โดยมีพื้นที่การถือครองจำนวน 100 ไร่
และยังพบว่าในหมู่บ้านมีผู้ที่ไม่มีพื้นที่ทำกินจำนวน 4 ครอบครัว สาเหตุที่ไม่มีพื้นที่ทำกินเนื่องจากอพยพ
เข้ามาทีหลัง จึงต้องขอแบ่งพื้นที่ทำกินจากญาติพี่น้องในหมู่บ้าน ด้านกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ทำกินยังไม่มีใครได้
เลยไม่ว่า จะเป็นโฉนด นส.3 ภบด. สทก. และอื่น ๆ

(3) ด้านระบบการผลิตและการเพาะปลูก

จากข้อมูลเบื้องต้นทำให้เราทราบว่าระบบการผลิตของเมียนนั้นเป็นระบบการเพาะปลูกแบบจารีต
ประเพณีของเมียนเอง โดยจากการพูดคุยเราพอจะสรุปได้ว่าในอดีตเมียนมีการเพาะปลูกแบบผสมและ

การปลูกพืชแบบต่อเนื่อง สาเหตุที่แยกออกเป็น 2 ระบบ ดังนี้คือการเพาะปลูกแบบผสมโดยสูงเกิดได้จากในไร่ข้าว ไร่ฝิ่น ไร่ข้าวโพด (ดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ตอนที่ 2 การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในอดีต) จะมีการปลูกพืชลงไปหลายชนิดและหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นพืชในจำนวนพืชผักสวนครัว เช่น ผักกาดชนิดต่าง ๆ มะเขือ ถั่ว ฯลฯ พืชที่เป็นอาหารเสริม เช่น อ้อย ใจ ตะขาน และพืชไร่อื่น ๆ เช่น อ้อยต่าง ๆ เหล่านี้ ดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนแบบที่ 2 คือ การปลูกแบบต่อเนื่องในพื้นที่เดียวกัน เช่น หลังจากปลูกข้าว แล้วจะปลูกข้าวโพดและปลูกฝิ่นตามในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งแตกต่างปัจจุบันโดยสามารถเปรียบเทียบระบบการผลิตในอดีตกับปัจจุบัน (กรณีบ้านเลาสิบ)

ตารางเปรียบเทียบระบบการผลิตในอดีตกับปัจจุบัน (กรณีบ้านเลาสิบ)

อดีต	ปัจจุบัน
<p>1) ไร่ข้าว</p> <p>-การเลือกพื้นที่: จะถือฤกษ์ยามโดยจะใช้วันที่เรียกว่า "ข้าวฮอย" โดยทุกครอบครัวต้องปฏิบัติตาม</p> <p>-วิธีการเพาะปลูก: ไม่นิยมขุดหลังเผาไร่ว่าง จะทำการตัดกิ่งไม้ที่ใหม่ไม่หมด เมื่อถางและเผาใหม่ให้หมด (ปี๊บ เหลียง) แล้วก็จะทำการเพาะปลูกพืชที่ได้เตรียมไว้</p> <p>-วัสดุอุปกรณ์: จะเป็นเหล็กแหลมที่คล้ายลูกตึง "สวมด้วยด้ามไม้หรือไม้ไผ่ยาวเมื่อยนเรี่ยกจัม"</p> <p>-แรงงาน: ผู้ชายจะเป็นผู้เจาะดินให้เป็นหลุม ผู้หญิงเป็นผู้หยอดเมล็ดตามและจะมีการแลกเปลี่ยนแรงงานด้วยหรือที่เรียกว่าการลงแขก</p> <p>-พืชเสริมในไร่ข้าว</p> <p>แดงกวา แดงไทย อ้อยไร่ มันแกว มะระ พักทอง อ้อย ใจ ตะขาน พริก เผือก มันเทศ</p>	<p>1) ไร่ข้าว</p> <p>-การเลือกพื้นที่: การยึดถือในเรื่องฤกษ์ยามได้ลดความสำคัญลงจะมีเพียงบางครอบครัวเท่านั้นที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ แต่ได้ลดขั้นตอนบางส่วนลง ส่วนที่ไม่ยึดถือ หรือเลิกปฏิบัติไปเลย คือกลุ่มที่หันไปนับถือศาสนาอื่น</p> <p>-วิธีการเพาะปลูก: เปลี่ยนมาใช้ระบบการขุดและมีการใช้เครื่องทุ่นแรงช่วย แต่สำหรับพื้นที่เลาสิบจะใช้วิธีการขุดเท่านั้น จักรเข้ามาใช้ เนื่องเป็นเขตพื้นที่ป่าไม้</p> <p>-วัสดุอุปกรณ์: ยังคงใช้เหมือนเดิมและมีการดัดแปลงมาใช้ไม้เหลาให้แหลมแทน</p> <p>-แรงงาน: ยังคงเหมือนเดิมแต่แรงงานแบบแลกเปลี่ยนและการลงแขกได้ลดน้อยลงจะเปลี่ยนเป็นแรงงานรับจ้างแทนโดยจ้างในอัตรา 60 บาท/วัน</p> <p>-พืชเสริมในไร่ข้าว</p> <p>มะระ ข่า ตะไคร้ ถั่วแปบ มันสำปะหลัง พริก ที่ไม่มีแล้วในปัจจุบันคือ อ้อย ใจ กับ</p>

อดีต	ปัจจุบัน
<p>ชิง ข้า ทานตะวัน มันสำปะหลัง ถั่วชนิดต่าง ๆ บวบ ข้าวโพดสำหรับกิน ที่เรียกว่ากะหล่ำบวบหยุต และกะหล่ำบวบ</p>	<p>ตะขาน และแดงบางประเภทไม่สามารถได้อีก</p>
<p>-การกำจัดวัชพืชโดยใช้วิธีธรรมชาติ ไม่ใช้สารเคมีใดๆทั้งสิ้น แต่จะใช้ชีวิตอนเป็นอุปกรณ์ในการถากหญ้าออกแล้วนำมากองไว้ปล่อยให้หญ้าตายไปเองและใช้เกว็ด (มีลักษณะคล้ายจอบเล็ก ๆ) พรวนดินรอบ ๆ ต้นข้าว</p>	<p>-การกำจัดวัชพืชใช้สารเคมีและเกลือ พ่นฆ่าหญ้าประเภทดูดซึมทางรากและใบ</p>
<p>-การเก็บเกี่ยว ใช้แกระเกี่ยวเฉพาะรวงที่ติดกับรวงข้าวนำมามัดรวมไว้นำไปตากไว้ที่ราวไม้ที่สร้างไว้ในไร่ เมื่อถึงเวลากินจึงจะมานวดแล้วนำกลับไปตำด้วยครกกระเดื่องที่บ้าน</p>	<p>-การเก็บเกี่ยว จะใช้เคียวเป็นวัสดุอุปกรณ์ในการเก็บเกี่ยวไม่นิยมใช้แกระเกี่ยวแล้วเพราะช้า จึงหันมาใช้เคียวเกี่ยวแทนแล้วนำมากองรวมไว้เหมือนพื้นราบ แล้วเอาไม้ผูกด้วยเชือกตรงปลายทั้งสองด้านเหมือนพื้นราบแล้วนำมาเก็บไว้ที่ข้างข้าวที่บ้านแล้วจึงนำไปสีที่โรงสีแทนการตำด้วยครกกระเดื่องเหมือนในอดีต</p>
<p>2) ไร่ข้าวโพด การเลือกพื้นที่ นิยมปลูกในไร่ข้าวและไร่ฝิ่น หลังการเก็บเกี่ยวพืชทั้งสองชนิดแล้วที่สำคัญไม่นิยมทำไร่ข้าวโพดต่างหาก</p>	<p>2) ไร่ข้าวโพด การเลือกพื้นที่ จะมีการทำไร่ข้าวโพดแยกจากไร่ข้าว เพราะระบบการผลิตเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อจำหน่าย</p>
<p>วิธีการปลูกจะขุดหลุมด้วยจิวตอนหรือเกว็ด พันธุ์ที่ปลูกเป็นพันธุ์พื้นบ้าน มีอยู่ 3 ชนิด คือ -กะหล่ำบวบหยุต (กินทำขนม) บวบ (คั่วกิน) -กะหล่ำบวบเปะ (เลี้ยงสัตว์)</p>	<p>วิธีการปลูก ใช้จอบแทนจิวตอนและเกว็ด พันธุ์ที่ปลูก ข้าวโพดพันธุ์พื้นเมือง เช่น -กะหล่ำบวบสุวรรณ 1-3 และอื่น ๆ</p>
<p>แรงงานชายและหญิง การลงแขกแลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคและเลี้ยงสัตว์ กำจัดวัชพืช ไม่มีการใช้สารเคมีแต่จะจิวตอน หรือมีดฟันหญ้า</p>	<p>แรงงานชาย/หญิง /แลกเปลี่ยนรับจ้าง วัตถุประสงค์ในการปลูกเพื่อการจำหน่าย การกำจัดวัชพืช ใช้สารเคมี จำพวกดูดซึมทางใบและราก เช่น กำม็อกโซน และพ่นเกลือ</p>

อดีต

ปัจจุบัน

พืชเสริมในไร่ข้าวโพด

ฟักทอง แตง ถั่วชนิดต่าง ๆ ฟักเขียว
มะเขือประเภทต่างๆ บวบ ขิง ข่า ตะไคร้
เผือก มันประเภทต่าง ๆ อ้อยไร่ ฯลฯ
การเก็บเกี่ยว ในขั้นตอนของการเก็บเกี่ยวนี้
เมียนจะใช้กระดูกสัตว์หรือไม้ไผ่เหลาปลาย
ให้เจาะรูตรงปลายอีกด้านใช้เชือกร้อยเป็นห่วง
สำหรับสอดนิ้วมือกันตกเวลาใช้แทงเปลือกข้าว
โพดเมื่อแกะเปลือกแล้วจะโยนใส่ถ้วยที่แบกอยู่
ด้านหลังเมื่อถึงเวลาต้องนำไปใช้เป็นอาหารสัตว์
ก็จะใช้มือหรือใช้เหล็กที่นำมาเสียบกับท่อนไม้
เป็นตัวช่วยใส่ผ่านแรงในการแกะเมล็ด

(3) ไร่ฝิ่น

การเลือกพื้นที่การเตรียมดิน นิยมปลูก
ในพื้นที่เดียวกันหลาย ๆ ปี
วิธีการปลูก หลังจากขุดเตรียมดินแล้ว
จะหาฤกษ์วันดีสำหรับการปลูก
แรงงาน ใช้แรงงานทั้งหญิงและชาย

การกำจัดวัชพืช ใช้ถือถอนสาง 2 ครั้ง
ครั้งแรกทำประมาณต้นฝิ่นสูงประมาณ 2-3 นิ้ว
ครั้งที่ 2 ประมาณ 1 เดือน
การดูแลรักษา จะใช้วิธีการถอนสางซึ่งทำให้
แสงแดดส่องถึงพื้นดินทำให้ดินร้อนเวลากรีดฝิ่น
แล้วยางฝิ่นไหลได้ดี แต่ถ้าไม่มีการสางเวลา
ฝนตกลงมาทำให้ความชื้นแสงแดดส่องไม่ถึงดิน
ทำให้ดินเย็นเวลากรีดฝิ่นแลยางฝิ่นไม่ไหล

พืชเสริมในไร่ไม่มีมากนักเนื่องจากปลูก
ไม่ได้ที่สำคัญคือเมื่อการใช้สารเคมีจำพวก
ดูดรากทางใบและทำให้พืชผักสวนครัว
เหล่านี้ตายไปในที่สุด ที่ยังคงมีคือฟักทอง
การเก็บเกี่ยว ยังคงเหมือนเดิมแต่จะ
ใช้ช่วงของขั้นตอนของการขนส่ง จะใช้รถ
และใช้เครื่องจักรในการสีเมล็ดข้าวโพด

(3) ไร่ฝิ่น

ปัจจุบันเลิกทำแล้ว
เนื่องจากในอดีตฝิ่นเป็นพืชเศรษฐกิจที่
ที่สำคัญตัวหนึ่งของเมียนในอดีต สาเหตุ
ปัจจุบันได้เลิกการเพาะปลูกฝิ่นมีปัจจัย
หลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้องเช่น นโยบาย
การห้ามปลูกฝิ่นของรัฐ ดังนั้นเมื่อไม่
มีพืชเศรษฐกิจตัวนี้ เมียนหันมาทำการ
เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจตัวอื่นเป็นการทด
แทน ได้แก่ ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ขิง และ
ไม้ผลต่าง ๆ เช่น มะม่วง ลิ้นจี่ โดย
เฉพาะหมู่บ้านเลาสิบมีการตื่นตัวกันมาก
ขึ้น ในการทำสวนไม้ผลในลักษณะไร่
สวนผสม นอกจากทำสวนไม้ผล มีความ
คิดที่จะทำการปลูกไผ่ตงด้วย

จากตารางข้อมูลทำให้เราทราบว่าในปัจจุบันระบบการผลิตแบบจารีตประเพณีในอดีตโดยเฉพาะระบบการผลิต ซึ่งเป็นการเพาะปลูกแบบผสมผสานเป็นลูกโซ่ต่อเนื่องกัน ทำให้มีอาหารการกินอย่างเพียงพอ และที่สำคัญระบบการผลิตนี้เป็นการผลิตเพื่อการยังชีพมากกว่าการผลิตเพื่อมุ่งเน้นในเรื่องของการจำหน่าย ซึ่งต่างกับปัจจุบันระบบการผลิตได้เปลี่ยนมาเป็นระบบการผลิต เพื่อการจำหน่ายในเชิงธุรกิจทำให้ต้องใช้พื้นที่มากขึ้น เปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นการผลิตในรูปของพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น เช่น

ในพื้นที่หนึ่งจะมีการปลูกเฉพาะข้าวโพด หรือถั่ว เมื่อมีการเพาะปลูกพืชเป็นในเชิงเศรษฐกิจมากขึ้น มีผลกระทบต่อการใช้ปุ๋ยแบบผสมผสานโดยเฉพาะพืชเสริมในไร่ได้ลดน้อยลงจนบางพื้นที่ไม่มีการปลูกพืชเสริมเลย เช่น การปลูกขิง การปลูกถั่ว เหล่านี้เป็นต้น สาเหตุหนึ่งที่ทำให้พืชอาหารเสริมที่เพาะปลูกลดลงเนื่องมาจากในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเหล่านี้มีการใช้เคมีสำหรับการกำจัดวัชพืช เพราะพืชเหล่านี้บางชนิดเป็นพืชที่มีการต้านทานของโรคน้อย โดยเฉพาะพืชตระกูลถั่ว ทำให้พืชผักที่ปลูกตายหรือเมื่อมีการฉีดสารเคมีเหล่านี้ชาวบ้านก็ไม่กล้านำมารับประทาน ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเมื่อมีการใช้ที่ดินซ้ำ ๆ ที่เดิมหลาย ๆ ปี เข้าคุณภาพของดินเสื่อมสภาพลง จนทำให้พืชเสริมบางชนิดไม่สามารถขึ้นได้ เช่น พืชตระกูลแตง หรือเถาต่าง ๆ เป็นต้น

เนื่องจากการผลิตเปลี่ยนมาเป็นการผลิตในเชิงเศรษฐกิจดังกล่าว ทำให้ต้องทำงานหนักและต้องทำเร่งกับเวลา จึงทำให้มีการนำเครื่องทุ่นแรงเข้ามาใช้มากขึ้น เช่น มีการนำเอาถังพ่นยา การใช้เครื่องสีเข้ามาช่วยในการสีข้าวโพด เมื่อต้องหันมาทำการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น และพืชอาหารเสริมได้ลดลงจนบางอย่างสูญพันธุ์ทำให้อาหารการกินไม่เพียงพอกับความต้องการหรือจำนวนคนในครอบครัว จึงทำให้บางครอบครัวต้องซื้อข้าวมากินแทนการปลูกเองเพื่อที่จะได้นำเงินตราเข้ามาใช้จ่ายในครอบครัวมากขึ้น บางครั้งผลผลิตที่ผลิตได้มีราคาตกต่ำทำให้ขาดทุน ทำให้บางครอบครัวต้องเกิดหนี้สินขึ้น จึงทำให้มีปัญหาตามมาอีกหลาย ๆ ด้าน

(4) ด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

ด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของบ้านเลาสิบนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมากพอสมควรคือจากในอดีตเมื่อยังจะนำไม้มาสร้างบ้านและนำมาใช้สำหรับการประกอบพิธีกรรมบางอย่างเท่านั้น คือจะใช้เท่าที่จำเป็นเท่านั้น หรือตัดถางโค่นก็เพื่อการเพาะปลูก แต่ปัจจุบันมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในแง่อื่น ๆ เพิ่มมากขึ้น เช่น มีการตัดไม้เพื่อจำหน่ายแต่ก็เป็นส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับแหล่งอื่น เนื่องจากไม้บริเวณหมู่บ้านเลาสิบไม่มีไม้ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่แล้ว จะมีเพียงไม้ขนาดกลาง โดยได้รับคำบอกเล่าจากผู้อาวุโสที่ได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านมาเป็นเวลา 30-40 กว่าปี เล่าว่าในอดีตพื้นที่เลาสิบเป็นป่าทึบ มีเสืออาศัยอยู่บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน บางครั้งเข้ามาจับสัตว์เลี้ยงกิน ทำให้ชาวบ้านต้องทำการดักจับ และสามารถจับได้ 2 ตัว และทำกรงขังไว้จนตลอดลูกออกมาต่อมาจึงได้ส่งให้กับทางราชการไปเลี้ยงต่อ ส่วนที่ทำให้ป่าบริเวณนี้ถูกทำลายไปมากในปัจจุบันมีอยู่ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 เพราะผู้นำหมู่บ้านคนก่อนสั่งให้ตัด เพราะกลุ่มผู้นำนี้จะย้ายไปอยู่ที่อำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อคิดว่าตนจะย้ายไปแล้วต้นไม้ที่มีอยู่ก็เสียหายจึงสั่งให้ใครอยากตัดเพื่อบุกเบิกทำไร่ก็ตัดได้ จึงทำให้ลูกบ้านส่วนหนึ่งที่เริ่มทำการตัดไม้เพื่อบุกเบิกขยายพื้นที่ทำกิน

ประการที่ 2 ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่สุดที่ทำให้ป่าหมดอย่างรวดเร็ว คือ ในราว 6-7 ปีที่ผ่านมา (ปี 2529) ได้มีกลุ่มชาวเขาเผ่าอาข่า จำนวน 300-400 กว่าครอบครัวได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านได้ทำตัดถางต้นไม้เพื่อบุกเบิกเป็นไร่ จนปัจจุบันนี้บริเวณเป็นป่าหัวไร่ประมาณ 10 กว่าลูก จึงทำให้ทางการได้ส่งกำลังทหารเข้าทำการผลักดันให้ออกไปจากประเทศไทย โดยการส่งกลับประมาณพม่าในที่สุด จากสาเหตุดังกล่าวข้างต้นจึงทำให้ป่าบริเวณบ้านเลาสิบจึงไม่มีไม้ขนาดใหญ่ขึ้น แต่จะกลายเป็นป่าไผ่ แทนเนื่องจากเป็นป่าที่เกิดจากไร่เก่า

(5) ด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ

สำหรับการใช้ทรัพยากรน้ำในอดีตของบ้านเลาสิบจะเป็นการนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคและบริโภคเท่านั้น โดยการต่อรางรินเข้ามาในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันได้มีการนำน้ำมาใช้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้น คือมีการนำน้ำไปเพื่อการเกษตรกักย คือ การทำนา เนื่องจากในหมู่บ้านได้มีการทำนาอยู่จำนวน 4 ครอบครัวย โดยที่น้ำนี้จะใช้จากแหล่งธรรมชาติ คือ ลำน้ำสายเล็ก ๆ ที่อยู่ด้านทิศตะวันออกของที่นา ซึ่งชาวบ้านเรียกลำห้วยนี้ว่า "จ่าง ย่าง" (หมายถึง บึงข้างเรียกตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

คือมีประวัติเล่ากันว่าบริเวณนี้ในอดีตเป็นบึงที่มีความลึกมาก ลำห้วยมีน้ำไหลมาก ในอดีตมีช้างที่เข้ามาลากไม้มาตกบึงนี้ตาย) นอกจากนี้ยังมีการทำสวนผลไม้ผลบริเวณนี้ด้วย ผลไม้ที่ปลูกได้แก่ มะม่วง และลิ้นจี่ นอกจากนี้ยังมีการขุดสระเลี้ยงปลา และทำสวนครัวตามริมสาขาของลำห้วยเล็ก ๆ ที่อยู่บริเวณนี้ วิธีการนำน้ำเข้ามาใช้ประโยชน์ของชาวบ้านคือ การขุดร่องส่งน้ำเล็กเข้ามาในไร่หรือสวน ไม่มีการนำเครื่องสูบน้ำเข้ามาสูบน้ำเพื่อการเกษตร เพราะฐานะของชาวบ้านยังไม่สามารถที่จะทำการซื้อได้ ที่สำคัญคือยังไม่มีการเพาะปลูกเป็นพื้นที่กว้างมากนัก สามารถที่จะทำการขุดร่องส่งน้ำมาได้

ด้านพิธีกรรมหรือความเชื่อต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 6 เมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบันในกรณีของบ้านเลาสิบพบว่า ปัจจุบันนี้มีการประกอบพิธีกรรมกันน้อยลง หรือบางพิธีกรรมได้เลิกทำไปเลย เช่น พิธีกรรมการจ้งเมี้ยน (การเก็บบูชารูปภาพเทพที่เมี้ยนนับถือเมี้ยนเรียกว่า "เปี่ยนฮู้ง") ที่จริงในอดีตเมี้ยนทุกหลังคาเรือนโดยเฉพาะผู้ที่นับถืออย่างเคร่งครัด ถึงแม้ว่าแต่ละครัวเรือนไม่สามารถที่จะทำการบูชาเทพนี้แต่ในสายตระกูลแต่ละตระกูลต้องมีไว้อย่างน้อย 1 ชุด

สาเหตุที่เลิกทำเนื่องจากการบวงสรวง จะต้องใช้ค่าใช้จ่ายมาก และจะใช้สำหรับงานพิธีที่ใหญ่ ๆ เท่านั้น เช่น พิธีการแต่งงาน งานศพ งานบวช เหล่านี้เป็นต้น นอกจากนี้ในเรื่องของการบูชาเทพแล้วหมู่บ้านนี้ยังมีการเลิกปฏิบัติในเรื่องการถือวันกรรมต่าง ๆ เช่น วันกำเสื่อ โดยในอดีตวันกรรมนี้จะห้ามบุคคล

ภายนอกเข้ามาในหมู่บ้านโดยเด็ดขาด ถ้าเข้ามาจะผิดต้องเสียหมูเป็นค่าปรับ นอกจากความเชื่อในเรื่อง วันกรรมแล้ว ยังมีความเชื่อในเรื่องของการใช้ทรัพยากรการผลิตด้วยดังที่กล่าวไว้ในเรื่องพิธีกรรมและ ความเชื่อในบทก่อน ๆ ปัจจุบันนี้หมู่บ้านเลาสิบยังมีการปฏิบัติเฉพาะในเรื่องการเลี้ยงผีในบริเวณให้เปีย ชาน อยู่ ส่วนในเรื่องการเลี้ยงผีน้ำโดยการนำห่อเกลือไปไว้ที่ใต้รางรินก็เลิกทำเพราะปัจจุบันนี้ใช้ท่อน้ำ แทนการใช้รางริน การเลี้ยงผีในไร่ก็ยังคงมีการปฏิบัติกันอยู่ โดยเฉพาะในกลุ่มที่ยังนับถือศาสนาดั้งเดิม ยังมีการปฏิบัติกันอยู่แต่ได้ลดขั้นตอนลง ส่วนกลุ่มที่หันไปนับถือศาสนาอื่นได้ยกเลิกหมดไม่ว่าในเรื่องของ ความเชื่อและพิธีกรรม

ปัจจัยที่ทำให้มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในเรื่องความเชื่อและพิธีกรรม ได้แก่

- ด้านสังคมที่เปลี่ยน เนื่องจากปัจจุบันนี้สังคมเมืองได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก มีการสัมพันธ์ กับโลกภายนอกมากขึ้นฉะนั้นความคิดความเชื่อของคนพื้นราบเข้าไปมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของ ชาวเขา โดยมีการมองเห็นว่าเป็นเรื่องไร้สาระมากขึ้น

- ด้านเศรษฐกิจ สำหรับด้านเศรษฐกิจก็เป็นผลมากสำหรับการเปลี่ยนแปลงต่อความคิดความเชื่อ เหล่านี้ โดยเฉพาะปัจจุบันเศรษฐกิจได้รัดตัว ต้องดิ้นรน ต้องต่อสู้กับสภาพความเป็นอยู่ที่อาศัยพึ่งพา กับ แนวความคิดในเรื่องวัตถุนิยมมากขึ้น ต่างคนต่างก็อยากได้ปัจจัยที่เพิ่มจากอดีตและเป็นค่านิยมที่บีบรัด ให้เอาตัวรอดที่ไม่ถูกต้องมากนัก ดังนั้นเมื่อทุกอย่างต้องทำแข่งกับเวลา ต้องทำอย่างรวดเร็ว จึงส่งผลกระทบ ต่อพิธีกรรมความเชื่อ ซึ่งความคิดความเชื่อโดยเฉพาะในด้านการประกอบพิธีกรรมต้องอาศัยเวลา เงิน ทองมากในการประกอบพิธีกรรม จึงทำให้ไม่สามารถจะทำพิธีกรรมได้ โดยเฉพาะพิธีกรรมที่ใหญ่ ๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีบวชหรือพิธีอื่น ๆ อีกมาก ที่ต้องมีค่าใช้จ่ายเหล่านี้ เมื่อไม่มีปัจจัยเหล่านี้เข้ามาสนับสนุน จึงทำให้พิธีกรรมความเชื่อค่อย ๆ ลบเลือนหายไปทีละน้อย

- ด้านการศึกษา ด้านการศึกษาก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พิธีกรรมเหล่านี้สูญหาย คือ เมื่อเด็กโต พอที่จะต้องเข้าโรงเรียนก็จะถูกส่งเข้าไปเรียนหนังสือ ตามโรงเรียนต่าง ๆ ซึ่งเด็กเหล่านี้ต้องไปอยู่โรงเรียน ทั้งวัน จะอยู่กับครอบครัวเพียงวันละไม่กี่ชั่วโมง การไปโรงเรียนก็ต้องไปเรียนภาษาไทย ซึ่งหลักสูตรไม่ได้ มีการสอนหรือให้ความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมของตนเอง (ชาวเขา) จึงทำให้เด็กเหล่านี้ไม่มีโอกาสที่จะหัน มาสนใจกับการเรียนรู้ในเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะผู้ใหญ่เองก็ไม่มีเวลามานั่งสอนสิ่งเหล่านี้เพราะ ต้องทำงานอยู่ตามไร่ตลอดเวลา จนทำให้พิธีกรรมเหล่านี้ค่อย ๆ สูญหายไปไปในที่สุด เช่นเดียวกับใน อนาคตไม่มีผู้สืบทอดสิ่งเหล่านี้ และจะเป็นเพียงตำนานเล่าต่อ ๆ กันไปในที่สุด

- ด้านการหันไปนับถือศาสนาอื่น (การเผยแพร่ศาสนา) การหันไปนับถือศาสนาอื่นก็เป็นผลอย่าง หนึ่งที่กระทบมากที่สุด เพราะในศาสนาอื่นนั้นจะห้ามเชื่อในเรื่องที่ตนเองเคยมีเคยปฏิบัติกันอยู่ ให้นับถือ

หรือปฏิบัติตามเฉพาะศาสนาของตนเองเท่านั้น สิ่งทีนอกเหนือจากนั้นเป็นสิ่งที่เชื่อถือไม่ได้ ความเชื่อเดิมให้ลบออกหมด ดังนั้นจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

- ความศักดิ์สิทธิ์ของความเชื่อลดลง เนื่องจากในอดีตความเชื่อหรือข้อห้ามบางอย่าง เมื่อมีการฝ่าฝืนกฎข้อห้ามเหล่านี้มักมีผลตอบแทนให้เห็นเป็นตัวอย่างอยู่บ่อย เช่น ในวันกรรมเสีย ห้ามทำเสียงดัง ห้ามไปทำไร่ หรือห้ามตัดไม้ ฯลฯ เมื่อมีการฝ่าฝืนกฎ สิ่งเหล่านี้ก็จะกลับมามีผลต่อผู้ฝ่าฝืนเหล่านี้ แต่ปัจจุบันความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งเหล่านี้ได้ลดลง เช่น วันกรรมเสียห้ามไปไร่ ไปแล้วเสียจะกัด เหล่านี้เป็นต้น แต่ปัจจุบันไม่มีเสียแล้ว หรือตัดต้นไม้ก็ไม่ผิผิ เพราะคนอื่น คนพื้นราก็ตัดกันโครม ๆ ไม่เห็นเป็นอะไร สิ่งทีกล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างเบื้องต้น ทีมีการเปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ความเชื่อเดิมได้ลดลง

5.13 ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรของบ้านเลาสิบ

ตอนที่ 1: ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรดินหรือพื้นที่

ก. ปัญหาที่เกิดจากภายในชุมชนเอง

เมื่อเอ่ยถึงความขัดแย้งไม่ว่าทีใดก็ย่อมมีด้วยกันทั้งนั้นในสังคมของคน เพียงแต่ความขัดแย้งนั้นจะมีมากหรือน้อย ดังนั้นทรัพยากรต่าง ๆ ทีมีอยู่เมื่อการใช้กันหลาย ๆ คน หลาย ๆ กลุ่มย่อมมีปัญหาในการใช้เช่นเดียวกัน สำหรับความขัดแย้งทีเกิดขึ้นในการใช้ทรัพยากรของหมู่บ้านเลาสิบพอจะสรุปได้ดังนี้

ความขัดแย้งภายในชุมชนเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในปัจจุบันเมื่อเทียบกับอดีตไม่ต่างกันมากนัก เพียงแต่ในอดีตความรุนแรงของปัญหามีไม่มากเท่ากับปัจจุบัน สาเหตุหนึ่งอาจเนื่องมาจากในอดีตทรัพยากรมีมาก สามารถทีจะหาได้อย่างเพียงพอ ซึ่งแตกต่างจากปัจจุบันทีทรัพยากรมีน้อยลง จึงทำให้เกิดมีการแย่งกันใช้จึงทำให้เกิดมีปัญหาเกิดขึ้นและปัญหาอาจจะมี ความรุนแรงเพิ่มมากกว่า สำหรับปัญหาพอจะสรุปได้ดังนี้

(1) ด้านการใช้พื้นที่

จากทีกล่าวมาแล้วว่าเมียนจะมีการใช้พื้นที่สำหรับการเพาะปลูกมากเกือบจะเป็นอันดับหนึ่งของการใช้พื้นที่ทั้งหมด สาเหตุทีปัญหาในปัจจุบันมีความรุนแรงมากอาจเนื่องมาจากพื้นที่ทำมาหากินลดลง จึงต้องมีการใช้พื้นที่เดิมตลอด ไม่อาจจะขยายพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกได้ โดยเฉพาะในสังคมเมียนเมื่อมีการแต่งงานส่วนใหญ่มักจะไม่ค่อยแยกครอบครัวออกมากันักยังคงอาศัยอยู่กับครอบครัวของพ่อแม่เหมือนเดิม แต่สมาชิกของครอบครัวมีเพิ่มมากขึ้น แต่พื้นที่การเพาะปลูกยังคงมีอยู่เท่าเดิม จึงทำให้บางครั้งมีการแย่งพื้นที่ทำกันกัน โดยเฉพาะกรณีของบ้านเลาสิบ มีปัญหาความขัดแย้งในเรื่องของการใช้พื้นที่สรุปได้ดังนี้

1.1) การแย่งพื้นที่ทำกิน สำหรับการแย่งพื้นที่ทำกินนี้เคยมีปัญหาถึงขั้นเกือบจะฆ่ากัน เนื่องจากการแย่งพื้นที่ทำกิน โดยพื้นที่เดิมนั้นเคยได้มีการบุกเบิกเป็นไร่ข้าวโพด แต่พื้นที่ที่อยู่ติดกับถนน ต่อมา มีการขอใช้พื้นที่บางส่วนมาสร้างเป็นโบสถ์ เมื่อเริ่มสร้างโบสถ์ได้แล้วประมาณปีสองปีต่อมาก็มีการขยับขยายกินเนื้อที่ไร่เข้าไปเรื่อย ๆ เจ้าของที่เกิดความไม่พอใจจึงได้มากล่าวขอร้องไม่ให้ขยายเนื้อที่เข้าไปในไร่ เพราะเขาก็ยอมสละเนื้อที่บางส่วนให้แล้ว แต่ไม่เป็นผลสำเร็จจึงเกิดกรณีการทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้น เจ้าของที่จึงเมื่อหน่วยที่จะมีปัญหาต่อไปอีก จึงได้ขายพื้นที่ให้กับบุคคลภายนอกไปในที่สุด

1.2) การขโมยขายพื้นที่ทำกินของบุคคลอื่น การขายพื้นที่นี้เป็นกรณีที่พบอยู่ในหมู่บ้านเลา ลิบด้วย เนื่องจากพื้นที่ทำกินในหมู่บ้านไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดทั้งสิ้น จึงทำให้มีการแอบอ้างขายพื้นที่ให้กับบุคคลภายนอกมีทั้งเป็นชาวเขาด้วยกันเอง และคนพื้นราบ

1.3) การขยายพื้นที่การเพาะปลูกไปทับกับพื้นที่ข้างเคียงของคนอื่น กรณีพบบ่อยมากใน หมู่บ้านเนื่องจากที่กล่าวมาแล้วว่า พื้นที่การเพาะปลูกของชาวบ้านไม่มีการแบ่งแนวกันอย่างชัดเจน จะใช้ แนวธรรมชาติเป็นแนวการแบ่งพื้นที่ ดังนั้นจึงทำให้เกิดมีปัญหาคารขยายพื้นที่เข้าไปทับกับอีกพื้นที่ที่อยู่ ใกล้เคียง ซึ่งเป็นของคนอื่น

1.4) การเผาไร่ลามไปไร่ข้างเคียง กรณีนี้ก็พบบ่อยมากในพื้นที่ของเลา ลิบเช่นเดียวกัน

1.5) เกิดจากสัตว์เลี้ยว กรณีนี้เกิดขึ้นบ่อยจนเรียกว่าเกือบทุกปี เพราะชาวบ้านเลา ลิบยังมีการ เลี้ยวสัตว์แบบปล่อย ซึ่งมีทั้งหมู วัว และควาย เมื่อถึงฤดูการเพาะปลูกสัตว์เลี้ยวเหล่านี้เข้าไปทำลายกิน ผลผลิตที่ทำการเพาะปลูกไว้โดยเฉพาะวัว ซึ่งถึงขั้นมีการยังหมูตาย และใช้มีดฟันวัวบาดเจ็บ

1.6) กรณีเกิดจากการใช้สารเคมีฆ่าหญ้า ในกรณีนี้จะพบว่าเป็นปัญหาของสวนดัวมากกว่า ที่จะปัญหาของการขัดแย้งกับคนอื่น เนื่องจากการใช้พื้นที่ซ้ำที่เดิมหลายปี และไม่มีระบบการปลูกพืช คุมหญ้าเหมือนในอดีตที่มีการปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดต่อเนื่องกัน โดยเฉพาะพืชตระกูลถั่ว พักทอง ต่าง ๆ ทำให้หญ้าเพิ่มปริมาณมากขึ้นในทุกปี ทำให้กำจัดไม่ทันจึงต้องหันมาใช้สารเคมีเข้าช่วย นอกจากนี้ยังมี การใช้เกลือฉีดพ่นฆ่าหญ้าด้วย เมื่อทำหลายครั้งและหลายปีเข้าจะทำให้ดินแข็งในปีต่อไปการเพาะปลูก ผลผลิตที่ได้ลดลง

(2) ความขัดแย้งในด้านการใช้ทรัพยากรป่าไม้

2.1) ความขัดแย้งในด้านการใช้ทรัพยากรในด้านป่าไม้นี้ส่วนใหญ่จะเป็นการเข้าไปตัดไม้ในเขต หวงห้ามของหมู่บ้าน เช่น เขตที่เรียกว่า "ไห เปย ซาน" ซึ่งเป็นป่าที่กลุ่มที่นับถือศาสนาตั้งเดิมกันไว้เพื่อ เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของหมู่บ้าน แต่กลุ่มที่ไม่ได้นับถือศาสนาตั้งเดิมเข้าไปทำการตัดไม้มาใช้จึง มักเป็นปากเสียงกันบ่อย ๆ ในระหว่าง 2 กลุ่มนี้

2.2) ด้านการแย่งกันตัดไม้ ถึงแม้เลาสิบจะไม่มีต้นไม้ขนาดใหญ่เหมือนในอดีต แต่ก็ยังคงมีต้นขนาดที่สามารถนำมาใช้สร้างสิ่งก่อสร้างที่ไม่ใหญ่มากนัก และเนื่องจากไม่มีจำนวนน้อยจึงทำให้เกิดมีการของไม้กันขึ้น ดังนั้นจึงมักจะมีผู้แอบไปตัดอยู่

(3) ความขัดแย้งในด้านการใช้ทรัพยากรน้ำ

3.1) การแย่งน้ำ ในอดีตเมื่อ 4-5 ปีที่ผ่านมา เลาสิบยังมีการใช้วางรินต่อน้ำเข้ามาใช้ในหมู่บ้านกันอยู่ และการต่อวางรินนี้จะต่อจากลำห้วยที่เกิดจากน้ำซับจากดิน 2 แหล่ง ที่อยู่ใกล้กัน แต่ทั้งสองแห่งนี้มีข้อแตกต่างกันคือ น้ำซับอีกแห่ง น้ำจะเกิดสนิมทำให้มีสีเหลืองอยู่ตลอดเวลาทำให้น้ำไม่อร่อยและชาวบ้านไม่กล้านำมาดื่ม แต่ก็แหล่งที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกซึ่งไม่ห่างกันมากนัก ไม่มีสนิมน้ำ และที่สำคัญหมู่บ้านเลาสิบตั้งอยู่ในลักษณะไม่ถูกตามตำราการตั้งหมู่บ้านของเมียน คือ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในลักษณะที่เรียกว่า ออกแตก จึงทำให้อยู่ต่อกันคนละลูกเมื่อเกิดการขัดแย้งกันในเรื่องการใช้น้ำขึ้นคือ บางครั้งวางรินของอีกฝ่ายล้นน้ำไม่ไหลก็จะโทษอีกฝ่าย จึงทำให้มีการใช้มีดฟันวางรินทิ้งและห้ามให้น้ำจากแหล่งที่ไม่มีสนิมมาใช้โดยเด็ดขาด

3.2) น้ำแห้ง ดังที่กล่าวมาแล้วว่าบริเวณที่เป็นแหล่งต้นน้ำซึ่งอยู่ในเขตป่าพิธีกรรมนั้น เริ่มไม่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้น และป่าบริเวณรอบป่าพิธีกรรมนี้ถูกทำลายไปมาก ดังนั้นจากเดิมที่ชาวบ้านบอกว่าน้ำที่ไหลเมื่อก่อนน้ำไหลแรงมาก สามารถต่อวางรินเข้ามาใช้ในหมู่บ้านได้ตั้ง 4 สาย แต่ปัจจุบันได้ลดลงมากบางปีน้ำไม่พอใช้

ข. ความขัดแย้งในเรื่องการใช้ทรัพยากรกับภายนอกชุมชน

(1) ด้านการใช้พื้นที่

ด้านการใช้พื้นที่ปัญหาที่เกิดขึ้นพอจะสรุปได้ดังนี้

1.1) การกว้านซื้อที่ดินจากบุคคลภายนอก ในระยะ 2-3 ปี ที่ผ่านมามีการกว้านซื้อที่ดินกันมาก เพราะในช่วงนั้นที่ดินมีราคามีการเก็งกำไรที่กินมาก จึงทำให้มีคนจากพื้นราบเข้าซื้อพื้นที่กันบนดอย ซึ่งจะใช้สำหรับการสร้างรีสอร์ท และทำสวนผลไม้ ซึ่งในหมู่บ้านเลาสิบมีบุคคลภายนอกมาซื้อแล้วประมาณ 4-5 ที่ กลุ่มผู้ซื้อนี้มีทั้งที่เป็นเมียนด้วยตนเองจากหมู่บ้านใกล้เคียง และคนพื้นราบจากอำเภอแม่จัน

1.2) การขัดแย้งกับหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาส่งเสริมด้านการจัดการพื้นที่ เนื่องจากพื้นที่ทำกินของบ้านเลาสิบจะอยู่ในลักษณะเป็นที่ลาดชันตามไหล่เขา จึงทำให้เกิดมีการพังทลายของดิน จึงทำให้หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบในพื้นที่เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อป้องกันการพังทลายของดิน แต่พืชที่นำเข้ามาส่งเสริมเป็นพืชที่ขยายพันธุ์รวดเร็ว และลุกลามไปพื้นที่อื่น ๆ ไม่สามารถที่จะควบคุมได้ จึงทำให้ชาวบ้านไม่ยอมรับการสนับสนุน จึงทำให้เกิดการขัดแย้งกันขึ้น

(2) ด้านการใช้ทรัพยากรจากป่า

2.1) การเข้าตัดไม้หรือเลื่อยไม้ในหมู่บ้าน

2.2) การเข้ามาหาเก็บของป่า เช่น เก็บหน่อไม้ ตัดไม้ไผ่ ซึ่งทั้งสองอย่างนี้เป็นปัญหาที่หนักมากของหมู่บ้านจะพบเห็นกันอยู่เกือบทุกวัน โดยจะมีคนพื้นราบจากหมู่บ้านใกล้เคียงเข้ามาตัดไม้ไผ่และหาหน่อไม้กันเป็นล่ำรถ ทำให้ไม้ไผ่โตไม่ทัน ชาวบ้านจึงเกิดความไม่พอใจ เพราะต้องไปหาไม้จากแหล่งที่ไกลออกไป เนื่องจากบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านมีลักษณะเป็นไร่เก่าที่พื้นตัวกลายเป็นป่าไผ่

2.3) การเข้ามาล่าสัตว์ในบริเวณหมู่บ้านโดยจะมีการเข้ามาเป็นล่ำรถเช่นเดียวกัน เนื่องจากบริเวณหมู่บ้านเป็นไร่เก่าที่มีการพื้นตัวเป็นป่าไผ่และมีไม้ขึ้น จึงทำให้มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ โดยเฉพาะหมูป่า จึงทำให้มีคนพื้นราบเข้ามาทำการล่าสัตว์ในหมู่บ้าน

2.4) การปลูกป่าของหน่วยงานของรัฐ เนื่องจากพื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ในเขตโครงการพัฒนาพื้นที่ข้างเคียงดอยตุง และเขตป่าไม้จึงทำให้มีการปลูกป่าตามนโยบายในพื้นที่และการปลูกป่านี้ได้รุกล้ำเข้ามาในพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จึงทำให้เกิดการขัดแย้งขึ้น

(3) ด้านการใช้ทรัพยากรน้ำ

ในด้านการใช้ทรัพยากรน้ำนี้ไม่มีการขัดแย้งกับคนภายนอก เนื่องจากแหล่งน้ำในหมู่บ้านไม่ใหญ่พอที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตร

ตอนที่ 3: วิธีแก้ปัญหาความขัดแย้ง

วิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งในหมู่บ้านเลาสิบที่เกิดขึ้นกับการใช้ประโยชน์จากการใช้พื้นที่พอจะสรุปได้ดังนี้

(1) การกล่าวตักเตือน การกล่าวตักเตือนเป็นวิธีหนึ่งที่เหมาะสมสำหรับการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเพราะบางครั้งอาจเป็นการไม่ตั้งใจให้เกิดเหตุการณ์เหล่านี้

(2) การพูดจาทกลงกันเอง เมื่อเกิดการขัดแย้งกันขึ้นคู่กรณีจะทำการพูดจาทกลงกันเองก่อน ถ้าตกลงกันได้ก็จะทำการชดเชยค่าเสียหายตามที่ได้ตกลงกันเอง

(3) การให้ผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้ตัดสิน เมื่อคู่กรณีพูดจาทกลงกันเองไม่ได้ก็จะเข้าไปหาผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการ พร้อมทั้งเชิญผู้อาวุโสของหมู่บ้านมาร่วมทำการตัดสินปัญหาดังกล่าวด้วยกัน ถ้าตกลงยอมความกันก็จะทำการชดเชยค่าเสียหายตามความเป็นจริง ถ้าหากมีการพูดจาท้าวร้าวกัน ฝ่ายผิดต้องทำการขอขมา

โดยการนำไก่ 1 ตัว เหล้าจำนวนหนึ่ง ไปฆ่าและทำพิธีขอขมาต่อหน้าพยานทั้งหลาย เช่น ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้อาวุโสที่เชิญมาร่วมพิธี หลังจากนั้นก็จะรับประทานอาหารร่วมกัน

(4) การใช้อำนาจของรัฐเป็นผู้ตัดสิน เมื่อพูดจาทกลงกันเองไม่ได้ก็จะไปพูดจากันที่สถานีตำรวจ เมื่อหาข้อยุติกัน ซึ่งวิธีนี้เลาสิบจะใช้กันน้อยมาก เพราะส่วนใหญ่จะทำการพูดจาทกลงกันเองได้

นอกจากการใช้เกณฑ์การตัดสินปัญหาดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ปัจจุบันนี้ชาวบ้านเริ่มมีการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหาของตนเองมากขึ้น เพื่อลดความขัดแย้งกับภายนอก และเป็นการป้องกันตนเองก่อนที่จะถูกปิดคั้นจากภายนอก ส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาที่เกิดผลกระทบมาจากภายนอก วิธีแก้ปัญหาที่มีดังนี้

1) การรวมกลุ่มกันเพื่อเป็นการต่อรองกับหน่วยงานของรัฐ เนื่องจากในหมู่บ้านเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของป่าไม้ จึงทำให้มีการปลูกไม้เข้ามาในหมู่บ้านโดยได้รุกเข้ามาเรื่อย ๆ จนเกือบจะถึงหมู่บ้านและบางแห่งได้ปลูกลงไปในพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จึงมีผลกระทบต่อชาวบ้านมาก จึงทำให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับหน่วยงานของรัฐโดยได้ทำการขอยกเว้นหรือทำการแบ่งพื้นที่กันให้ชัดเจน

2) การรวมกลุ่มกันเพื่อทำการอนุรักษ์ป่า

- การทำการอนุรักษ์ป่า เนื่องจากในหมู่บ้านมีแนวโน้มน้ำจะแห้งมากขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงปัญหานี้จึงได้รวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหาโดยการทำการอนุรักษ์ป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำนี้และที่สำคัญป่าบริเวณนี้เป็นป่าพิธีกรรมของหมู่บ้านด้วย โดยการออกกฎเกณฑ์ห้ามตัดไม้ในบริเวณนี้โดยเด็ดขาด ไม่ว่าจะกรณีใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าใครฝ่าฝืนจะปรับคนละ 500 บาท/คน/ต้นไม้/กิ่งไม้ โดยขอความสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ สนับสนุนอุปกรณ์บางส่วนที่ชาวบ้านไม่สามารถหาได้

- การทำแนวป้องกันการพังทลายของดิน เนื่องจากหมู่บ้านเลาสิบพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่จะอยู่ในแนวระดับไหล่เขาชันมาก และพื้นที่เหล่านี้จะให้กันหลาย ๆ ปี จึงทำให้เกิดการพังทลายของหน้าดินกันมาก จึงทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและได้รับการกระตุ้นนโยบายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จึงทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจึงขอความสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อร่วมมือกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยปัจจุบันนี้ชาวบ้านได้เริ่มทำการปลูกพืชป้องกันการพังทลายของหน้าดิน โดยได้ปลูกพืชประเภทกระถินและถั่วมะแฮะ เพื่อเป็นการป้องกันการบังคับจากหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริม เช่น หน่วยงาน

5.14 ปัจจัยหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง

ตอนที่ 1: สาเหตุหรือปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง

(1) นโยบายของรัฐ พระราชบัญญัติ มติคณะรัฐมนตรีและอื่น ๆ ที่มีส่วนผลักดัน จำกัดที่อยู่อาศัยที่ทำกิน ล้วนมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ ระบบการผลิตของเมียน เช่น พรบ.ป่าไม้

(2) สังคม เมื่อได้สัมผัสสังคมภายนอกมากขึ้น สังคมภายนอกมีอิทธิพล มีแรงจูงใจต่อเมียนค่อนข้างมาก การไม่ยอมรับผู้ติดฝิ่น การเห็นว่าพิธีกรรมเป็นเรื่องเหลวไหล ไร้สาระ ประกอบกับการดำเนินการที่เคร่งครัดของเจ้าหน้าที่รัฐบาล เมียนจึงปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตไปจากเดิม

(3) เศรษฐกิจ เศรษฐกิจแบบบริโภคนิยมและสภาพสังคม เมียนจึงปลูกพืชเดี่ยว เพื่อการค้ามากขึ้น เช่น ข้าวโพด ฝ้าย ถั่ว ฯลฯ

ตอนที่ 2: แนวโน้มหรือทาสงออกของชาวบ้าน

(1) ชาวบ้านยังคงยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เพื่อ

- ปลูกข้าวเพื่อบริโภคในชุมชนโดยทั่วไป แต่หลายพื้นที่ปรับตัวจากการทำไร่เป็นการทำนา และพืชเสริม เพราะไม่สามารถปลูกได้อย่างข้าวในไร่บนที่สูง
- ปลูกข้าวโพดเป็นแปลงใหญ่ เพื่อการค้าและในไร่ยังคงปลูกพืชเสริมอื่น ๆ เท่าที่จะปลูกได้
- พืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น ฝ้าย ถั่วชนิดต่าง ๆ ขิง ฯลฯ
- ไม้ผล ได้รับการยอมรับจากชาวเมียนเพิ่มสูงขึ้น หลังจากได้ประจักษ์จากผู้ริเริ่มก่อนหน้านั้นได้ผล ทั้งผลไม้ และผลเชิงเศรษฐกิจ ปัจจุบันจึงนิยมปลูกไม้ผล ทั้งไม้ผลเมืองไทย และพืชเมืองหนาว

(2) เพื่อความอยู่รอดในสังคม ชาวบ้านจำนวนหนึ่งเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรมายึดอาชีพค้าขายทั้งค้าขายงานศิลปหัตถกรรม งานศิลปะเครื่องเงิน การแสดงศิลปะประเพณีเพื่อรับค่าตอบแทน และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มผู้รับจ้างขายแรงงานให้กับผู้ที่มีฐานะที่ดีกว่าในชุมชน หรือออกจากชุมชนไปแสวงหาที่ขายแรงงานภายนอก

5.15 บทสรุป

ระบบการผลิตของเมียนเป็นการผลิตเพื่อสนองความต้องการ หรือเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ไม่นิยมปลูกพืชเดี่ยว แต่ปลูกพืช-ผักหลายชนิดปะปนกันในไร่เดียวกัน ทำให้มีอาหารบริโภคตลอดฤดูกาล แม้ว่าไม่มีเหลือเพื่อจำหน่าย แต่ไม่ต้องซื้อหาจากภายนอก เงินจึงไม่มีความจำเป็นสำหรับสังคมที่พออยู่พอกันและเลี้ยงตัวเองได้ ยกเว้นสิ่งที่ผลิตเองไม่ได้ เช่น ฝ้าย เกลือ

การใช้ประโยชน์ที่ดิน ก่อนหน้านี้มีพื้นที่ที่สามารถขยายออกไปได้ค่อนข้างมาก แต่ละครอบครัวจึงมีพื้นที่ทำไร่ ครอบครัพละหลายผืน โดยเฉพาะไร่ข้าวและไร่ข้าวโพด จะมีที่ดินของตน 5-7 แห่ง แต่ละที่

จะทำการเพาะปลูกไม่เกิน 2 ปี แล้วปล่อยให้ว่างไว้ให้เป็นป่าอีก และทำที่ต่อไป เช่นนี้ไปเรื่อย ๆ และจะวกกลับมาใช้พื้นที่เดิมอีก เมื่อเวลาผ่านไปมากกว่า 7 ปี ซึ่งต้นไม้ต้นหญ้าขึ้นสูง เป็นป่าที่สมบูรณ์แล้วอีกครั้ง

สำหรับไร่ผืนมักจะมีเพียง 1-2 ผืน และไม่เกิน 3 ผืน เพราะที่หนึ่ง ๆ สามารถทำได้หลายปีบางแห่งสามารถเพาะปลูกได้นับ 10 ปี ดังกล่าวแล้ว จากภาพข้างต้นนี้ การทำไร่ของเมียนมา จึงไม่ใช่เป็นไร่เลื่อนลอย อย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่เป็นการทำไร่หมุนเวียนที่ถึงระยะการพักตัวของพื้นที่ค่อนข้างยาวนานเท่านั้น ซึ่งเห็นได้จากการที่ชาวบ้านรู้ว่า ที่ใดเป็นไร่เก่าของใคร แม้ว่าจะเป็นป่าคนอื่นก็ไม่สามารถเข้าไปตัดฟันทำไร่ได้ หากไม่ได้รับอนุญาตจากผู้ที่เคยบุกเบิกไว้ครั้งแรก เขามีสิทธิ์ในที่ดินผืนนั้น ๆ ตลอดไป และเป็นที่ยอมรับของชุมชน

ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงเป็นความยากลำบาก เป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ ไม่ว่าจะการเปลี่ยนแปลงนั้นจะว่าด้วยอะไรก็ตามที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และการดำรงชีวิตของมนุษย์ การปรับเปลี่ยนแบบค่อยเป็นค่อยไปนั้น ทุกสังคมมีกระบวนการนี้อยู่ แต่การเปลี่ยนแปลงแบบฉับพลันครั้งใหญ่ ในชุมชนเมียนมาเกิดขึ้นครั้งแรกในปี 2510 เมื่อมีคำสั่งอพยพชาวเขาจากภูเขา เกิดความระส่ำระสายในกลุ่มผู้อพยพ มีนิคมชาวเขา ศูนย์อพยพชาวเขาหลายแห่งหลายพื้นที่

หลังการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินการโดยรัฐหรือนโยบายของรัฐ เป็นการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐกิจแบบวัตถุนิยมบริโภคนิยมที่ไหลบ่าเข้าชุมชนอย่างไม่อาจต้านได้ ก่อให้เกิดการปรับตัวขนาดใหญ่ในสังคมเมียนมา ระบบเกื้อกูลช่วยเหลือกันลดลง ที่ลงแขกในไร่แทบจะไม่มีเหลือให้เห็น ระบบการจ้างงานเข้ามาแทนที่ เริ่มปลูกพืชเดี่ยวพืชเงินสด แม้แต่พริกยังต้องหาซื้อมาจากภายนอก แม้แต่ ศิลปะ ประเพณี วัฒนธรรม ก็เปลี่ยนจากการจรโลงหมู่เหล่าสังคม ให้ดำรงอยู่อย่างสงบสุข มาเป็นศิลปะ ประเพณี วัฒนธรรมในเชิงธุรกิจและการค้ามากขึ้น

